

ՀԱԶԱՐԱՅ ՓԱՐՊԵՑԻՈՅ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ

ԵՒ

ԹՈՒԳԹ ԸՌ ԳԸՋԸՆ ՄԸՄԻՊՈՆԵԸՆ

1001

ԱՇԽԱՏՈՒԹԵԱՄԲ

Գ. ՏԵՐ-ՄԿՐՏԶԵԱՆ ԷՒ ԱՏ. ՄԱԼՈՍՅԱՆ

Տ Փ Ղ Ի Ս

ԱՐԿԻՄԻԳ ՄԱՆԱԿԱՆ ԱՐԿԻՎՈՆԵՐՆԵՐ

1904

ՊԱՏՄԱԳԻՐԻՔ ՀԱՅՈՑ

Ի ԼՈՅՍ ԱԺԵԱԼ

ԲԱՂԴԱՏՈՒԹԵԱՄԲ ՁԵՌԱԳՐԱՑ

Ի ՁԵՌՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱՑ ՀԱՅՈՑ

ՀԱՅՈՐ ԱԲԱՋԵՆ. ԳԻՐԻ ԶՈՐԲՈՐԳ.

ՂԱԶԱՐ ՓԱՐՊԵՑԻ

9(47.925)

7-28
2
w

ՂԱԶԱՐԱՅ ՓԱՐՊԵՑԻՈՅ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ

ԵՒ

ԹՈՒՂԹ ԱՌ ՎԱՀՆ ՄԱՄԻԿՈՆԵԱ

ԱՇԽԱՏՈՒԹԵԱՄԲ

Գ. ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉԵԱՆ ԵՒ ՍՏ. ՄԱԼԽԱՍԵԱՆ

Տ Փ Ղ Ի Ս

ԱՐԵՎԵՏԻՊ ՄՆԵՑԵՎԱՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆՑԻ

1904

858
788

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 18 октября 1903 г.

ՅԱՌԱՉԱԲԱՆ

Ղազար Փարպեցիին ծնած է Այրարսեան դաշի Փարպի գիւղում, որ բնկում է Ղազարաուպատից դէպի հիւսիս-արեւմուտք եւ շէն է մինչեւ այսօր: Նրա ծննդեան եւ մահուան ստոյգ բուսականները չեն հասել մեզ: Հաւանական հաշիւներով՝ ծնած պէտք է լինի 440—443 բուսականներին ¹⁾, իսկ վախճանած՝ վեցերորդ դարում: Ժողովրդական աւանդութիւնը իբրեւ Ղազարի բազմանեղ ցոյց է սալիս Լագրէվան գիւղը, Փարպիից դէպի արեւելք կէս ժամ հեռաւորութեամբ, որի մօտ եղած հին եկեղեցիին իբրեւ թէ շինուած է եղել յսնուն Ղազարի եւ գերեզմանն էլ անխափուած նոյն եկեղեցու հարաւային աւանդասան մէջ ²⁾:

Մանկութեան հասակում Ղազարը սրնուել ու դաստիարակուել է Վրաստանում, Վանան Մամիկոնեանի մօր՝ Զուլիկի խնամով, լինելով սննդակից ու խաղակից Վանան Մամիկոնեանին ու նրա եղբայրներին: Վրաստանում Զուլիկը, Հմայեակ Մամիկոնեանի այրին, իր չորս որդի գաւակներով պատկարան էր գտել իր Անուշ-Վաւմ քոչ մօտ, որ Վրաց Աւուշայի մեծ ջանկիրն էր, եւ հէնց այս Աւուշայի մեծ ջանկիրով ու ապաշանկով էր, որ Յագիւրս Բ. թագաւորը համաձայնեց Մամիկոնեան փոքրիկ նետերին, Վանանին ու եղբայրներին, կեանքը շնորհել, որոնք Վասակ իշխանի ձեռնով բռնուած սարուած էին Պարսկաստան եւ Պարսից օրէնքով, իբրեւ սպարսաւրի որդիք՝ պէտք է սպանուէին: Այս փոքրիկ իշխանագուկներին հետեւան սնունդ ու դաստիարակում էր Ղազարը: Այնուհետեւ նա աշակերտում է երեւելի Այսն Արծրունուն, որից եւ կրօնաւորութեան ձեռնադրութիւն է ստանում: Հայաստանում ուսումն աւարտելուց յետոյ, նա ուսուցիչների

հրամանով ուղարկում է Բիւզանդիոն. այստեղ մի բանի տարի մնալուց յետոյ վերադառնում է հայրենիք եւ Վանան Մամիկոնեանի սպասարարութեան տարիներում ապրում է Շիրակում, Կանաւարական իշխանների մօտ: Այստեղից նա, մօտ քսուսունի տարեկան հասակում, գնում է Սիւնիք, ուր երկու տարի նգնողական կեանք է վարում, մինչեւ որ Վանան Մամիկոնեանը, արդէն Հայոց սպարապետ ու մարզպան դարձած՝ փնտրում է իր մանկութեան ընկեր Ղազարին եւ Սիւնիքից բերում է իր մօտ:

Այս ժամանակ, մօտաւորապէս 485—6 բուսականներին, Ղազարի համար սկսում է նոր գործունէութիւն: Վանան Մամիկոնեանը Վարդապետանում նորոգելով Կարողիկէ եկեղեցին եւ միաբանութիւն հաստատելով՝ նրա վանահայր է նշանակում Ղազարին: Սա օգտուելով մարզպանի հովանաւորութեամբ, նրա եղբայրների ու Կանաւարական իշխանների արտակից բարեկամութեամբ, շնորհիւ եւ իր բնածին ընդունակութիւններին՝ շատ շուտով պայծառացնում է վանիք եւ իր ազգու հարգներով ժողովրդի հրճուանիքն ու համակրութեանն արժանանում: Բայց այստեղ նա հանդիպում է եւ գորեղ հակառակորդների: Դեռ վանահայր չհռանակուած՝ բարձրաստիանի նոգեւորականներ, նոյն-իսկ կաւաւմ աւաչարկելով Վանանին, ձգտում էին ձեռք բերել Կարողիկէի վանահայրութեան արդիւնաւոր պաշտօնը. բայց երբ նրանց ցանկութիւնը չէ կատարում, եւ այս պաշտօնին արժանանում է Ղազարը՝ նրանք այնուհետեւ իրանց բոլոր ջանքն ու աւերն կարելի ու անկարելի միջոցներ գործ են դնում՝ Ղազարին մարզպանի աչքից ձգելու եւ վանից հալածելու համար: Երկու նպատակին էլ հասնում են վերջապէս նախանորդները. մի անգամ յարձակում են գործում վանի վրայ, եւ Ղազարը հազիւ կարողանում է գլուխը ուղղւած պրծնելու եւ, երեւի Վանան Մամիկոնեանին սպաս ինչու հնարաւորութիւն էլ չունենալով՝ փախչում է Ամիր

¹⁾ Գր. Խաչատրեանց, «Ղազար Փարպեցի եւ գործի նորին», կր. 5—7.

²⁾ Յովհ. Կար. Չախաթուհեան, «Մտաբարդութիւն Կարողիկէ կղզիւածնի եւ հինգ գաւառացի», հս. Բ, կր. 74.

հաղաքը (այժմեան Դիարբեքը): Այստեղից նա գրում է Վանան Մամիկոնեանին իր Թուրքը, որի մէջ պաշտպանում է իրան՝ բռնաժի արեղաների մեղադրութիւնների դէմ եւ բաց է անում սրանց դիմակը: Թուրքը բերում ու Վանանին է յանձնում Համազասպ Մամիկոնեան «մեծ նախարար», որ եւ պատնա է լինում Ղազարի վերադարձին: Համանական է, որ այս վերադարձից յետոյ Վանան Մամիկոնեանը, վանանայրութեան փոխարէն, առաջարկում է Ղազարին մի ուրիշ՝ ամեն տեսակէից աւելի օգտակար գործ—գրել Հայոց Պատմութիւնը:

* *

Ղազար իր Պատմութիւնը կոչում է Երրորդ պատմութիւն, առաջին համարելով Ագաթանգեղոսինը եւ Երկրորդ՝ Փաւստոսինը: Իբրեւ Փաւստոսին յաջորդող՝ նա սկսում է պատմել Հայոց գործերը այն տեղից՝ որտեղ կանգ էր առել Փաւստոսը, այսինքն Արշակունեաց թագաւորութեան երկու մասի բաժանուելուց, որ տեղի ունեցաւ 384 թուին, եւ շարունակում է մինչեւ 486 թուականը, որ Վանանի մարգարան ընտրուելու տարին է: Պատմութիւնը երեք մեծ բաժանում ունի. առաջինում գեներալաւ է պատմական նկարը Արշակունեաց թագաւորութեան բաժանումից մինչեւ Ս. Սահակի ու Մեսրոպ-Մաշտոցի մահը (439). երկրորդում գեներալաւ է առաջին կրօնական պատերազմը իր նախընթաց եւ հետեւորդ պարագաներով (440—461). երրորդում գեներալաւ է Երկրորդ կրօնական պատերազմը, աւելի նիւստ ասած՝ Վանան Մամիկոնեանի կենսագրութիւնը, որ այդ պատերազմի երեք ոչ հեղինակը, բայց հոգին, պարագլուխն ու յաջորդութեամբ վերջացնողն է: Պատմութիւնը վերջանում է Յոնան կարողիկոսի անեմարանութեամբ, որը նա խօսում է Վաղարշապատի եկեղեցում, Վանան Մամիկոնեանի մարգարան նշանակուելու առիթով կատարուած մարտնչի ժամանակ: Ղազարի այս գործը բանկարգին աղբիւր է մեր հիւնդերորդ դարի պատմութեան համար: Առաջին մասը համեմատաբար բնական ունի նոր, որ մեզ ծանօթ չլինէր ուրիշ աղբիւրներից, բացի Այրարատեան դաշտի գեղեցիկ ու հետաքրքիր նկարագրութիւնից եւ Ս. Սահակի Տեսիլից ¹⁾:

¹⁾ Այս տեսիլի մասին տես Դր. Խաչատրեան, «Ղազար Փարսկցի», եր. 120—127):

Երկրորդ մասը հետաքրքիր է ոչ միայն բարձրադաս մանր ու խոշոր պարագաներով Վաղարշի եւ նրա առաջնորդութեամբ մղուած պատերազմի մասին, որոնցով փոփոխակի լրանում են Եդիսէի եւ Ղազարի հաղորդած տեղեկութիւններ այս պատերազմի մասին, այլ եւ աւելի անկողմնակալ վերաբերմունքով, որի շնորհիւ գործող պատմական անձնատուրքիւնները աւելի նիւստ կերպով են յուսաւորում՝ Բան կարելի էր միայն Եդիսէի աղբիւրով:

Երրորդ մասը, որ միակ աղբիւր է մեր մօտ 25-ամեայ պատմութեան՝ վաղեցունում է Ղազարի ոգին ու հայեացքները ամբողջ մեծութեամբ: Մի կողմ թողնենք գովասանական հակումը Վանան Մամիկոնեանի եւ Կամսարական եղբայրների վերաբերութեամբ, որ բնական եւ հասկանալի է դառնում՝ երբ աչքի առաջ ունենանք հեղինակի բարեկամական մտերիմ կապը այս հերոսների հետ, սրանց բարձր պիւրիւր եւ մանուսանց այն հանգամանքը, որ Ղազարը գրում է հենց Վանան Մամիկոնեանի առաջարկութեամբ, այսինքն, հին դարերի հասկացողութեամբ՝ ի պատճառով պէտք է նրա ներքոյում լինի:—Այս մասում առաւելապէս երեւում է Փարսկցին իբրեւ ստույգամբ, յայն աշխարհայեացի տեր, յուսաւորուած ու փայտազէտ մարդ: Այն էջերը, որտեղ նա բացատրում է ուրացութեան սխառնի կործանիչ, անբարոյականացնող հետեւանները. այն պայմանները, որ Վանանը առաջարկում է Կիստրիին, որոնց հիման վրայ միայն կարող են իրանք նուսանուել Պարսիկներին՝ արժանի են ներկայ դարի յուսաւորուած քաղաքագետի գրչին.—կարծես հասկերորդ դարում սպրոկ ու դիտող մարդ լինի հեղինակը: Գծուած է աւելի նախարար ու համազօր կերպով բացատրել, թէ ո՛րքան վնասակար էր այն ուղղութիւնը՝ երբ պատճառ ու պատճառում էին հուսաւորացները, իսկ իրանց կրօնին հաստատ մնացողները հաղածուած ու արհամարհուած էին, եւ թէ ի՛նչպէս այս շահագիտական հաստատութիւնը հովանաւորուելով՝ հետզհետէ երեւան էկան ու սիրապետեցին բոլոր սուր բնագոյները, իսկ առաջինութիւնն ու հաջորդիւնը վերացան Հայոց աշխարհից:

* *

Ղ. Փարսկցու Երկրորդ աշխատութիւնը նրա Թուրքն է. առ Վանան Մամիկոնեան, որի մէջ, ինչպէս ասացինք, իրան պատ-

պանում է ստախոս արեղաների մեղադրութիւնից: Թուրքը կարեւոր է՝ իբրեւ աղբիւր, որից բացառապէս տեղեկութիւն ենք ստանում Ղազարի կենսին ու գործունէութեան, մասամբ եւ Վանանի մասին. կարեւոր է եւ այն, թէպէտ կցկտուր տեղեկութիւններով, որ հաղորդում է մի Բանի նշանաւոր հեղինակների մասին: Բայց Թուրքի գլխաւոր նշանակութիւնը նրանումն է, որ նա մեզ զարգացնում է արդի հիւնդերորդ դարի Երկրորդ կէտում Հայաստանում հոգեւորականութեան ու գրական շրջանի մէջ գոյութիւն ունեցող կուսակցութիւնների, նրանց փոխադարձ մեղադրանքների եւ միմեանց դէմ գործածած զենքերի մասին: Տեսնում ենք, որ այստեղ կար է մղում երկու ուղղութեան, թեւեւ՝ Ասորական եւ Յունական ուղղութեան մէջ, որոնցից առաջինը մասնացնում է հինը, առաջնականը, իսկ երկրորդը՝ նորը, առաջադիմականը: Յունական դպրոցի ներկայացուցիչները աւելի մեծ գիտութեամբ, յայն աշխարհայեացով, նորամուծութիւններով լեզուի մէջ, ազատ մտածողութեամբ, (գուցէ եւ աւելի ազատ նշան ու կայտ), իրանց դէմ գրգռեցին մնացած հոգեւորականութեան հոծ բազմութիւնը, որ այդ նորեղաններից վստակ էր սպասում ոչ միայն իր միանգամ ընդ միտ հաստատուած անճարձ հասկացողութիւններին ու բարեբնին, այլ եւ համարձեւ իր շահերին: Ուրեմն Ղազարի Թուրքը մի փոքրիկ պատեր է այն մեծ, յայտնական կուսի, որ բոլոր դարերում եւ բոլոր աշխարհներում մղուել է հին եւ նորի մէջ: Ղազարը ինքը՝ մղուած կուսի մէջ զանուղներից մէկն է, եւ այս պատճառով այնքան դառն են հնչում նրա խօսքերը, որ ուղղուած են հակաուսուրդների դէմ, ինչպէս դառն են եւ նրա միւս գիտակցի ու գիտակցի՝ Մ. Խորենացու նույնպիսի հակաուսուրդների հասցէին ուղղած ծանր խօսքերը (Բ, դր, եւ Ողբ):

* *

Ղազարի Պատմութիւնը մինչեւ այժմ երեք սպագրութիւն է ունեցել, երեքն էլ Վենետիկում, Միսիսարեանների ձեռնով, 1763-ին, 1873-ին եւ 1891-ին: Ա. սպագրի մէջ ոչ մի տեղեկութիւն չկայ, թէ ի՛նչ ձեռագրից է կատարուել: Հրատարակիչները բաւականաւոր են յայտնելով, թէ «յամենայնիւ գրուեցաւ գրեթէ զմայ հաստատութեամբ օրինակին. թէպէտ եւ ուրեք ուրեք ոչ պակասին վերապիւր բառից եւ թերու-

րիւնք եւ այլապիսիքն ասացուածոց. այդ զի չուներ ինչ բաժանումն ի գլխակարգութիւնս կամ ի գիրս, ի դէպ համարեցում ի բացատրութիւն ընթերցողին ուրոյն ի յուսանցս անց դնել խորագիր երեւելի դիպուածոց»:

Երկրորդ սպագրութեան Ազգում նշանակիչները յայտնում են, թէ առաջին սպագրութիւնից յետոյ ուրիշ ձեռագրի չեն հանդիպել, ուստի հարկադրուած են եղել առաջին սպագրութիւնը վերցնել իբրեւ բնագիր, բնի տեղում, որտեղ յայտնի վերապակ էր նկատուած՝ ուղղագրութիւններ անելով, եւ ամբողջ պատմութիւնը երեք գրաւոր բաժանելով, համաձայն գրի էական մասերին, պատմականով հեղինակի գործածած գրուած թուրք: Նույնպէս որ ամբողջ նկար բաժանել են հարկը զվի, ապա այն առանց վերագրիւնների: Միայն Ս. Սահակի Տեսիլի եւ մեկնութեան մէջ փոփոխութիւններ են մտնել՝ համաձայն հասկացողութեան եղած հնագոյն օրինակներին:

Երրորդ սպագրութիւնը արտասպարիւն է Երկրորդից, որովհետեւ դարձեալ նոր բնագիր չէ յայտնուել. միայն Պատմութեան սկզբում խօսքի հաստատները նոր, աւելի յարմար դասաւորութեամբ են սպիլ ¹⁾:

* *

Ղազար Փարսկցու Թուրքը նույնպէս երեք սպագրութիւն է ունեցել մինչեւ այժմ, 1853-ին Մոսկովայում, Մ. Լյինի ձեռնով, եւ 1873-ին ու 1891-ին Վենետիկում, Միսիսարեանների ձեռնով, Պատմութեան հետ միասին:

Առաջին սպագրութեան Յաւազարանից (30—31) երեւում է, որ այս Թուրքը առաջին անգամ նկատել են Յովհաննէս արեւելիկոսկոս Շահխաթունեան եւ Մետեւարդան Չիլիւնցի կազմում, 1829 թուին, Փարսկցու Պատմութեան ձեռագրի յետոյ, մինչ աշխատում էին Էջմիածնի մատենադարանը կարգի դնելու: Երկուսն էլ մի-մի օրինակ արտագրում են այս Թուրքից իրանց համար, եւ վերջը երկուսն էլ իրանց արտագրութիւնները զիջանում են Մ. Լյինին, որ եւ նրանց համեմատութեամբ կատարում է իր սպագրութիւնը:

Երկրորդ սպագրութեան իբրեւ նախագաղափար ծառայել է այս առաջին սպագր-

¹⁾ Տես այս հրատարակութեան մեջ եր. 7. ծան. 7.

գրութիւնը. միայն որովհետեւ ձեռագրի մէջ բոլորէի յիս- եւ- առաջ- դասաորութեան պատճառով շատ արագաբար լինէր էին առաջ եկել (ինչպէս մնացել էր եւ առաջին սպագրութեան մէջ), ուսի հրատարակչը ուշագործ էր քննութեամբ՝ յիս ու առաջ դրած ու արագաբար հաստատմանը դասարեւել է հիշե իրանց տեղում¹⁾. մի տեղում միայն չէ յաջողել ուղղել աղաարութիւնը²⁾, եւ ենթադրում է, թէ խօսքի պակասորդ կայ այնտեղ:

Երրորդ սպագրութիւնը արտասպարիւն է երկրորդից: Մենք չկրկնեցինք եւ այն նոր դասաորութիւնը, որը, ինչպէս յայտնում են՝ մտքով են հրատարակչները եւ Թորքի մէջ:

* *

Աւելորդ չենք համարում մի քանի խօս- քով բնորոշել այս սպագրութիւնների ար- մէկը: Պատճառովս առաջին սպագրութիւնը կատարած է մի օրինակից՝ որի ոչ չուսականը եւ ոչ որեւէ հանգամանք չեն տւել հրատարակչները: Բայց քանի որ, ինչպէս ինչ յետոյ կտեսնենք, այժմ յայտնի է, թէ ի՛նչ աղբիւրից է բղխել այդ օրինակը՝ կարող ենք ասել, որ բաւական հաստատիւ է եղել այդ սպագրութիւնը: Գծարկաբար ոչ մի հաշիւ չեն տւել հրատարակչները, թէ իրանք որեւէ փոփոխութիւն բնագրի մէջ մտքով են թէ ոչ. ուսի եւ մենք չենք կարող ասել, թէ աղբիւր ձեռագրի եւ առաջին սպագրի մէջ նկատուած փոփո- խութիւնները արդեօք հրատարակչների՞ն են պատճառում, թէ նրանց ձեռքում եղած օրի- նակին. նույնպէս չպիտեմք, թէ աղբիւր- ձեռագրի ակնդայտի ստատիկներն եւ ուղղագրական խտրումները արդէն նրանց օրինակում են եղել դրսուած, թէ հեկնց հրատարակչների ձեռքով:

Երկրորդ սպագրութիւնը անպայման մեծ առաւելութիւններ ունի՝ առաջինի համե- մատեմամբ. բազմաթիւ աղաարութիւն- ներ են ուղղուած այստեղ. կէտագրութիւնը բաւական հետաւած, որի շնորհիւ նախա- նալի են դարձել մի քանի հաստատման՝ որոնք առաջին սպագրութեան մէջ, սխալ կէտագրութեան պատճառով, չէին հասկաց- ւում կամ սխալ էին հասկացում: Տեսիլի եւ նրա մեկնութեան բնագիրը վերականգ- նուած է ուրիշ ձեռագիրների համեմատու-

¹⁾ Տես կր. 194, ծան. 11.
²⁾ Տես կր. 197, ծան. 5.

թեամբ: Բնագիրը բաժանուած է երեք մասի եւ հարիւր գլխի: Պէ՛տ է միայն ախտաւոր, որ հրատարակչը աւելորդ է համարել իր ուղղագրութիւնների ամենամեծ մասի հա- մար հաշիւ սալ կարգացողին. ինչ տեղ միայն նշանակել է, թէ Ա. սպագրին այս- ինչ բնորոշումով է ունեցել, որ ինքն ուղղագրել է այսպէս: Այս սպագրութեան ուղղագրութիւնների բանակարութիւնը եւ ինչաթիւնը պարզ երեւում է ներկայ սպա- գրութեան ծանօթութիւններից:

Երրորդ սպագրութիւնը, բացառութեամբ Պատճառովս Առաջաբանի մէջ աղաար- դուած հաստատմանի բաւական յաջող դասաորութեան՝ մնացածում՝ վերին աս- տիճանի անխնամ արտասպարիւն է եր- կրորդից: Ոչ միայն չէ բացրել Բ. սպագրից դուրս բնկած մի քանի մանր պարբերու- րիւններ, այլ իր կողմից էլ դարձեալ նոր պարբերութիւններ է բաց բացել. ստա- տիկները այնքան շատ են, որ կարճէս առանց սրբագրութեան է կատարել սպա- գրութիւնը. յատուկ անունների ցանկը բերի, ցուցումների մէջ անթիւ անհետարիւններ: Այս սպագրութիւնը ուրեմն զգալի յետա- դիմութիւն է՝ Բ. սպագրի համեմատու- րեամբ:

Թորքի առաջին սպագրութիւնը հաւա- սարիւմ արտասպարիւն է երկու օրինակնե- րից, շատ անհամա շեղումներով, որոնց մասին հաշիւ է սալիս հրատարակչը: Բայց վերը յիշուած՝ բոլորի սխալ դասաորու- րեան պատճառով աղբիւր-ձեռագրի մէջ՝ այս սպագրութիւնը շատ պակասաւոր է: Երկրորդ սպագրութիւնը յաջորդութեամբ վե- րականգնել է աղաարութիւնները, խակա- կան տեղերում գեղեցիկով սխալ դասաոր- ուած հաստատմանը: Մասինց դուրս՝ Թորքի երկրորդ եւ երրորդ սպագրութիւնների մասին նույնը պէ՛տ է ասել՝ ինչ որ ասացինք Պատճառովս Բ. եւ Գ. սպագրութիւնների մասին:

* *

Գաղով այն բնագիրներին, որոնցից կատարուել են այս սպագրութիւնները՝ տե- սնում ենք, որ Պատճառովս սպագրութիւն- ներին հիմք կա լինել է մի օրինակ, որի ոչ տարին եւ ոչ ուրիշ որեւէ հանգամանք մեզ յայտնի չեն. իսկ Թորքի սպագրութեան հիմք կազմել են այն երկու օրինակները, որ արտագրուել են Էջմիածնի ձեռագրից, որի բաւականը եւ ուրիշ հանգամանքները դարձեալ յայտնուած չեն:—Ներկայումս,

ճնորհիւ Գ. Տէր-Մկրտչեանի նշաշոտու- րիւններին¹⁾, կարելի է ոչ միայն այս տեղեկութիւններն ունենալ, այլ եւ որեւէ այդ օրինակների ծննդագրական կապը՝ մեզ յայտնի՝ գոյութիւն ունեցող ձեռագրե- ների հետ:

Ա. Էջմիածնի մատենադարանում երկու ձեռագիր կան Ղազարի Պատճառովս. առաջինը № 611 (նախկին № 2463), իսկ երկրորդը՝ № 1688,1 = Կարինեանց ցուց. № 1646, 1: Առաջին ձեռագիրը «կառե- կազմ է, կոկուած դեղնաւուն բոլոր վրայ գրուած, բարբաղի, բնիւր գրութիւն. սկզբում ունի մի մագաղաբայ բերք երկարագիր (աւետարանից). դիրքը 19×25 հարիւրամետր: Այս ստաւոր ձեռագիրը հաւանաւոր է Պատճառովս: Բովանդա- կարիւնն է՝ Ազարակեղանի պատճառովս, Գառաւից քաղաք, Մեծիմն Ներսիսի վարքը, Պատճառովս Մովսիսի Երեմիացոյ, Պատ- ճառովս Եղիշէի, Պատճառովս Ղազարայ Փարպեցոյ, Թուրք Ղազարայ առ Վանան Մամիկանեան, Պատճառովս Սեբեոսի, Պատճառովս վարուց եւ մանուան արքայն Մեհարաբայ կարեան: Այս վերջին երկուսը վերնագիր չունին:... Սայն ձեռագիրն ունի եւ մի քանի պատկեր եւ բազմաթիւ գորգեր լուսանկարում եւ գլխաւորութեանց սկզբ- ինն» («Արարս», 1891, էր. 148):

Յիշատակարաններ շատ ունի ձեռագիրը. բերում ենք ամենակարեւորները:

«Գառաւից քաղաք վերջում կայ հետեւեալ յիշատակարանը. «Արդ՝ եւ Վարդան վար- դապետ Բաղիւշէցիս ցանկացայ բարի ստուրցն որ միշտ արժանաւոր էր շնոր- ւոյն արքայ յարժանաւորս իւր. սիրոյ նոցին եւ ստորիցն տեղացայ: Եւ ետս գրել զպատճառովս սարք կարողիկանացն եւ բազաւարացն, զի ստորիւմ նոցա պար- մանցի Բրիստո Աստուած մեզ եւ մերոցս ամենայնի, իօրս իմոյ Եղիային եւ մօրս Ղարային եւ եղբարցս Խաչատրին եւ Խաչատրային եւ զաւակաց նոցին: Եւ եւս առաւել նոցաւոր իօրս իմոյ եւ ուսուցչի՝ Խաչատր մեծիմաստուն եւ փիլիսոփայ վարդապետ՝ Խաչատր Բաղիւշէցոյն, որ յայնմ ամի որ գլխս ետս ծրել՝ Ժ. ամա յառաջ փոխեալ է առ տէր: Եւ նորաբարց

¹⁾ Թորքեանցու Պատճառովսն ուսու- մնասիրութիւն», Գ, «Արարս» 1891, էր. 147—155, եւ «Ղազար Փարպեցու ձեռա- գրերը», «Արարս» 1901, էր. 542—549:

նոցաւոր որդոցս իմ՝ Արարեան վարդապետի շնորհեցոյն եւ Սարգիս փոքր պատմական եւ միաբան եղբարցն ամենեցուն, որ կան ի սարք ախս Յովնանու Մկրտչի, ի ծառայութիւն սարք խորհուցս եւ ի պատաստարութիւն մեզ, որ մականուամբ Անդրոյս վանք ասի: Արդ՝ ապաւն գնեց, ո՛վ հարկ մեր եւ եղբարք, որք բնեւում եւ նոցաւոր բանս օգտի ի սարք գրոցս, բարք հաւատով ստաւած պարմի ստացել ինձ Վարդան վարդապետս եւ զՎարդայն ստաւ նոցաւոր որդոյ իմոյ տէր Պօղոս երկու Գաղապոյ եւ զմի յիւզով յիշեալ յիշիք առաջի Բրիստոսի, ամեն: Գրեցաւ ի Ռ. եւ ի Ճ. եւ ի ԵԱ. րվին (1121 = 1672)»...

Եղիշէի Պատճառովսից եւ հետեւեալ- կան բնագրանի յիշատակարանից յետոյ, որ Գ. Տէր-Մկրտչեանի կարծիքով հնագոյն ձեռագրից արտագրուել է այս ձեռագրի մէջ՝ «գրութիւնը փոխում է, թեպէտ շարունակում է մնալ բարբաղի, բայց աւելի անխաղճ եւ սգեղ»:

Ձեռագրի այս երկրորդ մասի (Փարպե- ցոյ Պատճառովսն եւ Թուրք, Սեբեոս, Կարին) գրիչն է Գրիգոր եւրջ, որի գլխա- ւոր յիշատակարանը, Ղ. Փարպեցու Թորքի վերջում, հետեւեալն է.

«Այս՝ սարք վարդապետ զոր ինչ սա- ցեր նշանակ է, զի եւ այժմ նույնպէս եղեւ եւ ինի համապագ: Ով սարք բնեւում կ' եւ եղբարք, զիմս հին էր եւ աւելնախ: Յաւան վարդապետս կարգացեալ էր գա- րինակն եւ նորեղայ եւ զպակասութիւն բարցն որ պակաս էր էր գեաւ, եւ եւ ոչ կարացի գեաւն. ապաւն գաւնեւեան, երէ գեցի զիս այս ուրեք, գրեալիք զպա- կասումն բարոյս եւ զիմ ի անոյ: Նախ զսկիպրն գրոցս, եւ ապա յերիս տեղիս բարք մի անկեալ կայ: Եւ երէ սխալ գրչիք ի ամա՝ բարոյսին ինքրեցեք ինձ ի Բրիստոսէ յանցանոց իմոց եւ ծնողաց իմոց ամեն: Ազգիս մերոյ եւ յառաջագոյն նախնեաց արքոց որ երկրորդցի գրիքս վասն յիշատակեան արքոցն ի պարժանս մեր, եւ անբարցն յայրումն քաւաւորեան եւ յաօթ յախեանց: Բայցն գորացին ի Բրիստոս, եւ սկարաւմիսն կարանայցն: Եւ որք յենն աւաղեսցեն զազգիս մերոյ գա- ւապանս:—Աւարեցաւ զիմս Ղազարու վարդապետս Փարպեցոյ ձեռամբ բազմա- վեր եւ անարժան գրչի Գրիգոր երկուս, ի հարկէ արբազան եւ քաջ վարդապետին Վարդան յիշատակեալ: Արդ ապաւն գրե-

բերցողի յիշեցիք¹⁾ ի մտնուր յարօրս
 ձեր եւ մեզաց քաղաքին ճնորհեցէ՛ մեղա-
 ւորիս: Եւ որ առանկ է ի բարին՝ պարզե-
 ւեացէ ձեզ եւ մեզ գերեկից արհայտիւնն:
 Եւ Քրիստոսի մարդասիրին փառք յաի-
 տանս ամեն: (Միս համառօս յիշատակա-
 րանները բերած են ներկայ հրատարա-
 կութեան մէջ, ծանօթութիւնների շարժում):
 Այս ձեռագիրը Գ. Տ.-Մկրտչեանը «Ղա-
 զար Փարսեցու ձեռագրերը» հետազոտու-
 րեան մէջ կոչել է B (= Բաղիւսեան):
 Ներկայ հրատարակութեան մէջ կոչել ենք
 լոյ 2. (= 2-եռագիր):

Պատմութեան ներկող ձեռագրի մասին,
 որը Գ. Տեր-Մկրտչեանը նշանակել է E
 (= Էջմիածնական) անուով, (այս հրատարա-
 րեան մէջ Բ2.)՝ հետեւեալ տեղեկութիւնն է
 տալիս: «Կաշեկազմ, 23x15, քուրք, նոսր:
 Բովանդակութիւնն է՝ էջ 3ա—156ա Ղա-
 զարի Պատմութիւնը, էջ 156բ—167բ դա-
 տակ, եւեւի Ղազարի Թուրքը գրելու հա-
 մար, էջ 168ա—183բ Կարին: E-ի վերահա-
 գիրն է՝ «Պատմութիւն Ղազարու Փարսե-
 ցոյ» եւն. (սեւ այս հրատարակութեան մէջ
 եր. 1, ծանօթ. 1): «Միւրի յիշատակարան
 չկայ»:

* *

Երկու ձեռագիրների մէջ եղած ծննդա-
 բանական կապը այսպէս է որոշում Գ.
 Տեր-Մկրտչեանը. «E-ն պարզօրօց վկայում
 է, որ գրւած է Էջմիածնում 1774 թուին
 արագիր օրինակից, «ի արագիր օրինակէ»,
 այսինքն՝ մտնուր, գեղեցիկ օրինակից: B-ն
 խիստապէս բաւական սիրուն քաղաքի
 գրչութիւն է, կոկ փայլուն քրքի փայ,
 գեղեցիկ կաշեկազմ, լուսանցներում գու-
 նաւոր զարդերով, մասնաւորապէս 2-ի Ա.
 մասը, եւ մի քանի պատկերներով: Բացի
 B-ից Էջմիածնում՝ ինչպէս այժմ, ամենայն
 հաւանականութեամբ նաեւ 1774-ին՝ Փար-
 սեցու ուրիշ 2. չկար, ուրեմն եւ B-ն
 միակ օրինակն էր, որից կարող էր արտա-
 գրուիլ E-ն: B-ն քէն չէ մտած կարիւնեան
 ցուցակի մէջ, բայց... 1829-ին արդէն
 շատանց Էջմիածնումն էր:

«E-ն մի բաւական անխումբ ընդօր-
 նակութիւն է B-ից: Տեղ տեղ B-ն քոչում
 է բաւեր, երբեմն ամբողջ նախադասու-
 րիւններ, բայց է քոչում մի սառ կամ մի

¹⁾ «Արարս», անդ, եր. 154: Յիշա-
 տակարանի վերջին խոսքերը բերում ենք
 բուն ձեռագրից:

նախոր, սառտիսայ է անում եւ այլ
 այսպիսի մանր սարբերութիւններ. բայց
 չունի որեւէ աւելի բառ կամ նախադա-
 սարիւն, որ չզտուէր B-ի մէջ եւ տարբեր
 մեզ B-ից սարբեր մի ուրիշ գաղափար
 օրինակ ենթադրել, որից արտագրւած լինէր
 E-ն»:

Այս հիման վրայ Գ. Տեր-Մկրտչեան
 եզրակացնում է, որ E-ն, (կամ մեր Բ2.)
 արտագրւած է B-ից (մեր 2.-ից): Այս
 նոյն եզրակացութեանը կիսով՝ Գ. Տեր-
 Մկրտչեանի հետ միասին նորից համեմա-
 տելով այս երկու ձեռագիրներից շատ տեղեր:
 —Այսօր միայն հարկաւոր է աւելացնել
 ի լրումն վերը բերած տեղերը արիւններին,
 որ Բ. ձեռագիրը շատ տեղ լուսանցներում
 ունի ուղղագրութիւններ եւ բնագրին վե-
 րաբերեալ բացատրութիւններ, որոնք, ինչպէս
 ուշադիր կենտրոնը ցոյց տուցէ՝ ոչ թէ
 նախնական որեւէ ձեռագրի օգնութեամբ
 են գրւած, այլ ձեռագրի գրութեան բու-
 կանից յետոյ որեւէ բանաստեղծ ընթերցողի
 կամ ընթերցողների կարծիքներն ու ենթա-
 դրութիւններն են, բնագրական սեռա-
 կէտից՝ անկարելի:

Բայց կայ մի նշանաւոր սարբերութիւն
 B-ի եւ E-ի մէջ: Խօսքը դարձեալ տալիս
 ենք Գ. Տեր-Մկրտչեանին. «E-ն... ունի
 միայն մի մեծ հասում, որ չկայ B-ում,
 բայց այդ հասումն էլ ընդմիջարկութիւն
 է E-ի մէջ...: Այդ հասումը Խորհրդացու
 շատ ծանօթ մի կտրու է, բայց առնուած
 ոչ ուղղակի Խորհրդացու որեւէ ձեռագրից,
 այլ ինչպէս իմ մտնուրից խաղաղու-
 րիւններս ինձ համոզեցին՝ Խորհրդացու
 1695 թուի («Շմանեղոյ») հրատարա-
 կութիւնից, այդ հրատարակութեան բոլոր
 մանր եւ բնորոշ սարբերութիւններով, որով
 նորից անհնարին է դառնում Փարսեցու
 ուրիշ՝ մեզ ծանօթ՝ մի 2. ենթադրել, որից
 արած լինէր E-ն իւր ընդօրինակութիւնը»:
 (Այնուհետեւ Գ. Տեր-Մկրտչեանը բերում
 է ընդմիջարկուած հասումը¹⁾ բաւ B-ի,
 1695 թուի Խորհրդացու սպագրի, E-ի եւ
 Վեներեան Առաջին սպագրութեան, որից
 յետոյ շարունակում է). «Բարեւի ձեռա-
 գիրն (=B) ուրեմն չունի Խորհրդացու
 «տեղեկացեալ գիտցին» մեծ հասումը,
 այլ միանգոյս անընդհատաբար շարունակում
 է՝ «ընկալեալ զեւանագիրսն ի Հաբեի
 ուրախ լինէին: Եւ այսպէս դիպեալ զիսի

¹⁾ Տեւ ներկայ հրատարակութեան մէջ,
 եր. 15, ծան. 3:

նշանագրացն՝ ձեռն ի գործ արկաներ
 երանելին Մաքոց»: Այս տեղերն ունի B-ն
 էջի մէջ տեղում՝ առանց որեւէ բերութեան
 նիւթի, առանց խոսքի խեղափոխման կամ
 բառերի ազնասման... E-ի գրիչը¹⁾, որ
 ծանօթ էր Խորհրդացուն՝ լրացնում է Փար-
 սեցու պատմութիւնը մի այնպիսի Խոր-
 հրդացու, որի մէջ օտար յատկ անունների
 մէջ փխր'երը մէկ էին լիստում: Եւ
 այսպիսի միակ Խորհրդացին է 1695-ի
 սպագիրը (եւ կամ սառ նշագրի արտագրու-
 րիւնը 1752-ին Վեներեանում):... Այսպիսով
 ուրեմն՝ մենք գիտենք, որ 1774 թուին
 ընդմիջարկուել է Ղազար E ձեռագրում,
 որ ընդմիջարկուած հասումը առնուած է
 սպագիր Խորհրդացու...:

Երկու ձեռագիրների մէջ եղած այս
 յարաբերութիւնը որոշեալ յետոյ՝ դառնում
 Վեներեանի Ա. սպագրութեան օրինակին, որի
 հիման վրայ, ինչպէս տեսնուի՝ կատարուել
 են եւ յայտնի երկու սպագրութիւնները:

Խօսքը դարձեալ տալիս ենք Գ. Տեր-
 Մկրտչեանին, որ առաջին եւ միակն է
 գրագրել այս հարցով եւ հիմնուր եզրու-
 կացութեան յանգել: «E-ի բոլոր մանր
 սարբերութիւնները նշանակութեամբ կիսում են
 Վեներեանի Ա. հրատարակութեան մէջ, մի
 քանի տեղերէ սխալների կամ պակասու-
 րութեան արագրութեամբ, որով ան-
 պայման ապացուցում է, որ Վեներեանի
 օրինակը (կամ օրինակները) ծագում է
 անմիջապէս E-ից²⁾: Այստեղ աւելորդ ենք
 համարում երկու օրինակներ բերել այդ
 մանր սարբերութեանց. ընթերցողին մնում
 է հաւատալ մեր հաւաստիացմանը, մինչեւ
 որ յոյս տեսնի Փարսեցու մի նոր բնագրա-
 սական հրատարակութիւն B-ի, E-ի եւ
 W-ի (=Թուրքի Վեներեանի ձեռագրի) բայ-
 դատարանը: E-ն եւ նրա հետ միասին
 Վեներեանի հրատարակութիւնները ունին
 միայն մի մեծ հասում, որ չկայ B-ում,
 բայց այդ հասումն էլ ընդմիջարկութիւն է
 E-ի մէջ, որից եւ անցած է Վեներեանի 2.-ին...
 E-ն շատանց նշանակութեամբ արտագրւած է
 (Խորհրդացու Առաջին սպագրութիւնից)

¹⁾ «Անկենայն հաւանականութեամբ այդ
 անստեղծ գրիչը Օշականցի Ղազարեան
 դպիրն է, որի գրչութեամբ ուրիշ ձեռա-
 գրեր էլ կան Մայր Արարի Մասնադաս-
 րանում»:

²⁾ Յօդուածում սպագրուած է B-ից,
 որ անկասկած սպագրական ձրիպակ է:

«Եպիփանոս, Եպիփանոս, Հռոմեանոս,
 Հռոմեանոսի, սիրաբայիցն», իւր կողմից
 շատ բնական մի քանի ուղղագրական սար-
 բերութիւններ մտնելով անգիտակցաբար՝
 «յոտաչազոյն, անունն, գրչութե (փոխա-
 նակ՝ գրչութե, երկուսի մէջ էլ պատշաճ
 գրուած), ինչպէս որ B-ից արտագրուած
 հասումներումն էլ անուշադրութեամբ
 գրում է՝ «հասումներ» (=հասումներ),
 «խարզագրութեան» (=խարզագրութեան)
 եւն: Վեներեանի Ա. հրատարակութիւնը սա-
 ռանցի նշանակութեամբ արտագրւած է E-ից,
 վերականգնելով փխր'երը եւ ուղղելով՝ բաւ
 Փարսեցու՝ սիրաբայիցն=սիրաբայիցն»:

Այս է լրակացութիւնը լիովին արդարա-
 նում է եւ ներկայ հրատարակութեամբ, որի
 ծանօթութիւնների մէջ շատ աչքի է ընկնում
 2-ի (=B) եւ Աս-ի (=Վեներեանի Ա.
 սպագրութեան) զուգորթիւնը: Աս. ոչ մի
 աւելի բառ կամ նախադասութիւն կամ
 ուղիղ ընթերցումով չէ տալիս (բացի սա-
 ռանակների ուղղութիւնից եւ ուղղագրու-
 կան ձեռքից, որոնք բնականաբար կարող
 էին կատարուել երկու ձեռագրից (=E-ից)
 արտագրուի կամ հրատարակչների ձեռքով:
 Բայց ունի 2-ի համեմատութեամբ, պակաս
 հասումներ, ունի եւ աղաւաղութիւններ,
 որոնք չկան 2-ում, այլ կան Բ2-ում, որի
 միջոցաւ եւ անցել են Ա. սպագրի օրինա-
 կին: Երբ ներկայ հրատարակութեան մէջ
 բերած լինէինք եւ Բ2-ի ընթերցումները՝
 զուգորթիւնը Բ2-ի եւ Աս-ի մէջ անհամե-
 մաս աւելի յանախ կնկնատեւ:

Այսպէս ուրեմն՝ Վեներեանի Ա. սպա-
 գիրը, ուրեմն եւ Բ. ու Գ. սպագրութիւն-
 ները բոլորում են Էջմիածնի երկու ձեռա-
 գրից (=E), որ «անխումբ» արտագրութիւն
 է Ա. ձեռագրից (=B):

* *

Ղազար Փարսեցու Թուրքի ձեռագիր մի
 հաս կայ ներկայումս յայտնի—այդ մե-
 զործածած 2-ն է (=B). սրանից ընդօր-
 նակուած երկու ձեռագրի (E-ի) մէջ բաց
 տեղ է բոլոր՝ Թուրքը արտագրելու համար,
 բայց չէ արտագրւած: Կայ մի ուրիշ օր-
 նակ այս Թուրքին՝ Վեներեանի Միսրաբեան-
 ների մատենագրութեամբ (Նշ 257, 1, բաւ
 Գ. Տեր-Մկրտչեանի՝ W=Վ.), որ ինչպէս Հ.
 Տաւեան յայտնում է (Յուցակ ձեռագրաց)¹⁾
 նոր ժամանակի ընդօրինակութիւն է, ԺԹ
 դարի, քէն գրիչը անյայտ:

Թուրքի Ա. սպագրութիւնը, ինչպէս սառ-

ցինք, կասարուած է երկու օրինակներէց, որոնք արագրուած են եղել Էջմիածնի ձեռագրից Մսեր մագիստրոսի եւ Յովնանի եւ Եպիսկոպոս Շանթաբունեանցի ձեռագր., 1829-ին: Այս բովին, ինչպէս ասում է Գ. Տէր-Մկրտչեան, Էջմիածնում կա՛ր Բ ձեռագիրը, բայց չկար Փարսեցու Թղթի ուրիշ ձեռագիր. ուրեմն բնականապէս հետեւցում է, որ Ա. սպագրութեան, սպա ուրեմն եւ յաջորդ երկու սպագրութիւնների աղբիւրը մեք, Զ-ն է (Բ), միջնորդութեամբ լիւեալ երկու նոր ընդօրինակութիւնների: Բայց այստեղ համոզուում ենք երկու դժուարութիւնների: Առաջին՝ որ այդ երկու ընդօրինակութիւնները բաւական բաւով մեծ եւ վաճր սարքերութիւններ ունին Զ-ից: Թուղնելով ուրիշ շատերը, որոնք կարող էին ստալ եկած լինել եւ հրատարակչի անուշագրութիւնից կամ լռելիայն ուղղագրութիւնից՝ բերենք յատկապէս մի քանի օրինակ, որոնք Ա. սպագրութեան ծանօթութիւնների մէջ նշանակուած են՝ իբրեւ բնագիր օրինակների ընթերցումներ. *խոսեցան* (վոխանակ Զեռագրի «խոսեցաւ» ընթերցումովին. տես ներկայ հրատարակութեան մէջ էր. 187, ս. 10). *հաւասաց* (=հասասաց, էր. 187, ս. 14). *գորաց* եւ ... *յիշե* (=գորաց եւ Պողոս—պերեւից ուղղած յինն—յիշե, էր. 191, ս. 24). *որ բողոքեմ ցանկ* (=որ բողոքեմ ցանկ, էր. 193, ս. 31). *չգոյր ինձ* (=չգոյր ինչ, էր. 196, ս. 30). *չս ձարի* (=չս ձայնի, էր. 202, ս. 9). «սեղեկացեալք» բառից յետոյ (էր. 202, ս. 9) Աս. զնում է ծանօթութիւն. «որպէս յօրինակն մեր՝ նոյն եւ ի բուն գրչագրին երկու թերթի պակասն ասեմ». այն-ինչ Զ. այս տեղում ունի ծանօթութիւն. «մեր բուրք յայս տեղացս է պակաս»: Միւս կողմից նկատում ենք, որ լիւեալ երկու օրինակները բոլորովին իրար համեմատելի են: Վերոյիշեալ սարքերութիւնները ճշգրտելով օրինակին՝ ունին, եւ չկայ այնպիսի ուղղագրական սարքերութիւն, որ նշանակուած լինէր միայն մի օրինակի համաձայն: Վերջին երեւոյթը բացատրելու համար՝ անհրաժեշտ է ենթադրել, որ Մ. Էջմիցի ձեռքին եղած երկու օրինակները արագրուած են մէկը միւսից, եւ ոչ թէ միմեանցից անկախ՝ բուն ձեռագրից, ինչպէս հասկացում է հրատարակչի խօսքերը: Իսկ ստալին երեւոյթը, այսինքն, Զեռագրի եւ այս ընդօրինակութիւնների մէջ եղած զանազանութիւնները բացատրելու համար—քանի որ բազմաթիւ եւ բազմախումբ սպագրոյցներ կան, որ այս

ընդօրինակութիւնները ստալ են եղել Զ-ից (Բ-ից)—պէտք է ենթադրել, որ ստալին ընդօրինակութիւնը (Մսերի) շատ անխնամ է եղել կասարուած, հակառակ Մ. Էջմիցի հաստատացման, թէ «մեծաւ գրուածութեամբ ընդօրինակեալ՝ սարաւ ընդ իւր ի Գիւղեմի»:

Յամենայն դէպս՝ նիւս համարելով Գ. Տէր-Մկրտչեանի եզրակացութիւնը, թէ «Էջմիցի հրատարակութիւնը ծագում է Բ-ից»՝ պէտք է աւելացնենք, որ այդ հրատարակութիւնը, Զ-ի համեմատութեամբ, շատ սղնասում է, օրինակների վաս ընդօրինակութեան, գուցէ եւ հրատարակչի անուշագրութեան պատճառով:

Աւելի կենսաս է Վ. ինննայի օրինակի յարաբերութեան խնդիրը Զ-ի հետ (1):

Այս օրինակը մի ինննուայն տեսակ է եղել, նօսգրածն, որ 1867 թուից յետոյ մեկ է Վ. ինննայի ձեռագիրների համաձայն մէջ եւ ուրիշ տեսերի հետ միասին ամփոփուած է մի կազմի մէջ: Այս ծոզովածուի մէջ Թուղթը բաժնում է ստալին տեղը, գրուելով 5ա—9թ թղթերը: Յիշատակարանն է. «Աւարեցաւ գիրս այս Ղազարու վարդապետի Փարսեցույ ձեռամբ բազմալեր եւ անարժան Գրիգորի երկու ի հարկէ սրբազան եւ հաշ վարդապետին Վարդանայ դիտակետի: Արդ օրինակեցաք գիրս այս ի բուն Զայոց ՌՂԱ (1642) ի Բաղէ, ի վանն Յովնանու Կարապետի»: (Տարեան, Յուլիան Զեռ.): Օրինակը շատ բերի է: Նրա մէջ պակասում են Թղթի Յաւաշարանը (ներկայ հրատարակութեան մէջ էր. 185, 186). «երկուցն միայնոյ դու—եւ արդ զի՛նչ էս ասեմ» (էր. 188, ս. 28—էր. 189, ս. 3). «Այլ եւ յպակեցողութեամբ—զհաղցրեւ եւ զբազումորումն» (էր. 189, ս. 10—25). «եւ ընդունեին զեղիս եւ—բունեցոց յիմեանս չար գործոցն» (էր. 190, ս. 4—6). «Թող թե եւ սո աշրու՛մ զայսպիսի շշնջել բանս» (էր. 190, ս. 8—9). «Թօսել սո նախանձու զանարժանս—եւ զոկ ի պատաստս տեւից» (էր. 190, ս. 14—էր. 191, ս. 5). «Չաս աշխատութիւն համարիմ եւ աւերարդս» (էր. 191, ս. 14—15). «Այլ սակաւ

1) Իմ խնդրի համաձայն, Զ. Տաշեանի յանձնարարութեամբ, Զ. Պիլիկիճեանը ինձ ուղարկեց այս օրինակի մանրամասն համեմատութիւնը՝ Գ. սպագրի վրայ կասարուած. որի համար խորին շնորհակալութիւնս եմ յայտնում:

բանիւր—յարջայութեանն Գրիգորի» (էր. 191, ս. 16—22). «Այլ սակ զեղիս—չիպի ողորմութեան» (էր. 191, ս. 29—էր. 192, ս. 3). «Բայց իմ շս կարի—եւ յայտնի են ամենայն ուղղափառ ժողովրդոց» (էր. 192, ս. 10—34). «Բայց եւ թեւ զիսկի—գործոց իշխանութեան եւ ոչ երբեք» (էր. 193, ս. 14—23). «եւ ոչ դարձեալ—կարեի ունեմ հաճոյ յինչ» (էր. 193, ս. 32—էր. 196, ս. 5). «եւ դու. տեւ, զայս—եւ ծախողաց եւ մերից տեւոյն» (էր. 196, ս. 29—էր. 197, ս. 25). «Մից նեւանեալ այնուհետեւ—վաշ վաշ. տեւին այլ մեր» (էր. 198, ս. 14—24). «Մի գուցի զգացեալ ուրուք—զգոյս ժառանգեցողսն» (էր. 198, 34—էր. 200, ս. 30). — Այսինքն ամբողջ Թղթի աւելի քան մի երեւոյթ: Բացի սրանից այս օրինակը, Զ-ի համեմատութեամբ, որ արդէն սղաւաղում է թղթերի յետ—եւ ստալ—դաստորութեամբ, Թղթի միջի մասերում ունի հասումների ստանձին դաստորութիւն 1), որ անյարմար է եւ աւելի այնատեսում բնագիրը 2): Ընթերցումների կարմից էլ այս օրինակը, Զ-ի համեմատութեամբ, սաստիկ սղնասում է. բաւականանալով մի քանի օրինակներ բերելով Թղթի սկզբից եւ վերջից. «զայս անուանողեալ» (վախանակ՝ գորս, տես էր. 187, ս. 6). «զիւտ զիս» (=զիւտ, էր. 187, ս. 19). «զիս աշխարհս վարդապետաց» (=զիս շս վարդապետաց, էր. 187, ս. 20). «ճարց ելեալ» (=յայց, էր. 188, ս. 3). «եւ ոչ օտար» (=եւ ոչ իրեւ օտար, էր. 188, ս. 4). «անզգազոյն» (=սազագոյն, էր. 188, ս. 10). «զս իւրեանց հոգեխորութեանքն» (=հոգեխորութեանք, էր. 188, ս. 13). «զնուանար ստալինոյն» (=զիւտանար, էր. 203, ս. 11). «ի կորստի զսանկ» (=ի կորստեան, էր. 203, ս. 31). «զնասուծոյ փառաբանութեան» (=փառաւորութեան, էր. 203, ս. 33). «զերի վախարէմ» (=զարի, էր. 204, ս. 1):

* * *

Այս անգագրութիւնների հետ նկատում է մեծ զուգորթիւն Զ-ի եւ Վ. օրինակի մէջ. զուգորթիւն՝ մանր ուղղագրական ընթերցումների, միաստակ սղաւաղում

1) Տես էր. 194, ծան. 11, Վ.
2) Տես այս ծանին Զ. Տաշեանի կարծիքը, Յուլիան Զեռ., էր. 657, հջ 2.

ղործիւնների, միաստակ ուղղագրութիւնների մէջ: Օրինակներ շատ շատ են. այստեղ բերենք միայն մի քանի բնօրինակ օրինակներ, մանրամասնութիւնների համար նրախերով ընթերցողին համեմատել այս հրատարակութեան ծանօթութիւնները:

Զ. եւ Վ. միմեան ունին «էր Ներսէն եւ Շրս» (էր. 188, ս. 1). «զս սո ի բեկ տեւանեւ եւ այլոց» (էր. 188, ս. 22. ԲԳ. սպագրիները չունին «տեւանեւ»). «եւ իմոյ չմարացեալ» (էր. 198, ս. 13,—եւ իմ ոչ մարացեալ). «այլ իւր» (էր. 198, ս. 33). «անարս եւ սեղանեկեցունց արցիլի» (էր. 202, ս. 16). «միսս էսս բարգմանն» (էր. 202, ս. 18). «որում շս ձայնի խորեղոյն» (Վ. խորեղոյն. էր. 202, ս. 24. ՏՏ. ունին շս ձարի). «չերանելոյ «Աշխարհայ» (էր. 202, ս. 27) եւն: Այս զուգորթիւնների վրայ աւելացնենք եւ այս կարեւոր հանգամանակները. թէ՛ Զ. եւ թէ՛ Վ. միաստակ բայ են թղթում հասումը փիլիսոփոս Մովսէսից յետոյ (էր. 202, ս. 9), եւ միաստակ, միեւնոյն ուղղագրութեամբ ունին ծանօթութիւն. «մի բողոք յայս տեղացս է պակաս». երկուսն էլ ունին սաւաղի նշանութեամբ միեւնոյն յիշատակարանի խօսքեր. «Աւարեցաւ գիրս այս Ղազարու վարդապետի Փարսեցույ ձեռամբ բազմալեր եւ անարժան Գրիգորի երկու ի հարկէ սրբազան եւ հաշ վարդապետին Վարդանայ դիտակետի»: Յիշելու է եւ այն, որ Վ-ն չունի ոչ մի աւել տղ՝ որ չլինէր Զ-ում. չունի ոչ մի ուղղագրական յատկութիւն՝ որ չարարանար Զ-ով կամ օրինակի սղաւաղութեամբ կամ սրագրութեամբ:

Բոլոր այս հանգամանակները կեղծով մենք գալիս ենք այս եզրակացութեան, որ Վ. օրինակը ծագում է *անիւրջայեւ* Զ-ից (Բ-ից), եւ արագրում է այն ժամանակ, երբ Զ-ում նոր գրչով արդէն գրուած է եղել ծանօթութիւն, թէ Այս է սկիզբն Թղթոյն Ղազարու Փարսեցույ (համեմատել մեր հրատ. մէջ էր. 186, ծան. ս. 32, եւ էր. 187, ծան. ս. 1), ուրեմն 1829 թուականից յետոյ: Բայց այս արագրութիւնը չափազանց բերի է եւ սխալաբան, ինչպէս տեսնենք, եւ յիշատակարանում ունի վկայութիւն, թէ նրա բնագիրը արագրում է Բաղէում 1642-ին. այն-ինչ Զ. այն մասը, որ պարունակում է Վ. Փարսեցու Պատմութիւնը եւ Թուղթը՝ արագրում է Բաղէում 1672-ից յետոյ: Այս վկայութիւնը յայտնապէս հակասում է մեր եզրակացութեան. բայց այս հակասութիւնը, ինչպէս

*

հուն Վ.-ի բազմաթիւ քերտրիներն ու սխալաշարժները, բացառում են միակ կարելի ենթադրութեամբ—որչափ որ եղած նկարերը ըստ են ճշիւ ներկայումս—որ Վ. օրինակը դիտմամբ ազատազուտ է կեղծում անսահման և Զ.-ից: Այսպիսի դիտարեալ ազատազուտներ անսովոր բան չեն. բաւական է յիշել Եւսեբիոս Կեսարացու ժամանակագրութեան առաջին՝ դիտմամբ ազատազուտ ընդօրինակութիւնը Պարթեիսի Վերջ Յովնանիսեանի ձեռնով¹⁾: Ներկայ դէպքում անսահման համարեմ անաշխարհիս է եղել կեղծ սիրով դէպի Էջմիածնի մասնագրութեան, չկամենալով Զ.-ի յարգը, իբրև միակ ձեռագրի, նուազեցնել՝ նաւաստիք ընդօրինակութիւնը դուրս տալով: Գուցէ խառնում լինին եւ այլ հաշիւներ, որոնց վրայ կանգ առնելն ստեղծ է, քանի որ Վ.-ի երբ, որի՝ ձեռնով եւ որի՝ յանձնարարութեամբ անսահման մասին սոսոյց տեղեկութիւններ չունին:

Գ. Տէր-Մկրտչեանը, որ այս օրինակը (W) ձեռքին չունէր, այլ ծանօթ էր նաեւ միայն Զ. Տաւեանի նկարագրութեամբ՝ աչքի առաջ ունենալով նրա բնագրի գրիչը—Գրիգոր երէց, եւ ժամանակը—1642՝ ենթադրում էր, որ գոյութիւն է ունեցել Զ.-ի (B) յար եւ նման մի ուրիշ ձեռագիր (B₂), գրած նոյն Գրիգոր երէցի ձեռնով 1642-ին, որից եւ ծագել է Վ.: Սակայն ինքն էլ ստակատում է B₂-ի գոյութեան եւ իր ենթադրութեան մասին: Որովհետեւ ենթադրելով, թէ Գրիգոր երէցը երկու անգամ է անսահման Փարսեցու Թուրքը՝ աննաւանական կիլիկէ, որ նա առաջին անգամ անսահման Փարսեցու Թուրքը, եւ Յասապարանը բարձր բուն Թուրքն անսահման, իսկ երկրորդ անգամ անսահման շիրքեր Յասապարանը Թուրքի հետ, եւ անընդհատաբար Յասապարանին կցեր Թուրքը: Գ. Տէր-Մկրտչեանի այս նիւնար կասկածի վրայ աւելցնելու է եւ այս, որ շատ աննաւանական կիլիկէ ենթադրել աւելի բան երեսուն տարով բաժանուած ժամանակամիջոցներում երկու անձնաւորութիւն (Վարդան վարդապետ եւ Գրիգոր երէց) կենդանի, միեւնոյն պատշտում, միեւնոյն յարաբերութեան մէջ մէկը դէպի միւսը, եւ բաւազի միեւնոյն յիշատակարանը:

¹⁾ Չարբ., Մասնագրութեան հայկական բարձրանոթեանց, եր. 435—7:

Բոլոր վերջ յիշատակները անխափարակ՝ տեսնում ենք, որ Զ-ն (=B) ներկայումս միակ մայր ձեռագիրն է, որ իբրև սարք է ծառայել մինչեւ այժմ կասարում թէ՛ Պատմութեան եւ թէ՛ Թուրքի բարձրագոյնութիւններին եւ եղած միւս ընդօրինակութիւններին (Էջմիածնի № 1688 ձեռագրին, Վենետիկի օրինակին եւ Վիեննայի օրինակին): Նա ծառայել է սպագրութիւնների համար սարք ոչ անմիջապէս, այլ միջնորդութեամբ անխափարակ ընդօրինակութիւններին:

* * *

Վ. Փարսեցու Պատմութեան եւ Թուրքի ներկայ հրատարակութեան մէջ առաջին անգամ գործ է դրած այս մայր Զեռագիրը՝ համեմատութեան համար: Շնորհիւ Գ. Տէր-Մկրտչեանի ուսումնասիրութեան՝ այլ եւս աւելորդ դասեցիմք համեմատել երկրորդ Զեռագիրն էլ եւ նրա տարբեր ընթացումները բերել. դա կիլիկէ գաւ ժամանակնաւորութեան, առանց որեւէ օգուտի՝ բնագրի ուղղագրութեան համար. չխտելով դեռ այն մասին, որ ծանօթութիւնների աւելորդ խնդրում միայն դժուարացնում է պարսկագիրների աշխատանքը՝ այս ծանօթութիւններով բնագրին ուսումնասիրելու դէպքում: Պէտք էր, նեւեւարար վարուելով, դուրս ձգել եւ Վ.-ի ընթացումները, բայց եւ Բաւոլեցի այդ աներուց, ի նկատի ունենալով, որ այդ օրինակի ծագման մասին դեռ ոչ մի բնութիւն չէր կասարում, եւ միայն իմ նախադրութեամբ՝ համեմատութիւնից հանել մի օրինակ, որ գտնել նրա զատարարութեան նկատմամբ ինքնուրոյնութեան անսահման սպասույցներ էր տալիս՝ պատշաճաբար գործ համարելով: Այս օրինակի համեմատութեան վրայ գործ դրած աշխատանքը բաւականաչափ վարձատրում կիլիկի նրանով, որ բանասերներ նմանաբանութիւն կանենան ներկայ հրատարակութեան ծանօթութիւնների միջոցով անմիջապէս նիշ հասկացողութիւն կազմելու այդ նեւեւարարութեան օրինակի մասին:

Պատմութեան եւ Թուրքի Ա. սպագիրը Զ.-ի նեւ բարձրակ է նեւ Գ. Տէր-Մկրտչեանին եւ եւ: Իսկ երկրորդ եւ երրորդ սպագրութիւնների նեւ բարձրագոյնութիւնը կասարել եւ իմ երեւ առակերտի—Սարգ. Եւսեբեանի, Կար. Միխայելեանի եւ Արս. Յովնանիսեանի օգնութեամբ:—Վ.-ի բարձրագոյնութիւնը, ինչպէս յիշեցի՝ կասարել է Գ. սպագրի վրայ Զ. Պիլեզիկեանի Վիեննայում:

* * *

Այս բարձրագոյնութիւնների մասնաբաժանում ընթացումների օգնութեամբ կազմել եւ ներկայ հրատարակութեան բնագիրը, որի ժամանակ ղեկավարուել եւ նեւեւարար սպագրութեանով:—

Պատմութեան եւ Թուրքի (խոսակալ՝ Բ.-ի, որովհետեւ Գ. սպագիրը ոչ մի ինքնուրոյնութիւն չունի, այլ վաս արտասարութիւն է Բ.-ից) բաժանումը երեւ դրուագի եւ հարիւր գրովի: Գրուագրների բաժանումը, ինչպէս նկատել է եւ Բ. սպագրի հրատարակիչը՝ արդարանում է թէ՛ Պատմութեան նկարի եւ թէ՛ նոյն-ինքն նեղի-նակի վկայութեամբ (եր. 38, 107): Իսկ գրովիների բաժանումն արդարանում է Զեռագրիներով, որոնք ունին այսպիսի բաժանում, նոր գլխի նեւեւարար ղեկով եւ երբեմն՝ գրովիների վերնագրեր: Բայց որովհետեւ ձեռագրիներում այս գլխակարգութիւնը սկզբից մինչեւ վերջ չէր շարունակուում, եւ միւս կարգից՝ ԲԳՏ. գլխակարգութեամբ արդէն բարձրագոյն ցուցումներ են եղած գրովիներում մէջ՝ մասի յարմար հաստատում գլխակարգութեան (նոյն մի տեղից Պատմութեան Յասապարանում, որտեղ հաստատների դատարարութիւնը փոփոխելու պատճառով պէտք էր եւ գլխակարգութիւնը փոփոխել). թեպէտ տեղ-տեղ ցանկալի էր այլ կերպ անել այդ գլխակարգութիւնը:

Պարսկագրների դիտարկման համար՝ յարմար համարելի բնագրից առաջ ղեկ գրովիների համար օր ղեկարգութիւնը—Յանի գլխոց, երբեմն նեւեւարար Ա. սպագրին, երբեմն նեւեւարար անկախ:

Ընթացումների մէջ ընթացութիւն անկախ, երբ իմ կարծիքով Զ.-ի եւ ՏՏ.-ի տարբեր ընթացումները հաստատ արժանիք են ունեցել՝ առաւելութիւնը տուել եւ Զ.-ի ընթացումին. իսկ երբ ՏՏ. (յաւակալու Բ. սպագիրը եւ նրա նեւեւարարութեամբ Գ.-ը), ունեցել են յաւազոյն ընթացումներ՝ սրանց եւ տեղ տեղ բնագրի մէջ, թէեւ յանախ գիտակցելով, որ այդ յաւազոյն ընթացումները ոչ թէ յաւազոյն բնագրի են ծագում, այլ յաւազոյն ուղղագրութիւն են Բ.-ի հրատարակչի կողմից: ԲԳ. սպագրին առաւելագուստ նեւեւարար եւ Ս. Սահակի տեղեկութիւններն անկախ մէջ, քանի որ, ինչպէս յայտնում է Բ.-ի Ազգը՝ դրա համար համեմատութեան են առնում եւ հարկեցիկներ, որտեմն մի քանի ձեռագրի բարձրագոյն:

տարբեր է կազմում այդ մասի բնագիրը Բ. (եւ Գ.) սպագրի մէջ: Սակայն խառնակ եւ մեր բնագրի մէջ մտնելու խառն գարեթեր, չափազանցութիւններ, որոնք յեռագոյն ձեռագրիների բարձրութեան են նախնական աւելի պարզ բնագրի վրայ, ինչպէս յատուկ է արագրական բովանդակութեամբ գրածներին:

Երրորդ ընթացութեան անուստ դերայի վերջաւորութիւնները միշտ գրել եւ կը, վախանակ իշխի, ինչպէս յանախ պատմում էր թէ՛ Զ.-ում եւ թէ՛ ՏՏ.-ում. այն պատճառով, որ Զ.-ի մէջ իշխով գրութիւնը սկզբնական չէ եղել, այլ ի՛նչ գրած է Բնագրի վրայ, ինչպէս նեւեւարար է ծանօթութիւնների մէջ. նոյն-իսկ երբեմն նեւեւարար է Բնագրի սկզբնական ե՛ր: Այս նախնականներ ինձ իրաւունք տուեց վերականգնել նախնական եւ ընտր ուղղագրութիւնը: Նոյնպէս եւ վարուել եւ երրորդ ընթացութեան բարձր անց. անկասար եր. Գ. դէմի իւր վերջաւորութեան նկատմամբ, փոփոխով ընթացութեան կը նեւեւար:

Որտեմն նեւեւարար եւ եղել՝ օգտուել եւ այն ուղղագրութիւններից, որոնք կային նախորդ սպագրութիւնների մէջ կամ առաջարկում էին բանասերներից գտնական գրածներում (մասնաւորապէս Նարայր Երզնկացոյց): Այս ուղղագրութիւններից որոնք որ աներկայելի են ըսել ինձ՝ մտնել եւ բնագրի մէջ, իսկ երկրորդները՝ ծանօթութիւնների մէջ: Բոլոր դէպքերում յիշել եւ ուղղագրութիւնների նեղիմակներին: Իսկ այն ուղղագրութիւնները, թէ՛ բնագրի մէջ մտնում եւ թէ՛ ծանօթութիւնների մէջ առաջարկում, որոնց նեղիմակները չեն նեւեւարար՝ պատշաճում են ինձ:

Էջմիածնում, «Պատմագրի» աշխատանքների ժողովում կայացած որոշման համաձայն՝ ծանօթութիւնների մէջ (ընդ) չեմ նեւեւարար այն տարբեր ընթացումները, որոնք վերաբերում են օ կամ աւ, օ կամ ո, շ ու կամ առանց շ, յ ու կամ առանց յի (բառի վերջում) ուղղագրութիւններին. (օր. Պօղոս-Պապոս, վերկայ-վերկայ, երանելու-երանելու, նոնա-նոնայ), նոյնպէս եւ դիտարար յոյերը: Առաջին չորս ուղղագրական նեւեւարար ընդունել եւ այժմ ապուրական դարձած ուղղագրութիւնները, որոնց մեծ մասամբ համապատասխան է եւ Զ.-ի ուղղագրութիւնը. իսկ դիտարար յոյերի վերաբերմամբ առաւելագուստ նեւեւարար եւ Զ.-ին, իսկ երբեմն ՏՏ.-ին:

Ծանօթութիւնների մէջ չեմ նեւեւարար

հան Տպագիրների ակնյայտի սպագրական վերապակները, որոնք մեծ քանակությամբ պատահում են Գ. սպագրի մէջ և փոքր քանակությամբ Ա.-ի և Բ.-ի մէջ:

Սուրբ զբից բերումը հասուածներէ տեղերը նշանակելիս՝ ընդհանրապէս զանց եմ առել նշանակել այն հասուածներէ տեղերը, որոնք ընագրում չեն բերում իրեն վերջուրիւն, այլ ինչպէս խօսողի սեփական խօսքերը. օրինակ՝ եր. 67, s. 21—23, եր. 99, s. 34, եր. 118, s. 15, 16 եւն:

* *

ՄԱՏՆԵՆԿՐՈՒԹԻՒՆ

Ա. Թ ա Ր գ մ ա ն ու ը ր ի ն ն ե Ր .

1. Ֆրանսերէն լեզուով ամբողջական քարգմանութիւն Պատմութեան, Լանգլուայի ժողովածուի մէջ, Բ. հր., Ա. Կետրեանի ձեռնով կատարում:
2. Մասնական քարգմանութիւն, դարձեալ Ֆրանսերէն լեզուով, Գ. Կապարանի, «Abrégé de la vie politique et guerrière du prince Vahan, Պարիզ, 1843.
3. Աշխարհաբար քարգմանութիւն, միայն Պատմութեան, Միլոս քանակայ Տէր-Պետրոսեանի, Ալեքսանդրապոլ 1895.
4. Աշխարհաբար քարգմանութիւն, միայն Թղթի, Մ. Նալբանդեանի, հրատարակութիւն Մ. Տէր-Գրիգորեանցի, Պետրբուրգ, 1868.

Բ. Ու Ն ու լ մ ն ա ս ի Ր ու ը ր ի ն ն ե Ր .

1. Մ. Էմին, Թղթի Ա. սպագրութեան Յատաչարանում, Մոսկովա, 1853.
2. Մ. Նալբանդեան, Թղթի քարգմանութեան Յատաչարանում.
3. Գր. Խալապեանց, «Ղազար Փարպեցիի և գործի նորին», Մոսկովա, 1883.
4. Նորայր Բիւզանդացի, Հայկական բառակցութեան մէջ, եր. 79—85, Կ. Պոլիս, 1880, և Քննաւորի մէջ, Բ. սրակ, եր. 16—58. Սոփիոյմ, 1887.
5. Իս. Յարութեան, «Հայոց գիրը», եր. 203—235, Թիփլիս, 1892.
6. Գր. Տէր-Պետրոսեան, «Եղիշէի Պատմութեան աղբիւրը», «Հանդ. ամսօրեայ», 1895, եր. 20, 58, 110.

7. Գր. Տէր-Պետրոսեան, «Նկարագրութիւններ Եղիշէի Պատմութեան վերաբերեալ», «Հանդ. ամսօրեայ 1896, եր. 129, 168, 197, 302.
8. Հ. Վարդ. Հայունի, «Խորհրդածութիւններ Եղիշէի Պատմութեան վրայ», Վեներսիկ, 1896, (արտատպում «Բազմավէպից»:
9. Գ. Տէր-Մկրտչեան, «Ղազար Փարպեցու ձեռագրերը», «Աւարաս», 1901, Նոյ. Գեղիս., եր. 542—549.
10. Աս. Մալխասեանց, «Ուղղագրութիւններ Ղազար Փարպեցու Պատմութեան և Թղթի. «Հանդէս Հայագիտութեան», 1903, Բ. հր. Բ. սեք:

Բացատրութիւն համաստացրութիւնների և նշանների:

- Ձ.—Ձեռագիր Էջմիածնի մատենադարանի, № 611 Գեորգ. ցուց.—նիսն № 2463.
- ԲՁ.—Ձեռագիր Էջմիածնի մատենադարանի, № 1688, Լ.—նիսն № 1646, Լ.
- Վ.—Վեներսիկի Միլիթրեանցիների օրինակ Թղթի.
- ձառ.—ձառքնիսի Էջմիածնի. մատենադարանի № 936, 3.—նիսն № 916, 3.
- Աս.—Առաջին սպագիր Պատմութեան, Վեներսիկ 1793.
- Աս.—Առաջին սպագիր Թղթի, Մոսկովա, 1853.
- Բ, Գս.—Երկրորդ և երրորդ սպագիր Պատմութեան և Թղթի, Վեներսիկ, 1873, 1891.
- ()—Փակագիծ գործ է ածուած՝ որոշելու համար իմ աւելացրած բառերը, որոնք չկան Ձ.-ում.
- []—Անկիսնաւոր գործ է ածուած՝ որոշելու համար այն բառերը, որոնք կան Ձ.-ում, բայց եւ համարել եմ ընդմիջարկութիւն.
- *—ասոյ գործ է ածուած կապիւծի ուղղագրական ձեւ ունեցող բառերի աւաջ, ցոյց տալու համար, որ այդ ձեւը սպագրական վերապակ չէ:
- Կամ ‘ , նշանների մէջ եւ դրում այն բառերը կամ հասուածները, որոնք վերաբերում է ծանօթութիւնը:

Աս. Մալխասեանց

Ց Ա Ն Կ Գ Լ Ս Ո Ց

- Ա. Թէ՛ ի՛նչ որ ամանք յառաջ քան զինքն եղին պատմիչք: Յազազս Ազաթանգեղոսի և Փաւստոսի:
- Բ. Նիւթ Ազաթանգեղոսայ Պատմութեանն:
- Գ. Յազազս Փաւստոսի և Պատմութեանն նորին:
- Դ. Յազազս իւրոյ Պատմութեանն, զոր զրեաց ի հրամանէ Վահանայ Մամիկոնեանի:

Գ Ր Ո Ւ Ա Գ Ա .

- Ե. Բաժանունն թագաւորութեանն Արշակունեաց յերկուս:
- Զ. Դժուարութիւնք ճշգրիտ պատմագրելոյ:
- Է. Նկարագիր Այրարատեան դաշտին:
- Ը. Թողու Արշակայ զգաւառն Այրարատեան:
- Թ. Անկունն Նոսրովու յիշխանութենէ:
- Ժ. Յազազս զիւտի զրոյ և յազազս Մաշտոցի:
- ԺԱ. Թարգմանութիւն Գրոց ի ձեռն Սահակայ կաթողիկոսի:
- ԺԲ. Յազազս երկրորդ անգամ թագաւորելոյն Նոսրովու և զինի նորա Շապհոյ:
- ԺԳ. Թագաւորել Արտաշեսի վերջնոյ. տրտունջը նախարարաց և բողոք Սահակայ:
- ԺԴ. Անկունն Արտաշեսի յիշխանութենէ, և բարձունն թագաւորութեանն յազգէն Արշակունեաց և քահանայապետութեանն ի տանէ Ս. Գրիգորի:
- ԺԵ. Կաթողիկոսութիւն Սուրմակայ, Բրքիշոյի և Շամուէլի: Անէճք Ներսիսի:
- ԺԶ. Զղջունն նախարարացն և աղաչանք առ Սահակ:
- ԺԷ. Տեսիլ Սահակայ և Մեկնութիւն տեսիանն:
- ԺԸ. Վերջին ամք կենաց և մահ Սահակայ:
- ԺԹ. Մահ Մաշտոցի:

Գ Ր Ո Ւ Ա Գ Բ .

- Ի. Նենգաւոր խորհուրդ Վարագվազանայ:
- ԻԱ. Խրատն չար, զոր մատոյց Միհրնեսեան Յազգիւրտի արքային պարսից:
- ԻԲ. Հրովարտակն Յազգիւրտի առ Հայս:
- ԻԳ. Անունքը եպիսկոպոսացն և իշխանաց, որք արարին պատասխանի հրովարտակին:
- ԻԴ. Պատասխանի հրովարտակին Յազգիւրտի:

- ԻԵ. Ձյարել Յազկերտի ընդ պատասխանին և զիշխանան Հայոց ի դուռն կոչել: Անուանք իշխանացն որք չսղան ի դուռն:
- ԻԶ. Պատուհասելն Յազկերտի բանիւ զաւագանին երեցունց աշխարհաց: Պատասխանի զօրավարին Հայոց Վարդանայ:
- ԻԷ. Խորհուրդ իշխանացն յաղագս պատճառանօք յանձնատու թեան օրինաց մոզութեան:
- ԻԸ. Յանձնատու թեան օրինացն մոզութեան և երկղլմի խոտուումն Վարդանայ:
- ԻԹ. Դարձ տանուտերացն Հայոց յաշխարհն իւրեանց:
 - 1. Մեկնումն Վարդանայ ի նախարարացն և զիմել յաշխարհն Յունաց:
 - 1Ա. Դառնալն Վարդանայ անդրէն ի Հայս:
 - 1Բ. Ժողով իշխանացն և ուխտ և երզումն:
 - 1Գ. Թուղթը Վասակայ ի խնդիր օգնականութեան ընդդէմ Պարսից:
 - 1Դ. Դիմելն Վարդանայ յԱղուանս ընդդէմ Պարսից:
 - 1Ե. Կոխն յԱղուանս և յաղթութիւն Հայոց:
 - 1Զ. Նենգութիւն Վասակայ և դառնալն Վարդանայ ի Հայս:
 - 1Է. Գալ զօրուն Պարսից ի պատերազմ:
 - 1Ը. Դիմելն Վարդանայ ընդդէմ Պարսից: Բանք Դևոնդի և Վարդանայ ի զիշերին:
 - 1Թ. Կազմութիւն ճակատուն: Պատերազմն և անուանք նահատակացն, որ անկան ի նմին:
 - Խ. Ապաշաւելն Յազկերտի և զՄուշկան յետս կոչել: Ատորմիղզ մարդպան:
 - ԽԱ. Հալածել Ատորմիղզի զփախտաւայտն Հայոց և մահ Հմայեկայ:
 - ԽԲ. Վարումն կապանօք ի Պարսիկս՝ իշխանացն և քահանայից: Հանդիպումն Վասակայ և քահանայիցն զճանապարհայն:
 - ԽԳ. Հարցափորձ և պատասխանիք Մամուէլի երիցու և Արբանամայ սարկաւազի:
 - ԽԴ. Հարցափորձ և պատասխանիք Դևոնդի և ընկերաց նորին:
 - ԽԵ. Հարցափորձ նախարարացն առաջի Յազկերտի և պատասխանատուութիւն Արշաւրի Կամարականի, յորում զճնաս սպստամբութեանն արկանէ զՎասակա:
 - ԽԶ. Պատուհաս Վասակայ և մահ նորա յաշխարհին Պարսից:
 - ԽԷ. Անուանք քահանայիցն և նախարարաց, որք տուան ի կապանս:
 - ԽԸ. Պարտումն Յազկերտի ի պատերազմին որ ընդ Քուշանս:
 - ԽԹ. Վկայութիւն մահուամբ Թաթկայ և իսկոստիսին Բասնոյ:
 - Ծ. Հրաման սպանանելոյ զքահանայտն և պատուէր զզուշութեան:
 - ԾԱ. Բանք մխիթարութեան Դևոնդի առ նախարարան, որք մնալոց էին անդէն ի կապանս:
 - ԾԲ. Լուծանել զքահանայտն ի շղթայիցն:
 - ԾԳ. Պատուէր զզուշութեան Վեհղենշապհոյ առ արս շահաստանին: Հրաժեշտ քահանայիցն ի նախարարացն:
 - ԾԴ. Չու Վեհղենշապհոյ հանդերձ քահանայիւրն: Յաղագս Խուժկին:
 - ԾԵ. Ասեան դատաստանի. ամբաստանութիւն, և պատասխանի Յովսէփայ կաթողիկոսին:

- ԾԶ. Պատասխանի Դևոնդի երիցու:
- ԾԷ. Վկայութիւն սրով Յովսէփայ, Դևոնդի և ընկերաց նոցին: Կարգումն պահապանաց առ ի պահպանութիւն մարմնոց վկայիցն: Գողանալ Խուժկին զսկիւրս սրբոցն:
- ԾԸ. Դատումն և վտարանդութիւն Խորենայ և Արբանամու: Դարձ Արբանամու ի Հայս:

Գ Ր Ո Ւ Ա Գ Գ.

- ԾԹ. Արձակումն ի Պարսից Վահանայ և կղբարց իւրոց ի ինդրոյ Աշուշայի:
 - Կ. Արձակումն նախարարացն ի կապանաց:
 - ԿԱ. Ճգնութիւնք և վարք նախարարացն յաշխարհին Պարսից և կանանց նոցա ի Հայս: Դարձ նախարարացն յաշխարհն Հայոց:
 - ԿԲ. Յաղագս կաթողիկոսութեանն Գիւտայ, և անդեան և խրատու Վահանայ Մամիկոնեանի և կղբարց նորա:
 - ԿԳ. Բազմաղիմի շնորհք Վահանայ, ընդ որ խեթիւ հայէին ուրացեալ տանուտեարքն Հայոց: Լքումն ուխտապահացն:
 - ԿԴ. Յաղագս կաթողիկոսին Գիւտայ և ամբաստանութեանն Մախազին Գաղիշոյի զնմանէ: Երթալ Գիւտայ ի դուռն. համարձակ պատասխանիք նորա. զարձ նորա ի Հայս և մահ խաղաղութեամբ:
 - ԿԵ. Մախանք ընդդէմ Վահանայ և ուրացութիւն նորա. ամբաստանութիւն զնմանէ Վրուայ Ասորոյ և արգարանալն Վահանայ:
 - ԿԶ. Խորհուրդ սպստամբութեան և միարանելն Վահանայ:
 - ԿԷ. Փախուստ Ատրիշնասպայ մարդպանի և դառնալ զօրու ի Հայս:
 - ԿԸ. Դիմելն Հայոց ընդդէմ Պարսից: Լրտեսելն Վասակայ զգունդ թըշնամեացն:
 - ԿԹ. Պատերազմն և յաղթութիւնն Հայոց: Սուտ գուժկանք և աւետիք:
 - Հ. Դեսպանութիւնք Վահանայ առ Վախթանգ և առ ազգս ոմանս Հայոց: Գալ Յոհանայ Անձևացոյ և Ներսէնի Երուանդունոյ ի միարանութիւն
 - ՀԱ. Կոխն Հայոց առ Ներսէնասպատ զիւղիւ և յաղթութիւն:
 - ՀԲ. Դառնալ Վարդայ կղբօք Վահանայ ի Հայս՝ արձակեալ ի կապանաց:
 - ՀԳ. Դիմելն Վահանայ ի Վիրս ընդդէմ Պարսից. պատրանք Վախթանգայ:
 - ՀԴ. Կոխն Հայոց ընդ Պարսիկս, պարտութիւն և փախուստ զօրացն Վահանայ:
 - ՀԵ. Նահանջել Վահանայ ի Տայս: Պատգամ Վահանայ առ Միհրան:
 - ՀԶ. Կոչել Միհրանայ ի դուռն: Արձակումն Հրահատայ ի գերութեանէ և նահատակութիւն Յաղգայ սեպհին Միւնեաց:
 - ՀԷ. Պատրողական բանք արանց խարերայից և թարթափել մասին միոյ ի զօրուէն Հայոց ի Վիրս զհետ խարերայիցն:
 - ՀԸ. Դիմել Չաղարաուխտոյ ի վերայ Վահանայ յանկարծակի, և քաջաբար փախուստ և սպրումն Վահանայ:
 - ՀԹ. Հալածել Հաղարաուխտոյ զՎահան և ըմբռնել զկանայս Կամասրականացն:

- Չ. Դիմել Հաղարաւուխտոյ ի Վիրս, թողեալ ի Հայս զօրավար զՇապուհ: Բանագնացութիւնը Շապուհ ընդ Կամարականացն վասն կանանցն:
- ՉԱ. Որսալ Շապուհ զՎահան: Քաջութեան գործ Սուրսայ:
- ՉԲ. Ահարեկել Վահանայ զՊարսիկս ի գաղչի՝ ի գիշերի:
- ՉԳ. Յանկարծակի յարձակումն Շապուհ ի վերայ Վահանայ և աներկիւղ խիզախելն Վահանայ սակաւ արամբք ընդդէմ բազմութեան զօրուն Պարսից: Մահն Գգիհոնի Սիւնուոյ:
- ՉԴ. Խոկմունք Շապուհ, ահարեկելոյ յառնէն Վահանայ:
- ՉԵ. Գալ գուժկանի ի Պարսից և զՇապուհ ի գուռն կոչել:
- ՉԶ. Չուել Շապուհ ի գուռն և Վահանայ ի Դուին:
- ՉԷ. Դառնալ Հաղարաւուխտոյ ի գուռն և զՎաղարշ թագաւորեցուցանել:
- ՉԸ. Ատեան արքունի, յորում պարսաւ անհաւան բարուցն Պերոզի. և յաղազս աստամբութեանն Հայոց և գործոց Վահանայ:
- ՉԹ. Գալ Նիխորոյ ի Հայս՝ առ ի նուաճել զՎահան սիրով խաղաղութեամբ: Երեքին խնդիրք Վահանայ:
- Ղ. Հաճել Նիխորոյ ընդ խնդիրս Վահանայ և զնա առ ինքն կոչել:
- ՂԱ. Երթ Վահանայ առ Նիխոր և ատենարանութիւն Նիխորոյ:
- ՂԲ. Ատենարանութիւն Վահանայ ի պատասխանի բանիցն Նիխորոյ:
- ՂԳ. Խրախճանք. բերկրումն ուխտապահացն և ի կոր կործանումն ուրացելոցն:
- ՂԴ. Յանձնառութիւն պայմանացն Վահանայ և գառնալ Նիխորոյ յաշխարհն Պարսից և Վահանայ ի Դուին:—Անցանելն ընդ հունն Երասխայ: Առաքել Վահանայ զայրեւծին Հայոց ի գուռն:
- ՂԵ. Երթալն Վահանայ ի գուռն հանդերձ այրեւծիով Հայոց. ատենարանութիւն Վահանայ առաջի Վաղարշու և աւագանւոյն Պարսից:
- ՉԶ. Տալ Վաղարշու զտէրութիւնն Մամիկոնէից և զսղարապետութիւնն Հայոց՝ Վահանայ և պարգեւել Կամարականացն զտէրութիւն նոցա:
- ՂԷ. Դարձ Վահանայ ի Հայս և ցնծութիւն Հայոց:
- ՂԸ. Դալն Անդեկանայ մարդպանութեամբ ի Հայս և դարձեալ ի Պարսիկս՝ վկայել առաջի Արեւոց զբարեմասնութեանց Վահանայ:
- ՂԹ. Կարգումն Վահանայ մարդպան ի վերայ աշխարհիս Հայոց:
- Ճ. Ատենարանութիւն Յովհաննու կաթողիկոսի:

ԹՈՒՂԹ ՂԱԶԱՐԱՅ ՓԱՐՊԵՑԻՈՅ

Յառաջարան թղթոյն եր. 185:
Թուղթն եր. 187:

ՂԱԶԱՐԱՅ ՓԱՐՊԵՑԻՈՅ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ

Ա. Սկիզբն առաջին գրոց պատմութեանն Հայոց, որում սկիզբն արարեալ պատմեաց ստուգիւ այրն երանելի Աղաթանգեղոս, սկսեալ 5 ի մահուն Արտեանայ յԱրտաշէրէ յորդոյ Սասանայ բռնաւոր Սասհրացւոյն. և զգարձ աշխարհիս Հայոց յանգիտութենէ կոսպաշտութեան յաստուածգիտութեան ճշմարտութիւն ի ձեռն սրբոյ նահատակին Գրիգորիսի. յորոյ անուն և զգիրսն անուանեալ կոչեն Գրիգորիսի: Երկրորդ 10 գրոց սկիզբն արարեալ պատմելոյ ի կարգէ առաջին գրոցն՝ զիրս բազմափոփոխ աշխարհիս Հայոց, զբարեաց և զչարեաց, զվարս և զգործս զարանց սրբոց և զպղծոց, զժամանակի պատերազմաց և զխաղաղութեան: Պատմեալ զայս ամենայն Փոստոս ոմն Բուզանդացի, մինչև 15 ցթագաւորութիւնն Արշակայ (որդոյ Պապայ, որդոյ Արշակայ,) որդոյ Տիրանայ. առ որով թագաւորութեամբ բաժանեալ աշխարհս Հայոց՝ պատառեցաւ յերկուս ծուէնս, ըստ օրինակի հնացեալ ձորձոյ: Եւ աւարտեալ աստանօր զրան պատմութեան իւրոյ՝ մնացուցեալ հանգոյց. զոր անուանեալ կոչեն զանուն գրոցն Հայոց պատմութիւն:

1 ԲԶ. ունի այսպիսի վերնագիր. Պատմութիւն Հաղարա Փարպեցւոյ, զոր արարեալ է վասն անցից Հայաստան աշխարհիս, առ ժամանակը երանելի և սուրբ Հայրապետացն մերոց և թարգմանչաց Սաշակայ և Մեսրոպոյ մինչև ցօր մարդպանութեան Վահանայ Մամիկոնոյ: Արտագրեցեալ է սրբագրել օրինակի է սուրբ աթուս

Լջմիածին: Հրամանաւ գերբնակր զաշակալի սորին, Տեառն Սրմիտի Սրբազան կաթողիկոսի. ի թուոջ Փրկչին ՌիճճԻ, իսկ ի մեր թուականին ՌԲՃԻԳ: 2. (ևս գրով) ևւ Աս. ունիս այսպիսի վերնագիր. Պատմագրութիւն Վաղարայ Փարպեցւոյ: Արարեալ է խնդրոյ զօրավարին Հայոց, և մարդպանին տեառն Վահանայ Մամիկոնոյ:

Վերնագրից յետոյ Աս. զնուս է նախերգանք. ԲԳՏ. զնուս էն Յասախարահ 4 ՏՏ. իխ սկսեալ: 2. սկսել 5 2. նախ գրուած է մահն, յետոյ ուղղած այսպիս 5 2. յԱրտաշէրէ յորդոյ Սասանայ ունի յուսանցում 5 2. նախ ստորհացոյն, յետոյ ուղղած այսպ. 13 2ԱՏ. իխ սրբոյ Պապայ, որդոյ Արշակայ: Այսպ. զս ուղղագր. ԲԳՏ.

Երբորդ Պատմութիւնս այս ի կարգէ նորին գրոց շարագրեալ տկարութեանս մերում. յոր հարկաւորեալ հրամանաւ իշխանաց և բանիւ սուրբ վարդապետաց՝ տուաք զանձինս յայսպիսի գործ կարեոր, չիշխեցեալ ընդդիմանալ. յիշելով ի սուրբ Գրոց զսպառնալիսն անհնազանդից որդւոցն և զորս գրէ ներողութիւն հնազանդից և հաւանելոց. կարգել մի ըստ միովջ զիրս և զգործս, զրազմայեղանակ զիպմունս Հայաստան աշխարհիս, բաժանմանց յերկուս թագաւորութիւնս. և ի վիճակէ բաժնոյ անօրինացն արանց քաջաց, ի տոհմէ նախարարացն Հայոց, տալ զանձինս անհամարս ի նահատակութիւնս ի վերայ ուխտին սրբոյ եկեղեցւոյ, և կիսոց համբերել կապանաց և բանդից վասն երկնաւոր յուսոյն բազմաժամանակ տեղութեամբ. հեղուլ և քահանայից ընտրելոց Աստուծոյ և ճշմարտապէս հովուաց զարիւն ի պարանոցաց իւրեանց ի վերայ ընտրեալ բանաւոր հօտին Քրիստոսի. և ոմանց յընկերակցաց նախարարացն և յայլ ազատ մարդկանէ՝ դառնալ յետս յուխտէ սրբութեանն և անշէջ յաւիտենից հրոյն լինել լուցիկք, պատրաստելոյն սատանայի և նորին արբանեկացն: Եւ գրել զայս ամենայն մինչև ցօր սկզբան մարդկանութեանն Հայոց Վահանայ Մամիկոնէից տեսնն և մեծի զօրավարին Հայոց և մարդկանի. և զազարեալ հանգուցից յայնմ տեղուջ զբան վաստակոց պատմութեանցս այսոցիկ:

Բ. Ընդ բազում ճառս մատենից առաջնոցն պատմագրացն Հայոց անցի. յորոց ըստ յերկար ընթերցողութեան գտի ի նոցանէ զժամանակաց և զգարուց աշխարհիս Հայոց բազմադիմի յեղափոխութիւնս, յստոյզ և յանսխալ կարգաւորութեանէ Առաջին գրոցն, զոր յարմարապէս պատմեալ ծանոյց մեզ երանելին Ագաթանգեղոս, այր բանիւրուն զիտութեամբ և լի ամենայն հրահանգիւ, ստուգաբան ի կարգադրութիւն ճառից և յարմարագիր ի պատմութիւնս ասացուածի իւրոյ: Սա զնուազումն թագաւորութեան Արշակունւոյն Արտաւանայ և զգօրանալն Ստահրացւոյն Արտաշէր որդւոյ Սասանայ՝ ստուգապէս յօրինուածով կարգեալ գրոշմեաց. զքինախնդրութիւնն Սոսրովու և զտարակուսանս գոռոզացեալ Ստահրացւոյն. զխորհուրդն և զխոսամունան գտողի հնարս յազազս մահուն Սոսրովու. զխորամանկութեանն զմտածութիւնն Անակայ և զսպանումն ի նմանէ զնորուն Սոսրովու՝ նենգաւոր խաբէութեամբ. զմատնումն յայնմհետէ զաշխարհիս Հայոց ի ձեռս թագաւորութեան օտարի. զփախուցանել զայեկացն զորդիս Սոսրովու յօտարութիւն առ ի յայրումն. զհսկայաբար միւսանգամ զգարձն Տրդատայ և զյաղթող մարտիւ ունելն զիւրոյին զնախնեացն քաջաբար զթագաւորութիւնն. զգիմելն առ նա սրբոյն Գրիգորի՝ զհեշտ պաշտաման տենչիւ, զնահատակութիւն

1 ՏՏ. շարագրեալ
 4 Առաւ. ԹՊ, 1. Եփես. 2,
 1—3. Կողոս. Գ, 20 ևւն
 8 ՉԱՏ. օրինացն
 9 ՏՏ. սուրբ
 10 2. Համբերեալ
 12 2. Հովոց
 15 2. պատրաստելոցն
 18 2. յանկուցից

22 2. ստոյգ
 26 2. զնուազումն
 27 2. այս. ևւ յետոյ ստար-
 Հացւոյն
 30 2. զխոսումն
 32 ԲԳՏ. լի զնորուն
 33 ՉՏՏ. զաշխարհս: Այսպ.
 ըստ նոր. Բիւզ.
 35 ՏՏ. զյաղթող 2. Խառն

ս ևւ օ գրուքիւն
 36 ՏՏ. զգլխուն ի նմա:—
 2. Լախ զգլխուն նմա,
 յետոյ ուղղած զգլխուն
 ի նմա: Այսպ. ըստ ճառ.
 37 2. Լախ տենչի, սպա
 ուղղած այսպ.: Թերեւս
 ըստ Հեշտ պաշտաման
 տենչի

նորին սրբոյն, և թէ սրպէս տարաւ անպատումն և անբաւ բազում չարչարանացն. դառաւիւրապէս օգնականութիւնն Քրիստոսի, որ ցուցաւ ի վերայ սրբոյն, ի հիացումն դեռևս մոլորեալ մարդկան. զհամբերութիւն տեղութեանն անհափ ամս ի վիրապին, ըստ կանխագէտ անտեսութեանն վերնոյն, որ պահէր զնահատակն ի գործն Հայոց. զեկս սուրբ կուսանայն ի Հոսովմայեցոց քաղաքէն, և զհեղումն մարտիրոսական արեանն ի Վաղարշապատ քաղաքի, յոռոզումն դալարութեան գօսացելոց զիոց մարդկան. զեւն սրբոյն Գրիգորի ի խոր վիրապէն, և զհանումն Հայաստան աշխարհիս ի խաւարէ անդիտութեանն յաստուածային արքայութեանն լոյս. զյորդորումն յայնմհետէ վարդապետութեան կենաց աշխարհիս Հայոց. զկտակս մկրտութեան լուսոյ, զոր Փրկիչն Քրիստոս ի ձեռն մեծի նահատակին Գրիգորի, բարեխօսութեամբ և սուրբ կուսանացն, ծաւալեցոյց յաշխարհիս մերում. զչինութիւն եկեղեցեաց, զպայծառութիւն քահանայից, զխուժքս բազմամբոխ ժողովրդոց ի տօնս Փրկչին և ի ժողովմունս յիշատակաց սրբոց: Զայս ամենայն, ևս առաւել քան զսոյն զիտութիւն, յիւրում հաստատուն և անսխալ կարգադրութիւնսն պատմեաց մեզ երանելի այրն Աստուծոյ սուրբն Ագաթանգեղոս:

Գ. Իսկ զհետ սորա, ըստ այլայլման իրաց և ժամանակաց և զիպելոյ աշխարհիս Հայոց բազմամբոխ դարուց, երբեմն խաղաղութեան և երբեմն սաստիկ և անբաւ շփոթմանց, միարանութեան առ միմեանս և երկպառակութեամբ ձեղքելոյ ի միմեանց՝ կալ ոմանց ըստ աստուածային հրամանատուութեան ի հնազանդութիւն բնիկ իւրեանց Արշակունի թագաւորացն, և այլոց ծառայել կամաւ օտար թագաւորացն՝ ի կորուստ անձանց և աշխարհիս. որք ի միարանելն տեսանէին զԱստուծոյ օգնականութիւնն յանձինս և յաշխարհս, և ի քալտելն և ի պառակտելն՝ զվրաս և զկորուստ յանձինս և յաշխարհս:

Որում երկրորդ գրոցն անուանեն զոմն պատմագիր, կոչեցեալ Փաւստոս Բուզանդացի. և վասն զի կարգելոցն առ ի նմանէ ի տեղիս ուրեք կարծեցին ոմանք բանք ինչ ոչ յարմարք և զիպողք, որպէս առաջնոյն ճշգրտարանութիւն, Ագաթանգեղոսն կոչեցելոյ՝ յերկուացեալ հարկաւորին չասել զայնպիսի անպատշաճ կարգումն բիւզանդացւոյ ուսելոյ: Քանզի Բիւզանդիոսս այս փոքրիկ քաղաքիկ էր, յառաջագոյն շինեալ յանէ ումեմնէ Բիւզաս անուն կոչեցելոյ, մերձակայ Թրակացւոց սահմանակցութեանն. զոր և ի գալն աստուածակամ հրամանով սրբոյն կոստանդինոսի ի վերայ անթիւ բազմութեանն Գլխաց ի պատերազմ, և առ եզերքն Ղեկովր գ'ատոյ արարեալ զիւր զօրու բանակատեղս, որ և

8 Թերեւս ուղոց (ողոց) 18 ՏՏ. լի սուրբն
 11 Թերեւս յաշխարհիս (ն. Բ.) 23 2. Հրամանատութեան
 26 2. Լախ երեւի ի քալտեւն և ի պառակտելն 29 ՏՏ. Փոստոս
 11 Թերեւս զվրաս (ն. Բ.) 29 2. առ ի նմանէն
 12 ՏՏ. բարեխօսութեամբն 31 ՏՏ. ճշմարտութիւն
 ևս սուրբ 32 2. Լախ բուզանդացւոց, յետոյ ուղղած այսպ.
 15 ՉԱՏ. ի ժողովումն 36 2. զպայ
 17 ՏՏ. կարգաւորութիւնսն 37 ԲԳՏ. որ աստուածային
 սրն 27 ն. Բ. այստեղ և ներս- Թերեւս ուր և (ն. Բ.)

աստուածային տեսչութեանն լինէր արժանի, օրինակեալ նմա յայտնապէս յերկնից աստեղեայ լուսատեսիկ նշան կենսատու խաչին, բերելով շուրջ զինքեամբ ճառագայթից նշանագիրս, թէ «այսու յաղթեցես»։ և նորա զարթուցեալ՝ յուսով երեկեցելոյ նմա սուրբ նշանին օգնականութեան յաղթեալ վանէր զթշնամեացն բանակսն, և խնդիր փութապէս գիւտիս այսմ հոգացեալ՝ ճեպով զիւր մայրն զերանելին Հեղինէ յերուսաղէմ առաքէր։ Եւ թէ որպէս անդ ի ձեռն ջերմ խնդրոյ սրբոյ մարդոյն յայտնեցաւ կենաց փայտն՝ գիտէ ամենայն անձն, ի նորին գրոց տեղեկացեալ զգիւտ փրկութեան մերոյ։

Եւ ինքն թագաւորն եկեալ ի յառաջագրեալ քաղաքիկն, որ անուանեալ կոչէր Բիւզանդիոս, և տեսեալ զսքանչկատեսիլ զամբուրթիւն տեղւոյն, թէպէտ և ծանրագոյն և բազում աշխատութիւն ի տեղւոյն ցուցանիւր՝ ոչ ինչ վեհերէր վասն օգտակարութեան կղզւոյն. վասն զի շրջափակեալ յամենայն կողմանց՝ ծովածիր էր տեղին, բայց խոն ինչ ցամաքայատակ ճանապարհ, առանց շրջագայութեանց ջրոցն, որ ելանէր յարեմուտս կոյս քաղաքին։ Վաղվաղակի զձեռն ի գործ արկեալ՝ տայր հրաման հարթել զբարձրաբերձ զբլուրսն, որ ի ներքս ի կղզւոյն էին, և շինեալ քաղաք մեծապայծառ, զոր ըստ իւրում անուանակոչութեանն կոստանդնուպոլիս անուանէր, որ թարգմանի հայերէն՝ կոստանդիանոսի քաղաք. զոր ոմանք ըստ հռովմայեցի բարբառոյն Պաղատն ասեն, որ թարգմանի արքունի։ Իսկ որ յառաջագոյն շինեալ Բիւզանդիոսն էր՝ է թաղ մի յեղեր նորին քաղաքի, որ մինչև ցայսօր նորին անուամբ կոչի Բիւզանդիոս։ Եւ յայնմհետէ վտակք գիտութեան, որպէս ի թագաւորանիստ վայրի, յորեալ բղխեն ի քաղաքէն. որպէս և յամենայն կողմանց յաշխարհէն Յունաց քաջ ուսեալքն անդ փութան հանդիսանալ, և մինչև ցայսօր առաւելեալ տարածին յամենայն կողմանս նորա իմաստութեան վտակք։

Արդ յայնպիսումն քաղաքի և ի մէջ այնչափ բազմութեանն ուսելոյ վարժեալ այրն Փաւստոս այնպիսի ինչ արդեօք անհաճոյս լսողաց բանս կարգէր ի պատմութեան իւրում։ Քնն և մի լիցի։ Ուստի և անհաւատալի իմում տկարամտութեանս կարծեցեալ գործն՝ ասեմ, թէ գուցէ այլ ոք յանդուզն և անհրահանդ բանիւ լրբաբար ձեռն արկեալ յիւրն՝ գրեաց զինչ պէտս ըստ կամի. և կամ զի ուրուք անկարեալ զիպորս՝ այլաբանեալ վեստեաց, և անուամբ Փաւստոսին զիւրոյ յանդգնութեանն սխալանս համարեցաւ ծածկել. և այն յայտնի ցուցանի ամենայն հայեցողաց. քանզի են ոմանք ի Յոյնս, այլ մանաւանդ

2 2. աստեղա լուսատեսիկ
 4 Աս. և յուսով
 4 2. օգնականութեամբ
 5 Ե. Բ. այսեղ երապրում և պակասորդ
 6 2. այսմ առնել ձեպով
 6 Թերեւս առնել հոգացեալ՝ ձեպով
 11 2. բուզանդիոս

17 2. որ ի ներս ԱՅՏ. ուր ի ներս ԳՏ. ուր ի ներս
 19 2. կոստանդիանուպոլիս
 20 Աս. հռովմայեցի
 20 2. բարբառոյն
 20 ԳՏ. պաղատն
 21 2. թարգմանի
 22 ՏՏ. լի է
 29 Աս. Փոստոս

32 2. յանդուզն
 33 2. և կամ զուրուզն նկարեալ։ ԳՏ. անկարացեալ
 34 2. այլաբանեալս
 34 2ԱՏ. փոստոսին
 35 2. սղխալանս
 36 2ԱՏ. հայցողաց
 36 2. քանզի եւ ոմանք

առաւել յԱսորիս, բազումք սպրդեցին զալ յայտպիսի յայրատութիւնս. արք տգէտք և յանդուզնք գրեցին յինքեանց ճառս ընդունայնս և անպիտանարանս և խառնեալ եղին ի զիրս գիտուն լսողաց. այլ ընտրող մտաց ճանաչի յայտնապէս գիտնոցն բանք և անմտացն շաղփաղփութիւնք։

Դ. Որում արթնամիտ խորհրդականութեամբ ուշագրեալ այսմ ամենայնի մտաւոր և քաջ այրն Վահան տէրն Մամիկոնէից, զօրավարն Հայոց և մարզպանն, որ բազում և անհամար ուղղութեանց աշխարհիս Հայոց ի ժամանակս իշխանութեան իւրոյ եղև արարող, անձամբ և զայլս յորդորելով զբազումս։ Սա որպէս և այլ ամենայն բարւոյ իրօք հոգացեալ զՀայաստան աշխարհի իրս՝ առաւել ևս զայս ի դէպ և պատշաճ համարեցաւ. ի մնացեալ տեղւոյ պատմութեան Երկրորդ գրոցն աճեցուցանել յառաջ և գրել յայնմհետէ զեղեալս յաշխարհիս Հայոց։ Բազում զգուշութեամբ գրել և կարգել մի ըստ միովէ զամենայն զհոգեւորացն զառաքինութիւնս և զարանց քաջաց զլաւութիւնս։ Որպէս զի զհոգեւորացն զբարի վարան լուեալ բազմութեան ժողովրդոցն՝ նմանողք լինել ցանկացին մարդիկ ճգնութեանց նոցա, և քաջքն լսելով զայլոց զգործսն յառաջագոյն քաջացելոցն՝ յաւելեալ յանձանց քաջութիւն՝ անուանի յիշատակ թողցեն զինի իւրեանց՝ անձանց և ազգի։ Իսկ ծոյլքն և վատքն հայելով յանձինս և լսելով զայլոց զպարսաւանս՝ ի բարի նախանձն կրթեալք ջանասցին լաւանալ։

Ըստ այսմ օրինակի զգուշացեալ ստիպեցուցանէ զմեզ տէրն Մամիկոնէից Վահան, զօրավարն Հայոց և մարզպան. որոյ հասեալ հրաման առ իս Ղազար Փարպեցի. որ և սնեալ և ուսեալ առ ոստ առաքինակրօն երանելոյն Ազանայ, որ էր սղգաւ ի հոյակապ և յակնաւոր տոհմէն Արծրունեաց, որ զի Վասակայ, եղբօր Տաճատայ և Գոտորղի։ Որ մինչդեռ էր ի տիս մանկութեանն, և այն ինչ դեռ տէգ մուրուացն ի վերայ զեղեցկատեսիլ վարդափթիթ ծնօտիցն բուսանէր՝ ի բաց ընկեցեալ արհամարհէր զամենայն վայելս անցաւոր կենցաղոյս, և զերկնաթռիչ զճանապարհէն յաւիտենից բարութեանցն ընտրեալ հետեւիւր, կեցեալ յանապատս ընդ արս ընտիրս ի ճգնութիւնս մեծամեծս։ Զորոյ և ոչ բաւական ոք է բանիւ բովանդակել զանբաւ վարուցն զառն նահատակութիւնն. այլ այսքան միայն ասացեալ մնացուցուք զբանս, որպէս թէ պատճառանօք գոլով ի մարմնի՝ տքնութեամբ և պահօք և անդադար աղօթիւք զցայգ և զցերեկ միշտ հոգեւոր անսպառ վաստակօք զանմարմնոցն զվերին զօրացն բերէր յանձին զքաղաքավարութիւն. որ ոչ երբէք ի կեանս իւրում ընտրեաց ժամ աղօթից. այլ զտիւ և զզիշեր անհանդիսա նմա ժամ աղօթից էր։ Եւ կեցեալ այսպէս, մինչև առաւելեալ ծաղկէր հեր զլիսոյն սպիտակն քան զխարտէշն, և կատարեալ զընթացս նահատակութեան իւրոյ՝ հանդէք։ Եւ եղեալ ի մատրանն ի Հագամակերտի. որոյ յիշատակարանն ընդ անուանս վկայիցն

3 2. ընդրող։ ԱՏ. ընտրող
 4 2. զկանոյն
 18 ՏՏ. իմ յաւելեալ յանձնց քաջութիւն

29 ՏՏ. իմ անցաւոր
 30 Թերեւս զճանապարհն (Ե. Բ.)
 31 2ԱՏ. և ճգնութիւնս

39 2. քան զհարտէշն կատարեալ
 41 ԱՏ. ի յաղամակերտի ԲԳՏ. ի յԱղամակերտի

սրբոց պատմեալ քարոզի մինչև ցայսօր և յաւիտեան անուն սրբոյն՝ յամենայն եկեղեցիս Հայաստանեայց աշխարհիս, Վրաց և Աղուանից:

Եւ արդ՝ այսպէս հարկաւորեալ բռնադատեաց զտկարութիւնս մեր տէրն Մամիկոնէից Վահան, սպարապետն Հայոց և մարզպան, զձեռն 5 արկանել ի գործ, որ ի վեր քան զկար գիտութեան մերոյ էր, քանզի էր քան զքան....

....և պարտեալ եռանդեանն չարութիւնն՝ անդէն և անդ զազարեալ ցածնուն: Այսպէս և բան հզօրին Աստուծոյ վճարէ զամենայն զոր կամի. 10 ցասուցեալ ըստ չարի մեր գործոց՝ խրատէ ողորբեալ. զբարի գարձ տեսանելով՝ ողորմի փութով:

Ն. Եւ արդ՝ յանազին այսպիսի մահուս զերծեալ անձինք շահաժողով ընչասիրացն և հասեալք ևեթ խնդրոյն տենչիցն, որում ուշ արարեալ 15 բաղձան, մոռացեալ զվիշտան՝ բերկրեալ օգտիւքն զուարճանան: Իսկ սրչափ ևս առաւել գտանիցին զանձուն յաւիտենից ժառանգաւորք՝ որք և զյօրինուածս բանից ստուգապատում կարգեալ պատմագրեցին,

չառնել մարգահաճութեան բանից յաւելուածս, ի ցրումն ոսկերաց, ըստ 20 ասացածի սաղմոսերգին. այլ զգուշական երկիրդին ընդ բազմաց լայնածաւալս գիտնական բանի նաւեցին անվթար, ի սուրբ Հոգւոյն

չնորհան յուսով ապաւինեալք. ունելով փոխանակ փայտամած տախտա- կացն՝ զհիմն ուղղափառ հաւատոյ, և փոխանակ ի նմա բազմայարմար 25 կազմութեանն հնարիցն՝ զերբեակ ինքնութեանն միութիւն զանբաժան սուրբ Երբորդութեանն: Եւ զի նաւացն տախտակք առանց բազմաց սա-

տարելոյ չհնարին լինել յանօթ պիտանացու, քանի՞ ևս առաւել այսպիսի մեծ և հոգևոր գործոյ ձեանարկութիւն, ուր բազում կարևոր պէտք էին 25 առաքինի արանց օգնականութեան: Զի ոչ փոքր ինչ կասկած է՝ աներկիւզ այսպէս ումեք տալ զանձն յայսպիսի վաստակս, ուր պիտոյ են

յարմարութիւնք բանից, որոշեալ կարգազրութիւնք ըստ հրամանի կա- նոնեալ գիտութեանն, բերել պատկառելով ստուգազրութիւն անպարտա- յականջս իմաստասէր լսողաց. չյաւելուլ զանեղեայսն՝ յընդունայն 30 աճմունս բանից. չնուազեցուցանել զեղեալսն և կարճակաւոր պատմել բանիւք անփութութեամբ. այլ զընտան ողջախոհ զգուշութեամբ բերել ի յայտնութիւն: Եւ վասն զի են աստ պէտք բազում երկիրագրին

2 2. Հայաստանեայց
4 Աս. լիվ և
4 Աս. զձեռն արկել է: ԲԳՏ.
ձեռնարկել է 2. զձեռն արկեալ: Այսպ. ըստ ձառ.
5 ՏՏ. քանզի ոչ էր քան զբան: Այսպիս ըստ 2. և ձառ.
6 Այստեղ խօսքի պակասոյ կայ (իկնդիս ընդունում է և Ն. Բ.), որ նկատուում է և ևս նախընթաց քառերի աղաւա-

դուրիւնից: Պակասած մասում երեւի Ղ. Փարպեցիին, հետեւելով Բգատակեղոսի յառաջարկին՝ նմանեցնում է մասնագրի վիճակը ծովային վաճառականի վսակեցալից վիճակին
7 2. նախ պատեալ, յիսոյ ուղղած աղապ.
7 2. չարութիւնն ունի յուսանցիւմ նոր գրչով
9 ՏՏ. գարձեալ
11 2. նախ մահ, յիսոյ զըն-

չած և գրուած այսպ.
17 ՏՏ. ստացուածի
17 Սաղմ. ԾԲ, 6
17 2. երկուզէն
18 «Փոռի պիտոյ լայնաճաւալ ծովս»: (Ծան. ԳՏ.)
18 2. նաւեցին
21 ՏՏ. ըստ անբաժանի — 2. զանբաժանի
24 2. նախ պէտք էն, ապա ուղղած աղապ.
25 2. օգնականութիւն
26 ԳՏ. ուրուք տալ

պատրաստութեան՝ արդ նպաստեալ իմում տկար խորհրդոյս՝ ազաչեմ, սատարեցէք ամենայն ազօթասէր անձինք, ձերովք առ Աստուած խնդրուածովք օգնականութեամբք: Որովք արդարապատումն ճշգրտարանեալ զեղեալ ի վեր քան զիս գործոյս հարկաւորութիւն՝ ընդ յորձանս 5 մեծապատումն ծաւալացս նաւեալ մտաւոր ստուգարանութեամբ՝ հասից բարեխօսութեամբ սրբոց յանալէկոծ և յապահով նաւահանդիսան:

Օրհնեալ է Աստուած:

Օրհնեալ է Աստուած:

1 Ն. Բ. պատրաստութեանից յիսոյ կերպորում է պակասոյ
1 2. սրբ նաւասեալ: ԱՏ. սրբ նպաստեալ: Այսպ. ըստ ԲԳՏ.
7 Ղ. Փարպեցու յառաջարկը, նախնական մեղադրի մեջ քրդերի տեղափոխութեան և բերութեան պատճառով, աղաւաղուած է: Վեհեցի ԳՏ. բաւական յաջողութեամբ վերականգնել է աղաւաղութիւնը՝ զանագան հասուածներ յիս և յառաջ դասաւորելով: Եղև և և ուրիշ մասնական փոքրեր: Մեկն հետեւեցի Նորայր Բիւզանդացու առաջարկած դասաւորութեան (Վառնայ), 1896, Բ. կր. 309—319), որ առ այժմ ամենից հաւանական է և յաջողը: Ն. Բ. այս յառաջարկումը յորս յառաջարկումը կ զսկում: (Տես ծանօթ. կր. 3. տղ. 27, կր. 4. ս. 5, կր. 6. ս. 6, կր. 7. ս. 1): Մեկն անպայման պակասոյ կեմ կհասում միայն երրորդ տեղում, իկնդիս բացառած կեմ ծանօթութեան մեջ: Մեր ընդունած դասաւորութեան հետ համեմատելով 2.-ի դասաւորութիւնը (որին համեմատ և և ԱՏ.), և Գ.-ի

դասաւորութիւնը:
2 ԱՏ. 1. «Սկիզբն առաջին զբոց պատմութեանն»... — ... «և երկրորդականութեամբ ճեղքելոյ ի մեղանց» (կր. 1. ս. 3—կր. 3. ս. 22).
2. «Քաղուած սպրդեցին զալ յայսպիսի յայրատութիւնս»... — ... «նմանօրը լինել ցանկացին մարդիկ ճշգրտութեանց նոցա» (կր. 5. ս. 1—կր. 5. ս. 17).
3. «Եւ պարտեալ և ռանդեանն չարութիւնն»... — ... «պէտք էին առաքելի արանց օգնականութեան» կր. 6. ս. 7—կր. 6. ս. 25).
4. «Կալ ոմանց ըստ ստուածային չբամանաստութեան»... — ... «քանզի են ոմանք ի յոյնս, այլ մանաւանդ յատրիս» (կր. 3. ս. 22—կր. 5. ս. 1).
5. «Եւ քաջքն լսելով զայլոցն զգործան»... — ... «քանզի էր քան զքան» կր. 5. ս. 17—կր. 6. ս. 6).
6. «Կալ ոմանց ըստ ստուածային չբամանաստութեան»... — ... «զիկաս և զկորուստ յանձնիս և յաշխարհս» (կր. 3. ս. 22—27).
7. «Եւ քաջքն լսելով զայլոց զգործան»... — ... «քանզի էր քան զքան» (կր. 5. ս. 17—կր. 6. ս. 6).
8. «Զի ոչ փոքր ինչ կասկած է» ... — ... «յանալէկոծ և յապահով նաւահանդիսան: Օրհնեալ է Աստուած» (կր. 6. ս. 25—կր. 7. ս. 8).
ԳՏ. 1. Սկիզբն առաջին զբոց պատմութեանն»... — ... «այնն Աստուծոյ սուրբն Ա-

զամանդեղոս» կր. 1. ս. 3—կր. 3. ս. 18).
2. «Որում երկրորդ զբոցն անուանեն»... — ... «այլ մանաւանդ յատրիս» (կր. 3. ս. 28—կր. 5. ս. 1).
3. «Իսկ զհեա սորա ըստ»... — ... «և երկրորդականութեամբ ճեղքելոյ մեղանց» (կր. 3. ս. 19—22).
4. «Քաղուած սպրդեցին զալ յայսպիսի յայրատութիւնս»... — ... «քանզի են մարդիկ ճշգրտութեանց նոցա» (կր. 5. ս. 1—կր. 5. ս. 17).
5 «Եւ պարտեալ և ռանդեանն չարութիւնն»... — ... «պէտք էին առաքելի արանց օգնականութեան» կր. 6. ս. 7—կր. 6. ս. 25).
6. «Կալ ոմանց ըստ ստուածային չբամանաստութեան»... — ... «զիկաս և զկորուստ յանձնիս և յաշխարհս» (կր. 3. ս. 22—27).
7. «Եւ քաջքն լսելով զայլոց զգործան»... — ... «քանզի էր քան զքան» (կր. 5. ս. 17—կր. 6. ս. 6).
8. «Զի ոչ փոքր ինչ կասկած է» ... — ... «յանալէկոծ և յապահով նաւահանդիսան: Օրհնեալ է Աստուած» (կր. 6. ս. 25—կր. 7. ս. 8).

2. Եւ ի բաժանելն զթագաւորութիւն Արշակունւոյն յերկուս, առ ի հնազանդեցուցանել զկողմն արեւմտից աշխարհիս Հայոց՝ թագաւորին Յունաց ընդ իշխանութեամբ իւրոյ աէրութեանն, և զկողմն արեւելից խոնարհեցուցանելով զառն և բոնաւոր ծառայութեամբ՝ արքային Պարսից՝ երթեալ այնուհետեւ նախարարքն Հայոց ի վիճակէ մասին արքային Պարսից՝ խնդրէին իւրեանց թագաւոր ըստ բնիկ նախնի կարգին յազգէն Արշակունեաց: Եւ արքային Պարսից Շապուհ կատարեալ զհայցուածս նոցա՝ շնորհէր նոցա թագաւոր Սոսրով անուն յազգէն Արշակունեաց:

Քանզի նախագոյն թագաւորն Հայոց Արշակ ունէր միահեծան զթագաւորութիւնն ի վերայ ամենայն աշխարհիս Հայոց: Իբրև ետես, թէ խախտեալ քայքայեալ մատնեցաւ ի բաժանումն մեծ իշխանութիւն թագաւորութեան ազգին իւրեանց՝ մեծաւ տրամութեամբ խոտկեալ տարակուսէր յանձն իւր. տեսանէր նախ զանկանելն ընդ լծով ծառայութեան երկուց թագաւորաց զաշխարհս Հայոց. և զարձեալ՝ զմեծ մասն, զլաւն և զպիտանին և զարգաւանդն աշխարհիս Հայոց ունել ի բաժին արքային Պարսից. քանզի թէպէտե հասեալ բողբոմ զաւատք այլ ի ժառանգութիւն մասին թագաւորին Յունաց՝ սակայն համեմատէին այն միայն Այրարատեան գաւառին: Սորհուրդ բազմածուփ հանդերձ իւրովք սիրելեօք ի մէջ առեալ թագաւորն Արշակ՝ մտայոյզ լինէր ի սիրտ իւր ասելով. «Թէպէտ երբէք մինչև ցայժմ կամ հակառակութեամբ կամ սիրով եղեալք մեր ընդ միմեանս՝ զգացուցեալ էր մեր նոցա զործով պատերազմի, որպէս և պարտ էր ճանաչել տան զփորձ՝ միւսոյ ևս լաւագունի քան զինքն. և թէ խոնարհեալ զիպէտք ի սէր առ միմեանս՝ սակայն եղբայր լինէաք հաշուեալ նոցա, պատուով և գահակցութեամբ ըստ կրօնբազոյն մասին, և ոչ բնաւ անկեալք ի բաժին՝ զանուն ծառայութեան ստացեալ կրէաք յանձինս: Իսկ այժմ, յազգս ցատուցանելոյ մեր և մերոց առաջնոցն զերկայնամիտ և զբազոր Աստուած՝ մասնեալ անկաք ի ստրկութիւն, և խոնարհեալք յանարգու-

1 ԱՅ. չիք Գրուազ Ա. 2 Բ2. լուսանցիւմ զլս. Ա. 2 2. նախ՝ բաժանելն. նոր գոյով աւելացրած ի 6 2. և նախարարն 8 2. կարգէն 11 Բ2. ոչ նախագոյն 13 ՏՏ. և քայքայեալ 15 2. զանգանելն 20 2. նախ արարատեան. ապա ուղղ. այսպ. 22 ԲՊՏ. այստեղ ևւ յետոյ միշտ երբէք 23 2. զգայացուցեալ

թիւն՝ անողորմութեամբ գտեալք ի բաժանումն. այլ և զգեղեցիկ տեղիս հանգստի մերոյ և բնակութեան տեսաք ժառանգեալ ամբարհաւած և անաստուած ազգին Պարսկաց: Վասն որոյ ընտրելագոյն լիցի ինձ թողուլ զանձկալի և զամենատենչ վայրս երկրիս Այրարատոյ, զբնիկ և զսեպհական տեղիս նախնեաց իմոց, և զնալ զինի աղքատութեան և կեալ բազմալի կարօտանօք՝ քան թէ սիրել զկենցաղս աշխարհիս, զոր իբրև թողոց եմք ակամայ. և ընտրել զբնակութիւն մասին այսորիկ՝ քան բնակել անարգանօք ի մէջ անօրինաց և կեալ միշտ ցաւօք մտաց զյերկար և կամ զկարճ կեանս անյայտ կենցաղոյս, և վախճանել անարգութեամբ, ըստ որում ոչ արժանի թագաւորական պատուոյ և շքեղութեան»:

Եւ խորհելով զայս ամենայն Արշակ թագաւորն ի միտս իւր՝ լքեալ մերժեալ թողոյր զբարի և զբնիկ ժառանգութիւն նախնեաց իւրոց, զգաւառն Այրարատու, զհոյակապն և զհոշակաւորն և զակնաւորն. զամենարոյան, զամենարուղին, զամենալին, զամենագիւտն ի շահս և ի զարմանս մարդկային պիտոյլիցս կենաց և վայելչութեան և սթափութեան. զգաշտս մեծատարածս և որսալիցս. զկերինս շուրջանակի գեղեցկանիտս և պարարտարօտս, զհոծեալս էրէտլքն կճղակարածնիւք և որոճայնովքն, և այլովք ևս բազմօք ընդ նոսին: Յորոց ի վերուստ ի կատարացն ջրոց հոսմունք, անկարօտ ոռոգման արբուցանելով զգաշտս՝ մատակարարէ անբաւ բազմութեամբ յոստանն, կանամբք, արամբք և ընտանեօք, զանոպակասութիւն հացի և գինւոյ, զանուշահոտ զմեղրահամ քաղցրութիւն բանջարացն և զզանազանումն իւղարուղիս սերմանցն: Իսկ ի լանջակողմանսն կամ ի սարահարթ տեղիս սիռեալ, յոր զիպեցուցեալ զհայեցած նորոգատեսիլ մարդոց՝ հանդերձս ինչ և ոչ ծաղկարոյս գոյնս կարծեցուցանեն սիռեալքս պարարտարոյսք և պարարտ արօտք պարարտահամք. որոց թանձրախիտ աճմունք խոտոցն գանթիւ արօտականս ընդանի իշանց և զանհամրոյր բոյլս վայրենի էրէտցն յազեցուցեալ՝ թանձրաթաղանթս, առոգազաւակս, սանքացեալս գիրութեամբ զբնաւ մարմինն ցուցանեն: Իսկ սասակարուրումն անուշահոտ ծաղկանցն, որ զարանցն քաջաց որսասէր նետողացն և զհօտարած բացօթէպացն, ընձեռելով առողջութիւն՝ զօրացուցանեն զզգայութիւն խելացն և նորոգին: Անոյ գասնին և ազգի ազգի արմատք բուսոց ի պէտս օգտակարութեան զեղոց, ըստ ճարտարագէտ ճանաչողութեան ստուգանմուտ բժշկացն յօրինուածոցն, երազանաս

1 ՏՏ. տեղի 2. զամենարուղին: ԲՏ. 2. զոր 2. զամենարուղին: ԲՏ. զամենարուղին 26 2. ծաղկարոյսս 27 ՏՏ. պարարտարօտք 28 2. արօտական ընդան իշխանց: ԲՏ. ընդունել 29 2. յայլեցուցեալ 29 2. առուաղաւակս 30 2. գաստակարուրումն 32 2. զհօտարածէ 32 ԲՊՏ. բացթիւղացն 33 2. զզգայութիւն 15 2. զամենարուղին: ԲՏ. զամենարուղին 20 ԱՅ. ի կատարածն: Այսպ. ըստ ԲՊՏ. ուղղագրութեան 22 2. արամբք և ընդանեօք 22 2. զանուշահոտ: Թորի զանուշահամ 23 2. և զանազանութիւն իւղարուլի 24 ՏՏ. չիք սիռեալ

աստուածային ուխտին յանօրինաց մոզուցն, զթեթևութիւն իւրոյ ազգին
 և զթագաւորութեան՝ յամբարհաւած իշխանացն Պարսից տէրութեանն.
 ընտրելագոյն հաշուեալ անցուցանել զնուազ և զթուով ժամանակ կեն-
 ցազոյս այսորիկ քրիստոնէութեամբ ի խաղաղութեան, քան թէ սուտ
 5 փառօք որպէս զարհամարհոտ կեցեալ աստ և վրիպեալ * յաւիտենից
 կենացս՝ մատնիլ յայրումն անշէջ հրոյն յաւիտենից: Եւ խորհելով զայս
 ամենայն՝ յանկարծակի ի միաս իւր լքեալ տարակուսեալ զբարի ժա-
 ոանգութենէ զնախնեացն իւրոց՝ զնայր ի ծառայութիւն թագաւորին
 Յունաց:

10 Թ. Իսկ յետ ժամանակի ինչ անցելոյ՝ բերեալ ատելութիւն
 նախարարացն Հայոց, որ ընդ Պարսից իշխանութեամբն էին, ընդ թա-
 գաւորին իւրեանց Խոսրովու, — վասն երթալոյ տակաւին ի նուազումն
 թագաւորութեան յազգէն Արշակունեաց, յազագս առաւելեալ ի նոսա
 գործոց իւրեանց չարաց, ըստ բանից սուրբ քահանայապետիցն առաջ-
 15 նոց և այլոց ևս բազում առաքինի արանց, որք անլուռ բերանով բողոք
 բարձեալ յանդիմանէին զանարժան գործս նոցա և զմատնումն ընդ
 լծով խիստ և անօրէն ծառայութեանն Պարսից, և նախագոյն բարբա-
 ուէին, — երթեալ այնուհետև առնէին բանսարկութիւնս առ Շապուհ
 արքայն Պարսից, եթէ «Խոսրով զինքն կարծեցուցանէ բեզ սիրելի և
 20 հնազանդ, և այս ամենայն ցուցականութիւն նորա առ քեզ՝ ստուգեամբ
 և ոչ ստուգութեամբ. վասն զի զազա ուխտ իւր և խորհուրդ ընդ թա-
 գաւորին Յունաց է, և միշտ հրովարտակօք և երթեակ պատգամաւորօք
 խօսի ընդ նմա ի խաղաղութիւն: Բայց զուք որպէս իմանայք հատու-
 ցանել նմա ըստ նորա խարէութեանն՝ զայն զուք ոչ իշխէք»: Եւ կար-
 25 ձէին բանսարկութիւն ըստ իւրեանց անմիա խորհրդոցն՝ կորուսանել զնա,
 և անձանց և աշխարհի բարւոյ իմիք շինութեան լինել պատճառ. և ոչ
 զիտէին, եթէ տակաւին ի մաշումն և ի չար ծառայութիւն վասն
 մեզաց իւրեանց մատնեալ լինին յԱստուծոյ:

Իսկ զայն լուեալ խնդութեամբ և ախորժակ ունկնդրութեամբ
 30 Շապուհ արքային Պարսից՝ հրաման տայր վաղվաղակի հրովարտակաւ
 զԽոսրով ի դուռն կոչել. և նորա չզգացեալ զբանսարկութիւն իշխա-
 նացն Հայոց՝ վաղվաղակի որպէս առ իւր իշխան և բարեկամ ի դուռն
 հասանէր: Եւ Շապուհ թշնամանեալ զնա պատուհասէր, այլ թերևս և
 վասն յօժարութեամբ մերժելոյ զնա ի թագաւորութենէն, և ոչ յանդի-
 35 ման կամեցեալ առնել զնա չարախօսացն՝ վաղվաղակի մերժեալ ընկե-
 նոյր զԽոսրով իշխանութենէ իւրոյ թագաւորութեանն, և ուխտէր՝ այլ
 ևս ոչ տեսանել զաշխարհն Հայոց, անդէն կալեալ յաշխարհին Պարսից

1 ՏՏ. իմ մոզուցն
 2 2. և զթագաւորու-
 թեանց
 2 2. տեսութեանն
 7 ԱՏ. լքեալ տարակու-
 սեալ զբարի ժառան-
 գութիւն: ԲԳՏ. տարա-
 կուսեալ լքեալ...
 10 ԲԶ. յուսանցում Գլ. Թ.
 12 2. ի նուազումն
 16 2. զմատնումն
 17 2. նախ պարսից, նախ-
 դոյն, ապա ուղղում
 պարսից, նախագոյն
 19 2. պարսից և խոսրով
 31 2. Հայոց իշխանացն
 32 ՏՏ. առ իւր իշխանս
 և բարեկամս
 35 2. յուսանցում նոյն
 գրով, զխոսրով մեր-
 ժեալ ի թագաւորու-
 թենէ
 35 2. ընդկենոյր

պահէր: Իսկ իրբև մերժեալ լինէր Խոսրով ի թագաւորութենէն՝ խնդրէ-
 քն Հայք ընդ Շապուհ՝ այլ թագաւոր իւրեանց. և նա հաւանեալ թագա-
 ւորեցուցանէր նոցա զՎուամշապուհ զեղբայր նորին Խոսրովու, յազգէն
 Արշակունեաց. և թագաւորեցուցեալ զՎուամշապուհ՝ արձակէր ի Հայս:
 5 Ժ. Ի ժամանակս սորա թագաւորութեանն տուաւ շնորհ հոգո-
 ղութեան յամենախնամէն Աստուծոյ առն միում ճշմարտի՝ Մաշտոց
 անուն կոչեցելոյ, որ էր ի գաւառէն Տարունոյ, ի Հացեկաց գեղջէ, որդի
 առն, որում անուն էր Վարդան. ի տիս մանկութեան իւրոյ ուսեալ
 զպրութիւն գոյն, զինուորեալ ի դուռն Հայոց արքային Խոսրովայ, կար-
 10 գեալ յերամ մատենագիր արքունի զպրացն. վասն զի ասորի և յոյն
 գրով վճարէին յայնժամ զգործ թագաւորացն Հայոց՝ արքունի զպիրքն,
 զվճարոցն և զհրովարտակացն: Եւ սպասաւորեալ անդ ամս կարգաւորա-
 պէս առանց եպերանաց, յետ այնորիկ տենչացեալ կարգի վանականու-
 15 թեան՝ երթայ ի վանս բազմութեան եղբարց, և ընկալեալ զկերպարանս
 վանականութեան՝ լինէր ընտիր յամենայնի և երեկել. հրաժարէր
 յամենայն աշխարհազրօս երկրաւոր զբաղմանց: Ապա յանապատական
 կրօնս փոխեալ՝ զարմանալի երեկէր և հոչակաւոր. և կայր յանապատս
 ի բազում տեղիս քարանձաւաց, մեծաւ առաքինութեամբ և խտտմբեր
 վարիւք, բազում և այլ սուրբ վարուք կրօնաւորօք և աղօթասէր եղ-
 20 բարբք, մինչև յամս հինգերորդ՝ արքային Հայոց Վուամշապուհ եղբօր
 Խոսրովու: Եւ զայս թէ կամիցի ոք գիտել հաւաստեալ՝ ի պատմութենէ
 զրոց առն ցանկալի Կորեան, աշակերտի նորին երանելոյն Մաշտոցի,
 կարգացեալ տեղակացի վճարս կենաց նորա և զիւր հայերէն նշանա-
 25 րին Հայոց Վուամշապուհոյ ջերմեռանդն խնդրելով. զոր կարգեաց զրելով
 ճշմարտապէս յառաջագրեալ այրն հոգևոր Կորիւն. ուստի և մեր բազում
 անգամ կարգալով տեղեկացեալ հաւաստեալ:

Եւ այսպէս բազմաժամանակեայ մտածութիւնն երանելոյ առն
 Մաշտոցի ընկալեալ յամենախնամ մարգասիրէն Աստուծոյ՝ զօրացոյց
 30 զնա հոգւով սղորմութեան իւրոյ: Քանզի հոգացեալ յարածամ տրամէր
 երանելի այրն Մաշտոց, տեսանելով զմեծ ջանն և զառաւելապէս ծախս՝
 մանկանցն Հայաստան աշխարհիս. որք բազում թոշակօք և հեռագնաց ճա-
 նապարհօք և բազմաժամանակեայ զեզերմամբք մաշէին զաւուրս իւրեանց
 ի զպրօցս ասորի գիտութեան: Քանզի պաշտօն եկեղեցւոյ և կարդաց-
 35 մունք զրոց ասորի ուսմամբ վարէին ի վանորայս և յեկեղեցիս հայաս-
 տան ժողովրդոցս. յորմէ ոչ ինչ էին կարող լսել և օգտել ժողովուրդքն
 այսպիսի մեծ աշխարհի, և լինէր պաշտօնէիցն աշխատութիւն և ժողո-
 վրդոցն անշահութիւն յանլրութենէ լեզուին ասորւոյ: Չայս ի բազում

5 2. Հոգւորութեան. եր-
 կրոյ ո՛ր ի վրայ դրուած է
 6 ՏՏ. միշտ մաշթոց: 2.
 մաշթոց և մաշտոց
 9 2. զինուորեալ
 11 ՏՏ. թագաւորին
 12 2. զվճարոցն
 15 2. ընդկեր
 16 2. յանապատական
 24 ԲԶ. օղևականութեամբ
 թագաւորին
 28 2. զբազմաժամանա-
 կեայ: Թերևս զբազմա-
 ժամանակեայ մտա-
 ծութիւնն ... ընկա-
 լեալ ամենախնամ մար-
 գասիրէն...
 31 ՏՏ. զմեծաջան ծախս
 32 2. մանկանցն
 37 ՏՏ. լի և լինէր... ան-
 շահութիւն

սեղանս ամենալիցս հոգևոր խորակօք զնէին առաջի ամենայն ժողովրդեանն. յորոց ճաշակեալ իմաստախնդիրն մարդոց՝ քաղցրանայ ի քիմն նոցա, ըստ բանի սաղմոսերգին, բանք վարդապետութեան քան զխորիսի մեղու: Եւ զի միանգամայն խակ ասացից ըստ բանի սուրբ մարգարէին Նաայեայ, թէ Լցաւ երկիրս ամենայն Հայոց գիտութեամբ Տեառն ի հոգևոր վտակաց սուրբ հայրապետին Սահակայ, իրրև զՂուրս բազումս որ ծածկեն զծովս: Եւ շնորհիւ ամենախնամ Փրկչին Քրիստոսի կատարեալ այս ամենայն ի ժամանակս Վռամշապհոյ, ըստ յառաջագոյն գրելոց, և լուսաւորեալ աշխարհս Հայոց՝ եկաց յետ այսորիկ թագաւորն Վռամշապուհ ամս բազումս, և հասեալ ի յերկար ծերութիւն՝ վախճանեցաւ յանկողնի իւրում խաղաղական հանգստիւ յաշխարհիս Հայոց:

ԺԲ. Յետ այսորիկ մեռաւ և Շապուհ արքայն Պարսից, և թագաւորեաց Վռամ որդի նորա, որ էր Կրման արքայ. յորմէ խնդրեցին իւրեանց Հայք թագաւոր զնոյն միւսանգամ զՍոսրով զեղբայր Վռամշապհոյ, զոր յառաջնումն բանսարկութեամբ ետուն մերժել զնա Հայք՝ Շապհոյ արքային Պարսից ի թագաւորութենէ Հայոց: Եւ նորա կատարեալ զխնդիրս նոցա՝ թագաւորեցուցանէր զարձեալ զՍոսրով, զայր յոյժ ծեր: Եւ եկեալ Սոսրով յաշխարհս Հայոց և կեցեալ ամիսս ութ՝ վախճանէր, առ հարսն յաւելեալ:

Եւ յետ մահուան Վռամայ արքային Պարսից թագաւորէր Յազկերտ եղբայր Վռամայ որդի Շապհոյ ի վերայ աշխարհին Պարսից: Եւ ոչ կամեցեալ Յազկերտի թագաւորեցուցանել ի վերայ աշխարհիս Հայոց յազգէն Արշակունեաց՝ թագաւորեցուցանէր ի վերայ սոցա զիւր զորդին, որում անուն էր Շապուհ, ըստ անունն հօր իւրոյ. խորհեալ չարաչար իմացմունս առնն ի միտս իւր. առաջին՝ զայս, եթէ աշխարհն Հայոց մեծ է և օգտակար, սահմանակից և դրակից է Յունաց իշխանութեանն; ընդ որոյ ձեռամբ բազումք են հնազանդեալք յազգէն Արշակունեաց. որոց գուցէ գորովեալ առ միմեանս ազգացն, ըստ օրինի եղբարց, որք ընդ մերով և ընդ Յունաց իշխանութեամբն են, և հաւանեալ երբէք սիրով ընդ միմեանս և եկեալք ի միարանութիւն՝ խօսեցցին ի խաղաղութիւն ընդ թագաւորին Յունաց, և ընդ նորա հնազանդութեամբ յօժարեալք՝ ապստամբեցցին ի մէնջ: Եւ որպէս կալեալ է զմեզ բազում անգամ յաշխատութեան՝ առաւել ևս յաւելուածով նոցա՝ անհանգիստ առնիցեն զմեզ պատերազմաւ: Եւ երկրորդ՝ զի յօրինացս մեր օտար են և ատեցողք, և միահաւան ունին զպաշտօն նոցա և զօրէնս: Արդ՝ ի թագաւորել յազգէս մերմէ ի վերայ աշխարհին Հայոց՝ յամենայն այդպիսի կասկածանաց անհոգացեալ լինի թագաւորութիւնս մեր. և նոքա ցանկ երկիրդիւ և գողութեամբ ծառայեն մեզ և օտարո-

3 Սաղմ. ԺԸ, 11
 6 2. վաստակոց
 7 Նո. ԺԱ, 9
 8 2. այսեղ եւ յիսոյ Վ. ը-
 աւամշապուհոյ
 9 88. գրեցեւոց ... զաշ-
 խարհս

10 88. ամն քոսն և մի
 2. կախ ամն բազումս,
 յիսոյ իերած եւ ուղղ.
 ամն խա:—Լուսակցիւմ
 Վռամշապուհ մեռանի
 11 288. Հանդ խիւ: Այսպ.
 ըստ ն. Բ.

15 ԲԳՏ. Սոսրով
 18 2. յաւակցիւմ Սոսրով
 զարձեալ թագաւորէ
 28 2. ընդ որ
 28 2. հնազանդեալ
 30 88. յիւ և հաւանեալ...
 ընդ միմեանս

տիս ինչ և վնասակարս ինչ ոչ խորհին: Է զի և սովորութիւն առնուն յանկել յօրէնս մեր, հանապաղ խօսիւք ընդ միմեանս և ընդեկական բարեկամութեամբ, ի զօսմունս որսոց և ի խաղս, որ լինին ի միջի նոցա. այլ և ամուսնութեանց տուրեալիւք հաղորդեալք առ միմեանս՝

5 զատուցեալք այնուհետև որոշին ի սիրոյ նոցա և յօրինացն:
 Եւ սորա խորհելով զայս այսպէս՝ չգիտէր զբան սուրբ Հոգւոյն, որ ասէր, թէ «Տէր ճանաչէ զխորհուրդս մարդկան, զի են ընդունայն»: Որ փութանակի և արգեամբք վճիւ հտուն գրեալքն՝ իրացն եղելոցն. քանզի չե ևս յերկարեալ ի թագաւորութեանն՝ մեռանէր Յազկերտ: Ի նմին աւուր և զորդի նորին զՇապուհ, զոր ի տեղի Արշակունւոյն թագաւորեցոյց ի վերայ աշխարհիս՝ անդրէն ի դրանն մարդկանէ դաւով յարքունիքն սատակեցին: Եւ յետ մահուանն Յազկերտի որդւոյ Շապհոյ թագաւորին Պարսից թագաւորեաց Վռամ որդի նորա ի վերայ աշխարհին Արեւաց: Եւ եկեալ իշխանք աշխարհին Հայոց՝ առաջի Վռամայ արքային Պարսից, խնդրեցին իւրեանց թագաւոր յազգէն Արշակունեաց: Եւ նա թագաւորեցոյց ի վերայ նոցա զԱրտաշէս որդի Վռամշապհոյ, յազգէ թագաւորացն Հայոց:

ԺԳ. Եւ էր Արտաշէս այր մանուկ և իգամուլ, և բազում անառակութեամբ վարէր զթագաւորութիւնն: Եւ չկարացեալ այսպիսի զեղիւ և մոլեկան վարուց թագաւորին Արտաշէսի տանել նախարարքն Հայոց՝ ժողովեցան միահամուռ առ մեծ քահանայապետն Հայոց առ սուրբն Սահակ, որ էր յազգէն Պարթևաց, որդի սրբոյն Ներսէսի, և ասեն ցնա. «Ոչ ևս կարեմք այսպիսի անօրէն և պիղծ գործոց թագաւորին համբերել. վասն զի լաւ համարիմք մեռանել՝ քան եթէ զայսպիսի գործ աղտեղութեան հանապազօր տեսանել և լսել: Այլ և մեծի պատուական և երկնաւոր խորհրդոյն հաղորդել ոչ կարեմք ի խղճէ մտաց, զօր ամենայն տեսանելով զայսպիսի պղծագործութիւն, և լսել. քանզի ուսեալ եմք ի քէն և ի քոց նախնեացն վարդապետութենէ, թէ ոչ միայն որ գործենն պարտական են, այլ և որ յանձն առնուն: Արդ՝ քեզ նախ պարտ է այսպիսի անհնարին աղէտից խնդրել հնարս և բառնալ ի միջոյ զայնպիսի ամբարշտեալ թագաւոր, որ այսպէս յայտնի իրրև զանհաւատ արհամարհանօք առ ոտն հարկանէ գարբութիւնն և աներկիւղ կամակարութեամբ գործէ զաղտեղի գիճութիւնս»:

Եւ լուեալ զայսպիսի բանս սրբոյ քահանայապետին Հայոց Սահակայ ի նախարարացն Հայոց՝ պատասխանի տուեալ ասէ. «Իբրև ոչ եթէ նոր ինչ լսելով այսօր ի ձէնջ, ճանաչեմ զասացեալսդ ձեր. արդ գիտեմ, զի զիժեալ սրտիւք խօսիք զայսպիսի խօսս: Եւ ինձ անհնար է ասել, եթէ այլաբանք ինչ և ոչ ստուգութեամբ պատմին ասացեալքդ ի ձէնջ. բայց արդ՝ որպիսի հնարիւք ըստ արժանի հոգևոր մարդկան պարտ է զելս իրացդ գտանել՝ զայն արժան է խորհել ամենեցուն և առնել»:

2 2. յակչել
 3 88. որսոց, ի խաղս
 7 Սաղմ. ՂԳ, 11, Ա.
 Կորնթ. Գ, 20

14 2. եկեալք
 19 2. զխեղճ և զմոլե-
 կան ԲԳՏ. զեղև մոլե-
 կան

26 2. խորհրդւոյն
 27 88. և լսել
 28 88. ի քո նախնեացն
 34 88. սուրբ

Եւ նոցա առ հասարակ պատասխանի տուեալ ասն ցտուրը կաթողիկոսն Սահակ, թէ «Մեք եւ ոչ մի ինչ ելս այլ ե հնարս իրացն դտանել կարող եմք, բայց բողոքել թագաւորին Պարսից՝ ի բաց բառնալ ի թագաւորութենէ այտի, որում ինքն իսկ ինքեամբ չեղե արժանի 5 ժառանգելոյ. այլ մեզ քան զայդ ոչ իմանալ ինչ է ե ոչ առնել: Այլ զքեզ աղաչեմք միաբանել այսմ խորհրդոյ մեզ. ե չէ պարտ այսպիսի անսարբութեանց այլ ե պղծութեանց գործոյ թագաւորին հաղորդ լինել»:

Իսկ սուրբ հոգեւոր կաթողիկոսն Հայոց Սահակ, իբրև լսէր զայս ամենայն ի նախարարացն Հայոց, ե ստուգիւ ճանաչէր, եթէ ի նոյն 10 միտս ե ի նոյն խորհուրդս հաստատեալ են բովանդակ աւագանի աշխարհին՝ ի մեծ տրամութիւն ե յանմխիթար սուգ ընկղմեալ լինէր. ե հեղեալ արատասուաց վտակս առաջի բազմութեան նախարարացն Հայոց՝ հրաժարէր առնել պատասխանի բանիցն մինչև յաւուրս բազումս: Եւ արգելեալ զինքն ի սենեակ՝ ողբոց միայն ե արատասուաց լսէին ձայնս, 15 մերձեալ ի դուրս սենեկին. քանզի տեսանող ակամբ ի գորութիւնէ սուրբ Հոգւոյն տեսանէր այրն Աստուծոյ ի սպաս ի սպուռ զկործանումն աշխարհիս Հայոց: Իսկ յետ բազում աւուրց համարձակեալ ոմանք յեպիսկոպոսաց, որք հանապազ պարապէին առ դուրս սրբոյն,—չկարացեալք ե առ վայր մի տեւել յառատարուղիս ե ի շնորհալից վարդապետութիւնէ 20 առնն, որ քաղցր էր ի ճաշակելիս խորհրդոց հոգեւոր ե իմաստուն լսողաց, ըստ բանի մարգարէին Դաւթի, քան զխորիսխ մեղու,—ե այլք ի պատուական երիցանց ե ի սարկաւագաց, որք ի նորին ի սուրբ ուխտէ հայրապետին էին, ե ոմանք յազատ աւագանւոյն Հայոց՝ համարձակեալ մտանէին ի ներքս ե խօսէին ընդ նմա բանիւք ողորանաց: Ընդ որս 25 սփոփեալ սակաւ մի սուրբ քահանայապետն՝ ըստ հոգեւոր գիտութեան ե իրատու, զոր միացեալ ունէր ի ինքեան ի մանկութենէ իւրմէ՝ լուեալ դարբեր առ վայր մի:

Իսկ յետ բազում աւուրց դարձեալ ժողովեալ առ նա միաբան ամենայն ազատագունդք աշխարհիս Հայոց, ե գնոյն բանս երկրորդեալ 30 առաջի սրբոյ կաթողիկոսին Հայոց՝ խնդրէին ստիպով ի նմանէ ե գնորա միաբանութիւնն ընդ ինքեանս: Իսկ սուրբն իբրև տեսանէր, եթէ ոչ ինչ ամենեւեմ են կասեալք յառաջին կամացն ե խորհրդոցն,—վասն զի յաւելուած օր ըստ օրէ ազատելի գործոց թագաւորին առաւել քան զառաւել անցուցանէր ի կորուստ անձին իւրոյ զմիաբանութիւն իշխանացն,— 35 ձայն բարձեալ մեծագոյն ողբալով ասէր ցամենեսեան առ հասարակ. «Եթէ ես, ասէր, եթէ դուք իսկ, որպէս ուսեալք յԱստուծոյ խօսիք հոգեւորապէս. ե տարեալ վայր մի թերութեան առնն՝ արտասուօք ե թախանձեցուցանելով զամենողորմ զՓրկիչն մեր զտէր Յիսուս Քրիստոս՝ յազապս գիւտի կորուսելոյն խնդրեցէք հնարս. զի ըստ աւագանի ծննդեանն,

4 Աս. այգի	19 Գս. առ վայր տեւել	չուս ձառ.
6 Գս. ե ոչ պարս	19 2. յառատարուի	33 Գս. ազտելի
7 2. սրբութեան խորհիւ	21 Սաղմ. ժԸ, 11	34 2. զկորուստ
զայլ, ե պղծութեանց	22 Գս. ի նորին սուրբ	35 Թուի մեծաձայն
11 2. սուք	25 2. զխտութեամբ	39 2. եսխ ինդրէր, յեռոյ
15 ՏՏ. ե ի գորութիւնէ	26 ՏՏ. չիք ունէր Այսպ.	վերելից ուղղած այսպ.

թէպէտ մեղաւոր է, սակայն եղբայր ե մարմին մեր է. յիշելով զվարդապետութիւն սուրբ առաքելոյն Պողոսի, զոր աւանդեալ ուսոյց ձեզ հոգեւոր հայրն ձեր ե քահանայապետն սուրբն Գրիգոր. «Զի եթէ վշտանայ ինչ մի անդամն՝ ասէ, վշտանան ամենայն անդամք ընդ նմա. ե 5 եթէ փառաւորի մի անդամն՝ խնդան ամենայն անդամք ընդ նմա»: Յիշել պարտ է ե զմտաւ անել զվիշտան ե զհեղութիւնս, զբանդան ե զկապանս զսրբոյն Գրիգորի, զպաղատանս ե զաղօթս, զոր վասն ամենայն աշխարհիս փրկութեան խնդրեալ յԱստուծոյ եզիտ ե զամենեսեան յանհաւատութիւնէ, շնորհիւ սուրբ Հոգւոյն, հաւատացեալս արար. զգիւաց 10 մոլորութիւնս փախստական արարեալ հալածեաց ի ձէնջ. զճշմարիտ հաւատ սերմանեալ աստուածգիտութեան՝ ի միջի ձերում ծաղկեցոյց: Եւ ձեզ ըստ նմին օրինակի պարտ է ի վերայ մեղուցեալ անդամոյն խնդրել զողորմութիւն, ե ոչ անօրինաց մատնելով ի ծաղր ե յայպա- 15 նումն տալ զսուրբ խորհուրդ հաւատոյս մերոյ: Յիշեցէք զսուրբ հայրն իմ ե զձեր ե զվարդապետն, որ ե զփոխեալն յանամական ընութեանն կերպարանս, հառաչանօք ե անդադար խնդրուածովք զցայգ ե զցերեկ անեալ ի գութս զամենեցուն արարիչն Քրիստոս՝ ի նոյն հաստատեաց ի մարդկային ընութիւնս: Եւ դուք աշակերտեալք նորին հոգեւոր վարդապետիւք միաբանութեամբ առ հասարակ արք ե կանայք, ծերք ե տղայք 20 զխնդրուածս ե զարտասուս ի մէջ առեալ հաշտեցուցէք զամենահնարն Աստուած, որում հնարաւորն է ամենայն, ե ոչ ինչ տկարանայ առաջի անեղ հրամանաց զօրութեան նորա. ե նա վճարէ մարդասիրապէս՝ զոր ի յոյժ գժուարինս կարծեցեալ է մեզ. որ ե ետ իսկ վճիռ միամիտ ե անթերահաւատ խնդրողացն, ասելով անսուտն Աստուած, թէ «Ուր իցեն 25 երկու ե երեք ժողովեալ յանուն իմ՝ ամենայն զոր ինչ ե խնդրեցին ի չօրէ իմմէ՝ տացի նոցա»: Իսկ արդ՝ եթէ երկուցն ե երկոցն աներկմիտ խնդրողացն զամենայն հայցուածսն կատարէ Աստուած, զնշափ ես առաւել զայսչափ բազմութեան խնդիրսն շնորհէ Աստուած փութով, մանաւանդ թէ անձանձրոյթ ես լինիցին խնդիրքն ե ջերմ հառաչանօք 30 ե անթերահաւատ յուսով. զիսրդ ոչ առաւել ես քան զհայցուածսն մեծամեծ իրս վճարիցէ:

«Այլ վասն իմ որ ասէքդ, եթէ միաբանեան ընդ մեզ ինձ քաւ լիցի մատնիչ լինել ճշմարիտ հաւատոյն մերոյ ե անհաւատից զիմ հօտի զմոլորեալ ոչխարն մատնել յայպանումն: Զի թէպէտ ե մեղաւոր է, այլ 35 զբողմեալ է սուրբ աւագանին ծննդեամբ, հմուտ է փրկութեան խնդրոյն, լուեալ է զլուր քարոզութեան Աւետարանին կենաց: Արդ՝ եթէ էր տանել առ բժիշկ առողջ զվիրաւոր եկեղեցոյս իմոյ զոչխար՝ փութայի ե ոչ յապաղէի. այլ յամենախտալից ատեան մատուցանել զիմ հիւանդա-

1 ձառ. թէպէտ ե	18 Թեւեւս վարդապետու-	33 2. զչօտի
5 Ա. կորնթ. ժԲ, 26	թեան	37 ՏՏ. ոչխար
14 2. զհայրն իմ	20 ՏՏ. չիք ե զարտասուս	38 2. եսխ յամենախտ, յե-
17 ՏՏ. անեալ ի զխտու-	26 Մատթ. ժԸ, 20	սոյ աւելացրած ալից:
թիւն Այսպ. շուս ձառ.	29 ՏՏ. չիք ես	Աս. յամենախտալից
17 ԲԳս. ամենեցուն արար-	32 ՏՏ. վասն որ ասէքդ:	
չէն Քրիստոսի	Այսպ. շուս ձառ.	

ցեալ հոգւոյ որդի ես ոչ երբէք առնում յանձնա: Զի եթէ էր հաւատացեալ թագաւորի առաջի տանել զայսպիսի յանդիմանութիւն՝ թերևս համարձակէի, յուսով զիւտի կորուսելոյն. այլ կշտամբել զհաւատացեալս յազազս մեղաց առաջի անհաւատիցն՝ ոչ հաւանիմ, որ հանապազ ուսուցիչ լեալ եմ բողոքոյն Պօղոսի, որ ասէ. «Իշխէ՞ որ ի ձէնջ, եթէ իրք ինչ իցեն ընդ ընկերի իւրում՝ դատել առաջի անօրինաց, և ոչ առաջի սրբոց. եթէ ո՞չ գիտէք, եթէ սուրբք զաշխարհս դատին. և եթէ ձեօք դատի աշխարհ՝ ապա ոչ էք արժանի անարգ ատենից: Ո՞չ գիտէք, եթէ զհրեշտակս դատիմք, թող թէ զերկրաւորս. զերկրաւոր ատեանս եթէ յանձն առնուք, զանարգս՝ եկեղեցւոյ դատաւոր նստուցանեմք. առ ամօթոյ ձերոյ ասեմ: Եւ այնպէս, ասէ, ո՞չ որ գոյ իմաստուն ի ձեզ, որ կարիցէ իրաւունս ընտրել ի մէջ եղբօր իւրոյ. այլ եղբայր ընդ եղբօր դատի, և զայն ի մէջ անհաւատից»: Եւ արդ՝ որ ուսուցիչ զբազումս, զանձն իմ ընդէ՞ր ոչ ուսուցից: Այլ ինձ լաւ լիցի մեռանել, քան եթէ զոր ի հաւատացելոց վասն անարժան գործոյ մատնել անօրինաց: Զի թէպէտ և իցէ պոռնիկ, այլ զկնիք հօտին Քրիստոսի կրէ յանձին իւրում. զիճացեալ է մարմնով, այլ ոչ անհաւատ և հեթանոս. զեղիս, այլ ոչ կրակապաշտ. տկարացեալ է ի կանայս, այլ ոչ ծառայէ տարերց. միով ախտանայ ցաւով, այլ ոչ վարակեալ ամենայն ախտիւք իբրև զամբարիշտ: Եւ զիմք զսակաւամեզն՝ ամենայնիւ ամբարշտելոցն մատնել խորհիցիմք ի սատակումն: Քաւ ձեզ, որդիք, մի խորհիք զխորհուրդդ զայդ, և զրնիկ զձեր զտեսրոգ, որպէս և ոմանք ի ձեր նախնեացն, կորուսանել մի ջանայք»:

Զայս և առաւել ևս քան զսոյն բանս և խրատ բազում արտասուօք և աղերսանօք խօսեցեալ անձանձրոյթ սրբոյ կաթողիկոսին ընդ աւագանին Հայոց՝ ոչ ինչ կարաց զնոսա յառաջին միաբանութենէն և ի խորհրդոյն, զոր հաստատեալ էին ի միտս իւրեանց, ի բաց դարձուցանել: Քանզի եկեալ հասեալ էր ի վերայ նոցա նգովք սրբոյ անն Աստուծոյ Ներսէսի՝ անկանել նոցա ընդ լծով չար ծառայութեան հեթանոսաց, և ոչ զազարէր մինչև ի գլուխ զգործն հանէր: Միաբանութեամբ պատասխանի արարեալ ամենեցուն քահանայապետին սրբոյ՝ ասացին, թէ «Փոխանակ զի ոչ լուար բանից մերոց, և ի միաբանութենէ մերմէ՞ զանձն քս ի բաց մերժեցեր՝ զխտասաշխարհ, զի որպէս եզեալ է ի մտի չթագաւորել սմա և այլ ևս ի վերայ մեր՝ խոստանամք չքահանայանալ և ոչ քեզ առ յերկարս ի վերայ աշխարհիս մերում»: Եւ զայս այսպէս ասացեալ ամենայն աւագաց տանուտերանց աշխարհիս Հայոց առաջի

1 2. ինքուածի վրայ զընուած հոգւոյ որդի
 1 ՏՏ. որդի և ոչ երբեք յանձն առնում
 2 ՔՊՏ. բաց եկ քողի «զայսպիսի յանդիմանութիւն... այլ կըշտամբել»
 9 ԱՏ. դատեմք
 9 2. նախ թող թէ զլեբ-

կրաւոր ատեանս, յետոյ յուսանցիւմ ըստ արժանի պայ.
 10 ՊԿՏ կր նստուցանէք
 13 Ա. կորնիմ. 2, 1—6
 14 2. ընդէ՞ր ոչ ուսուցի
 17 2. զեկոյ
 21 ՏՏ. իմ խորհիցիմք
 22 ՏՏ. իմ զձեբ
 22 ՏՏ. զձեբ նախնեացն

հայրապետին Սահակայ՝ ելին զայրագնեալք ի խրատուէ սրբոյն, և այլ ոչ ևս կամեցան դառնալ առ երանելի քահանայապետն Սահակ. զի էր զնոսա շրջափակեալ և պաշարեալ անիծից երանելոյ հայրապետին Ներսէսի, ի համօրէն կորստեան խորհուրդս:

ԺԳ. Եւ այնուհետև միաբանեալ գնացին ի դուռնն, և երթեալք անդր յանդիման եղեն արքային Պարսից Վառամայ: Ընդ որս էր և երէց մի Սուրմակ անուն ի գաւառէն Բիսունեաց, ի զեղջէն որ կոչի Արծկէ, ի տոհմէ քահանայից գաւառին [մեկուսանայր]. որոյ միաբանեալ ընդ ի նախարարն Հայոց, ճեղքեալ ի խրատուէ սրբոյ հայրապետին Սահակայ՝ խօսէր բանս անհանձարս և առաւել աղտեղիս քան զամենայն նախարարն Հայոց զթագաւորէն Արտաշեսէ առաջի աւագորերոյն Պարսից. շնորհ առնելով նախարարացն Հայոց՝ յազազս խոստանալոյ Պարսից. զնորհ առնելով նախարարացն Հայոց զաթոռ կաթողիկոսութեան աշխարհին նմա ոմանց յաւագանւոյն Հայոց զպատճառս տրտնջոյն իւրեանց Հայոց: Եւ ծանուցեալ նախագոյն զպատճառս տրտնջոյն իւրեանց Սուրմեայ և այլ աւագանւոյն Պարսից. քանզի Սուրմէնս պահլաւ էր ի ժամանակին յայնմիկ հազարապետ դրանն արքունի. և հանդերձ նովաւ և այլ մեծամեծօք զբանն հասուցին զբանս ամբաստանութեանն առ Վառամ արքայն Պարսից:

Եւ լուեալ արքային Պարսից այնպիսի բողոք յազատանւոյն՝ ոչ թոյլ տայր նոցա խօսել առ վայր մի առանց գալոյ ոտիսին ի դուռնն: Վաղվաղակի գեսպան արարեալ զթագաւորէն Հայոց զԱրտաշեսէ՝ առ ինքն ճեղով գալ հրամայէր. գալ ընդ նմա գրէր և մեծի քահանայապետին Հայոց Սահակայ: Եւ եկեալ նոցա ի դուռն՝ հարցանէր նախ առանձին արքայն Պարսից զթագաւորն Հայոց զԱրտաշես, եթէ «Զի՞նչ են առանձին արքայն Պարսից զթագաւորն Հայոց զԱրտաշես»: Եւ նորա իրքդ, յազազս որոյ ամբաստաննն գրէն նախարարքդ Հայոց»: Եւ նորա պատասխանի տուեալ ասէր, եթէ «Ամենեկն ոչ գիտեմ, զի՞նչ խօսին և չարախօսեն դոքս զինէն. այլ որպէս սովոր են ի բնէ թշնամանել զտեսարս իւրեանց՝ ըստ նմին օրինակի և այժմ կամին կատարել զչար կամաց իւրեանց զխնդիրս. քանզի միշտ իշխանափոխք լեալ են և տիրատեացք»: Եւ թագաւորն Արեաց Վառամ հրաման տայր՝ միայն ընդ միայն կոչել առ ինքն զսուրբ կաթողիկոսն Հայոց զՍահակ. քանզի մեծարէր զնս, նախ՝ վասն ազգականութեան անն, և զարձեալ՝ զի առաջի անհաւատիցն յարգոյ և պատուական ցուցանէր զսուրբ ծառայս իւր Աստուած. և հարցեալ զերանելի կաթողիկոսն՝ կամէր լսել ի նմանէ զամենայն բանիցն զչարախօսացն թագաւորացն Հայոց: Իսկ նորա պատասխանի արարեալ ասէր, եթէ «Ոչ գիտեմ, զի՞նչ խօսին նոքս զնմանէ. նոքին իսկ ասացեն, և դուք լուարուք ի նոցանէ. և որպէս ասենն առաջի ձեր՝ յանձինս իւրեանց ընդունին զհատուցումն. զիս ինչ այդպիսի ինդիրս բանից մի հարցանէք. զի ոչ ինչ լսելոց էք ինչն յազազս չարախօսութեանդ այդորիկ չար ինչ և կամ բարի»:

40 Ապա կոչէր առ ինքն թագաւորն Վառամ զՍուրմէն *պալհաւն, զիւր

6 ԱՏ. էրէց
 8 ԱՏ. ի գաւառէն մեկուսանայր: Այսպ. ըստ ՔՊՏ.
 14 2. նախագոյն
 21 ՏՏ. Արտաշեսէ
 22 ՏՏ. գալ նմա գրէր: Այսպ. ըստ ճառ.
 36 ճառ. սոքա զնմանէ. սորին իսկ
 37 ԱՏ. լուարուք զնոցանէ
 38 2. յայդպիսի

զհազարապետն, որ ազգակից և տոհմակից էր մեծի քահանայապետին Սահակայ, որպէս զի միաբանեալ և նա ընդ այլ նախարարսն Հայոց՝ վկայեցեց չարախօսութեան նոցա, և պատուեալ բազում պարգևօք և մեծապէս շքեղութեամբ դարձցի յիշխանութիւն կաթողիկոսութեանն 5 իւրոյ և յաշխարհ: Եւ Սուրենայ բերեալ զպատգամն զարքայի առ երանելին Սահակ՝ խոստանայր նմա ըստ ասացածին Վռամայ շքեղութիւն մեծ և օգուտ գտանել ի թագաւորէն: «Թէ հաւանեալ, ասէ, կամաց նորա, տացես վկայութիւն նախարարացն Հայոց՝ մեծարեալ բազում պատուովք գտնաս յիշխանութիւնդ. ապա եթէ այլազգազոյն ինչ խորհիս 10 յամառեալ՝ և զքո կաթողիկոսական տունն կորուսանես ի քէն և յիշխանութիւնէդ զոր ունիս՝ մերժեալ լինիս. և ես վասն զի ազգակից քո եմ՝ և զբարին քո կամիմ, և ոչ թեթևութեամբ տամ քեզ այսպիսի սիրոյ խրատ»: Եւ այսպիսի բանիւք ջանայր հաւանեցուցանել զսուրբ հայրապետն զՍահակ. քանզի կամէին բառնալ ի միջոյ զթագաւորութիւնն 15 Հայոց:

Իսկ սուրբն և բնաւ իսկ յանձն ոչ առնոյր այսպիսի բանից՝ տալ վկայութիւն իշխանացն Հայոց. այլ հաստատեալ ի նոյն միտս՝ ասէր, եթէ «Ես զԱրտաշեսի զայդպիսի ինչ զվասթարութիւն ոչ գիտեմ, որով թէ արժան է ի ձէնջ գատելոյ և անարգանաց. զի թէպէտ և ըստ 20 սրբասէր մերոց օրինաց անարգանաց արժանի է և անգոհնելոյ, այլ ըստ հրամանի ձեր ազտեղասէր օրինացդ՝ գովութեան արժանի է և մեծարանաց»:

Եւ լուեալ զայս պատասխանի Սուրենայ ի մեծ հայրապետէն Հայոց Սահակայ յիւրմէ տոհմակցէն, և պատմեալ թագաւորին Արեաց՝ ի ցասունն զայրացման զբզուեալ թագաւորն՝ հրաման տայ այնուհետև 25 յանդիման բազմամբոխ ատենին հարցանել զնախարարսն Հայոց և զԱրտաշէս: Եւ կուտեալ իշխանացն Հայոց բազում ազտեղաբանութիւնս և ազգի ազգի խօսս անարժանութեան ի վերայ թագաւորին իւրեանց. քանզի ոչ եթէ ի նմա եղեալ զիրան խօսէին, այլ ևս յաւելուածովք ըստ 30 օրինի թշնամութեան կուտէին ի վերայ նորա բազում վնաս. որ թէպէտ և յուրաստ եղեալ Արտաշեսի, թէ չէ այդպէս՝ ոչ հաւատացին լսողքն, եղեալ զկամս իւրեանց՝ բառնալ ի միջոյ զթագաւորութիւնն յԱրշակունեաց ազգէն: Մանաւանդ զի լուաւ թագաւորն Արեաց ամենայն աւագանեօք զբանն ի գատասխազացն Արտաշեսի, թէ բնաւ զի՞ իսկ ևս 35 պիտոյ է թագաւոր. այլ իշխան պարսիկ ըստ ժամանակի եկեալ վերակացու լիցի մեզ, որ և զիւրաքանչիւր ուրուք ի մէնջ ծանուցեալ զհպատակութիւն և զանհպատակութիւն՝ յուցցէ ձեզ:

Եւ լուեալ զայս Վռամայ հանդերձ աւագանուով զբանն՝ յոյժ ուրախանայր. և այնուհետև հրաման տայր վազվազակի ի բաց առնուլ զթագաւորութիւնն յԱրտաշեսէ. ընդ նմին և գտունն կաթողիկոսական ի սրբոյն Սահակայ՝ յարքունիս ունել, փոխանակ զի ոչ միաբանեցաւ տալ 40

6 288. ըստ ասածին: Այսպ. ըստ ձառ. 29 2. ի նմա զեղեալ իւրն
 12 2. Թեթևութիւն 25 288. այնուհետև ի 31 2Աս. անխիտ արտաշէ-
 19 288. չիք անարգանաց: ձառ. 26 սի և արտաշեսի
 37 2. յուցէ

վկայութիւն ընդ նախարարսն Հայոց: Եւ այսպէս վճարեալ՝ հրաման Պարսից թագաւորին ի գլուխ ելանէր: Յայնմհետէ բարձաւ թագաւորութիւն յազգէն Արշակունեաց ի վեցերորդ ամի Արտաշեսի, ըստ բանի երանելոյ առն Աստուծոյ մեծի քահանայապետին Ներսէսի, և անկաւ 5 աշխարհս Հայոց ընդ լծով ծառայութեան անօրէն իշխանութեան Պարսից: Եւ առեալ գինս իշխանացն Հայոց ի թագաւորէն Պարսից, ընդ մասնութեանն Արտաշեսի, պատուս և մեծութիւնս, նման արծաթոյն զոր առին ընդ Յովսեփայ եղբարքն, ընդ մասնութեանն իսմայէլացի վաճառականացն, և այսպէս հրաժարեալք ի գրանէ՝ եկին յաշխարհն 10 իւրեանց:

ԺԵ. Եւ տանուտերացն Հայոց, որոց խոստացեալ էր զկաթողիկոսութիւնն Սուրմակայ արծկեցի երկցուն՝ նստուցին զնա յաթող կաթողիկոսութեան Հայոց: Որում, յետ սակաւ ինչ ժամանակի անցելոյ, ընդգիմացեալ ոմանց ի զօրավար իշխանացն Հայոց՝ մերժեալ ընկեցին զնա յիշխանութիւնէ կաթողիկոսութեանն: Եւ յայնմհետէ առաքեցաւ նախ 15 ի Վռամայ արքայէն Պարսից յաշխարհս Հայոց մարզպան պարսիկ. և յայնմհետէ եղին ի սպառ ի սպուռ անկեալք ընդ լծով ծառայութեան Պարսից: Եւ կատարեալ ել ի գլուխ բանն անիծից մեծի անօրէն ազգին Պարսից: Եւ կատարեալ ել ի գլուխ բանն անիծից մեծի քահանայապետին Ներսէսի, զոր յազագս առաւելապէս աճեցեալ օր քան 20 զօր ի թագաւորական տոհմին Արշակունեաց գործք անօրէնութեան շարեացն, զոր կամակար համարձակութեամբ միշտ գործէին անամօթեալք: Մանաւանդ յորժամ ետես սուրբն Ներսէս և զմահն արդար, զոր հասոյցն նենգութեամբ Արշակ ի վերայ Գնելայ եղբորորդոյն իւրոյ, և չկարացեալ հանդուրժել այնպիսի անօրէն գործոց սուրբ այրն Աստուծոյ 25 Ներսէս՝ զայրազնեալ սրտիւ, ըստ զրելոցն ի պատմութեան երկրորդումն, ի ճառին հնգետասաներորդի, ասաց, թէ «Փոխանակ զի յաճախեցեր ի շարիս մեծամեծս առաւել քան զհայրն քո Տիրան և քան զայլ երկրիս մեծարեալք յարք և ամբարիշտք յազգէդ Արշակունեաց, նմանիմս քո, որք եղին չարք և ամբարիշտք յազգէդ Արշակունեաց, և ոչ նմանեալ նախանձեցար լուացն և առաքինի արանց եղելոց ի 30 տոհմին քում, որոց ժառանգեալ զպատիւ թառանգաւորք բարի գործոց իւրեանց՝ առաւել ևս փութացան լինել ժառանգաւորք բարի գործոց արքայութեանն. այլ օր քան զօր աճեցուցեալ ի քեզ առանց պատկառանաց զամենայն պղծագործութիւնս լցեալ կատարեցեր. ի վերայ ամենայնի այդորիկ գտար պատճառ հեղման արդար արեան եղբորորդոյն քո Գնելոյ. արդ եղիցիս դու հեղեալ յերկիր իբրև զՅուր լուալեաց, 35 և ի լարել աղեղան Բարձրելոյն սկարասջիր: Եւ կործանումն, որ և ի լարել աղեղան Բարձրելոյն ասացաւ՝ հասցէ ի վերայ ձեր, — ըմպել ազգիդ բերանով մարգարէին ասացաւ՝ հասցէ ի վերայ ձեր, — ըմպել ազգիդ

3 2. նախ ի կ(?) յերբող- 19 88. զոր առաւելապէս 22 ԲԳ. փոխել ևն զմահն
 յեսոյ րիւք (կ?) փրսձ 2. նախ զոր յազգս անարդար
 և ուղղած է. գ. երբող 20 288. ըստ զրելոցն 25 88. ըստ զրելոցն
 5 ձառ. չար ծառայու- փրսձ յազգս: Այսպ. 26 88. ճառին. (չիք է)
 թեան 27 ձառ. 26 2. հեղեղատան երկ-
 7 88. պատիւ 20 Պեսի եր գործոց 27 2. զարգի
 12 2. իրելոցն: 88. երկցոյն 22 2ԱԲ. ետես և սուրբն 28 88. ամպարիշտք
 13 288. չիք յես: Այսպ. 26 2ԱԲ. Ներսէս զմահն: Այսպ. 36 Սաղմ. ԾԷ, 8
 ըստ ձառ.: 2. ինչ սակաւ 27 2. ըմպել ազգիս 37 2. ըմպել ազգիս

Արշակունեաց զյետին բաժակն. արբջիք, արբեսջիք և կործանեսջիք, և այլ մի հաստատեսջիք»: Հանդերձ և այլ ևս ծանր և ահազին յաւելուածովք, զոր ասացեալ է սրբոյ քահանայապետին ի վերայ ազգին Արշակունեաց:

5 Խնդրեցին այնուհետև իւրեանց նախարարքն Հայոց յարքունուստ կաթողիկոս, և թագաւորն Վռամ ետ նոցա զԲրքիշոյ զմն անուն, այր յազգէ Ասորոց. որ եկեալ յաշխարհն Հայոց իւրովք գաւառակցօք, որք կէին լոյծ կրօնիւք, եկեալք ընդ նմա յԱսորեստանէ, ըստ սովորութեան իւրեանց աշխարհին՝ տանտիկնօք. և ոչ կէին ըստ սուրբ և ամբիծ 10 կրօնիցն, զոր եղեալ էր և կարգեալ յամենայն եկեղեցիս Հայոց՝ սրբոյ նահատակին Գրիգորի: Եւ տաղտկացեալ մեծամեծ տանուտեարքն Հայոց և աւագ սեպուհքն և ամենայն ժողովրդոցն բազմութիւնք ընդ վարս մարդկան, որք եկեալ էին ընդ կաթողիկոսին Բրքիշոյի, որ ոչ հաւասարեալ հանգոյն էին կանոնի և վարդապետութեան հրեշտակակրօն 15 կարգաւորութեամբ սրբոյ նահատակին Գրիգորի, որով վարժեալ զամենեսեան անոյց և հաստատեաց ըստ վերին քաղաքավարութեանն: Առաւել ևս սուգ առեալ հեծէին անմխիթար սքանչելի քահանայք սուրբ եկեղեցւոյ, որ յառաքելանման աջոյ սուրբ հայրապետին Սահակայ ձեռնադրեալք էին: Եւ չկարացեալք հանդուրժել առ ի յերկարս այսպիսի 20 զեղիս և անարժան կարգի՝ խոտեալ մերժեցին զԲրքիշոյն ի քահանայապետութենէն Հայոց, ծանուցանելով թագաւորին Վռամայ, եթէ «Ոչ են կարգք սորա և վարք ըստ կարգի մերոյ աշխարհի ուսման. բայց այլ այր սուր մեզ առաջնորդ ըստ մերում ընդ կարգիս, որ եղեալ վերակացո՞ կալցի հաստատուն զկարգ սուրբ եկեղեցւոյ»: Եւ Վռամայ 25 արքային հաւանեալ կամաւ խնդրոյն նոցա՝ տայր նոցա զարձեալ կաթողիկոս այլ ասորի, որում անուն էր Շամուէլ: Որ եկեալ յաշխարհս Հայոց՝ կայր և նա նոյնպէս ըստ կրօնիցն Բրքիշոյի, և սակաւ ինչ կացեալ ժամանակս՝ վախճանէր յաշխարհիս Հայոց:

ԺԶ. Եւ ապա ժողովեալ աւագ սեպուհեացն և բովանդակ բազմութեան ուխտին եկեղեցւոյ և ժողովրդոց ի միասին արանց և կանանց՝ 30 ողբային զսուրբ և զանարատ և զառաքելաշնորհ վարդապետութիւնն, զոր սերմանեալ աճեցոյց ի նոսա սուրբն Գրիգորիոս և նորին զաւակքն, որք ուսուցին զճշմարիտ և զարդար ուսումն ամենայն լսողաց. զոր ինքեանք, նման երանելի առաքելոցն, ընկալան ոչ ի մարդկանէ և ոչ ի 35 ձեռն մարդոյ, այլ յազգեցութենէ սուրբ Հոգւոյն շնորհաց: Եւ զարձեալ ժողովեցան միահամուռ, և զիմեալք բուռն հարկանէին զոտից սրբոյ առն Աստուծոյ Սահակայ, աղերս թախանձանաց և բազմազեղ արտասուս արկեալ առաջի ճշմարիտ քահանայապետին և ասեն. «Մեզաք յերկինս և

2 Փաւստ. Բիւզ. զսր. Գ, ԴԷ. ԺԵ.
6 288. ՂԲԵԵԼՇՅ զմն ա- նուն, ասորի յազգէ այր: Այսպ. ըս ձառ.: Աս. այստեղ ՂԲԵԵԼՇՅ ձառ. այստեղ ևւ յիսոյ ՂԲԵԵԼՇՅ
9 88. սուրբ ամբիծ
10 2ԱՅ. եղեալ էին Այսպ. ըս ԲԳՅ.
17 2. սուրբ
20 2. զեկ
20 2. զԲրքիշոյն
21 2. ծանուցանել
26 ձառ. շանուէլ

20 2. յուսանցում ունի ապա ժողովեալ
29 2. նախ սեպուհացն, այստեղ վերելից աւելացրած և—սեպուհացն
31 2. յուսանցում ունի ուրիշ գրչով ողբային

առաջի քո. թող մեզ մեղուցելոցս և ձեացն զքեզ ըստ օրինակի նախնւոյն քո բարեպաշտի սրբոյն Գրիգորի, որ ոչ յիշեաց զայնչափ տանջանս և զքերանս, զոր անցուցին ընդ նա նախնիքն մեր. այլ նմանեալ Արարչին ամենեցուն՝ հատոյց փոխարէնս բարի փոխանակ չարեացն, 5 զոր հասուցին ի վերայ նորա, և ծանուցեալ եցոյց ամենայն բանիւ հաւանելոց նմա՝ վարս երկնաթռիչս և ճանապարհս աստուածագիւտս. և ուսոյց ամենեցունց ասել հանապազ. «Թող մեզ զպարտիս մեր, ըստ մեր թողլոյ մերոց պարտապանաց»: Արդ՝ որ եղեր դու անդադար վարդապետ մեր՝ զնորին փառաւորութիւն տալաւորեան և դու ի քոյին անձնդ, զնոյն 10 համբերութեան օրինակ, և թող մեզ զպարտիս մեր: Եւ մեք ջանամք և խնդրեմք ի դրանէ՝ հաստատել զքեզ ի ընդիկ հայրենի աթոռ կաթողիկոսութեան սուրբ եկեղեցւոյ, յորմէ լուսաւորեալ՝ տեսաք զայն անմատոյց արդարութեան արեգակնն: Եւ մի խառնեցի պղտոր ուսումն ընդ յատակ և ականակիտ վարդապետութիւն սրբոյ և առաքելանման 15 հայրապետին Գրիգորի. քանզի ահա դեռ թուլացեալ մեղկի ի լոյծ առաջնորդաց կնիք աւանդոց անարատ քարոզութեան սրբոյն, և ահա կորնչիմք մեք և ծնեալք ի մէնջ զյաւիտենական կորուստ»: Սոյնպէս և առաւել ևս քան զսոյն բանս աղաչանաց խօսեալ միաբանութեամբ ամենայն բազմութեանն ի բազում աւուրս ընդ սրբոյն 20 ի տուէ և ի գիշերի անդադար՝ ամենեին ոչ կարէին խոնարհեցուցանել զմիտս աւուն ճշմարտի ի բանս խանդաղատականս պաղատանաց իւրեանց: Այլ խաղաղական պատասխանատուութեամբ ասէր ցամենեսեան, թէ «Ես ոչ ուսայ յերկնաւոր Արարչէն և ի վարդապետէն Քրիստոսէ բարկանալ ումեք, որ և ի խաչին յազագս խաչահանուացն աղաչէր 25 զՀայր՝ չհամարել նոցա զմեզն. որ և մեզ ցանկ բողոքէ ասելով, «Օրհնեցէք զհաւածիչս ձեր, բարի արարէք ատելեաց ձերոց»: Այլ քահանեցէք զհաւածիչս ձեր, բարի արարէք ատելեաց ձերոց»: Այլ քահանայանալ ի վերայ տիրաննեզ և տիրասպան և մատնիչ ժողովրդոց ոչ կարեմ. քանզի սուրբ Հոգին, որ ծնաւ զմեզ վերստին սուրբ աւագանաւն, ժառանգակից լինել Քրիստոսի՝ նոյն ասաց երկնաքաղաքացի արամբն 30 Պօղոսիւ, թէ «Մի գատիք, զի մի գատապարտեսջիք». և եթէ, «Դուք որ կարողդ էք՝ զտկարութիւն տկարացն բարձէք». և զարձեալ ասէ, թէ «Իմ են վրէժխնդրութիւնք, և ես հատուցից, ասէ Տէր»: Արդ՝ դուք ձեզէն գիտէք. եղէք վրէժխնդիր թագաւորին ձերոյ գործոց, և զայրացեալք նմա՝ զսուրբ հաւատ ուխտին մերոյ մատնեալ՝ ծաղր ետուք առնել 35 անօրինացն: Ի՞նչ զիս արդեօք ջանայցէք մխիթարել, և կամ ո՞ւմ թախանձեցուցանէք զիս քահանայանալ, որ զվիրաւոր ոչխար հօտին Քրիստոսի ձեցուցանէք զիս քահանայանալ, որ զվիրաւոր ոչխար հօտին Քրիստոսի տեսանեմ ոչ պատեալ, և ձիթով և զինուով օծեալ զվէրան և եղեալ ի վերայ

7 2. չիք ասել
9 2. նորին փառաւորութեան կամ փառաւորութեան (անորոշ պատագրութեամբ)
9 2. անձգ
15 2. թողացեալ մեղկի լոյծ առաջնորդաց
16 2. սրբոյն
18 2. այնպէս
22 2. պատասխանատուութեամբ
25 Ղուկ. ԽԳ, 34. «Հայր, թո՛ղ զոցս, զի ոչ զեւտեն զե՛նչ գործե՛ն»:— Գործք Աս. «Տէ՛ր, մի՛ համարել զոցս զայս մեզ» (ստու՛մ է Սեկիա- նոս նախապիկայ)
26 Մատթ. Ե, 44
30 Մատթ. Ե, 1.— Հուովմ. Բ, 1 ևւ
31 Հուովմ. ԺԵ, 1
32 Հուովմ. ԺԲ, 19
35 2. արդեւք
37 2. տեսանեմք

զրաստու և տարեալ ի պանդոկի. այլ յօշեալ յանխնայ և առաջի գիշա-
 կեր զազանաց ընկեցեալ յօցտունն: Երթնայք յինէն ի բաց, և թնյլ տուք
 ինձ ողբալ զընդհանուր կորուստ աշխարհիս Հայոց, զոր տեսանեմ աչօք
 մտացս ի զօրութենէ վերին ցուցակութեանն. մի բռնագատէք միսիթա-
 5 բել զիս ի վերայ բեկման ժողովրդեան իմոյ: Վասն զի զանցս աղէտիս
 այսորիկ յառաջ քան զձեռնադրելն զիս յեպիսկոպոսութիւն՝ եցոյց
 ինձ վերին կանխասացութիւն, գիտելութիւն յանուրջս, ըստ օրինակի
 մարգարէական տեսեանն, որ ցուցաւ սուրբ նահատակին Գրիգորի,
 գիտելութիւն իրաց առ ի յապայ եղելոցս: Չոր և ձեզ պատմել այսօր
 10 բռնագատիմ առ նեղել սրտի իմոյ, և ցուցանիմ անզգամ որպէս և սուրբ
 առաքեալն Աստուծոյ Պօղոս, որ յաղագս սուտ առաքելոցն և անօրէն
 մշակացն՝ զրեաց պարծելով առ կորնթացիսն զիւր ճգնութեանցն
 զհանդէսն: Արդ՝ ունկնդիր լերուք ինձ մտադիւրութեամբ ամենայն
 բազմութիւնք ժողովրդոց, և պատմեցից ձեզ:

15 ԺԷ. «Յառաջ քան զամս բազումս խորհուրդք անմիսիթարք նեղէին
 զիս, անզադար զմտաւ անելով և աղաչելով զհարձրեալն՝ շնորհել ինձ
 արու որդի, որպէս և նախնեացն իմոց, որք յառաջ քան զիս էին ամուս-
 նացեալք յաղագս որդէծնութեան: Եւ արդ՝ վասն զի մատակարարունն
 հօրին առ իւրաքանչիւր ոք արդար է և ճանաչող առաւել քան եթէ
 20 զոր մեք իմանամք և խորհիմք. և էի ես ի մեծի հինգշաբաթոջն ի գատ-
 կի աղուհացիցն ի հսկման, հազորդեալ ի ժամ երեկոյին պաշտաման՝
 սրբոյ և մեղսաքաւիչ խորհրդոյ կենարարին, ճաշակեալ այլ բնաւ աւելի
 ինչ ոչ՝ բայց հաց և ջուր և աղ, ըստ կանոնելոյ մեծի և սուրբ ժողովոյն
 երեք հարիւր ութ և տասանցն, որք ի Նիկիացոց քաղաքին այսպէս
 25 կանոնադրեալ հաստատեցին, զորոց կանոնադրութիւն կնքեալ սուրբ Հո-
 գին սահմանեաց: Եւ կատարեալ կանոն յերկարման առաջին գորողայիցն,
 և զասք պաշտօնէիցն ընդ նստելն, ծանր նիրհամար, ի սասակութենէ
 բազմօրեայ տքնութեանցն՝ որպէս կիսամիտք եղին. որոց զաւուրս
 քառասնորդացն ուժգին պահօք և անզադար աղօթիւք զցայգ և
 30 զցերեկ հանեալ էր. և մանաւանդ ի մեծի շաբաթուն առաւել ևս
 յաւելուածով զնոյնս անեցուցանել փութային, ուշադրեալք ուրախայից
 վաստակով հասանել վարձուցն հատուցման: Եւ լոյս ճրագացն և
 կանթեղացն բորբոքեալ տոչորէր. և ընթերցոյն կամաւ յերկարէր
 զկարգացմունն, յաղագս սակաւ մի առնելոյ սղի և բաւելոյ պաշտօնէիցն
 35 առաջարկութեան կանոնին. մնային և ժողովրդոցն բազմութեան ժողո-
 վելոյ ըստ սովորութեանն ի պաշտօն գիշերոյն. քանզի յորդոր կամա-
 ւորութեամբն փափաքէր իւրաքանչիւր ոք, այր և կին առ հասարակ,
 ժամանել արթնութեամբ անձին փրկութեան: Եւ ես նստէի մերձ առ
 սեղանն Աստուծոյ ի սուրբ եկեղեցւոյն Վաղարշապատ քաղաքի:

1 Աս. օշեալ	20 ՁԱս. և ես ի մեծի	ԲԳս. քառասնորդացն
3 2. զընթանուր	22 2. կենարար	38 ՁԱս. չիք մեքձ
10 2. առ նեղեալ	25 Աս. կանոնադրութիւն	39 2. զկնի Վաղարշապատ
17 2. չիք որպէս և նախ- նեացն իմոց: Աս. որպէս նախն...	26 2. առաջիկ—ԲԳս. դու- րուղայիցն	քաղաքի ունի որում վայ
	29 Աս. քառասնեւորդացն	

Տեսիլ սրբոյն Սահակայ Պարթեի, զոր ետես ի Վաղար-
 շապատ քաղաքի, յորժամ նստէր ի սուրբ եկեղեցւոյն
 ի վերայ բեմքին մերձ ի սեղանն Աստուծոյ ի սուրբ կա-
 թողիկէին: Արդ՝ զրեցուք զտեսիլն, որ են քանք Հօր
 5 և Յիսուսի Քրիստոսի Աստուծոյ եւ Հոգւոյն սրբոյ:

«Եւ անա յանկարծակի բացաւ հաստատութիւնն երկնից, ընդ որ
 ծագեաց լոյսն սաստիկ և ելից զամենայն երկիր: Եւ կանգնեալ երեկեցաւ
 ինձ յերկրի բեմք չորեքկուսի ամպեղէն, որոյ բարձրութիւնն հասանէր
 մինչև յերկինս, և լայնութիւնն տարածեալ ընդ զամենայն երկիր: Եւ
 10 ի վերայ բեմքին երեկէր անտրասիկոյ յոսկւոյ սրբոյ՝ խորանարդ, ըստ
 արժանի սպասաւորութեան Տեանն, ծածկեալ յոյժ բարակ կտաւով սպի-
 տակափայլ զունով: Եւ ի վերայ խորանաձև ծածկութեանն՝ յայտնապէս
 նշան տէրունական խաչին երեկէր, որոյ երեկութիւնն ոչ նիւթեղէն,
 այլ լուսեղէն ցուցանիւր: Եւ յանկարծակի եղև շնչիւն խաղաղասիւզ օդոյ,
 15 և բացաւ փեղկ մի ծածկութի կտաւոյն. ընդ որ հայեցեալ տեսի, և անա
 կայր ի վերայ բեմքին սեղան չորեքկուսի ականակապ, ի բազմագունի
 ականց պատուականաց ընդեկուղեալ: Եւ ի վերայ սեղանոյն կայր հաց
 մի սուրբ և սղկոյզ մի խաղոցոյ, ըստ պատուականութեան խորհրդոյ
 երկնաւոր փրկութեան: Եւ մերձ ի սուրբ խորհուրդն երեկէր ծառ մի
 20 ձիթենի վարսաւոր, պտղալից յոյժ, զորոյ ոչ կարէի առնուլ զչափ բար-
 ձրութեանն և զլայնութեանն. որոյ բերն էր բազմապտուղ և ատոր, և
 տեսիին և գեղեցկութիւն՝ անպատում և սքանչելի: Եւ որոշեալ չորք ոստք
 ձիթենւոյն՝ ի խոնարհ կողմ երկրի ձկտեալ մօտէին. որոց երեք ոստք
 միաշափք և հասարակապտուղք երեկէին, և չորբորդն ի նոցանէ որպէս
 25 կիսարածիւն և նուազապտուղ ըստ երկայնաչափութեան երկիցն երեկէին:
 Եւ պտուղք չորեցունց ոստոցն ոչ ինչ բնաւ էին նմանք և կամ հաւասար
 պտղաբերութեան պտղաբոյժ առքութեանն այլ պտղոյ ձիթենւոյն, այլ
 նուազք առաւել թուով և վախտք ատորութեամբ, որպէս թէ ծնկեալք էին:

«Եւ ընդ անկէ բեմքին տեսի աթոռ մի բարձր չորեքկուսի, ծովա-
 30 դոյն սառնակերպ, և ծածկեալ թանձր կտաւով թխագունիւ: Եւ վերա-
 ցեալ կտան ի շնչմանէ քաղցր օդոյն եկելոյ՝ տեսի, և անա սկուտեղ
 արծաթի մեծ ի վերայ աթոռոյն: Եւ ի վերայ սկտեղն կայր նափօրա

1 ԲԳս. յունիկն այս վերեւ- գիրք	14 2. խաղաղասիւք	25 2. նուազապտուղ
6 ԲԳս. Հաստատութիւնն վերին	15 2. ծածկութե (պտ- սուով)	26 2. պտուղ
7 ԲԳս. ծագեալ	17 ՁԱս. չիք պատուակա- նաց	28 2. նուազ
8 ԲԳս. այստեղ եւ յետոյ միշտ բեմ, բեմի...	18 2. խաղոյ	28 ԲԳս. վախ
10 Աս. այստեղ տեղաւ սկեղ	18 ԲԳս. ըստ պատուական	28 2. որպէս (չիք թէ)
	19 ԲԳս. առ սուրբ	29 2. ակեղ
	21 ՏՏ. լայնութեանն	29 ԲԳս. չիք տեսի
	22 2. որոշեալ	30 2. թղխաղոյն: Աս. թը- խագոյն
	23 ՁԱս. միաչափ ձիթեն- ւոյն... ձգեալ	31 Աս. և տեսի
		31 ԲԳս. սկտեղ արծաթի
		32 ՁԱս. սկտեղն

մի բեհեզեայ ծախալ և եղեալ, և առ նմին գունդ մի ոսկի բոլոր, և մագաղաթ հատուածաձև չորեքկուսի, գրեալ ի սկզբանն կարգս ինչ սա- կաւ՝ ոսկէտեսիլ գրով սքանչելապէս, իբր թէ ձեռամբ գրչի ճարտարի. և ի միջոյ կողման մագաղաթին, հեռի յոսկէգիր կարգացն, երևէին այլ 5 կարգք ինչ եղծեալք ջնջագիրք, որոց ոչ ինչ բնաւ երևէր տեսիլ գրոյն և կամ կերպարան: Եւ հուսկ յեզր մագաղաթին, հեռի ի ջնջագիր կարգացն, դարձեալ տեսանէի այլ ևս կարգ մի և կէս կարգի, գրեալ ոսկէգիր գրով առաւել սքանչելապէս, ըստ տեսոյ առաջին կարգացն գրելոց ի սկզբանն մագաղաթին: Եւ կիսագիր կարգին մինչև ցմիջոց գրոյն՝ ևս 10 առաւելագոյն էր ոսկւով, և այլն կարմրագեղով էր: Եւ կային շուրջ զծնօտիւք սկուտեղն անթիւ բազմութիւնք տղայոց արուաց, այլ սակաւ և իգաց. ամենեքեան պայծառացեալք լուսազգեստք էին: Բայց ճառագայթք փայլատակման պատմուճանաց նոցա՝ էր որ կարմրագոյն ար- ձակէին նշոյլս, և էր որ այլ երփն երփն և գոյնս ազգի ազգիս երևէր: 15 Եւ դէմք ամենեցուն ի սուրբ սեղանն հայէին, չգարձուցեալ բնաւ ուրեք զաչս իւրեանց ի խորհրդոյն փրկութեան:

«Եւ սկսաւ յանկարծակի սաստկապէս զզրգմամբ շարժել աթոռն: Եւ զմանկտին, զոր տեսանէի ի տիս տղայութեան՝ առժամայն վաղվա- զակի փոփոխեալք ի հասակ երիտասարդութեան՝ կատարեալք լինէին, 20 և եղեալք թևազգեցիկք՝ ի վեր ի սուրբ սեղանն, որ էր ընդելուզեալ ի բազմագունի ականց՝ թուցեալ բնակէին և զՍուրբ Աստուածն երգէին: Եւ համբարձեալ սուրբ սեղանն հանդերձ նօքօք ի վեր քան զբարձրու- թիւն հաստատութեան երկնից՝ ծածկէր: Եւ այսպէս եղեալ աներևոյթ՝ տեսիլն ամփոփէր. և ես ի մեծ զարհուրումն ընկզմեալ ափշէի: 25

«Եւ ահա յանկարծակի կերպարան մարդոյ երևէր ինձ յերկնից այր լուսեղէն, որոյ տեսութիւն սաստկութեան լուսոյն մաշկեցուցեալ ծած- կէր զարեգականն զլոյս: Եւ սլացեալ այրն հասանէր ուր եսն էի: Եւ իմ առաւել ևս հիացմամբ ափշեալ ի փայլակնացայտ երեմանէ առնն՝ ան- կայ վաղվազակի դողալով ի վերայ երեսաց իմոց յերկիր. և նորա բուռն հարեալ կանգնեաց զիս և հաստատեալ կացոյց ի վերայ ոտից իմոց, և 30 սսէ ցիս. «Քաջալերեանց, զօրացիր և մի երկնչիր. այլ հաստատեան զսիրտ

1 2. չիփ և եղեալ
2 2. հատաձև չորեքկուսի գրեալ սկզբանն
3 2. չիփ երբ թէ
5 2Աս. կարգ ինչ
5 2. տեսիլ գրոյն կերպարան: Աս. գրոյն
6 Աս. մագաղաթն
7 2Աս. չիփ գրեալ
7 2. ոսկէգիր գրով առաւելապէս ըստ
9 ԲԳՏ. և ևս առաւելագոյն էր: 2. չիփ էր
10 ՏՏ. և այլն (Աս. մինչև) ցկատարումն կարմրա-

զեզով երևէր
11 2. անթիւք տղայոց
ԲԳՏ. բազմութիւն
12 2. պայծառացեալ
12 ԲԳՏ. լուսազգեցիկք
12 ԲԳՏ. ճառագայթ փայլման
14 2Աս. նշոյլք
14 2. գոյն
14 ԲԳՏ. չիփ երևէր
16 ԲԳՏ. և ոչ ուրեք
17 2. աթոռոցն: Աս. աթոռոցն: Այսպ. ըստ ԲԳՏ.
19 ԲԳՏ. փոփոխեալս
20 ԳՏ. որ ընդելուզեալ

21 ԲԳՏ. չիփ և զՍուրբ Աստուածն երգէին
23 2Աս. չիփ և այսպէս եղեալ աներևոյթ... ընկզմեալ ափշէի
25 Թուի ուղղելի ի կերպարան մարդոյ
25 2. այլ և լուսեղէն
27 ԲԳՏ. լոյս
27 ԲԳՏ. եսն կայի
29 2. չիփ զողալով
29 2Աս. չիփ յերկիր
31 2Աս. չիփ ցիս
31 2. քաջալերեա
31 2. զսիրտ

քո յանուն հզօրին, որ արար զամենայն և եցոյց քեզ զմեծ խորհուրդ յառաջատես արարչութեան իւրոյ»: Եւ իմ ուշաբերեալ զօրացայ ի բանէ նորա և կանգնեալ կացի ի վերայ ոտից իմոց: Եւ սսէ ցիս. «Վասն էր ևս արտում, և կամ ընդէր զբաղմունք՝ նանրութեան պղտորեն զմիտս 5 քո և զյտտակ խորհրդոց քոց:՝ Վասն զի անգիտական խորհրդովք յածեցուցեալ զմիտսդ՝ խոռովէիր վասն չլինելոյ քեզ արու որդի. որ քաջացուցեալ էիր կամաց հզօրին, որ զիտելութեամբ բաշխէ զիւրաքանչիւր օգուտ, և ոչ զլացութեամբ խափանեալ արգելու յումեքէ զարժանն: Եւ արդ՝ զթալով ի քեզ Բարձրեալն վասն սիրելոյ զքեզ՝ կամեցաւ հեռացուցանել ի քէն զայդպիսի ընդունայն մտածութիւնս, և մխիթարեաց 10 զքեզ տեսեամբք այդուիկ, որ ցուցաւ քեզ յայտնութիւն մեծ, ոչ միայն յառաջիկայս, այլ և առ յապա ամենայն իրաց, որ լինելոց են մինչ ի վախճան աշխարհիս, ծանոյց քեզ և ամենայն հաւատացելոց ի բան նորա, որպէս ճշմարիտ նախնւոյն քում, առն Աստուծոյ սրբոյն Գրիգորի. 15 իսկ քեզ մինչ ի կատարած աշխարհի որ ինչ միանգամ լինելոց է՝ եցոյց զամենայն: Եւ արդ՝ լուր, և պատմեցից քեզ զմեկնութիւն մեծի յայտնութեանդ, որպէս ինձ հրամայեցաւ ի վերին զօրութենէն՝ ծանուցանել քեզ զամենայն. և դու ունկնդիր եղեալ բազում զգուշութեամբ՝ գրեալ ի տախտակս սրտի քո անմոռաց. զոր և ՚ի մագաղաթի գրոջմեալ թող- 20 ցես՝ հաւատացեալ ժողովրդոց զգուշութիւն անսխալ մինչև ի վախճան աշխարհի:

Մեկնութիւն տեսեան սրբոյն Սահակայ ի հրեշտակէ Աստուծոյ. զոր եցոյց յայտնի ըստ իւրաքանչիւր գլխոց եւ միոյ միոյ տանց, վասն կենաց մարդկան եւ կատարածի աշխարհի: Տեսիլ սրբոյն Սահակայ:

«Ձբանալ հաստատութեան երկնից զոր տեսեր և զտարածել լուսոյն սաստիկ ընդ ամենայն երեսս երկրի. քանզի ահա ի գալստենէ կենարարի Որդւոյն Աստուծոյ բացեալ է դուռն շնորհի ողորմութեան նորա առ ամենեան, որ սիրեն զնա և պահեն զբան հրամանի նորա, 30 յորս ծագեալ լուսաւորէ լոյս փառաց վարդապետութեան նորա: Եւ բեմբն չորեքկուսի կանգնեալ որ երևեցաւ քեզ, բարձր յերկրէ մինչև յերկինս՝ հաւատն ճշմարտութեան է, որով վերանան արդարքն ի

1 ԲԳՏ. զամենայն երևելիս և աներևոյթս և շնորհեալ եցոյց քեզ
3 2Աս. չիփ և կանգնեալ կացի ի վերայ ոտից իմոց
4 2Աս. ճանճութեան պղտորեն զխորհուրդս
6 2. որ քաջձանօթ էր
8 2Աս. չիփ խափանեալ
9 ԲԳՏ. զարձուցանել ի քէն զայդպիսի մտածութիւնս

10 2. մխիթարեաց տեսեալք *այդուիկ
12 2Աս. այլ և առ յապա ամենայն լինելոցն: ԲԳՏ. առ ի յապա... ի վախճան ժամանակի
13 2. չիփ քեզ և
14 2. ճշմարիտ նախնոյն քո սրբոյն: Աս. ճշմարիտ առ նախնոյն
16 2Աս. չիփ մեծի յայտնութեանդ
17 2Աս. չիփ ի վերին զօ-

ընթեմէն
19 2Աս. զբով թողցես
20 2. անսխալ: ՏՏ. անսխալ
20 ՏՏ. մինչ
20 ԲԳՏ. ի վախճան ժամանակի
22 ԲԳՏ. յունիկ վերնացիր
26 2. բանալ... և տարածեալ լոյսն
27 2. գալստեան: Աս. ի գալստեան
28 2Աս. կենդանի որդւոյն
29 2Աս. չիփ նորա

ծանրութենէ աշխարհիս կենաց ի թեթևութիւն երկնից բնակութեանն: Եւ զի ամպեղէն գունով երեկցաւ բեմբն՝ վասն զի որ վերացաւ ամպով՝ նոյն գալոց է վերացուցանել ընդ իւր զարգարս, ուր բազում օթեանք են ի տան արքայութեանն Հօր. զոր և զու տեղեկացեալ ուսար ի սուրբ 5 Հոգւոյն, որ խօսէր ընտիր արամբն Պօղոսիւ, թէ «Ամպովք յափշտակիմք ընդ առաջ Տեառն յօդս»: Եւ տետրասկեպն ոսկի, որ ի վերայ բեմբին, զորով էր արկեալ մաքուր կտան բարակ, որով ծածկեալ էր սուրբ սեղանն և որ ի նմա խորհուրդն՝ գիտեն և ծանիր, զի ծածուկ և անյայտ է խորհուրդ աստուածային գիտութեանն, պատուականութեամբ 10 և մաքրութեամբ՝ ըստ պատուականութեան մաքուր ոսկւոյն և լուսափայլ մաքրութեան կառուոյն. յորոյ վերայ կանգնեալ նշան կենդանացուցիչ խաչին որ երևէր՝ կենդանացեալ կանգնեցան ամենայն արարածք, պիտեալք մեղօք. և զարձեալ, զի նախ խաչն երևի ի գալստեանն Քրիստոսի, և ապա յայտնի խորհուրդ գառատանին և հատուցման 15 ըստ իւրաքանչիւր գործոց:

«Եւ զի եղեալ օդ քաղցրաշունչ, որ երաց զմասն ինչ կառուոյն՝ ի միտ առ, զի ցուցաւ քեզ ի սուրբ Հոգւոյն քաղցր խաղացմունք, որ յայտնէ սրբոց իւրոց զխորհուրդ ծածկեալ՝ աստուածութեան իւրոց: Ընդ որով կայր սեղանն ոսկի ի պատուական ականց ընդելուզեալ—սրբոյ 20 Երրորդութեանն ծանուցանի միանականութիւն. որ զվարս և զճգնութիւն արդարոցն որպէս զպատուական ականց զանազանումն առ ինքեան տպաւորեալ զուարճացուցանէ, որք զմարմին և զարիւն Փրկչին արժանաւորապէս ճշմարտութեամբ, բազմեալք ընդ նմա, ճաշակեն ի սուրբ սեղանոյն. ըստ երևելոյ քեզ հացն և ողկոյզն ի վերայ սեղանոյն՝ օրինակ մարմնոյ և արեան կենարար չարչարանացն Տեառն ցուցանի: 25

«Իսկ երևումն քեզ սքանչելատեսիլ ձիթեւոյն, որ էր հուպ առ տէրունեան խորհուրդն, բարձր և վարսաւոր բազմաբեր պողպալից՝ զտուրս և զողորմութիւն և զսէր մարդկան որ առ միմեանս՝ եցոյց քեզ: Քանզի մօտ և առաւել ևս պատուական է աստուածութեանն ազբատսիրութիւն յամենայն բարեգործութիւնս, որով և առաջին արդարքն 30 ընտիրք երեկցան, Աբրահամ, Իսահակ և Յակոբ. առանց որոյ և կուսանացն արհամարհեալ վաստակք կուսութեան՝ արտաքոյ հարսանեացն

2 2. վասն զի վերացաւ ամբով
3 ԲԳՏ. բազում են և անթիւ օթեանք
4 2ԱՏ. զոր և ըստ ուստեալ
5 2. ի՛ի ընտիր
5 2. ամբովք
6 Ա. Թեոսոգ. Գ, 16
7 2. զմաքուր կտան բարակ: ԱՏ. և բարակ
10 2. ի՛ի մաքուր
10 ԱՏ. լուսափայլութիւն մաքուր կտանոյն
11 ԱՏ. տեսանէիք կանգնեալ

11 2ԱՏ. զնշան
12 2. խաչին երևէր կենդանացեալ: ԱՏ. խաչին որ երևէր. յոր կենդանացեալ: ԲԳՏ. խաչին՝ որով երևէր, կենդանացեալ
17 ԲԳՏ. իմա զի ցուցաւ
17 2. սուրբ Հոգւոյն
19 ԱՏ. զսրբոյ երրորդութեանն ծանուցանէ զմիտն...
22 ԲԳՏ. զուարճանայ, որք զճաշակ կենաց զմարմին... արժանապէս

25 ԲԳՏ. չարչարանացն ծանուցաւ
26 2. սքանչելի տեսիլ
28 2. և զողորմութիւն ամենայն մարդկան: ԱՏ. և սէր մարդկան
28 ԲԳՏ. եցոյց քեզ ընդ տուրս: Քանզի մօտ և առաջին և պատուական աստուածութեանն է ազբատսիրութիւն
30 2ԱՏ. արդարքն արբահամ, իսահակ և յակոբ ընտիր երևեցան

ընկեցան: Սովաւ ճանաչի յանձինս մարդկան կնիք քարոզութեանն Քրիստոսի, որ ասացն, թէ «Յայտմ ծանիցեն ամենեքեան թէ իմ աշակերտք էք՝ եթէ սիրիցէք զմիմեանս». և մանաւանդ որ առատապէս զուարթաէք՝ եթէ սիրիցէք զմիմեանս». և մանաւանդ որ առ ամենեքեան, որով հաս- 5 յազբատս, այլ և յընկերս և յեղբարս և առ ամենեքեան, որով հաստատի խաղաղութիւն աշխարհիս, և տէրն փառաց բնակէ ի մէջ նոցա, շնորհելով զհանգիստ և զառատարեութիւն երկրի, որպէս տեսանէիք բարձր զձիթեւոյն լիապտուղ և վարսաւոր:

«Եւ ստոր չորք ձիթեւոյն, որ ի խոնարհ կողմ երկրի ձգտէին 10 երևելովն, երեք ստոր հասարակատեք չափով, և այն առաւել միաթիւք պողպալք, և չորրորդն ի նոսա, զոր կիսաչափ ըստ հասարակութեան երկնցն և պակասաւոր ըստ պողպարեութեանն տեսեր, որոց չորեցունց պատուքն վախօք էին և թառամք, և բերքն պակասք և աննմանք քան զայլ աստքատեսիլ պտուղս ձիթեւոյն—արդ ամփոփեան զուսկնդրու- 15 թիւն մտաց քոց, լուր և ասացից քեզ՝ զոր ինչ սանմանեացն Բարձրեալն. յայտմ հետէ մինչև ի վախճան աշխարհիս՝ երեք տանեքեակք ամաց և կէս տանեքեակի համառօտեցի ի վերայ ամենայն աշխարհի, մինչև յերևումն սղծոյն անապատի, զոր Գանիէլ մարդարէի ասացեալ է սուրբ Հոգւոյն. և լինին ստքա յայտնապէս թուով ամք երեք հարիւր յիսուն, 20 ըստ միազոյգ պողպց երկց ոստոցն և կիսոյն: Եւ զի տեսեր զպտուղ ոստոցն թառամս և ծնկեալս և ոչինչ բնաւ նմանս այլ պողպցն որ ի ստոցն թառամս և ծնկեալս և ոչինչ բնաւ նմանս այլ պողպցն որ ի ձիթեւոյն էին. տես ճշգրտապէս և ծանիր, զի բարձեալ է սէր և արդարութիւն յամենայն մարդոց, որք աստութեամբ և ոչ ստուգութեամբ կարծեցուցանեն զանձինս սիրունս և պատուիրանապահս. և այն յայտնի 25 զրեալ կայ և կնքեալ ի զպրութեան ամենապիտին Աստուծոյ, որ ներէ երկայնմտութեամբ և հատուցանէ անաչառութեամբ:

«Եւ ընդ անկէ բեմբին որ ցուցաւ քեզ աթոռ չորեքիւսի ծովա- զոյն սանակերս՝ զնստումն զահու քահանայութեանն և թագաւորութեանն ցուցանէ, զոր արդարեւ Բանն Աստուած հաստատէ: Յորոյ վերայ 30 կայր սկուտեղն արծաթի. քանզի իբրև զարծաթ ընտիր և փորձ լուսափայլ յամենայն ազգս ընդունողաց սիրեալ տարածեցաւ բանն. զոր և սաղմոսերգն վարդապետէ սուրբ Հոգւոյն, յասելն, թէ «Բանք Տեառն

1 2. յանուանս մարդկան	12 2. պակասաւորութեան	Երկց ոստոցն և պողպց և կիսոյն
2 ԲԳՏ. ամենեքեան զձեզ	լուս պող...	23 2. մարդոյ
3 Յովհ. ԺԳ, 34	12 ԲԳՏ. յորոց	24 2ԱՏ. սիրուն
3 2ԱՏ. զուարթութեամբ կատարեցէ	14 ԱՏ. պատուք	25 2ԱՏ. ի զպրութիւն
5 2ԱՏ. և յամենայն որով	15 ԲԳՏ. ի՛ի քեզ	28 2ԱՏ. զնստել քահանայութեան
6 2. բնակեալ	15 2. զոր սանմանեաց	29 2. զարդարեւ բանն աստուծոյ: ԱՏ. զոր արդարեւ բանն աստուծոյ
7 ԲԳՏ. և զառատաւոր պողպարեութիւն երկրի... և լիապտուղ	16 2ԱՏ. երեքտասան երեք ամաց	30 ԲԳՏ. սկուտեղն
9 ԲԳՏ. ձգտեալ երևելով	18 2ԱՏ. զոր ի Գանիէլէ մարդարէէ: Թուի մարդարէիւ կամ ի սուրբ Հոգւոյն...	31 2. ազգ
10 ՏՏ. և կէն առաւել: «Հին օր. անառակք» (Ծան. ԲԳՏ.):	20 2. ըստ միազոյգ պողպց և կիսոյն: ԱՏ...	32 2ԱՏ. սաղմոսերգուն
11 ԲԳՏ. զչորրորդն		32 2. սուրբ Հոգւոյն: ԱՏ. ի սուրբ Հոգւոյն

որպէս զարծաթ ընտրեալ և փորձեալ յերկրէ՝ և զասելն յերկրէ՝
 գիտասցես, եթէ գերեւումն Որդւոյն Աստուծոյ մարմնով ի սուրբ կուսէն
 յայտ առնէ մարգարէն: Եւ զի երևեցաւ քեզ ծովագոյն սաւնանման
 տեսիլ աթոռոյն՝ նշանակեալ ցուցանէ զժողովումն ալէկոծութեան աշխարհիս
 5 Հայոց: Քանզի և թխագոյն թանձր կտաւոցն ծածկումն՝ զօրինակ բերէ
 զթանձրամած սգոյն, որ ունելոց է զաշխարհս ամենայն. վասն զի տեսիլդ
 ի վախճան է: Եւ նափորան բեհեղեայ, զոր տեսանէիր ծալեալ և եղեալ
 ի վերայ սկտեղն, և դունդն ոսկի որ կայր մերձ նափորտանն՝ նշանակէ
 մինն զքահանայութիւնն, և միւսն զթագաւորութիւնն: Եւ զի ոչ որ էր
 10 արկեալ զիւրեաւ զնափորտն, և ոչ այն որ էր որ զգունդն ունէր ի
 ձեռին՝ լուր ստուգապէս, զի լուսցէ մերձ ընդ մերձ թագաւորութիւն
 յազգէդ Արշակունեաց, և քահանայութիւն ի ցեղէ արժանաւոր քահա-
 նայապետին Գրիգորի:

«Եւ մագաղաթն հատուածաձև, որ ցուցաւ քեզ գրեալ ի սկզբանն
 15 կարգս ինչ ոսկեղէն գրով՝ զձեռնադրութիւն արանց սրբոց եցոյց քեզ
 շնորհք Հոգւոյն սրբոյ, որք ի վաւակէ երանելոյն Գրիգորի յաջորդեսցեն
 արժանապէս զաթոռ քահանայապետութեան. նորք ևն արք ընտիրք,
 գրեալք ոսկետեսիլ գրով ի դպրութիւն կենաց: Եւ զի երևեցաւ ի
 միջոյ կողմն մագաղաթին, հեռի յոսկէզիր կարգացն, կարգք ինչ խան-
 20 գարեալք և ջնջագիրք՝ գիտեա, զի նստելոց ևն քահանայապետք ոմանք
 յաթոռ սրբոյն Գրիգորի, որք ոչ ըստ հրամանի սրբոց առաքելոցն և ոչ
 ըստ կանոնի սուրբ ժողովոյն երեքհարիւր ութուսասանիցն լինին ձեռ-
 նադրեալք յերկնաւոր պատիւ, այլ ըստ փառաց աշխարհիս ձգտին ի
 պատիւն յանդգնութեամբ, որք ևն արժաթասէրք առաւել քան աստուա-
 25 ծասէրք: Եւ վասն զի խոտան է քահանայութիւնն և ոչ ըստ հաճոյից
 Բարձրելոյն՝ ջնջեալ ևն նորք ի դպրութենէ երկնից բարութեանն,
 տալով գատաստան, գեհնիսն այրմամբ, զանձանց և զժողովրդոցն
 կորստեան: Եւ այլ կարգն և միւս ևս կէս կարգին, որ երևեցաւ քեզ
 գրեալ սքանչելապէս ոսկի գրով ի ստորին եզեր մագաղաթին՝ ծանիր
 30 հաւաստեաւ, զի մերձ յերևումն պղծոյն անապատի զարձեալ յառնէ
 թագաւոր յազգէդ Արշակունեաց, և նորոգի աթոռ հայրապետութեան
 ի շառուեղէ սրբոյն Գրիգորի: Եւ վասն զի ոչ էին արձամարհեալք և
 ընկեցեալք յերկիր ի կոխումն, այլ յայտակարան երևմամբ կայր գունդն,
 և ծալեալ պատուականութեամբ ցուցաւ նափորտն, որ ևս առաւել հաս-

1 2Աս. իբրև զարծաթ
 1 Սաղմ. ԺԱ, 7
 2 2. իբ մարմնով
 8 2Աս. ի վերայ սկտեալ-
 զին... կայր ի վերայ
 նափորտին
 14 2Աս. այստեղ ևւ յեսոյ
 մագաղաթ
 14 2. Հատածաձև: ԲԳԵ. Հա-
 տածաձև
 16 ՏՏ. Երանելոյն
 16 ԲԳԵ. յաջորդէն
 19 2. կարգ ինչ *Հանդա-

րեալք... ԱՏ. կարգ ինչ
 խանդարեալ և ջնջագիր
 21 ԲԳԵ. որ ոչ... պատուա-
 կան սուրբ ժողովոյն
 22 ԲԳԵ. ութուսասանիցն
 23 ԲԳԵ. յերկնաւոր պաշ-
 տն
 23 2. ձրախ... որք ար-
 ծաթասէրք առաւել
 ևն քան
 23 2Աս. իբ ի պատիւն
 25 ԲԳԵ. խոտան և օտար է
 քահանայապետու-

թիւնն
 25 2. ոչ հաճոյից
 26 ԲԳԵ. բարութեանէն
 27 2. գատաստանաւ
 27 ԲԳԵ. ժողովրդեանն
 28 2Աս. կարգ մը և կէս
 կարգին
 31 2. յազգէս
 32 ՏՏ. ի շառուեղէ
 32 ԲԳԵ. Գրիգորի և Կասն զի
 33 2. կայ գունդն
 34 ԲԳԵ. ցուցաւ քեզ նախ...
 34 2. իբ Հատաստապէս

տատապէս ցուցաւ քեզ. և ծանոյց զայս վերին ազգեցութիւնն սքան-
 չելատեսիլ ոսկէզիր կարգով և կարգակիտան, որ ի ժամանակս գոռոզա-
 ցելոյ թշնամոյն արդարութեան նստի քահանայապետ արդար, ի ցեղէ
 սրբոյն Գրիգորի. և քահանայացեալ առաջինն կատարէ զաւուրս իւր,
 5 կրեալ ձգնութիւնս բազումս ի սուտ առաքելոց իշխանին կորստեան,
 և վախճանի խաղաղական հանգստիւ և ոչ սրով: Եւ միւս զաւակ նորին
 յաջորդեալ զաթոռ քահանայապետութեանն՝ բազում և ազգի ազգի համ-
 բերեալ քերանաց և գանից, սովոյ և հալածանաց և դառն նեղութեան՝
 ժամանակս բազումս՝ յանօրէն իշխանին զահճացն սրով ընկալցի զվճիռ
 10 մարտիրոսութեան: Այն զի ցուցաւ քեզ ի կարգին մասն մի ի գրելոցն
 կարմրագեղով՝ ստուգեալ հաւատարմութեամբ զաւանեաց զկատարումն
 մարտիրոսութեանն, որ զիպելոց է սրբոցն:

«Եւ որ երևեցաւ քեզ բազմութիւնք տղայոց շուրջ կալով ի վերայ
 արծաթի սկտեղն, զուարթացիր ցնծալից ուրախութեամբ. զի ահա յար-
 15 գանդէ զաւակիրդ, որ տուաւ քեզ յԱրարչէն, ելցեն բազում շառուեղք,
 արք ընտիրք զօրութեամբ. ընդ որս միաբանեալ և այլ բազմութիւնք
 արք զօրացեալք սուրբ բա-
 լաւ արանց, յազգէ նախարարացդ Հայոց. որք զօրացեալք սուրբ բա-
 նիւն Աստուծոյ և զյարուցմունս թագաւորաց և զսպառնալիս իշխանաց
 առ ոչինչ համարեալ՝ միացուցանեն զանձինս ընդ յոյսն բաղձալի
 20 երկնաւոր կոչմանն, չհայելով ի մեծութիւնս սնտիս և ոչ ի փառս առ-
 ժամայնս. ընդ որոյ վաճառեալ ոմանց զփառս անեղծին Աստուծոյ, ընդ
 սնտի և ապականացու կենաց աշխարհիս՝ ուրացողք լինին. վասն զի
 մօտ է առ դուրս վաճառ՝ թուլացելոցն ի կորուստ, և հասեալ կայ հուպ
 25 օգնութիւն՝ զօրացելոցն ի փրկութիւն: Յորս և դու հայեցեալ տեսեր
 զաստուածային սեղանովն պարելով գտղայսն, չհայելով բնաւ ի
 շուրջ զաստուածային հեթանոսական պաշտամանն. յորոց ոմանք կատա-
 սայթաքմունս սնտի հեթանոսական պապիկն լինին արժանիք: Եւ այլք
 րեկութեան հասեալք՝ մարտիրոսական պապիկն լինին արժանիք: Եւ այլք
 յարանց բազմաց, և ոչ միայն յարանց, այլ գտանին և ի կանանց, որք
 թէպէտ և ոչ սրով, այլ ի շնորհաց սուրբ Հոգւոյն զօրացեալք՝ բազում
 30 բարեգործութեամբք կատարին: Որպէս երեւէին քեզ լուսափայլ նշոյլք
 արձակեալք ի մանկուտոյն. յորոց ոմանց կարմրագոյն փայլմամբ երփն

1 ԱՏ. իբ զայս
 2 2Աս. կարգակիտան
 3 ՏՏ. նստցի
 3 ԲԳԵ. ի ձշմարեալ վեճա-
 կէ ցեղին
 4 2Աս. կատարէ զկենսո
 իւր
 5 2. կրել
 6 2Աս. Հանդապետամբ
 7 ԲԳԵ. և բազում... և
 սովոյ
 8 2. և գանից, սովոյ, նե-
 դութեան: ԱՏ. և գա-
 ղնից, սովոյ և հալած...
 9 2Աս. իբ իշխանին
 9 ԲԳԵ. զվախճանմարտի...

10 ԲԳԵ. գրելոցն
 13 2Աս. բազմութիւն
 14 ԲԳԵ. արծաթ սկտեղն,
 զուարթատեսիլ ցըն-
 ծալցի: 2ԱՏ. սկտեղն
 15 ՏՏ. շառուեղք
 16 2. ընդ որ
 16 ԲԳԵ. միաբանեալք
 17 2. իբ լաւ արանց
 18 2. աստուծոյ, զյարուց-
 մունս
 19 2. Համարել: ԲԳԵ. Հա-
 մարեալ արձամարհե-
 ցեն, միացուցեալ
 21 2 իբ ոմանց
 22 2ԱՏ. ուրացող

24 2ԱՏ. յորում և դու
 24 ԲԳԵ. Հայեցեալ շնորհ
 ախմբ տեսեր
 25 2. չպաշտելով բնաւ
 27 2ԱՏ. արժանաւորք
 27 2. իբ և այլք յարանց
 բազմաց, և ոչ միայն
 յարանց: ԱՏ. և յայլ
 արանց բազմ...
 29 2ԱՏ. զօրացեալ
 30 2ԱՏ. երեւին
 31 ԲԳԵ. յորոց կարմրագոյն
 փայլմամբ երփնէր գոյ-
 նըն: 2ԱՏ. յոմանց (իբ
 յորոց)... երփն երփն
 ներկոյն

երփն էր գոյնն՝ զկատարելոցն արեամբ գուշակէ զնահատակութիւն. և զայլոցն պէսպէս ճառագայթիւք ցուցանէր զշողունն՝ որպէս զբազմափայլ գոյնս լուսաւորութեան առաքինի մարդոց. վասն զի բազում և անթիւ են ճգնութիւնք և վաստակք արանց արդարոց:

5 «Եւ վասն զի շարժեցաւ սաստիկ զգորգամար անթուն զոր տեսեր, և որ երբեմն տղայք քեզ երեւէին, յաճունն կատարելութեան բովանդակեալք, յերկրէ յերկինս թուեցեալ համբարձան՝ բովանդակապէս զերկրիս կենցաղս արդարոցն և ի յերկինս զլինելոց նոցա զհրեշտականման փոխումն եցոյց քեզ պարզեատուն բարեաց: Քանզի իբրև զազայս կացին յաշխարհիս արդարքն անմեղութեամբ, չգարձուցանելով ուրեք զհայեցուածս մտաց իւրեանց՝ ի զբազմունս նանրութեան, այլ ուշադրեալք ի հրաւիրումն երկնաւոր կոչմանն ուրախութեան հային: Քանզի բազում և խիստ զղորցմունք յայսմ հետէ լինելոց են յաշխարհիս. յարուցմունք թագաւորաց ի վերայ միմեանց, սովք և սասանութիւնք և բազում նեղութիւնք, որք զգալուստ որդւոյն կորստեան նշանակին, որ եկեալ նստիցի ըստ զրեցելումն ի տեղոջն սրբութեան, ցուցանելով զինքն Աստուած. որ հաշի և մաշի ի վերին գորութեանն. զոր տէր Յիսուս սատակեացէ հոգւով բերանոյ իւրոյ: Եւ յայնժամ կատարեալ վարուք առաքինութեամբ թուիցեն արդարքն ի յաւիտենից յարկան և այնպէս յամենայն ժամ ընդ Տեառն լինիցին: Եւ ապա յայնմապէս կատարի առ նոսա բանն Տեառն, որ ասէ, թէ «Ուր են եմ» անդ և պաշտօնեայն իմ եղիցի»: Եւ դու կնքես զտեսիլդ, որ ցուցաւ քեզ յայնմութիւն ի բարձանց. քանզի ոչ վրիպեցի այտի բան մի՝ մինչև կատարեցի ամենայն:

20 «Եւ ես որպէս ի քնոյ զարթուեցաւ ի տեսլենէն, զոր եցոյց ինձ Բարձրեալն որպէս արթնութեամբ յայնմապէս, և ի զարմացման մեծի եղեալ՝ փառաւորեցի զմարգասէրն Աստուած, որ արժանի արար զանարժանութիւնս իմ այսպիսի ահաւոր տեսլեան: Եւ լուեալ զազարեցի յայնմ զայս ումեք մինչև ցայսօր: Եւ արդ պատմեցի ձեզ ոչ միայն

1 ԲԳՏ. ցուցանէ զուշա-
կելով: 2ԱՏ. զկատա-
րելութիւն և զնահա-
տակութիւն
2 2ԱՏ. ճանուցանէր:—2.
զշաւղումն
2 ԲԳՏ. սրպէս և զբազ-
մափայլ
3 2ԱՏ. մարդոյ
3 ԲԳՏ. բազում են և
անթիւ ճգնութիւն
4 ԲԳՏ. արդարոց և սրբոց
7 2ԱՏ. ի յերկինս համ-
բանային
7 ԲԳՏ. բովանդակապէս
քեզ
9 ԲԳՏ. փոփոխումն եցոյց
պարզեատուն
10 ԲԳՏ. յաշխարհի կացին
արդարքն անմեղու-

թեամբ
10 ԲԳՏ. չգարձուցանելով
և ոչ ուրեք
12 ԲԳՏ. երկնաւոր ուրա-
խութեան և եթ հայ-
ին
13 2. բազում և խիստ թա-
գաւոր զղորցմունք: ԱՏ.
բազում և խիստ թա-
գաւորք զղորցմունք.
15 2. նեղութիւնք՝ ի փո-
խանակ ունի ընկղմու-
թութիւնք: — «Հիմ օր.
ընկղմութիւնք».
(Ծան. ԲԳՏ.)
15 ԲԳՏ. զմտաւոր զա-
լուստ
16 ԲԳՏ. ըստ զրեցելոցն
17 2. սաստուածս
18 2. սատակեացէ զնոսա

19 ԲԳՏ. թուշին
19 2ԱՏ. արդարքն յաւի-
տենից
20 2. չի կատարել
21 ԲԳՏ. բանն տէրունեան
բարբառոյն
22 Յովհ. ԹԲ, 26
22 ԲԳՏ. ցուցաւ քեզ
թուով յայնմութիւն
23 2ԱՏ. չի մի
24 ԲԳՏ. իբրև ի քնոյ
25 2ԱՏ. որպէս և արթնու-
թեամբ
27 ԲԳՏ. այսպիսի մեծ և
ահաւոր տեսլութեան
27 ԲԳՏ. զազարեցի ի յայ-
նմապէս: մինչև ցայսօր
ժամանակի: 2ԱՏ. զայս
յայնմէ

առ նեղել սրախս, այլ և թաքուցանել երկուցեալ. զի մի երբէք իբրև զլացոյ պատուհասեալ զատեցայց ի ցուցողէ յայնմութեանս այսորիկ. որ և գրով իսկ հրամայեաց ինձ զաւանդս զայս թողուլ աշխարհի»: Եւ լուեալ զայս ամենայն խօսս բազմութեան աւագացն Հայոց, տանուտերացն և սեպհացն և միահամուռ ժողովրդոցն բազմութեան ի սուրբ հայրապետէն Սահակայ՝ յարտատուս հարեալ զարհուրեցան: Եւ այնուհետև ոչ որ ինչ իշխէր յազագս այսպիսի բանից ասել ինչ ընդ սրբոյն և կամ ճառել:

5 Եւ յայնմ հետէ ամփոփեալ զինքն՝ առաքինւոյն յամենայն աշխարհաձուփ զբօսանաց՝ ազօթից միայն պարապէր և վարդապետութեան. վասն զի բազումք յապիսկոպոսաց և յայլոց պատուական քահանայից ոչ երբէք ժուժէին տեղ և մեկուսանալ ի մշտաբուղիս աղբերէ վարդապետութեան սրբոյն, սըր ուրեք և զիպէր ի տեղիս, ի յոստանի և կամ ի հովս: Եւ կեցեալ ամս բազումս և հասեալ ի յերկար ծերութիւն՝ վախճանեցաւ խաղաղական հանգստիւ ի գաւառին Բագրեանդայ, ի զիւզն որ անուանեալ կոչի Բլուր, ի սկզբան ամին երկրորդի Յազկերտի որդւոյ Վառմայ թագաւորին Պարսից, յամենան նաւասարդի, որ օր երեսուն էր ամսոյն, յերկրորդ ժամու աւուրն. որ և զօր ծննդեան սրբոյն ի ստոյգ զխտողաց, և ի Պատմութենէ երանելոյ առն կորեան՝ հաստա-
20 տեալ զիտացոք լինել նոյն օր և ծննդեան սրբոյն, ի նմին ամսեան:

Եւ վասն զի ոչ գոյր իւր արու որդի, բայց միայն զուստր մի, զոր էր տուեալ կնութեան Համագասպայ տեառն Մամիկոնէից և Հայոց սպա- էր րապետի, որ ծնաւ ի Համագասպայ երիս արու որդիս, զսուրբն Վարդան և զսուրբն Հմայեակ և զերանելին Համագասպեան. որոց ետ և կնքեաց և սուրբ այրն Աստուծոյ Սահակ զստացուածս գեօղից իւրոց և ազարա- սուրբ և որ ինչ միանգամ էր իւր՝ ետ նոցա ի ժառանգութիւն և կաց, և որ ինչ միանգամ էր իւր՝ ետ նոցա ի ժառանգութիւն և զաւակի նոցա մինչև ցայտեան: Եւ ամբարձեալ զձեռս իւր՝ օրհնեաց զաւակի նոցա մինչև ցայտեան: Եւ ամբարձեալ զձեռս իւր՝ օրհնեաց զնոսա օրհնութեամբ բազմաւ, և պատուիրեաց նոցա պահել զվարդապետութիւն պատուիրանի սրբոյն Գրիգորի, զոր ուսոյց և աւանդեաց պետութիւն պատուիրանի աշխարհիս Հայոց, ծառայել և երկիր պա- ճշմարտութեամբ ամենայն աշխարհիս Հայոց, ծառայել և երկիր պա- ճշմարտութեամբ ամենայն աշխարհիս Աստուծոյ, Տեառն մերոյ և Փրկչին Յիսուսի՝ Քրիստոսի:

Որոց առեալ զտեսչալի նշխարս սրբոյն, բազմութեամբ քահանայից

1 2. մի երբէք զլացոյ
ԲԳՏ. չի երբէք
2 2. զազարեցայց
2 ԱՏ. չի այսորիկ
3 2ԱՏ. հրամայեցաւ ինձ
4 ԲԳՏ. աւագանւոյն
6 2ԱՏ. ունիւ. Եւ այնու-
հետև ոչ որ (2. չի որ)
իշխէր ինչ յազագս այս-
պիսի բանից խօսել ընդ
նմա: Ապա վերեալիւր.
Մահն սահակայ և մե-
րօրայ: Ապա կրկնու-
րեալք. Եւ այնուհետև

ոչ որ ինչ իշխէր յա-
զագս այսպիսի բանից
ևւն
9 2ԱՏ. առաքինոյն
11 ԲԳՏ. ի պատուական
11 2ԱՏ. և ոչ երբէք: ԲԳՏ.
ոչ երբէք
12 2ԲԳՏ. ի մշտաբուլ
12 2ԱՏ. աղբերէ
12 2. վարդապետութեան
13 ԲԳՏ. չի ի տեղիս
13 2ԱՏ. ի հովս
14 ԲԳՏ. և կացեալ
15 2. ի զիւզն

18 ՏՏ. յերբորդ ժամու: 2.
այսպիս: «Հիմ օր. մի
յերկրորդ» (Ծան. ԲԳՏ.)
19 ԱՏ. զխաղաղաց
19 ՏՏ. երանելոյ
20 ՏՏ. զբեցաք լինել
20 ԲԳՏ. լինել և նոյն օր
ճննդեան
20 ԱՏ. չի ի նմին ամսեան
21 2. չի և
23 2ԱՏ. արու երես
26 2ԱՏ. միանգամ իւր
33 2. սրբոյն
33 2ԱՏ. բազմութեան

և ազատաց, տարան ի գաւառն Տարօնոյ, ի բնիկ գիւղն իւր սեպհական, յանուանեալն Աշտիշատ. և անդ կազմեալ զհանգստարանն սրբոյն՝ պատեցին զպարկեշտ մարմինն արդարոյն ըստ արժանի կայանից ճշմարտին: Ուր և շինեալ եկեղեցի մեծապայծառ և վկայարան սրբոյ՝

5 զարդարեցին պատուական և մեծագին սպասուք. հիմնացուցեալ կանգնեցին ի տեղոջն վանս բազմութեան պաշտօնէից, կարգեալ զարման անպակաս պտղոց ի հանգիստ առաւելեալ եղբայրութեանն. ժողովս տարեօրականս աշխարհայորդոր բազմութեամբ հաստատեցին ի տեղոջն, որ ըստ ժամանակի բազմամբօս ժողովրդօք կամաւոր յօժարութեամբ

10 ազատք և քահանայք գաւառին, այլ և կարի յոյժ ի հեռաւոր տեղեաց դիմեալք յօր կարգադրութեան նորա կատարեն: Որ և բազում օգնակա՝ նութիւնս առողջութեան ըստ իւրաքանչիւր ախտից շահէին ի նշխարաց սրբոյն և ուրախալից սրտիւ գառնային ի բնակութիւն յիւրաքանչիւր:

ԺԹ. Եւ յետ վեց ամսոյ կատարման նորին տարւոյ հանգստեան

15 սրբոյն Սահակայ՝ վախճանեցաւ երանելին Մաշտոց ի Վաղարշապատ քաղաքի, զոր և նոր քաղաք անուանեն, յերեքտասաներորդի աւուր ամսոյն մեհեկանի. զոր առեալ իշխանին Ամատունեաց Վահանայ զմարմին առաքինւոյն՝ տարաւ յիւր ի գեօղն, որ անուանեալ կոչի Օշական: Եւ յոյժ մեծարանօք զգիր երանելւոյն կազմեալ՝ տօն յիշատակի առնեն

20 ամենափոյթ պատուով ամենայն բազմութիւնք ժողովրդոցն Այրարատոյ: Զորոյ զհետ յաջորդեաց զաթոռ հայրապետութեան աշխարհիս Հայոց, հրամանաւ երանելւոյն Մաշտոցի՝ սուրբն Յովսէփ, որ էր ի գաւառէն Վայոց ձորոյ, ի գեղջէն որում անունն էր Սողոցիմք: Եւ ի բարեխօսութենէ՝ սուրբ հանգուցիւոցն արանց՝ շնորհեցաւ աշխարհիս

25 Հայոց պաշտօն ուղղափառ հաւատոց, մինչև ցամա երկոտասաներորդ Յագեկերտի արքային Պարսից որդւոյ Վառմայ: Վերջ բանիս այս:

1 2. գեաւղն
 1 ՏՏ. սեփհական
 2 ԲԳՏ. հանգստարան
 3 ՁԱՏ. կայանից
 4 ՁԱՏ. որ և
 4 ԲԳՏ. վկայարան սրբոյն
 6 2. վանս բազմութեան
 6 ԲԳՏ. զարմանս
 10 ԲԳՏ. յոյժ հեռաւոր

11 ԲԳՏ. նորա տօնեն
 12 ԲԳՏ. շահին
 12 2. ի նշխարաց սրբոյն ուրախալից
 13 ԲԳՏ. գառնան «ՅՕՐ. գառնային» (ԾԱՅԼ. ԲԳՏ.)
 13 ԲԳՏ. ի բնակութիւնս իւրաքանչիւր
 14 ՁԱՏ. տարոյ

15 ԲԳՏ. մաշտոց
 18 2. առն առաքինւոյն... ի գեաւղն
 20 2. արայրատոյ
 22 ՏՏ. այստեղ մաշտոց
 23 2. վայոյ
 27 2. օրհնեալ է աստուած: Վերջը է բանիս այս

Դ Ր Ո Ւ Ա Գ Բ.

Ո. Եւ էր Յագեկերտի արքայի հազարապետ մի Միհրներսես անուն, այր չարահնար և դժնամիտ. որոյ արկեալ ի միտս ի շատ ամաց զխորհուրդս անօրէնութեան, ի կործանումն և ի կորուստ թուլամիտ

5 ոգւոց. որում գտեալ օժանդակ չար և սադրիչ անօրէն թիւնաւոր բազմաժամանակեայ մտածութեան իւրում՝ այր մի ի տոհմէն Սիւնեաց, որոյ անունն էր Վարազվազան. որով ըստ նմանութեան սատանայի, որ ի դրախտին օձիւն խարեաց զնախաստեղծին հազորդն՝ նոյնպէս և նա նոովաւ զիւրոյ գառն կամացն վճարել ջանայր զհաճոյսն: Եւ էր Վարազ-

10 վազանս այս փեսայացեալ իշխանին Սիւնեաց Վասակայ. որ և ըստ համբաւոյ ոմանց՝ ատկութեամբ մեծաւ ասէին զկեալն ընդ միմեանս զՎարազվազանայ և զգոտեր իշխանին Սիւնեաց. յազազս որոյ ծանր քինու հայէր հայր աղջկանն ընդ փեսային իւրում և հնարէր սպանմամբ խնդրել զվրէժս թշնամանաց դոտերն իւրոյ, մինչև հալածեալ

15 հանէր զնա յաշխարհէս Հայոց:

Եւ չարիմացին Վարազվազանայ գիտացեալ զանհնարին ռիսութիւնս Վասակայ, և զի ոչ կարէր հանդուրժել սաստիկ բռնութեան աներոյն, յազազս հզօրապէս ճոխութեանն, որով վարէր ի ժամանակս իշխանութեան իւրոյ՝ փախուցեալ յերկիրն Պարսից առ Միհրներսես հազարապետն

20 Արեաց անկանէր: Եւ վազվազակի խորհուրդ գիւեական ի միտս արկեալ՝ առաջնորդ կորստեան աշխարհիս լինէր, ճանաչելով ի նոյն խորհուրդ չարութեան յորդոր և զկաման Միհրներսեսի. մտածութիւն անօրէն ի միտքանութիւն բանասրկութիւն ի մէջ առեալ՝ ուրանայր

25 թիւն մարդկան և տարեց հաստատելոց յԱրարջէն ի սպասաւորութիւն մարդկան, արեգական և լուսնի՝ երկիր պագանէր. և ճեղքեալ ինքնակամ յօժարութեամբ ի սուրբ և յարգար քարոզութենէն կենաց, զոր նահատակն և առաքեալն Հայոց Գրիգորիոս բազում և մեծամեծ վիշտս կրելով՝ անձանձորոյթ աղօթիւք և անզրաւ խնդրուածովք զցայգ և զցերեկ վարդապետեալ սերմանեալ յամենայն ոգի, արհամարհեալ

30 մերժէր յինքնէն անօրէնն Վարազվազան: Եւ մտեալ ի տուն մոխրանոցին

1 ՁԱՏ. լիք զբուռաք Բ: 13 2. աղճկանն
 ԲԳՏ. դրուակ Բ 14 ՏՏ. ինդրել զվրէժս է Վճնամեաց դոտերն 24 2. հաստատելոյ
 2 ԲՏ. արքայ 28 2. խնդրուածօք
 3 2. ի միտս շատ ամաց 15 2. լիք դնա 29 ՏՏ. զամենայն ոգի
 5 ՁԱՏ. օձիւդակ 16 ՏՏ. ուրախութիւնն

զկրակն ասաց զոլ աստուած, և ուրացեալ յանքակ և ի միասնական սուրբ Երրորդութենէն՝ եղև զեղագործ մահու և մատուակ կորստեան ոգւոց, անօրինաւն Միհրնեբսեհիւ, ամենայն տկարամիտ անձանց: Որում աշուհեաւ եղեալ վարդապետ՝ ուսուցանէր վուժմապէս ի տուէ և ի 5 զիշերի զառն իշխանն Միհրնեբսեհ զպիղծ սեպուհն Սիւնեաց զՎարազ-վազան, ասելով այսպէս, թէ «Հայեանց մտաց աչօրդ և տես թագաւորութիւն մի այսպիսի, որ ահաւոր է և ի վեր քան զամենայն թագաւորութիւնս, և աստուութիւն առնեմիոյ և հրահանգի և կամ կազմութիւն զինու, որ սարսեալ զօրացուցանէ զամենայն տեսողս և զլսողս, զհնազանդս և 10 զանհնազանդս. ընդ նմին և զօրինացս յայտնապէս ըստ արժանի մեծ թագաւորութեանս զընտրողութիւն, զստոյգն և զվայելուչն: Քանզի սիւ որ ոչ տեսանէ յամենայն տիեզերս զարեպականն զփառաւորութիւնն, որոյ ճառագայթիւք լուսաւորին ամենայն եղեալք խօսնոց և անասնոց. և կամ 15 զհրոյ օգտակարութիւն, որով կերակրին և վայելին ամենայն բանաւորքս. և կամ տարերքս և քաղցրախառն օդոց շնչմունք, որով բոյսք և սերմունք ատոքացեալք և հասեալք ի կատարելութիւն՝ մատուցանեն մարդկան զկեանքս բարի և զուրախանայն: Արդ՝ թէպէտ և անհնազանդ են մեզ այնօրիկ, տեսանեն զայս ամենայն և ոչ իմանան, վասն զի ոչ ունին իբրև զմեզ մեծ իմաստս և խոհականութեան խրատս: Եւ վասն 20 զի չկարացեալ ճանաչել այնպիսեացն զաստուածս և ոչ զօգուտսն, որ յիւրաքանչիւր ումեքէ յաստուածոցն բաշխին ի մարդիկ՝ յայտնի է և ստուգապէս, թէ և աստուածոցն ցասուցեալ՝ չկամեցան զիւրեանց բարութիւնսն, որ ի միոյ միոյ որոշողութեամբ պարզի յաշխարհս՝ ծանուցանել անմտացն: Իսկ որք ընդ մերով մեծ իշխանութեամբս 25 հնազանդեալ են ազգք և ընդ ձեռամբ այսպիսի անեղ և սաստիկ կարգեալք են ընդ թագաւորութեամբ՝ կորնչին դաւախտեանական կորուստն, և մեք մեղադրեալք յաստուածոց՝ պատուհասիցիմք»: Զորոյ անմիտ վարդապետութիւն զխորամանկ ուսուցչին Միհր- նեբսեհի լուեալ խելացնոր աշակերտ նորա Վարազվազան՝ չկարաց 30 զգալ յապշութենէ աստանայագէն պղտորեալ մտացն, և առնել անդրէն պատասխանի անդգայեալ վարդապետին, թէ «Աստուած, որ ինքն յինքեան պակաս է և թերակատար, զիսորդ կարէ տալ այնպիսին այլում զկատարելութեան ինդիրս: Քանզի զգոյսն իւր որ կարէ տալ ինդրողին. իսկ որ ինչ իւր ոչ գոյ ուրուք, այլ որպէս մասն ինչ ի բազում մա- 35 սանց յումեքէ առեալ ունիցի յանձին՝ կարէ տալ յայնմ մասնէ զոր ինչ ունի. իսկ զոր ինքն ոչ ունի՝ յայտնի է թէ և այլում շորհեղ զայն ոչ կարէ: Վասն զի թէ տաղացեալ որ կարօտեսցի զօվանալոյ, և մատուցեալ զայն ինդրեսցէ զարձեալ ի ջերմութենէ՝ չպատահէ ինդրոյն. այլ և ինդրողն յոյժ անմիտ ճանաչի յամենեցուն և արժանի ծագու: Քանզի 40 և նոյն ինքն ինդրոյն հաւաստեալ զիտէ, թէ որ ինչ ինչս պիտի

3 2. ոգւոյց անօրինաւն միշրեբսեհի	13 ԲԳՏ. և անխօսնոց	նորա
5 2. պեղծ	20 ՁԱՏ. այսպիսեացն	39 2. ամենեցուն: ԲԳՏ.
9 ՏՏ. լսողս	20 ՏՏ. զօգուտն	յամենեցունց
10 2. յայտնապէսս	27 ՏՏ. յաստուածոյ	
	29 2. լուսանցիւմ ունի	

յորմէ կամինն ինդրել՝ նորա չէք, և ոչ տալ կարէ. և բազում թախան- ձանօք և յերկար զեզերմամբ ինդրեսցէ յայնպիսուոյն՝ անմիտ է և լի է սպաշաւութեամբ. որպէս թէ ի ջրոց որ ինդրիցէ ցամաքութիւն, և ի հրոյ հայցիցէ որ զիճութիւն, և կամ զարեպակն աղաչեսցէ որ յազագս 5 զովացուցանելոյ, և կամ ի զիշերոյ պահանջեսցէ որ լոյս: Այլ զեզեալն ի նոսա յԱստուծոյ մատուցս՝ կան և ունին, սահմանեալ զնոյն և մատա- կարարեալ ըստ իւրաքանչիւր մասին, հարկաւորին անզաղար հատու- ցանել աշխարհի, ոչ իւրեանց կամաւ, այլ ըստ հրամանի Արարչին իւրեանց, որ էն Աստուած ճշմարիտ, արարիչ ամենայն լինելութեան 10 ժամանակաց և տարերց, ջերմութեան և ցրտութեան, ցամաքութեան և խոնաւութեան, լուսոյ և խաւարի. և ունի յինքեան զամենայն բովան- լանաւորութեան, որք ինդրեն ի նմանէ արժանաւորապէս՝ տայ և շուր զա- զակապէս. և որք ինդրեն ի նմանէ արժանաւորապէս պիտոյց և կամաց»: մենայն կատարելապէս ըստ իւրաքանչիւր ուրուք պիտոյց և կամաց»: Զոր և իւր իսկ ուսեալ զայս ամենայն ի մանկութենէ իւրմէ անօրէնն 15 Վարազվազան՝ քաջ գիտէր. բայց ի նախանձ անօրէնութեան ընկզմեալ ընդ աներոյն՝ խորհէր ի միտս իւր այրն աստուածուրաց, սաղբելով նմա զիւրն, որ միացեալ ներկեալ էր ի սրտի նորա, թէ «Իմաստս այս իմ և ջանս և արարուած՝ երկուց իրաց առիթ է ինձ բարւոյ. կամ հա- լանի աշխարհն Հայոց և ուրանայ՝ մեծաց պարգեաց և պատուոյ արժանի 20 լինիմ յԱրեաց, որպէս հաւատարիմ նախագիւտ և օգտացոյց այսպիսի լինիմ յԱրեաց, որպէս հաւանալին յանձն առնուլ և ընդդիմանան, կարեոր և մեծ իրաց. և կամ չհաւանին յանձն առնուլ և ընդդիմանան, (և) չկարացեալ կալ առաջի այսպիսի մեծի ուժոյ՝ կորնչին ամենեւիմ 25 (և) չկարացեալ կալ առաջի թերես և իմ թշնամին յերիս յայսմիկ: Եւ տամբք և կարասեալ. կորնչի թերես և իմ թշնամին յերիս յայսմիկ: Եւ ես թէպէտ և ոչ միոյ այլ իմիք չհանգիպիմ բարւոյ՝ սակայն շատ իսկ է ինձ և բաւական լուրն և տես կորստեան թշնամույ իմոյ քան զա- մենայն օգուտս և մեծութիւնս որ են յաշխարհի»: Եւ զայս ամենայն չար իմացմունս անձին իւրում և զաւակի, իմացեալ Սիւնեոյ սեպիւն անօրինի և տարեալ ի գլուխ՝ չմոռացաւ և 30 զատաստանէն Աստուծոյ զվճիւ հատուցման ըստ արժանի գործոց իւրոց. քանզի տեսիլ նշաւակի եղև ամենայն տոհմին իւրոյ և զաւաւին մարդկան: Վասն զի ի խորհրդակցէն, ի զիւրն իւրմէ, տանջեալ ամս բազումս առաջի ամենեցուն հանապազօր նշաւակօք, զգեանեալ փրփրէր անզգայ- 35 ութեամբ, և չկարացեալ ասել, թէ մեղայ: Վասն որոյ գտեալ զիւրն ամենաթափուր զայրն ի ինամոց մարդասիրին՝ յետոյ ապա սաստիկ և անհնարին խոյտառականօք մինչ ի բազում ժամանակս չարալուկ կտտանօք զարկուցեալ՝ հեղձոյց: Որ և զմնացորդս ժահահոտ չարահամ խորտկին իւրոյ եթող զաւակին իւրում, ըստ զրեցելումն ի վեշտասա- ներօրգումն սաղմոսին. «Յագեցան կերակրօք, ասէ, — որ միւս ևս թարգ- 40 ման՝ խողկեալ ասէ, — և թողին զմնացուածս աղայոց իւրեանց»: Եւ այսպէս նորա աստէն ընկալեալ զհատուցումն մեղաց իւրոց՝ պահի և

1 ԲԳՏ. և (թէպէտ) բա- զում թախանձանօք	14 2. ի մանկութենէ	35 ՏՏ. սաստիկ անհնարին
10 ՏՏ. և ցամաքութեան	22 2ՏՏ. և ընդդիմանան, չկարացեալ	39 ՏՏ. թարգմանել
14 ՏՏ. չի իսկ	26 2. որ էն	40 2. թողին զանցուածս
		40 Սաղմ. ԹՉ, 14

հեմք³. Թող թէ և գրոց ևս յօժարեցուցանէք զմեզ կարգալ և լսել, որ ինչ ոչ է մեզ պիտոյ և խնդիր: Այլ յառաւել ևս պատուելոյ զթագաւորութիւնդ ձեր՝ և բանալ անգամ զգրեալսդ և կամ տեսանել ոչ կամեցաք. զի զօրէնս, զոր ճանաչեմք եթէ սուտ են և անմիտ մարդոյ բարբանջմունք, զոր բազում անգամ մեր լուեալ է ի ձեր անուանեալ սուտ վարդապետացդ, և տեղեակ եմք իբրև զձեզ՝ զայն ոչ կարգալ պարտ է և ոչ լսել: Վասն զի ընդ կարգալն՝ հարկիմք և ծաղր առնել, ուստի օրէնքն և օրէնսդիրքն և որք պաշտեն զայդպիսի խարէութիւնս՝ ի միասին թշնամանին: Յագագս որոյ և ոչ զմեր օրէնս գրել և տալ բերել առ ձեզ, ըստ հրամանիդ ձերոյ, ի դէպ և պատշաճ համարեցաք: Զի եթէ զձեր սուտ և զարժանի ծաղու օրէնսդ չհամարեցաք արժանի կարգալոյ և մատուցանելոյ ի մեզ, զի մի թշնամանեցուք զձեզ, ծաղր առնելով զօրինօքդ, — զոր ըստ ձերում իսկ մեծի խրատոյդ պարտ էր զմտաւածել ի գրելն և ի տալ բերելն առ մեզ, — մեք զիմք զայսպիսի պատուածասէր և զճշմարիտ օրէնսն գրիցեմք առ ձեր անպիտութիւնդ յայսպնուսն և ի թշնամանս: Բայց այս ևեթ ձեզ ի հաւատոյս մերոյ յայանի լիցի, զի տարերց ոչ ծառայեմք, արեգական և լուսնի, հողմաց և կրակի, որպէս դուքդ. և բազում աստուածոցդ, զոր անուանէքդ դուք ի յերկրի և ի յերկնի՝ պաշտօն ոչ մատուցանեմք: Գանդի ուսաք և հաստատեալ ծառայեմք միումն միայնոյ ճշմարտին Աստուծոյ, որ արար զերկինս և զերկիր և զամենայն որ ինչ ի նոսա, և նա միայն է անուանելոցդ ի ձէնջ աստուածոցդ Աստուած և արարիչ, թագաւոր թագաւորաց և տէր տերանց. և նմա միայնոյ վայել է ամենայն բանաւորաց՝ մատուցանել երկրպագութիւն և պաշտօն:

ԻՇ. Եւ գրեալ զայս ամենայն բանս ի նամակին սուրբ քահանայից Ժողովոյն, և հանդերձ ամենայն նախարարօքն Հայոց ետուն տանել առ թագաւորն Արեաց Յագիկերտ: Եւ նորա հրամայեալ կոչել զմոզան և զամենայն աւագան գրանն՝ ետ բանալ զնամակն զոր առաքեցին Հայք, և կարգալ առաջի ամենեցուն: Եւ լուեալ զբանս նամակին թագաւորն հանդերձ մոգօքն և ամենայն աւագանեաւ գրանն, և սրտմտութեամբ բարկութեան զրգոեալ՝ հարցանէր ցմոզան և ցամենայն Արեաց աւագանին, թէ «Ձեզ զիմք թուի, ծառայից այդպիսի աներկիւղ համարձակութեամբ գրել առ իւրեանց տէրն»: Իսկ դասք մոզուցն և ամենայն մեծամեծացն աւագանուցն գրանն՝ յօտն կացեալ ասացին, թէ «Նոցա զկորուստն անձանց իւրեանց և աշխարհի գրեալ է առ ձեզ. բայց ձեզ թէ սրպէս պարտ է ծանուցանել նոցա զձեր տէրութիւն և զնոցա ծառայութիւն՝ զայն դուք իշխէք»: Առաւել ևս զրգոեալ զթագաւորն և զամենայն աւագանին ասելով. «Եթէ ոչ ուստեք ունէին նոքա յայլուստ օգնականութեան յոյս՝ զայդպիսի բանդ ի միտս իսկ իւրեանց նկատել չիշխէին, թող թէ նամակաւ առ ձեր թագաւորութիւնդ առաքել»: Զայս չարխորհուրդն Միհրնեբսեհ ասէր:

3 ՏՏ. զգրեալսդ կամ տեսանել	31 2. յամենայն	րունակող սիւնակի քակ ունի ծակօր. ի թղթէս էր պակաս, և ի յօրինակս այսպէս էր դրած
18 2. որպէս և դուքդ	32 288. ի ծառայից	
21 ՏՏ. զամենայն ինչ որ	34 288. զնոցա կորուստն	
	38 2. 22—յՏ տղերք պա-	

Եւ թագաւորն Յագիկերտ իբրև լուաւ զայս ամենայն ի մոզուցն և յամենայն գրան աւագանուցն՝ սրտմտութեամբ զայրացեալ՝ հրաման ետ վարկազակի հրովարտակս առնել յաշխարհն Հայոց և Վրաց և Աղուանից: Եւ հրամայէր գրել յերեսին հրովարտական, զի ամենայն 5 տանուտեարքն և աւագ սեպուհքն երեցունց աշխարհացն փութով և անխափան ի դուռն եկեացին. «Եւ որ որ, ասէ, ծուլացեալ յապաղեսցէ՝ առանց ամենայն թողութեանց մահու պատուհաս կրեսցէ»: Եւ հասեալ հրովարտակս այս յերեսին յաշխարհան, Հայոց, Վրաց և Աղուանից, և ընթերցեալ առաջի նոցա, իբրև լուան զայնպիսի ստիպով զկոչումն զամենեցունց՝ անդէն և անդ զիտացին զպատճառս իրացն, թէ չէ խաղաղութեամբ, այլ կորստեան ոգւոց է ստիպումն կոչմանս այսորիկ. արամեալք ազմկէին և յԱստուծոյ օգնականութիւնն ապաստանեալ ապաւինէին:

Պատգամաւորութիւն այնուհետեւ երեքին աշխարհքն առ միմեանս առնէին և ուխտազրութիւնս, և բազում երգմամբ Աւետարանին հաստատէին: Խորհէին՝ զչեթալն որպէս ապստամբութիւն կարծեցուցանել, և և զերթալն խոսկեալք տարակուսէին. հաշուէին զերթալն լաւագոյն, և և իրից իրացն զԱստուած կոչէին օգնական: Բայց զիւրեանց զմիտս և զբանս և զխորհուրդս, միջնորդութեամբ սրբոյ Աւետարանին, անքակ և աներկեան առ միմեանս հաստատէին, թէ «Երթամք, այն, այլ ուրանալ 20 զԱրարիչն երկնի և երկրի ոչ հաւանիմք: Եւ այս կատարի մեզ յԱստուծոյ օգնականս հաստատէին, թէ «Երթամք, այն, այլ ուրանալ աներկեան առ միմեանս հաստատէին, թէ «Երթամք, այն, այլ ուրանալ 25 և պահեսցէ զմեզ *յարձակմանէ չար գազանին, որ դիմեալ զայ զվերայ մեր. քանզի ոչ երբէք Աստուած զմիարանեալան ի բարի կամս՝ եթող ի ձեռաց: Իսկ եթէ որ որոշեալ ձեղքեցի յայս ուխտէս միարանութեան՝ և Որդի մարդոյ, որպէս և ինքն իսկ ասէ, ուրացեալ ընկեսցէ զայն- և Որդի մարդոյ, որպէս և ինքն իսկ ասէ, ուրացեալ ընկեսցէ զայն- 30 պիսին յերեսաց իւրոց առաջի չօր և հրեշտակաց երկնից»: Եւ այսպէս միարանեալք ուխտիւք և երգմամբ երեքեան աշխարհքն, Հայք, Վիրք, Աղուանք, գնացին ի դուռն:

Եւ որք ի ժամուն ի մեծամեծ աւագանուցն Հայոց յուղի անկեալ ձանապարհորդեցան՝ այսօրիկ են. ի տոհմէն Սիւնեաց Վասակ Սիւնեաց 35 տէրն, որ և ի ժամուն մարդպանն էր Հայոց. և ի տոհմէն Արծրունեաց տէրն, որ և ի ժամուն մարդպանն էր Հայոց. ի տոհմէն Որխոտունեաց Ներշապուհ. ի տոհմէն Մամիկոնէից Վարդան, Հայոց ասպարապետ և Գաղիշոյ. ի տոհմէն Մոկաց Արտակ. ի տոհմէն Ապահունեաց տէրն Մամիկոնէից. ի տոհմէն Մոկաց Արտակ. ի տոհմէն Վահուհեաց Գիւտ. Մանէճ. ի տոհմէն Ամատունեաց Վահան. ի տոհմէն Վահուհեաց Գիւտ. Մանէճ. ի տոհմէն Անձեացեաց Շմաուն: Եւ յաշխարհէն Վրաց՝ բղեշխն Աշուշայ ի տոհմէն Անձեացեաց Շմաուն: Եւ յաշխարհէն Վրաց՝ բղեշխն Աշուշայ 40 և այլ տանուտեարք աշխարհին:

1 2. աղիկերս	15 ՏՏ. չեթալն	30 2. ուխտիւք
5 Աս. երկուցն	15 2. *ապստամբութեամբ	35 ՏՏ. ընթերցուցեալ
8 2. աշխարհն Աս. յաշխարհն	18 2. սրբոց	35 Աս. խոսկեալք
	26 ԲԳՏ. միշտ երբեք	39 2Աս. շմաուն
	29 Մատթ. Ժ, 33. Ղուկ.	39 2. բղեշխն
9 ՏՏ. կոչումն	ԺԳ, 9	
11 2. կոչմանս այսօրիկ		

ԻԶ. Եւ հասեալք ամենեքեան սորա ի դուռն՝ յանդիման եղևն նախ մեծամեծացն դրան արքունի և ապա թագաւորին Յազկերտի: Հրաման տուեալ արքային Պարսից Յազկերտի առ վաղին, որպէս զի ամենայն աւագանին դրանն հանդերձ երեկի մոգօքն առաջի նորա լիցին ի խորանին: Եւ ասացեալքն ի թագաւորէն կատարէին առ վաղին: 5 Ապա հրամայէր զուղեկեալսն ի Հայոց, ի Վրաց և յԱղուանից զառաջեաւ ածել: Եւ նախօրոյն հարցեալ ցՀայոց տանուտեարսն և ցսեպուհան՝ ասէր, եթէ «Նախ և առաջին կամիմ լսել ի ձէնջ, եթէ զինչ համարեալ եմ ես ձեզ, և կամ թէ զուք որպէս կարծէք զձեր անձինս լինել մի»: Եւ նոցա պատասխանի արարեալ միարան ասացին, եթէ «Այդ հրամանիդ տեսութիւն և զխտելութիւն՝ և առանց պատասխանի լսելոյ ի մէնջ՝ յայտնի է ամենայն Արեաց և անարեաց»: Եւ թագաւորն անդրէն երկրորդեալ ասաց, եթէ «Յայտնի և անծածուկ են այնոցիկ, որ ընդ իմով իշխանութեամբ են և հրամանի իմում ընդդիմանալ չիշխեն ամենին. բայց ես ի ձէնջ կամիմ լսել, և զձեր ճանաչողութիւնդ կամիմ զիտել, եթէ զինչ հաշուեալ կարծէք զիս. ասացէք ցիս»: Եւ նոցա պատասխանի արարեալ ասացին, եթէ «Մեք զձեզ թագաւոր զիտեմք, որպէս ամենեցունց՝ առաւել ևս մեր. իշխանութիւն ունիս նման Աստուծոյ ի վերայ մեր և ամենայն մարդոյ որ է ի թագաւորութեան քում՝ սպանանել և կեցուցանել»:

Եւ Յազկերտի արքայի լուեալ ի նոցանէ և ամենայն դրանն աւագանւոյն զայսպիսի պատասխանիս՝ ասէ ցնոսա թագաւորն Յազկերտ. «Այդ պատասխանիք ձեր ի նամակէն, զոր ետուք բերել առ իս՝ շատ հեռի են և աննմանք: Վասն զի ի նամակին յայտ արարեալ էր, եթէ է իւրք, որովք ծառայեմք քեզ և կամաց քոց և հրամանի չընդդիմացեալք հաւանիմք. և է ինչ, զոր ոչ քեզ պարտ է ասել և ոչ մեզ հնար է հնազանդել և յանձն առնուլ: Արդ՝ ի մեր թագաւորութենէս և ամենայն Արեաց՝ ի ձէնջ նախ և առաջին կարեոր և պիտոյ խնդիր այդ է, և այդու ճանաչի մեր առ ձեզ տէրութիւն և խնամարկութիւն, և ձեր առ մեզ արդարամտութեամբ ծառայութիւն և հնազանդութիւն. զի զվաստակոյ և զօգտէ, որ մինչև ցայսօր ձեր առ մեզ թագաւորս և առ Արեաց աշխարհս ցուցեալ՝ գոհ եմք. և արդ կամիմ պատուով և մեծամեծ փառօք արձակել զձեզ յաշխարհն ձեր. միայն եթէ զայդ ես զիմ զկամս, որ վասն ձեր հողոյ փրկութեան հողացաք՝ յանձն առնուք և զանայք ի կորստեան ճանապարհէն, յորում ցայժմ իբրև զկոյր մի ի խաւարի շրջեալ էիք: Ապա եթէ այլազգազոյն ինչ խորհիք, և արդարև յորում միտս և մոլար օրէնս ցայժմ կեցեալ էք և ի նմին յամառեալ պնդիք դուք, Հայք, Վիրք և Աղուանք՝ առ ոչինչ համարիմ զայնչափ ի ձէնջ օգուտս և զվաստակս, այլ կնաւ և որդւովք և ազգաւ կորուսանեմ ի միջոյ»:

4 2. ամենայն, յաւանց-
 6 2. զուղեկեալսն (խե-
 9 88. ձեզ, կամ թէ զուք
 9 ԲԳՏ. ուղղագրում են լե-

նել իմ
 11 2. նախ Հրամանդ. յե-
 24 88. եթէ իւրք իւրք՝
 որովք: 2. այսպէս, իեր-

ուսմներով
 26 88. չիք հնար է
 33 Աս. միայն թէ զայդ ևս
 իմ զկամս ԲԳՏ. միայն
 թէ զայդ ևս զիմ կամս
 39 88. և վաստակս

Եւ լուեալ զայս ամենայն բանս, պատուոյ և խոստմանց և մահու սպանալիաց, ի թագաւորէն Պարսից Յազկերտէ երեցունց աշխարհաց ազատանւոյն՝ լուցին առ վայր մի այլքն. բայց յառաջ կացեալ աներկիւզ և քաջասիրտ մտօք Վարդանայ Մամիկոնէից տեսն և Հայոց սպարապետի՝ պատասխանի ետ թագաւորին Յազկերտի առաջի ամենայն բազմութեանն և ասէ, եթէ «Բազումք են յայս երկից աշխարհաց յազա- 5 տորերոյ, որք են աւագ քան զիս և զահու և աւուրքք, և շատ են, որ ի խոնարհ են: Զվաստակ և զհպատակութիւն, զոր ծառայից պարտ է առ իւրեանց տեարսն և առ թագաւորսն առնել՝ զայն նախ դու, որ ամենեցուն տէրդ ես, և ապա ամենայն Արիք, զիմ և զիւրաքանչիւր ի նոցանէ մինչև ցայժմ՝ քաջ զիտէք, և ոչ ինչ պիտոյ է ինձ և կամ ումեք ի սոցանէ զիւր զվաստակ և զսպաս ծանուցանել ձեզ: Յայտ հետէ և ի սոցանէ զիւր զվաստակ և զսպաս ծանուցանել ձեզ: Յայտ հետէ և ի մտի այսպէս եղեալ իմում անձինս, զի եթէ և զոյ հնար առնել զմի անձն իմ բազում անձինս, զոյժ և զյօժարութիւն կամաց առաւել 15 ևս քան զնոյնս, զկեանս և զկարասի, որ զամ մի յիմում տանս կայ, ձեր առնելով, և ի վերայ Արեաց տեսն և ի վերայ Արեաց աշխարհի եղեալ է ի մտի մաշել: Բայց զօրէնս, զոր ուսայ յԱստուծոյ ի մանկու- թենէ իմմէ, թողուլ և ընդ երկիւզի մարդոյ փոխանակել՝ չէ հնար: Զի 20 տատեալ է ի միտս իմ, զիտէի թէ ճշմարիտ են, և ուրանայի՝ ողորմելի զանձն համարէի. թող թէ օրէնս, զոր ընկալայ և ուսայ ի բերանոյ Աստուծոյ՝ վաճառել ընդ երկիւզի մարդոյ և սնտոի փառաց. քաւ լիցի: Իմ պատասխանիք այդ են, յորում ցանկամ մեռանել, քան թէ կալ 25 ուրացութեամբ առանց Աստուծոյ: Իսկ այլքս, որ կան առաջի ձեր ամենեքեան, որ են ի քրիստոնէական կարգէ՝ բաւական է իւրաքանչիւր ոք ընդ անձին իւրոյ տալ պատասխանի»:

Եւ լուեալ այլ ազատանւոյն, որք էին յերկից աշխարհաց, Հայոց, Վրաց և Աղուանից, զպատասխանիսն աներկիւզութեամբ զսպարապետին Հայոց Վարդանայ և զսաստիկ սրտամտութիւն զտեսեան թագաւորին՝ 30 ետուն պատասխանի և ասեն. «Ներեսցէ մեզ արքայ աւուրս ինչ խորհել տանս պատասխանի հաստատապէս միաբանու- ընդ միմեանս, և առնել ձեզ պատասխանիսն խնդրին ի մէնջ պա- թեամբ. վասն զի յազգաս հողոց ընտրողութեան խնդրին ի մէնջ պա- 35 մեծի խնդրոյ զարձուած բանից. քանզի զնախնի և զսովորական հայ- բունի աւանդութեան մերոյ խնդրէք զքակտումն, և զյանձնառութիւն րենի աւանդութեան մերոյ խնդրէք զքակտումն, և զյանձնառութիւն նողք և սիրողք»: Եւ թագաւորին ամենայն աւագանեաւ յանձն առեալ հաւանեցան բանիցն, և շնորհեալ նոցա զժամակալութեան խնդրին՝ 40 արձակեցին զատեանն:

2 Աս. երեցունց
 5 2. նախ սպարապետի,
 յետոյ ա՛ն իւրում
 6 2Աս. այս երկից
 9 88. առ թագաւորին

12 88. ի նոցանէ
 18 2. մարդուոյ
 19 2. զոր հաստատեալ ի
 միտս իմ
 21 88. զանձն իմ՝

27 2. յ. գ. ե.ք աշխարհէ:
 Աս. յերեք աշխարհէ
 37 2. մեք կամ հարք մեք

ինքեանք երբեմն ձայնակից եղեալ՝ առաւելագոյն քան զպաշտօնեայսն նուագէին զերգս երկնաւոր ցնծակից ուրախութեամբ: Այլ անդ էր լսել զձայնս լալոյ և զձայնս գուժի, գոչիւնս ողբոց և բարբառ ճշոյ. տղայք անձկուք ի գրկաց հարց իւրեանց պակուցեալք փախչէին, կարծելով

5 այլափոխեալս իմն, և ոչ գնոյնս նկատելով կերպարանս՝ զարհուրէին, ստէպ հայելով յերեսս մարցն, զորս տեսանէին կողկողազինս միշտ և արտօսարարուղիս. յազագս որոյ և ինքեանք յարտասուս հարեալ տղայքն՝ ոչ ոք կարէր լոկոցեցանել ի գայեկացն կամ ի դաստիարակացն: Ընդ որ հայեցեալ այնոցիկ, որք պատճառանօք և ոչ ճշմարտութեամբ ուրա-

10 ցողքն էին՝ փութանակի և առ ժամայն կամէին յառնել և ընդ ինքեանց սուրն ելանել. որոց ոչ պիտէր և առ վայր մի կեալն, քան թէ գայն- պիտի տեսանել զաղէտս, և ժուժկալել. որք զկերակուրս ուրախութեան, ըստ բանի սաղմոսերգին, իբրև զմոխիր ուտէին, և զըմպելի իւրեանց արտասուօք խառնէին. քանզի ոչ ոք հաւանէր ընդ նոսա կամակից լինել

15 սեղանոյ, ոչ կին, ոչ որդի, ոչ ազատ, ոչ ծառայ ոք և ոչ սպասաւորք:

Եւ էր այնուհետև տեսանել զամենեսեան քակտեալս ի միմեանց և պատառեալս. և զորոց քաղցր և ախորժակ բարբառ Փրկչին Քրիստոսի ասէր, թէ «Են և այլ ոչխարք», որ ոչ են յայսմ գուժէ, պարտ է և գնոսա անել այսր, զի եղիցին մի հօտ միոյ հովուի» ճշմարտի, զոր Աստուած

20 միացոյց, և կատարէր զասացեալան՝ յանկարծակի աքցուտեալ թշնամուոյն՝ ցրուեաց վեր ի վայր և արար իբրև զհօտ՝ որոյ ոչ գուցէ հովիւ: Վասն ամենայնի այսորիկ սուգ ստեալ կոծէին կանայք աւազ ազատացն և այրիք ի հրապարակս, մանկամարդ անականայք և օրիորդք ի սրահս գննափակեալս, հարսուհք ի սենեակս: Սուրբ եպիսկոպոսք, պատուական քահանայիւք և եկեղեցական ուխտիւ, ծերովք և տղայովք և ամենայն ժողովրդոցն բազմութեամբ՝ կառաչ բարձեալ լային ի տանն Աստուծոյ:

25 Եւ էր տեսանել ծեփեալ արեանց հոսմամբք զամենայն զէմս ուղղափառ մարդոց:

Իսկ մոգուցն գունդք ստիպով բռնագատէին տանել զկրակս ի տաճար սրբութեանց Տեառն, և յայլ յականաւոր և ի գեղեցիկ տեղիս շինել ատրուշանս, և կարգել բեռնակիրս փայտակրաց ի պէտս կիրգման շաստուածոյն անյագի. որոյ յուտին յանդգայս՝ ոչ ինչ շնորհ ունի պաշտօնէիցն, և ի կրել արտաքս զաւելորդ թրքածս մոխրոցացն՝ ձան-

30 ձրացուցանէ զգազախաղէմ զկրողսն պակշտեալս:

Լ. Եւ արդ՝ տեսեալ զայս ամենայն չարիս տեսան Մամիկոնէից և Հայոց սպարապետին Վարդանայ, կոչեալ առ ինքն զամենայն ընտանիս իւր, զեղբարս և զազատս և զծառայս և զամենայն միահամուռ զբազ-

1 88. եղեալք
 3 88. զձայն լալոյ
 6 88. կողկողազին
 7 2. արտօսարարուխ
 13 Սաղմ. ճԱ, 10
 17 288. քրիստոսի որ ասէր
 18 2. գաւթի
 18 2Աս. գնոքս
 19 Յովհ. Ժ, 16

20 Կամ րեբեա օջտեալ (ԱԻՅՏՏԵԱԼ), 2. աքցու- տեալ իտուածներով
 21 2. որոց
 23 88. առնականայք, օրի- որդք
 24 2. ի սինեակս
 27 2. տեսալ
 30 88. յայլ ականաւոր և

զեղեցիկ
 32 88. չաստուծոյն: 2. չաստուածոյն
 32 2. անդգայս
 36 88. չի՛ք զամենայն ըն- տանիս իւր, զեղբարս և զազատս և զծառայս և

մութիւն զբանն իւրոյ՝ սկսաւ խօսել ընդ նոսա և ասել. «Են ոչ ուրացայ զԱրարիչն իմ և զտէր Յիսուս Քրիստոս՝ կամաւ և կամ առ երկիւղի. քան լիցի. և ոչ զվարդապետութիւն և զհաւատս սրբոյ Աւետարանին, զոր ուսոյց և հաստատեաց յիս ճշմարիտ հաւն իմ տէր Սահակ, մերժեցի

5 յինչն. այլ առ վայր մի մինչև ի ժամս յայտ յազագս ձեր ամենեցուն զիւտի կորեայ պատճառանօք, զի գտեալ զիս ձեօք հանդերձ՝ ապաշ- լարեցից և կեցից: Վասն զի ուսեալ եմ և յիշեմ զբարոյութիւն սուրբ խորեցից և կեցից: Վասն զի մեզաւորին, այլ զդառնալ նորա մարգարէիցն, թէ «Ոչ կամիմ զմահ մեղաւորին, այլ զդառնալ նորա և զկեալն», և զոր ի միւսում վայրի սուրբ Հոգին ասէ, թէ «Յորժամ

10 զարձցիս և հեծեսցես՝ յայնժամ կեցցես»: Արդ՝ փոխանակ զի թողի գնա պատճառանօք առ վայր մի վասն ձեր՝ կամիմ ստուգութեամբ փոխա- նակ այնր թողուլ զամենայն ինչ իբս կենցաղոյս այսորիկ մինչև ի սպառ: Եւ որ ոք ի ձէնջ կամակից կարող էք լինել, արհամարհելով զամենայն մտտի կեանս աշխարհիս, յանձն ատեալ ձեօք հանդերձ վասն անուան

15 Քրիստոսի՝ ընտրեմ գնալ յօտարութիւն»:

Եւ նորա խօսեցեալ զամենայն այսպէս ընդ ընտանիս տանն իւրոյ՝ պատասխանի ետ նմա երանելի եղբայրն Հմայեակ և ասէ. «Փութն կատարել զոր խորհիւղ, և մի յապաղեր. քանզի ոչ ոք կարէ լինել երաշ- խաւոր անձին իւրում և ոչ ժամ մի: Աստուծով եթէ կեցցուք՝ և առանց խղճի մտաց վախճանի աւուրն զիպեսցուք, զամ մի չկարացեալք վաղ

20 և կամ անազան զերձանել ի մահուանէ. թէ մուրդութեամբ իցէ և թէ օտարութեամբ՝ նովաւ եկթ կեցցուք և անուամբ նորա պարծեսցուք զօրհանսպազ: Զուրացութեանն եկթ զանունն ի բաց ընկեսցուք ի մէնջ, և խառնեալ ի հօտն Քրիստոսի՝ կամաւ յանձն առցուք զամենայն և զամենեալ ի հօտն Քրիստոսի՝ կամաւ յանձն առցուք զամենայն

25 վիշտս՝ որ և հասանէ ի վերայ մեր, եթէ սով, եթէ սուր, և կամ թէ յօտարութեան՝ մուրդութիւն և վախճան»:

Եւ այսպէս միարանութեամբ արհամարհեալ զամենայն մտտի մեծութիւն կենցաղոյս այսորիկ՝ առ ոչինչ համարեցան. այլ հանդերձ հաւանելովք ընդ ինքեանս զբամբ և ընտանեօք զէմ եղեալ անցանել ի կողմանս իշխանութեանն Յունաց ձեպէին, ուր և թաղուցանել միարա-

30 նութեամբ և կամ աստ անդր ցրուել զանձինս կարասցին: Եւ եկեալ հասանէին ի գիւղ մի, որոյ անունն էր Արամանայ, ի նահանգին Բա- գրաւանդայ, մերձակայ սահմանակից Բասենոյ և *Տուարժատափու. ուր և սակաւ ինչ աւուրս կամեցեալ հանգչել և զուշ եղեալ ճանապարհն

35 գնալ պատրաստէին ստիպով: Յանկարծակի իրազգած եղեալ այսպիսի խորհրդոյ և գնացից յաշ- խարհէս Հայոց՝ զմեծէ սպարապետէն Հայոց, գտեառնէն Մամիկոնէից Վարդանայ, հանդերձ եղբարք իւրովք, զբամբ և ամենայն *ախիւ՝ իշխանին Սիւնեաց Վասակայ, որ և մարզպան էր Հայոց ի ժամանակին,

9 եղեկ. ԺԲ, 23
 10 Ես. Լ, 15
 19 2Աս. աստուծով է թէ Այսպ. ըստ ուղղագր. ԲԳՏ. (աստուծով է թէ կեցցուք)

29 2Աս. հաւանելով
 29 88. անցեալ
 31 88. աւա անդ: 2. աստ անար
 31 2. ցրուելով
 32 2. այստեղ եւ յետոյ է

զեաւդ
 33 88. տուարժատափայ
 33 2Աս. որ և
 37 Կամ ըստ 2. զտեսնէն

և ամենայն տանուտերացն Հայոց և սեպհացն՝ խորտակեալ սրտիւ զարհուրէին. զմտաւ ածեալ ամենեցուն, որք ի փրկութիւն անձանց իւրեանց ի խնդիր էին, թէ արդ զիսեմք, զի կորեաք ի սպառ, և ոչ է հնար մեզ զերծանել ի չարէս յայսմանէ մինչև ի սպառ: Քանզի տեղեկացեալ ճանաչէին ամենեքեան, թէ առանց առաջնորդութեան ազգին այնորիկ և ոչ մի ինչ իրք և գործք աշխարհիս Հայոց երթեալ էին ի գլուխ: Խորհուրդ ի մէջ առեալ իշխանին Սիւնեաց Վասակայ հանդերձ ամենայն տանուտերամբք Հայոց և աւագ սեպհօք, և զմիտս ամենեցուն յիւր կաման հաւանեցուցանէր, ասելով թէ «Պարտ է փութով զհետ զօրավարին Հայոց Վարդանայ Մամիկոնէի քահանայս առաքել ընտիրս և արս աւագս ի տանուտերացս Հայոց, և աղաչանօք զարձուցանել զնա այսրէն. զի առանց նորա մեր այս ամենայն կամք և խորհուրդք և ոչ մի ինչ լճարին»:

Եւ արարեալ նամակ իշխանին Սիւնեաց Վասակայ իւրով մատանեալ՝ հրամայէր նամականի առնել և այլ ամենայն աւագ տանուտերացն Հայոց, և կնքեալ զնամականին իւրաքանչիւր ուրուք մատանեալ՝ տայր բերել և զկնքեալ Աւետարանն ուխտին. և արս պատուականս յայտ արարեալ ի քահանայից, զերանելին Ղևոնդ երէց, և զերանելի երէցն զերեմիա ի Նոր քաղաքէ, և զերանելի երէցն Խորէն ի Մրենոյ, և արս աւագս ի տանուտերացն Հայոց, զիշխանն Արշարունեաց Արշաւիր, զիշխանն Դիմաքսնից զՀմայեակ և զիշխանն Արեղենից զԳաղբիկ. և տուեալ ցնոսա իշխանին Սիւնեաց Վասակայ զամենայն նամականին և զԱւետարանն երգման՝ զետպանս արձակէր զինի նորա: Որք հասեալ գտանէին զնա և որք ընդ նմայն էին՝ յառաջագրեալ գեօղն Արամանայ:

Եւ ազգ արարեալ՝ մտանէին զառաջեալ, պատմէին երանելւոյն Վարդանայ տեանն Մամիկոնէից և Հայոց սպարապետին և առաջի եղբարցն իւրոց Հմայեկայ և Համազասպայ զպատճառս իւրեանց փութանակի հասանելոյն առ նոսա, զխորհուրդն և զխօսս հանդերձ երգմամբ որ եղին ամենայն Հայոց՝ միաբանութեամբ իշխանին Սիւնեաց Վասակայ. յառաջ բերեալ և զԱւետարանն երգման՝ ունէին առաջի երանելւոյն Վարդանայ և եղբարց նորա: Տային ի ձեռս նորա և զնամակն Վասակայ զտեանն Սիւնեաց և զայլոց ազատացն Հայոց, և զեպիսկոպոսացն և զսեպհացն, և պատգամ կարճառօտիւ ամենեցուն բան, և ասէին ցերանելին, թէ «Դու աւագիկ հանդերձ եղբարքդ և հաւանեալ ընտանեօքդ, որք հոգացեալ են ապրեցուցանել ընդ քեզ զինքեանս՝ անձնապուրջ լինիք. բայց մեք ամենեքեան կորնչիմք զանվախձան կորուսան: Վասն զի ոչ է հնար մեզ առանց ձեր, և ոչ զաւակի մերում՝ երբէք պատահել փրկութեան և կեալ: Բայց որպէս հոգացեալ խնամ տարէք ձեզ՝ նոյնպէս և զայսչափ զբազմութեան ոգիս մի թողուք կորնչել. քանզի եմք աստ բազումք, որք և ազգախառն և արիւն ձեր եմք. պատկեցարուք և ընդ մեզ ի Քրիստոսէ, որպէս ցանկացեալ ջանայք ընդ ձեր միայն պսակին»:

Եւ զայս ամենայն բանս լուեալ ի քահանայիցն և ի նախարար պատգամաւորացն եկելոց՝ սուրբ սպարապետին Հայոց տեանն Մամի-

1 Աս. տանուտերանցն
3 ՏՏ. իւրեանց խնդրէին
15 Աս. նամականին
17 Աս. այստեղ ևւ յեսոյ
 Երէց
27 Աս. զխորհուրդն զխօսս
32 2. կարճառօտի
33 ՏՏ. աւասիկ

կոնէից Վարդանայ հանդերձ երանելի եղբարքն իւրովք, և Գուրբ Աւետարանն ուխտին տեսեալ, և զնամականին կարդացեալ զիշխանին Սիւնեաց Վասակայ զմարդպանին Հայոց և զայլոց զիւրաքանչիւր ուրուք զընկերակցացն՝ պատասխանի ետ միաբանութեամբ ամենեցուն և ասէ. «Ես և եղբարք իմ և ընտանիք կարեւոր ընտրել և գտանել զոգուցն նայն ինչ որ է յաշխարհի՝ հաստատեալ եմք ընտրել և գտանել զոգուցն և փրկութեան գլուխ, և ուսեալ եմք հաստատուն և զանշարժ բանն, որ ասէ,— յոր և հաւատացեալ եմք անշարժութեամբ,— թէ «Զի՞նչ օգուտ է մարդոյ, թէ զաշխարհ ամենայն շահեսցի, և զանձն իւր կորուցէ. և կամ զի՞նչ տացէ մարդ փրկանս ընդ անձին իւրոյ»: Եւ ոչ զմեր ևեթ զոգուց խնդրեմք զօգուտն, այլ և ընդ այլոցն խնդամք ընդ փրկութիւն: Եւ ոչ՝ որ փախուցեալս եմք՝ յերկիւզէ որ ինչ սրոյ կարծիցէ զայս և զմէնջ, յորմէ ոչ որ երբէք զանդիտեալ յազգիս մերում, և ոչ երբէք. և թէ սրպէս ի վերայ ընկերի բարւոյ առաւել քան յանձին միշտ հոգալով զանձն եղեալ է այսմ տոհմի՝ զայն և ամենայն դուք, Հայք, զիտէք և ի լսելոյ ձեր յաւագաց: Բայց ստուգութեամբ ի պատմութենէ գրոց և ի լսելոյ ձեր յաւագաց: Բայց ի նենգաւոր խարէութենէ ձերմէ, զոր արարեալ է ձեր ընդ նախնիսն ի նենգաւոր խարէութենէ ամենայն յիշելով զնացեալ եմք լինել անձնամեր հանապազ՝ զայն ամենայն յիշելով զնացեալ եմք լինել անձինս ի բաց պուրծք. որպէս ցանկ ձեր մղեալ է զմեզ ի նեղ, և զձեր անձինս ի բաց ունելով՝ մեր միայն ազգս պատահեալ է վշտաց մեծաց և մահուց: Բայց սուրբ և երկնաւոր հրաւիրակիւ Աւետարանի ոչ կացեալ որ է ընդդէմ ի մեր ազգէս, և ոչ մեք կամք. քան լիցի: Դուք թէ միամտութեամբ վարիք և կամ երկմտութեամբ՝ դուք զիտէք և սուրբ Աւետարանդ, որ ճանաչէ զամենայն և զատի ըստ իւրաքանչիւր գործոցն»:

Եւ զայս ասացեալ սրբոյ առնն Վարդանայ տեանն Մամիկոնէից և Հայոց սպարապետի՝ կամակցութեամբ երանելի եղբարցն իւրոց նէից և Հայոց սպարապետի՝ կամակցութեամբ երանելի եղբարցն իւրոց և սիրելեաց զարձան անդրէն առ ընկերսն իւրեանց ի բանակն Հայոց: Եւ եկեալք ի միաբանութիւն բազմութեանն՝ ոչ առնէին դու և զազար խորհուրդք սրբոյ սպարապետին Հայոց Վարդանայ՝ լով միայն առտնին կատարել քահանայիւք և այլ բազմութեանն պաշտօնէիւք զբանն իւրոյ զպաշտօն կարգեալ ժամուցն, զոր զցայդ և զցերեկ բազում փութով լճարէին անյապազ. այլ միաբանութեամբ ամենայն Հայովք երթալ յեկեղեցի ցանկայր: Բայց թէպէտ և նեղէր չերթալով, այլ և կամաւ արգելեալ՝ առ վայր մի համբերէր իրացն, հոգալով և զպէտս ընկերացն, որպէս իւրոյ տանն և անձին. մանաւանդ յաղագս Աշուշայի Վրաց զեղեշի և որդւոց իշխանին Սիւնեաց Վասակայ, զորս արգելեալ պահեսաց անդրէն ի դրան թագաւորն Պարսից Յազկերտ: Եւ զայս խորհէր սուրբն Վարդան, իբրև ոչ առ ի պէտս ինչ օգնականութեան իւրում առաջագրեալ գործոյն, քանզի չխորհէր զյաղթութեան ինչ անուն և արեան անձինն ի վերայ շինութեան ուխտի

3 2. զպարզպանին
10 Մարկ. Բ, 36—37
11 Աս. խնդրեմք ընդ փրկութեան: ԲՏ. խնամք ընդ փրկութեան ԳՏ.
12 ԳՏ. կարծեցի
13 ԳՏ. յազգիս մերում, ոչ երբէք
14 ՏՏ. բան զանձին
27 2. ի բանակն Հայոց՝ից յեսոյ ունի ժզ (վրան պատխ)

խարհս ի ծառայութենէ մեղաց անիծից. մեռար, թաղեցար և յարեար, և վերացեալ յերկինս՝ ետուր աւետիս խոստման՝ տանել առ քեզ զամենեանս, որ խոստովանին առ քեզ, Աստուած ճշմարիտ, թաղաւոր թաղաւորաց և տէր տերանց: Եւ մեք վկայեմք և խոստովանիմք զքեզ 5 Աստուած աստուծոց և տէր տերանց, Աստուած քաւիչ մեղաց մերոց. ուրացեալքս՝ և զՂապտաւքս, յանցուցեալքս՝ և յողորմութիւնդ ապաւինեալքս, զլորեալքս՝ և կանգնեալքս: Ընկալ զմեզ որպէս զորդին ուրացող, որ ծախեալ աղտեղեցաք զհանգերձ սուրբ մկրտութեանն, զոր զգեցուցեր մեզ աւագանին լուսցմամբ, անառակ անօրէնութեամբ թաւալեցաք 10 ի տղմի ուրացութեանց իբրև զդասական խողաց:

«Եւ արդ՝ դարձեալ առ ճշմարիտ Հայրդ երկնաւոր աղագակեմք ասելով. Մեղաք յերկինս և առաջի քո. շնորհեա՛ մեզ բարեխօսութեամբ լուսաւորիչ առաքելոցն և վաստակովք սուրբ նահատակին Գրիգորի նոցին նմանոյն և գործակցի՝ զթողութիւն մեղաց մերոց. և զգեցո՛ մեզ զառաջին պատմուճանն և մաքրեալ զոտս մեր ի խոչիցն չարեաց, որով ծակոտեալ թշնամւոյն կաղացոյց զմեզ: Եւ ագո՛ մեզ կօշիկս պահպանութեան՝ Աւետարանին սրբոյ. և զի՛ր զմատանին, զգժած խաչի քո, ի մատին աջոյ ձեռին մերոյ, որով կնքեալք զրօլոր անդամս մեր՝ սարսեալ բանսարկուն փախիցէ ի մէնջ: Եւ որպէս հեղեր զու զարիւնդ քո սուրբ ի վերայ մեղաւորաց, ի փրկութիւն յանցաւորաց՝ պարգևեա՛ և մեզ հեղուլ զարիւնս մեր ի վերայ խոստովանութեանս այսորիկ և իւրաքանչիւր թողութեան մեղաց: Եւ որ ոք հեռացեալ յուխտէ երգմանցս այսոցիկ ցուցցի ուխտազանց և ի միարանութենէս մերմէ՛ որոշեացի՛ կլցէ՛ նա արտաքս ընդ Յուդայի, որ մերժեալ ընկեցաւ ի գնդէ սուրբ առաքելոցն, և առանց ամենայն թողութեան կացեալ ի ձախուկողմանն՝ լուիցէ ի քէն զահագին բարբառն, զոր ասես յաւուրն հատուցման, թէ «Երթա՛ք յինէն, անիծեալք, ի հուրն յաւիտենից, որ պատրաստեալ է սատանայի և արբանեկաց նորա»:

Եւ ասացեալ զամենայն խոստովանութիւն զօրհնութեանն և զանիծիցն միարանութեամբ ամենայն բազմութեանն ի ձայն մեծ արանց և կանանց՝ հնչեաց երկիրն ամենայն ի բարբառոյ զօրացն բազմութեանս: Եւ զրեալ զայս ամենայն բանս հաւատոյ ուխտին, և կնքեալ նախ մատանեալ իշխանին Սիւնեաց Վասակայ և ապա մատանեօք ամենայն տանուտերացն Հայոց և աւագ սեպհացն, և եղեալ ի սուրբ Աւետարանի երգմանն՝ ետուն ցալատուական եպիսկոպոսան և ցաւագ քահանայութիւնն որ էին անդ: Եւ կատարեալ զայս ամենայն այսպէս՝ զիմեցին մեծաւ ցնծութեամբ և հոգևոր երգովք ի տուն Տեառն, և երկրպագեալ միոյն միայնոյ ճշմարտին Աստուծոյ՝ լի անձկով և յերկար և անձանձրոյթ ծուրդրութեամբ կատարեցին զազօթանս:

Եւ արձակեալք յազօթիցն՝ ուամիկ զօրացն բազմութիւնն զիմեցին ի տուն մոխրանոցին, շմալով բնաւ աւագացն հրամանի, և առեալ

8 2. չի՛ որ
12 Ղուկ. ԺԵ, 21
13 2ԱՅ. առաքելոցն վաստակովք և սուրբ
16 ՏՏ. ի Թշնամւոյն
16 2 ազոյ
18 2. կրեալ
23 2ԱՅ. և ուխտազանց ի
միարանութեանէս
28 Մատթ. ԻԵ, 41
34 2. տանուտերքն
35 ԲԳՏ. եպիսկոպոսն

զկրակարանն՝ վարեցին ի ջուրն զկրակն, որպէս ի գիւրիս եզրօր, ըստ ասելոյ սուտ վարդապետացն Պարսից. զոր ըմբռնեալ ջրոցն թըշնամարար և ոչ եղբայրարար՝ ծախեցին: Բայց զմոզուցն բազմութիւն պահել առ օրն հրամայեցին զօրշուրթեամբ. և ի վաղիւն ընդ ծագել 5 արևուն արս ի նոցանէ թուով սպանին սրով ի գիւրն, որ կոչի՛ Զարեհաւան:

ԼԳ. Եւ կատարեալ զայս ամենայն գործս ըստ ասելոցս կարգաւ՝ զաղարեցին անդէն զաւուրս տօթոյն: Եւ ապա փութացան ի ջանել յԱյրարատ գաւառ. քանզի լուան, թէ Միհրներսէ՛ Սրեայ հազարապետ եկեալ ի Փայտակարան քաղաք՝ գունդ կազմէ և ընդ Աղուանս արձակէ ի Հայս. զոր և Աղուանից ազատքն, որ ուխտակիցք էին Հայոց՝ ստէպ փութացուցանէին հասանել առ ինքեանս և անդէն յԱղուանս ի գիմի հարկանել նոցա պատերազմաւ:

Եւ արդ եկեալք յԱյրարատ գաւառ, և զայս համբաւ լուեալ ի կողմանցն Աղուանից՝ ստիպէր զերանելի սպարապետն Հայոց Վարդան զաէրն Մամիկոնէից իշխանն Սիւնեաց Վասակ՝ գնալ պատահել նոցա գնդաւ. և զինքն մնացուցանէր անդէն պատճառանօք, ասելով, թէ «Ես աստէն պատրաստիմ գուցէ, ասէր, այլ ինչ իմացեալ չարախորհուրդն Միհրներսէ՛՝ զործիցէ ընդ մեզ»: Այլ ինքն Վասակ զխաբէութեան ձանապարհն կազմեալ նիւթէր ի սրտի իւրում, ունելով կամակիցս և այլ աստուածանեղ արս խորհրդոցն իւրոց՝ յազատացն Հայոց: Իսկ երանելի սպարապետն Հայոց, ասէրն Մամիկոնէից Վարդան, ասէր ցիշխանն Սիւնեաց Վասակ, թէ «Որպէս ածաք զմտաւ՝ պարտ է մեզ նախ զորս անեմ անխափան»:

Եւ նորա յազագս ձեպով զիւր առաջի եղեալ զխորհուրդն կատարելոյ՝ յանձն իւր առնոյր զասացեալսն յերանելի սպարապետն ի Վարդանայ կատարել:

Եւ վաղվաղակի՛ նամականի արարեալ առ կայսր և առ ամենայն աւագանի զրանն Յունաց և առ այլ իշխանս և կողմանակալս, առ բղեշին Աղձնեաց և առ իշխանն Անգեղ տան, ի Ծոփս և ի Հաշտանս և յԵկեղեաց և այլ իշխանաց իւրաքանչիւր տեղեաց, և առ մեծ սպարապետն Անտիօքայ: Եւ զայս ամենայն թղթեան կնքէր նախ ինքն իշխանն Սիւնեաց Վասակ իւրով մատանեալ, և ապա ամենայն տանուտերքն Հայոց: Եւ պատրաստեալ ձանապարհին Յունաց կազմէին զիշխանն տանն Ամատունեաց Վահան, որպէս զայր մտացի և խորհրդական, և զսուրբ սեպուհն զՀմայեակի զեղբայրն երանելի զօրավարին Հայոց Վարդանայ ի Մամիկոնէից տոհմէն, և զերանելին Մերնուժան զեղբայր սրբոյն Աղանայ՝ ի տոհմէն Արծրունեաց: Յորոց ձեռն տուեալ զնամականին իշխանին Սիւնեաց Վասակայ և ամենայն նախարարաց աշխարհին Հայոց՝ յուղարկէին առ կայսր և առ այլ ամենայն յառաջաբեալսն աւագանին Հայոց:

14 2. լուսակցում ԺԵ
19 2. զործիցէ մեզ ընդ այլ
32 2. Թղթեան
36 ՏՏ. և սուրբ սեպուհն
36 2. երանելւոյն
39 ԱՅ. նամականին
40 ՏՏ. յառաջաբեալ

4 ՏՏ. ի ծագել
9 2. միշտ արայրատ
10 2. գունդ կազմ
12 ՏՏ. առ Աղուանս

ԼԳ. Եւ սպարապետն Հայոց տէրն Մամիկոնէից երանելին Վարդան, առեալ ընդ իւր ի տանուտերացն Հայոց, որք ջերմեռանդն սիրով ճեպէին մարտիրոսութեան ժամուն պատահել, որք էին այսոքիկ. Խորէն Խորխոռունի, Արշաւիր Կամսարական, և Թաթուլ Դիմաքսեան, և Արտակ Պալունի, և Գիւտն Վահեռնեաց, և Հմայեակ Դիմաքսեան, և այլ տանուտեարք և սեպուհք, և բազումք ի զօրացն Հայոց, որք ինքնայօժար փութով փափագէին լինել վրէժխնդիր ուխտի սուրբ եկեղեցոյ, և տալ զանձինս ի մահ ի վերայ սուրբ և ճշմարիտ հաւատոյն Քրիստոսի. եւ այլ գունդք ի զօրացն Մարզպետական այրուծիոյ, փոյթք ի գործ պատերազմին առաքինութեան. զորս և չարախորհուրդ իշխանին Սիւնեաց Վասակայ ծանուցեալ ոչ հաւանս իւրոյ չար մտածութեանն՝ կազմեալս առաքէր ընդ նմա. և զորոց զիտէր զհոլովունս ի վատթար կողմն, և ոչ ուղղակի ի խորհուրդ ուխտապահութեանն՝ ի տանուտերացն Հայոց և ի սեպհացն, որք էին երեւելագոյնք, և յայլ սամիկ բազմութենէն՝

Եւ հրաժարեալ երանելի զօրավարն Հայոց տէրն Մամիկոնէից Վարդան, հանդերձ ընկերակցօքն իւրովք և այլ զօրուն արամբք որ էին ընդ նմա, յիշխանէն Սիւնեաց Վասակայ և յայլ մնացելոցն ընդ նմա աւագանւոյն՝ ողջախորհուրդ մտօք գնային ի գործ պատերազմի: Եւ մտեալ ի տուն Տեան, որ է սուրբ եկեղեցի, երկիր պաղանել տեան Աստուծոյ ամենակալի, առեալ զսուրբ Աւետարանն և գնշան կենսատու խաչին՝ ողջունէր, գնելով անյապ ի վերայ բրաց աչացն և ճակատու: Զնոյն առնէին ջերմեռանդն սիրով և որք ընդ նմայն էին ամենեքեան. և ողջամբ գնային ամենեքեան յորդորմամբ սիրոյ: Եւ չև ևս հեռացեալք, տեսանէր] օթեանս ոչ բազումս յԱյրարատոյ երանելի սպարապետն Հայոց Վարդան՝ և իշխանն Սիւնեաց Վասակ վազվազակի գաղտ դեսպանս առնէր առ Միհրնբերսն հազարապետն Արեաց և զիւր նենգաւոր խորհուրդն նամակաւ ծանուցանէր նմա: Նոյնպէս արար նամակ և առ Նիխորական Սերուխա և առ այլ աւագս, զորս արարեալ էր Միհրնբերսնի ի վերայ Հայոց, — և զՎեհշապուհ հաւատարիմ վերակացու արար, որ էր ի ժամուն սենեկապան արքունի, յետ այնորիկ ապա և զպրապետ եղև Արեաց, — յորում գրեալ եցոյց նոցա նենգաւոր իշխանն Սիւնեաց Վասակ զիւր խարէութեանն կամս. «Դուք, առէ, անհոգ լերուք յեկելոցդ ընդ Վարդանայ ի վերայ ձեր, եւ մի ինչ զարհուրիք. վասն զի շատք այն են՝ զորս ես աստէն պահեցի առ իս. և զայլս բազումս ընդ այսր ընդ այնր ցրուեցի. և դա յոյժ սակաւուք է և ոչ բազմօք»: Եւ զայն ոչ յիշէր անօրէնն, թէ սիրաք իշխանայ ի

2 ՏՏ. ջերմեռանդ
4 ՏՏ. խոստումունի
4 ՁԱՏ. զխմակսեան
5 2. և զուհուն վաճե...
6 2. որ ինքնայօժար
8 ՏՏ. սուրբ ճշմարիտ
9 2. մարզպետական
13 2. ի տանուտերանցն
24 2. յորդորմամբք

25 Փակագծի մեջ դրիմք (ք, տեսանէր), որ աղաւաղորդիւմ երուում: 2ՏՏ. և չև ևս չեռացեալք, տեսանէր օթեանս եւն: ԲԳՏ. ունին ծանօթորիւմ. «Ստուեակ կամ պակաս է ի բանիդ»
26 2. Վարդանից յետոյ

չուսակցիւմ են գլխի կշակ Տ: ԱՏ. սպարապետն Հայոց Վարդան և իշխանն ԳՏ. սպարապետն Հայոց Վարդան և իշխանն
28 ՁԱՏ. նոյնպէս և արար նամակ աւ.
36 2. ընդ այս ընդ այնր

ձեռս Աստուծոյ են. քանզի որով կարծէր չարախորհուրդն շնորհ ինչ առնել նոցա՝ առաւել ևս զօրութիւնն Աստուծոյ ի բարկութիւն սրբա-մտութեան փոխէր, և այնու գրգռէր զնոսա ի վերայ նորա. որ և ի ժամուն կատարեալ՝ կուտեցաւ ի գլուխ նորա ցուցակութեամբ: Եւ հասեալ յԱզուանս երանելոյ զօրավարին Հայոց Վարդանայ տեան Մամիկոնէից՝ ազգ եղև զօրազլխացն Պարսից եկք Հայոց. որոց լուեալ՝ փութացան անցանել ընդ գետն մեծ, զոր կուր գետն կոչեն, և ընդ առաջ եկին նոցա մինչև ի գետն որ կոչի Խաղխաղ, յերկրին Ազուանից: Եւ տեսեալ սրբոյ սպարապետին Հայոց Վարդանայ զանթիւ բազմութիւն գնդին Պարսից, և յինքեանս հայեցեալ, թէ յոյժ սակաւք են սկսաւ խօսել ընդ զօրն Հայոց և յիշեցուցանել զբանս սուրբ Հոգւոյն, զոր մայրն մարգարէին Սամուէլի ցնծութեամբ քաջա-լերեալ ի Քրիստոս՝ երգելով ասէր, թէ «Մի պարծեսցի հօրն ի զօրութեան իւրում, և մի պարծեսցի մեծն ի մեծութեան իւրում. այլ որ պարծելոցն իցէ՝ յԱստուած պարծեսցի»: Քանզի ոչ ինչ է ի նուագս և ի բազումս յաղթութիւն և պարտումս, այլ յԱստուծոյ ակնարկութեանն հրամանի»: Եւ զայս ասացեալ երանելոյ զօրապետին Հայոց տեանն Մամիկոնէից Վարդանայ, հայեցեալ և ի կամս ընկերակցաց իւրոց և ամենայն գնդին որ ընդ նոսա, թէ սրպէս ջերմեռանդն սիրով զօրացեալք էին և քաջալերեալք՝ խրախալից մտօք փառաւորէր զՓրկիչն

Եւ հասեալք ի ժամ մարտին՝ հայեցեալ տեսանէին ըստ օրինի կարգման նկատելոյ զգունդան Պարսից: Կարգէր և զիւր գունդն երանելի զօրավարն Հայոց Վարդան, ըստ բաւականին այրուծիոյն իւրոյ, ընդդէմ նոցա. յերիս առաջս բաժանեալ՝ տայր ի ձեռս իւրաքանչիւր զօրա-զլխի. որում աջոյ կողմանն կացուցանէր զօրազլուխ զիշխանն Արշա-լունեաց զԱրշաւիր Կամսարականն, որ էր և փեսայ զօրավարին Հայոց սրբոյն Վարդանայ տեանն Մամիկոնէից, ունելով զզուստր նորա ի կնութեան. և նիզակակից տայր նմա զՄուշ զաւագ սեպուհ՝ յազգէն Դիմաքսեանից. և զահեակ կողմն տայր ի ձեռն Խորենայ Խորխոռունոյ, և զօրավիզն ընդ նմա կացուցանէր զՀմայեակ Դիմաքսեանն. և ինքն սուրբ զօրավարն Հայոց Վարդան պատրաստէր զինքն միջոյ տեղոյն յարձակման: Եւ այսպէս յօրինեալ զճակատն և յԱստուծոյ ինաման սպաւինեալք՝ յարձակեցան ի վերայ թշնամեացն: Յորս նախագոյն յառաջեալ ի տեղի մարտին՝ Կամսարականն Արշաւիր և Մուշ սեպուհն Դիմաքսեանից, որք յանգիտութենէ տեղեացն՝ զիպեցան թանձրախոր սաստիկ ժօրից. Կամսարականն Արշաւիր և Մուշ ի յառաւելապէս գիմեցմանէն երկվարացն՝ անկեալք ի տիղմն հանդերձ երկվարօքն խրէին. անդ կատարեալ պսակէր երանելի սեպուհն Դիմաք-սեանից Մուշ ի Նիխորականայ: Իսկ Կամսարականն Արշաւիր իջեալ յերի-

6 2. Մամիկոնէից յետոյ ունի գնալն յազուանս
16 ԳՏ. իմ այլ
17 ՏՏ. երանելի
25 ԱՏ. երես յառաջս
9 ՏՏ. իմ Հայոց
15 Ա. Թագ. Բ, 9: Տես նաև

Երևմ. Թ, 23—24: Ա.
Ստեփ. Ա, 31, եւն
ԳՏ. իմ այլ
ՏՏ. երանելի
ԱՏ. երես յառաջս

38 2. ի տիղմն
40 ՏՏ. մուշն՝ ի խորակա- նայ: ԲԳՏ. ունին ծանօթ. «զուցեկն խորականայ»
2. մուշնի խորականայ

և զվնաս կոտորածի մոզուցն չինդրէ. և զսպասամբութենէն ասէ, թէ «բնաւ և յիշեմ իսկ ոչ, միայն թէ ի բաց դառնայք ի խրատուէ և ի բանից Վարդանայ, և մի կորնչիք ընդ դմա»: Եւ զինքնէն գրէ ուխտանենդն Վասակ, թէ «ես լինիմ միջնորդ այսմ ամենայնի, և անվնաս պահեմ զաշխարհս Հայոց»: Եւ տուեալ ի ձեռս սուտ քահանայից զգրեալսն՝ նենդաւորին Վասակայ, որոց անուանքն են չքահանայիցն այս. Զանդակ մի ոմն, Սահակ Զայնող, և միւս ոմն Պետրոս Երկաթի: Եւ էին Սահակն և Պետրոսն ի գաւառէն Սիւնեաց. յորոց ձեռս տայր գաղտ յերանելի սպարապետէն Վարդանայ նենդաւորն Վասակ զգրեալսն շրջեցուցանել ընդ աշխարհս Հայոց. զոր լուեալ թուլացելոցն ի հաւատս և անյուսիցն, հաւատացեալ բանից նենդաւորին՝ կորնչէին: Իսկ պինդքն և մարտիրոսութեան տենչողքն իբրև լսէին զայս ամենայն բանս ցնորից՝ ևս առաւել պնդեալք զօրանային, և աւուր աւետարեք փրկութեան իւրեանց սպասէին յուսով:

15 ԼԷ. Եւ կատարեալ զաւուրս ձմեռնային ցրտաշունչ օդոցն և հասեալ ի տօն մեծ զատկին բովանդակ ուխտապահքն, և ամենայն աշխարհի եղև խնդութիւն, հրեշտակաց և մարդկան. քանզի խառնուրդք խաղաղութեան եղևն ընդ միմեանս աւետարտ յարութեամբ կենարարին. զոր տօնեալ ուրախութեամբ զուարճանային:

20 Եւ յետ սակաւ ինչ աւուրց անցելոց լուան, եթէ զօր եհաս բազում ի Հեր և ի Զարեանդ գաւառ: Եւ երանելի սպարապետն Հայոց տէրն Մամիկոնէից Վարդան ազգ առնէր ուխտապահացն, որք յազազս տօնի աւուրցն երթեալք էին ի տունս իւրեանց՝ կատարել գտօնն զատկի աւրնտանիս իւրեանց, եթէ «Գունդ բազում հասեալ գայ, բերելով ատուածասիրացն պսակս երկնաւորս. արդ՝ որ ոք ցանկայ առնուլ՝ ածապարեցէք, զի մի վրիպեցի ոք և զվջանայցէ: Եւ եթէ ոք խորհի այլազգ ինչ, որպէս և այլքն, որք խոտորեցան զինի սատանայի՝ զազարեալ հանդիցէ՝ ուր և թուեցի հաճոյ ումեք: Քանզի ոչ ոք պսակի ընդ ընկերաց իւրոց՝ թէ ոչ տանջի. այլ իւրաքանչիւր ոք անձին իւրում գանձէ զհոգեղէնսս և զյաւխտենակամանս»:

25 Եւ զայս լուեալ ճշմարտասիրացն և զանմահութիւն սիրողացն՝ զզրդեցան, և կեղս առնելով զմիմեամբք, որպէս հօաք, որ ի ձայն աղի փութայցեն զինի հովուացն: Թուի ինձ, ոչ այնպէս ընթացեալ երագունս Արարհամայ ի տանել զորթն հրեշտակացն, որք խոտապան տալ նմա զորդին՝ որպէս ձեպեալ ընթանային զօրքն Հայոց զհետ երանելոյն Վարդանայ սպարապետին Հայոց, երթալ յընթրիսն Քրիստոսի և ուտել զհաց հրեշտակաց:

35 Եւ այսպէս եղեալք ըստ նմանութեան սուրբ առաքելոցն ամենեքեան մի սիրտ և մի հոգի՝ առաքէր երանելի սպարապետն Հայոց

3 2. ընդ դմայ: ԳՏ. ընդ նմա
7 ԲԳՏ. մի ոմն ՚ի մասին ունին ծակօր. «Թուի խանգարեալ մակնունն Զակոսիկն»: Թուի ուղ-

20 2. զհետ սակաւ
21 2. զարեանդ
23 2. երթեալ էին
33 2. թուի ինչ
15 ՏՏ. ձմեռային

Վարդան, միարանութեամբ աւագանւոյն որ ընդ նմայն էին, սեպուէ մի յազգէն Ամատունեաց, որում անուն էր Առանձար, իբրև երեք հարիւր հեծելով՝ երթալ լրտեսել զբազմութիւն զօրացն Պարսից, և տալ զբզիտս, եթէ հնար իցէ, առ ի փութապէս, ասէ, գալ բերել մեզ զպսակս արքայ-
5 ութեան, զոր ի ձեռն նոցա պարգևէ մեզ Փրկիչն Քրիստոս, յաւխտենից բարութեանցն տուիչ: Եւ երթեալ Առանձար և գունդն որ ընդ նմա՝ այնպէս շնորհեցաւ նմա յԱտուծոյ, որպէս զի տեսին զբանակն Պարսից և զհօր վերջապահ թեով միով անկեալ՝ զբազումս հանէին ընդ սուր, և զայս փախստականս արարեալ արկանէին ի զօրն Պարսից. և ինքեանք և զարձեալ ողջանդամք հասանէին ուրախութեամբ ի գունդն Հայոց և պատմէին նոցա զԱտուծոյ զօրութիւնն, զոր յաջողեաց նոցա Փրկիչն:

10 Եւ լուեալ երանելոյ սպարապետին Վարդանայ հանդերձ միահամուռ զօրքն՝ գոհանային և օրհնէին զամենագորն Աստուած: Պատհամուռ զօրքն՝ գոհանային և օրհնէին Նիւսալուսուրտ և Դողման են. մէկն և վասն զօրազլխացն, թէ Մուշկանն Նիւսալուսուրտ և Դողման տային գիտել և զայն ևս սթափութեամբ հասանել ի միջոյ կողման
15 աշխարհիս: Զոր լուեալ երանելոյ սպարապետին Հայոց և որ ընդ նմայն էին՝ ևս առաւել ձեպէին երթալ ընդգէմ նոցա. նախ՝ վասն վաղվազակի պատահելոյ նոցա ժամու մարտիրոսութեան. քանզի անձանձրոյթ աղօթէին հանապազ ի տուէ և ի գիշերի, լինել արժանի
20 այնպիսի մասին երկնաւորի. և երկրորդ՝ ասէին, թերևս անդէն ի տեղոջն ի Հեր և ի Զարեանդ գաւառին վճարին ելք զործոյն Հայոց սպանու- ոչ ոք լինէր արգել զօրուն Պարսից հասանել յաշխարհն Հայոց սպանու- թեամբ և գերելով յարձակել և վնասել: Եւ սոցա թէպէտ և ածեալ զայսպիսի ինչ գմտաւ կամէին փութալ՝ սակայն ևս առաւել ստիպով
25 կեկեալ հասանէին գունդն Պարսից ի գաւառն Արտազ, հուպ ի գետն ի զարեանցն զունդն Պարսից ի գաւառն Արտազ, զոր ընտրեաց որ կոչի Աւարայր, ի շրջափակ տեղի Տղմուտ զաշտին, զոր ընտրեաց յազազս երկիւղի զօրացն Հայոց. ամուր ապաստանի անձանց համարէին պատշաճ, և ի միջի նորա ածեալ զակիր բանակէին զիմեալ
30 հասանէին մերձ ի նոյն տեղիս զօրքն Հայոց, գտեալ անպատրաստա- գոյն զզօրսն Պարսից. որոց թէ կամեցեալ էին՝ կարող էին մասնա- լորապէս վնասել երամակարձակ ծուլացելոցն. բայց թոյլ տուեալ զազարեցին յայնմ աւուր. քանզի ոչ էր եղեալ ի մտի նահատակութեան փափաքողաց՝ այնուհետև յաղթել, վասն տեսանելոյ հանապազօր զհոգե- կորուացն զապականումն, այլ միշտ և հանապազ ի կէտ կոչման և
35 տենչալի մարտիրոսութեանն փութանային հասանել:

Եւ ժողովեալք այնուհետև մօտ առ զօրսն Պարսից բանակէին, և հասեալք ի մինչ եղեալ սահմանն ընթացից տուրնջեանն կատարէր: Եւ հասեալք ի ժամ երեկոյին և զկանոն պաշտաման ժամու աղօթիցն ըստ սովորու-

4 2. թէ Հնարեցէ
12 ՏՏ. Երանելի
14 2. Գողման
15 ԲԳՏ. ծակօրուրեան մեզ լրացնում են այսպիս. «Լ. թէ կամին սթափու-
26 2. աւարայրէ շրջափակ
27 ԱՏ. ապուր, որ ԲԳՏ. ուղղագրել են ամուր
31 2. մասնաւորութեամբ
35 2. զապատկումն
37 ԱՏ. բանակին

երանելի արամբն Արտակաւ, իշխանան Մոկաց, և այլ աւագ նախարարօքն. և կողմանն աջոյ կարգէր աւագ՝ զերանելին Մախազ Խորէն, հանդերձ երանելեան Թաթլաւ, տեանն Վանանդայ, և սուրբ արամբն Ներսէսիւ Քաջբերունոյ և այլ աւագ նախարարօքն. և ընդ անկէն կողմանէ պատրաստէր զինքն իւրով գնդովն և իշխանան Առաւելոյնից Փափապաւ և այլ իշխան նախարարօքն Հայոց. քանզի յայն կողմանէ առաւելապէս երեւր զակիշ գնդին Սիւնի զօրուն և այլ զօրաւոր արանց նշանք զբոշիցն: Եւ զՀամադասպեան զիւր եղբայրն Թողոյր վերջապահ, և պատուիրէր նմա՝ մի գօք բռնագատել, այլ յորդորել միայն բանիւք՝ յաղագս իւրեանց փրկութեան:

Եւ այսպէս բաժանեալ յերիս առաջս զօրսն Հայոց սրբոյն Վարդանայ, և օրհնեալք ի բերանոյ սուրբ քահանայիցն, օրհնարանելով զԱստուած՝ յարձակէին ի վերայ միմեանց երկոքին կողմանքն, Հայոց և Պարսից: Եւ ելեկէս արարեալ այնուհետև՝ յառաջէին արք ցանկացօք մարտիրոսութեան պսակին, և զօրսն Պարսից ի փախուստ դարձուցանէին զառաջինն: Իսկ այլ բազմութիւն զօրացն Հայոց, որք առ հարկի և ոչ կամաւ, մանաւանդ զի և զայլս յերկուսնաւոյ և դարձուցանելոյ յետս, որք երկնից բարութեանց ցանկացեալք էին՝ անդէն ի փախուստ դարձեալ կորնչէին զյաւիտենից կորուստն: Եւ տեսեալ զօրացն Պարսից զգունդն Հայոց լքեալս և պարտասեալս առ ի կոտորել զազգն իւրեանց, հայեցեալ և յայն ևս, զի փախուցեալ երթային զօրքն Հայոց՝ ի մէջ առեալ շուրջ գնդօք պատեալ ծովանային. ուր և ցանկալի խնդրոյն զիպեալք՝ կատարէին այնօքիկ: Ստիպով այնուհետև զհետ փախստէիցն Հայոց անցանէին զօրքն Պարսից. որոց հասեալ՝ զոմանս կոտորէին, և զայլ ոմանս արգելեալ ի տեղի ինչ ամբոց արգելուին. որոց ոմանք հատեալ գնդակափակ զիշերոյն պահապանացն և զբազումս ի նոցանէ կոտորեալ՝ գնացին ողջանդամք: Եւ այգոյն ի փախստէիցն Հայոց ձերբակալ արարեալ ամին ի բանակն և կոտորեցին սրով, և զայլս բազումս արկեալ զփօք սպանանէին. և մնացորդք փախստէիցն յայլ և այլ տեղիս Հայաստան աշխարհիս ցրուեցան:

Բայց որ ի ժամուն երանելի և երկնաւոր կողմանն եղեն արժանաւորք ընդ սրբոյն Վարդանայ և նահատակեցան՝ են այսօքիկ. յազգէն Խորխոսունեաց՝ երանելին Խորէն. յազգէն Պալուսեաց՝ երանելի սեպուհն Արտակ. յազգէն Գնդունեաց՝ երանելին Տաճատ. յազգէն Գիմաքսնից՝ երանելին Հմայեակ. յազգէն Քաջբերունեաց՝ երանելին Ներսէս. յազգէն Գնունեաց՝ երանելին Վահան. յազգէն Ընծայնոյ՝ երանելին Արսէն. յազգէն Արուանձտայ՝ երանելին Գարեգին: Եւ որպէս շատ խուզիւ և բազում քննութեամբ հարցեալ և ուսաք զնահատակելոցն թիւս, որք ի տեղով պատերազմին պսակեցան ընդ աւագ նախարարսն՝ երկերիւր

7 Աս. կատել, որ ԲԳՏ. ուղղագրել են այսպես
 13 Աս. կողմանցն
 17 Աս. զե և զայս: ԲԳՏ. ուղղագրել են այսպես և ծանօթութեան մէջ զնուժ են արտակալին

բաւք ինչ: 2. այսպ.: Լրացնելու և քերեսս այսպես. որք առ Հարկի և ոչ կամու եկեալք իիւ, մանաւանդ զե և յաղագս զայլս յերկուսնաւոյն...

18 2. ցանկացեալ էլն
 21 2. փախուցեալս
 26 2. զիշերոյն
 27 Աս. ձեւ բակալ
 29 2. զմնացորդք
 30 2. չիք տեղես

և թանասուն և վեց այր: Եւ զորս յամբոցացն իջուցեալ սպանին սրով և կամ փօքք կոխեցին՝ եօթն հարիւր և յիսուն այր. որք լինին միակ համուռ հազար երեսուն և վեց այր. զորոց իւրաքանչիւր անուն համուռ հազար ի գալուստեան կենաց: Իսկ ի վարձահատոյցն Քրիստոս գրեալ պահէ ի գալուստեան յայնմիկ, զոր զօրացն Պարսիցն, որք անկան ի պատերազմին յաւուրն յայնմիկ, զոր ստուգիւ համարեալ պատմեցին մեզ, տեղեկացեալք ի զօրագլխացն Պարսից, երեք հազարք հինգ հարիւր քառասուն և չորս այր:

Եւ յետ վճարելոյ այսպէս զործոյ պատերազմին, և մարդասիրին Աստուծոյ զիւր սիրելիսն առ ինքն կոչելոյ՝ հրովարտակ անէր Մուշկան Նիւսաւաւուրս առ Թագաւորն Արեաց Յազկերտ, և զելս զործոյ պատերազմին զիտել տայր, գրեալ զյաղթութեանն աւետիս և յանուանէ զհամար անկելոցն յերկոցունց կողմանցն պատերազմին: Զոր լուեալ արքային Յազկերտի զկոտորումն լաւ արանց ի գնդէն Պարսից և զմահ անն Վարդանայ՝ յահաւոր սուգ ընկղմեալ խռովէր, յիշելով զքաջութիւն անն և զլաւութիւնն՝ զոր արարեալ ընդ թշնամիս բազում ամիսն անն և զլաւութիւնն Արեաց եցոյց: Պատասխանի աննել հրանդամ ի վերայ աշխարհին Արեաց յերկուն Նիւսաւաւուրս հանդերձ գնդան ի մայէր հրովարտակին, և զՄուշկան Նիւսաւաւուրս Հայոց, մարդպան դուռն կոչէր: Եւ զԱտորոմիզդ ոմն անուն, յաշխարհէն Հայոց, մարդպան հրամայէր թողուլ, որում յանձն անէր հրովարտակով զմարդիկն Հայոց չընդոստուցանել, այլ սիրով նուաճել, և տեսեալ Մուշկանայ զհրովարտակէն համարձակապէս ունել ամենեցուն: Եւ տեսեալ զբանսն ի հրովարտակէն՝ տակն Թագաւորին Յազկերտի, և լուեալ զբանսն ի հրովարտակէն՝ կացուցանէր ի Հայս մարդպան զԱտորոմիզդ Արշական, և զիրս ամենայն ըստ գրեցելոցն * ի հրովարտակէն Թագաւորին՝ նմա յանձն անէր: Դառնայր Մուշկանն հանդերձ աւագանուղն և այլ ամենայն գնդիւն յերկիրն Պարսից: Եւ մնացեալ Ատորոմիզդ մարդպան աշխարհիս Հայոց՝ բազում թուղթս խաղաղութեան անէր ի տեղիս տեղիս Հայոց աշխարհին, թէ «Եկանք շինեցարձք աներկիւղութեամբ, և մի ինչ զարհուրէք»:

Եւ ի վերայ ժողովելոցն առ երանելին Հմայեակ յամուրսն համբաւն՝ խնդութեամբ ի Պարսից և ի Սիւնեաց. Սա և ի վերայ ժողովելոցն ի Պարսից և ի Սիւնեաց. Տայոց՝ գունդ կազմէր այլընտիր բազմութեամբ ի Պարսից և ի Սիւնեաց և յերկուս բաժանեալ զգունդն՝ կարգէր նոցա զօրագլուխս զԱրտէն Գարեգեան և զՎարդաշապուհ Պալուսի: Քանզի բազմութիւն փախստէիցն Հայոց, նախարարք և սեպուհք, ոստանիկք և ասիկք, զիմեալ ի յերկիրն Տայոց՝ ժողովէին առ Հմայեակ եղբայր սրբոյ զօրավարին Վարդանայ, որ էր յամեալ յաշխարհին Յունաց, խնդրել զօրս ի Թագաւորէն, ըստ յառաջագոյն գրելոցն ի կարգի: Որք երթեալք յանդիման եղեն Թագա-

7 2. բաւերով գրուած րուից սուայ ունի իւրուստ 2. րուից յիւսոյ ել ունի իւրուստ վշիւ: — 2. երեսի ներքին յուսակցում ունի. աւագ

զհայր յայնմ աւրէ և առ յայսպ 13 ԱՅՏ. զկատարումն: ԳՏ. ուղղել է զկոտորումն (լուս Ն. Բ.): 2. այսպիս 15 ՏՏ. արարեալ էր

19 ԱՏ. այսպիս և ընդհանրապես մարդեկէն 21 ՏՏ. աննել ամեն... 35 2. զվարձագուհ

ւորին թէոզոսի. որոյ լուեալ զպատճառ նոցա երթիցն՝ սիրով լսէր ի նոցանէ, և յանձն առնոյր օգնել նոցա գնդիւ. և մինչդեռ պատրաստէր զիրս խոստմանն՝ հասեալ վախճան սրբոյն՝ վճարէր ի կենցաղոյս: Եւ թագաւորէ փոխանակ նորա Մարկիանոս, որոյ և տեղեկացեալ նորա զպէտս խնդրոյն իրացն Հայոց՝ հարցանէր զաւագս զբանն, թէ որպիսի թուի ձեզ պատասխանի առնել արանցդ եկելոց յաշխարհէն Հայոց առ ձեզ: Պատասխանի տուեալ Անատոլեայ, որ ի ժամուն ասպարապետ էր Անտիոքայ, և Փղորենտի ուրումն առն՝ ասորի ազգաւ, որ էր աւագ զբանն թագաւորին, և ասն. «Մեզ ոչ թուի հաճոյ արհամարհել զուխտ և զհաստատութիւն, զոր ի բազում ժամանակաց գրեալ և կնքեալ է առաջին թագաւորացն, և զբզուկ պատերազմաւ իրս մի խաղաղացեալս, և ի բաց հանել զաշխարհ մի ի ծառայութենէ թագաւորին իւրեանց: Այլ և զելս անյայտ իրացդ պարտ է ամէլ զմտաւ, զոր ոչ ոք կարէ գիտել, թէ որպէս, զիւրեմաւ և կամ սաստիկ պղտորմամբ պատերազմդ եղեալ վճարեցի»: Եւ զայս այսպէս ասացեալ՝ կասեցուցին զմիտս թագաւորին, և վխակեցաւ ակնկալութիւն Հայոց, որում ուշ եղեալ մնային, և ոչ պատահեցաւ: Եւ մինչդեռ յապաղեալ էր զրոյց պատասխանւոյն այսպէս՝ հասեալ զործ պատերազմին Հայոց և Պարսից կատարէր:

Եւ տանուտեարքն Հայոց և նախարարք, որք երթեալն էին յաշխարհն Յունաց, իբրև տեսին, թէ ոչ ինչ օգտեցան յազգս որոյ աշխատն եղին՝ դարձան և փութային գոնեայ ի յուսոյ փրկութենէն չվրիպել, այլ զի արժանի լիցին ընդ ընկերս իւրեանց ըմպել զմարտիրոսութեան բաժակն: Եւ ոչ ժամանեալ ի գործ ժամու պատերազմին՝ առ վայր մի առ լերամբն որ կոչի Պարխար, մերձ առ սահմանակցութիւնն Խաղտեաց, ամբագոյն տեղի մի գտեալ զազարեցին, թէ որպէս առաջիկայ իրացն մարթացեն պատրաստել: Յորոց վերայ տեղեակ առաջնորդօք եկեալ զցայգն, և ընդ ծագել առաւօտուն պատրաստքն զինուք անկանէին ի վերայ այնց նորին ընկերաց Հմայեկայ Մամիկոնէի, ի զիւզն որ անուանի Որջնհաղ, ի գաւառին Տայոց. քանզի ի ժամուն իջեալ էին ի յամրոցացն լերինն Պարխարայ. արք փախստէիցն ճեղով յիւրաքանչիւր երիվարս հասանէին: Ոմանք մերկանդամք և ոմանք զինեալք հարկանէին ի զօրացն Պարսից. և դարձուցեալ ընդ կրունկն՝ անդէն փախստականս առնէին. յորոց զբազումն անդէն ի շինամիջին և զայլս ի մէջ այդեստանոյն յերկիր կործանէին: Անդ զկատարելութեան պատկն ընդունէր, զոր երանելի սեպուհն Հմայեակ փախագանօք և բազում ցանկութեամբ խնդրէր՝ ժամանել զինի սուրբ եղբօրն իւրոյ, և վաղվազակի լսելի լինէր. զի հայեցեալ Աստուծոյ ի փախագ առնն՝ կատարէր զհայցուածսն և պսակէր զսուրբն:

Իսկ զօրն ուխտապահացն, որք առ սրբոյն Հմայեկի ժողովեալ էին,

1 2. որոց լուեալ	արեցրած է	պիս:—Աղաւաղուած և
5 2. խնդրւոյն	19 2. ամուտակար	33 2. այդեստանւոյն
6 88. պատասխան	26 2. զցայքն	34 Թերեւս ընդունէր և-
8 ԲԳՏ. փրկելնախ: 2ԱՏ.	29 2. ի գաւառինն	րանել սեպուհն Հմայ-
փզօրէնախ	30 ԲԳՏ. ուղղադրել էին որք	եակ, զոր փախագանօք
8 2. նախ որումն, յեսոյ	փախստէիցն: 2ԱՏ. այս-	35 88. փախագանօք

իբրև տեսանէին զիրան՝ ի սուգ մեծ մտեալ ի վայր կործանէին, չունելով ամենևին յոյս մխիթարութեան. այլ անձամբ անձին այլ իւրաքանչիւր զվճիռ վատ մահու և շարաշար կորստեանն կատարեալ տեսանէր. զարհուրեալք անդէն ի վեր ի լեռոն գառնային ի Պարխար, հայթայթ 5 թանս իմն առ շարի և սուգ պատճառանաց մեծի և հաւուր հասելոյ տրամութեան հաշուէին: Եւ լուեալ Ատորոմղղին մարզպանին Հայոց զայնչափ լաւ արանց զծախս ի գնդէն Պարսից և Սիւնեաց, թէպէտ և սաստիկ տրամութեամբ խռովէր, այլ յորժամ լսէր զվախճան հրաժարելոցն սրբոյն Վարդանայ և Հմայեկի՝ մխիթարեալ ուրախանայր մեծա-

պէս, ճանաչելով զբարձուին սպառ սպուռ քաջ զօրավարացն: Եւ յՍԲ. Խորհուրդ ի մէջ առեալ, թէ որպէս հնարեացին որսալ զարն և ըմբռնել ըստ կամաց և ի փախստականս առանց Արեաց կուռոյ, և ըմբռնել Հայոց. և յայս միտս հաստա- հարկատրութեան կացուցանել զաշխարհս Հայոց. և մնտի խոստմամբ տեալ կային, թէ բայց միայն սուտ երգմամբ և մնտի խոստմամբ 15 հաւանեցուցանել զմիտս որերոյն կարացեն, առանց կուռոյ: Առաքէր առ նոսա մարզպանն Ատորոմղղին ի բանէն արքային Յազկերտի, և երդնոյր նոցա զաւով, թէ ոչ գոք սպանանեմք ի ձէնջ, և ոչ զտէրու- թիւնդ և զպատիւ հանեմք յուձեքէ: Եւ այսպէս նենգով նուաճեալ 20 Արեացն՝ զիշխանն մեծ Արծրունեաց զՆերշապուհ, և զիշխանն տանն Արշա- Ամատունեաց, և զիշխանն տանն Անձեացեաց զՇմաւոն, և զիշխանն Սշո- ռունեաց զԱրշաւիր, և զիշխանն տանն Գնթունեաց, և զիշխանն Աշո- տանն Ամատունեաց զՎահանն, և զիշխանն Գնթունեաց Տաշրայ զՎրէն, և ցաց և զիշխանն Առաւելինից զՓափաք, և զիշխանն Տաշրայ զՎրէն, և 25 զիշխանն Արծրունեաց զԱպրսամ, և զայլս ի տանուտերացն և յաւագ սեպհացն, խաղացուցանէին ի գուռն թագաւորին իշխանն Սիւնեաց Վասակ, չու առնել գնալ ի գուռնն և ինքն նենգաւոր իշխանն Սիւնեաց Վասակ, բայց նախ տայր խաղացուցանել յառաջագոյն քան զինքն:

Իսկ ի սուրբ քահանայիցն Հայոց, զորս կալեալ էր նախագոյն և եղեալ ի տեղիս տեղիս յամուրս բերդիցն Սիւնեաց՝ զսուրբ երէցն Յովսէփ, որ զկաթողիկոսութեանն ունէր գաթն Սամուէլ և զտէր Աբրահամ. 20 Ղևոնդ, և զքահանայսն Աբաձայ՝ զտէր Սամուէլ և զտէր Աբրահամ. ընդ որս կալեալ տանէին և զսուրբ եպիսկոպոսն Ընդունեաց զտէր Սահակ, և զզբան երէցն իշխանին Արծրունեաց Ներշապնոյ՝ զտէր Մուշէ, և զսուրբ երէցն զԱրշէն և զսուրբ սարկաւազն զԲաջալ: Բայց 35 զսուրբ եպիսկոպոսն Բասենոյ զտէր Թաթիկ՝ էր յառաջագոյն տուեալ տանել զօրագլխացն Պարսից ի Խուժաստան, ըստ քսելոյ իշխանին Սիւնեաց, և անդ խիտ կապանօք պահէր: Տայր խաղացուցանել և զտղայսն, զոր կալեալ էր իւր ի տոհմէն Մամիկոնէից և կամաարականաց

1 2. ի սուրբ	24 2. զփախագ	38 2. պահէր՝ից յեսոյ ունի
4 2. ի Հայթայթանս	25 2. զսուրբ	պահէին մոզն, որ իւ-
9 2. սրբոյն	29 2. իսկ սուրբ քահան...	րած և ուղղած և պա-
20 ԲԳՏ. իի և զիշխանն	30 2ԱՏ. այստեղ և ու յեսոյ	հէր զյ. մոզն. (յ'ի վրայ
տանն Ամատունեաց	էրէց	երեխ կիս) — Տայր՝ից
21 2. վանեղեայ, զիշխ...	35 88. Արշէն	սուայ նոր գլխի նշան §

մանկուհան աստուածացն, զորս նախագոյն տարեալ նենգաւորին կացուցանէր առաջի հազարապետին Միհրներսեսի և այլ աւագանուց զբանն: Եւ անօրէն հազարապետն Արեայ հրամայէր նախ զքահանայան ածել զառաջեալ. և հարցանէր զսուրբ երէցն Արածայ զՍամուէլ, և զնորին զհոգւոյ որդին, զսուրբ սարկաւազն զԱրրահամ, որոյ զկրակն անցուցեալ էր զԱրտաշատու. «Ո՞րպիսի համարձակութեամբ և ո՞չ անձաւ իշխեցէք զործել զայդպիսի մահապարտութեան զործ, և ոչ ածէք զմտաւ զահ թագաւորաց և զերկիւղ իշխանաց, և այնպիսի մեծ կրակի իշխեցէք ձեզի զձեռս ձեր. զի թէ մարդոյ եղեալ էր այնպիսի յանդըզնութիւն՝ համայն արժանի մահու էր զործն, թող թէ յաստուածան»: Եւ լուեալ զայս սրբոցն երկոցունց, տեանն Սամուէլի և Արրահամայ՝ ետուն պատասխանի միարանութեամբ, էր ինչ որ ստուգախօսութեամբ, և էր որ եպերանօք, ցուցանելով զիւրեանց աներկիւղ համարձակութիւնն և լսողացն զանդգայարար հարցմամբն ծիծաղելով: Ասեն. «Երկնչել զերկիւղ զարժանն և զարդար ի թագաւորաց և իշխանաց՝ նոյն օրէնքն մեր հրամային. բայց զԱստուծոյ երկիւղն փոխանակել ընդ երկիւղի մարդոյ՝ ոչ առնու՞մք յանձն: Իսկ յազապս կրակիդ որ ասէք ցմեզ, թէ սպանէք՝ մեք զկրակն ոչ գան հարկանելով և ոչ չարաչար խոշտանգանս ածելով նմա՝ վնասեցաք ինչ. այլ հայեցեալ ի ժամանակ ամբոխին և ի սպասաւորաց վատթարութիւնս, որք առ ոչինչ համարեալ զերկիւղ աստուածոցն իւրեանց, թողին զնա որպէս զոչինչ արհամարհանօք, և ինքեանք գնացին. և մեր տեսեալ միայն զկրակն, առանց մարդոյ մոխրեալ, և այնպէս կացեալ ի բազում աւուրս առանց ուրուք խնամ տանելոյ՝ առաք զմոխրն հեղաք ի բաց. վասն զի զայն ի նորին սպասաւորացն տեսանէք հանապազօր, կրելով ցանկ զմոխրն և հեղով յերկիր: Բայց որպէս չարախօսացն մերոց իմացուցեալ է ձեզ զմէնջ, թէ առեալ զկրակն ի շուր վարեցին՝ յայդմ ընաւ իսկ չէ արժան արդարադատութեանդ ցասնուլ մեզ և առ մահապարտս ունել, այլ գովութեան և պատուի առնել արժանի: Զի թէ արդարեւ ըստ ձեր բանիցդ, զոր լուեալ է յուսուցչացն ձերոց՝ խօսիք, և ճշմարիտ է վկայութիւնն այն, [և] զի եղբայր է շուր կրակի՝ մեր ոչ միայն զի անցուցեալ չէ և վնասեալ զկրակն, այլ և մեծարեալ է զնա և բարի արարեալ: Արդ՝ թէ արժանի մահու են՝ այնօքիկ են արժանի, որ թողին և արհամարհեցին զկրակն և գնացին, և ոչ մեք, որ առաք և յեղբայր նորին տուաք, զի պահեսցէ սիրելապէս և բազում շքեղութեամբ, և ի ժամու տացէ ի բաց»:

Եւ ասին օրինակի պատուհասեալ հարցանէին և զայլ սուրբ քահանայան Աստուծոյ, զսուրբն Յովսէփ, զարդարեւ զկաթողիկոսն Հայոց, և զսուրբ եպիսկոպոսն Ըսրշտունեաց զտէր Սահակ, և զամենասուրբ երէցն զտէր Ղևոնդ, և զայլ սուրբ քահանայան, որք էին ընդ նոսա ի հարցմանն. զսուրբն Մուշէ Ազրակացի, որ էր զբան երէց իշխանին Արծրունեաց Ներշապնոյ, և զսուրբն զԱրշէն երէցն, որ էր ի գաւառէն Բագրեանդայ, ի գեղջէն որ կոչի Նղեգեակ, և զսուրբ սարկաւազն

9 2. ձեռս ձեր
20 2. որք առ ինչ
21 ԱՅ. այստեղ եւ յէտոյ
22 աստուծոցն
21 ՏՏ. որպէս ոչինչ
24 2. զնորին
25 2. ցանկ
42 2. բազաւանդայ

զՔաջաջ, որ էր և նա ի գաւառէն Ռշտունեաց, աշակերտ սրբոյ եպիսկոպոսին Սահակայ, թէ «Ո՞րպիսի աներկիւղ համարձակութեամբ, անձամբ ի վերայ թշուառացեալ անձանց ձերոց զայդչափ բազում մահապարտութիւնն զիգեալ կուտեցէք. աւերեցէք զատուշանն. սպամահապարտութիւնն զիգեալ կուտեցէք. որ յաստուածոց շնորհեալ Արեայ նեցէք զայնպիսի ճոխ կրականի, որ յաստուածոց շնորհեալ Արեայ աշխարհիս ի պահպանութիւն վատ և վնասակար իրաց, որ ի թշնամեաց ուստեք զիմեալ յարձակէին ի վերայ մեր և ամենայն կողմանց՝ այն կրականուցն անվնաս պահեալ էր զմեզ և պահէին: Սպանէք զմոգեանն. կորուսէք ձերով կախարհութեամբ զայնպիսի քաջ այր զՎարդան, զի յօգտակարութիւն էր Արեայ տեսն. և զմեծամեծ գործոց նորա յիշումն յօգտակարութիւն էր Արեայ տեսն. և զմեծամեծ գործոց նորա յիշումն առ Արեայ աշխարհին, զոր բազում զօրագլուխք և այլ աստուածանման ընդ որս նորա կուր եղեալ էր, այլ և զոր իւր իսկ աստուածանման տեսն իւրովք աչօք տեսեալ էր ի Մարտիրոս՝ զնորա քաջասրտութիւնն՝ սակաւ մարդիկ են յԱրեայ աշխարհիս, որ կարեն ասել ըստ արժանի գովութեան յայրն և ի նորա արարած. և զուրք ձերով անպիտան և վնասակար ուսմամբ թշուառացուցեալ կորուսէք զայնպիսի այր: Եւ յայնպիսի աշխարհի հեղան անթիւ արիւնք բազում Արեայ և անարեաց: Եւ արդ՝ ոչ կարէք արդեօք ձեզէն ձերոյն անձանցդ գտանել հնարս մահու և վճարիլ ի բարերար լուսոյն, զոր անարժանութեամբ և ոչ իրաւացի տեսանէք այսօր, քան թէ սաստիկ և ըստ արժանի ձերոց գործոցդ պատահեալ բազում տանջանաց վատամահ լինիք»:

Եւ լուեալ զայս ամենայն խօսս սպառնալիցս և զբանս պատուհասալիցս զչարաթոյն հազարապետին Արեայ Միհրներսեսի, և զամենայն խանի և ասէ. «Մոքս ամենեքեան, որ կանս ի հարցմանս առաջի իշխանութեանդ ձերոյ, ընդ որս զուրք զբանս երկարեալ խօսիք, ըստ օրինաց նութեանդ ձերոյ, ընդ որս զուրք զբանս երկարեալ կարգադրութեան եկեղեցւոյ՝ մերոց և ըստ աստուածատուր հրամանի կարգադրութեան պատուոյ»: Եւ ծանուցանելով զմի մի ի սրբոց՝ ցուցանէր նոցա զիւրաքանչիւր ոք, թէ ո՞ք է, և կամ զինչ է անուն ուրուք նոցա, և թէ որպիսի թէպէտ և ըստ համբաւոյ լուեալ նէական կարգի պատուեալ է: Բանգի թէպէտ և ըստ համբաւոյ լուեալ էր նոցա զանուանս սրբոցն և զգործ զիւրաքանչիւր պատուոյ: Ժեալ էր յաշխարհին Հայոց՝ սակայն և անձանթ էին իւրաքանչիւր պատուոյ: Եւ զսրբոյն Յովսէփայ ասէր. «Զսա զոր տեսանէքս, թէպէտ և մանկագոյն և ըստ քրիստոնէութեան օժմանն անտեղեակ էին իւրաքանչիւր պատուոյ: Եւ զսրբոյն Յովսէփայ ասէր. «Զսա զոր տեսանէքս, թէպէտ և մանկագոյն և ըստ քրիստոնէութեան օժմանն անտեղեակ էին իւրաքանչիւր պատուոյ: Եւ զսրբոյն Յովսէփայ ասէր. «Սա զկարգ օժմանն ըստ ճշմարիտ և արդարեւ քրիստոսատուր ձեռնադրութեան մերոյ օրինաց՝ զկատարեալն ունի. իսկ այլքս և ես միապէս եմք ըստ կարգի քահանայութեանն: Իսկ թէ և ոք նուազ հա-

4 2. կուտէք
5 2. կրակն
7 ՏՏ. չի՛ գեղեակ
10 ՏՏ. օգտակարութիւն
12 ԱՅ. ընդ որս նորա և կուր: ԲԳՏ. ընդ որս և նորա կուր
17 ՏՏ. արեւեք և բազում
22 2. սպասաւորից
26 ՏՏ. ընդ որս և զուրք
31 ՏՏ. քանզի և թէպէտ
32 2. չի՛ զուր
36 ՏՏ. տիօք
38 2. արդար

զորդելով այսմ ժամուս, մանաւանդ զիպելով ևս խնդրոյ կատարելութեան և գոցի արժանի, և մեծ ևս է այնպիսին յաննախանձ արքայութեանն Աստուծոյ. և ոչ է իմ բանս՝ այլ որ արարիչն է մեր և վարդապետ՝ նա ասաց, թէ «Որ ախորժելով սպասաւորէ ամենեցուն՝ մեծ կոչեացի յարքայութեանն Աստուծոյ»: Որք և զպատասխանիս ձերոց ընդ մեզ այդչափ բանից և սպաննալեաց հրամայեցիք ասնել *մեզ ինչ. քանզի ոչ իբրև զանգէսս գործեցաք անխորհուրդ զայնպիսի մեծ և ահաւոր գործ, և զզջացեալ եմք, և կամ այժմ կարծիցիմք յոմանց՝ երկիւղեալ և ոչ ուրախութեամբ կալ առաջի ահաւորութեանդ ձերոյ. այլ ի վերայ գործելեացն ուրախ եմք և ցնծամք. այլ մեք պատահեալ եմք ազգի ազգի վշտաց, և մահու ևս փախաքելով սպասեմք՝ զի արժանի լիցուք:

«Իսկ յաղագս ատրուշանացն աւերելոյ որ ասէքդ, և կամ կրակին սպանանելոյ՝ ասէ ի մեր Գրի, թէ «Աստուածք, որ զերկինս և զերկիր ոչ արարին՝ կորիցեն ի ներքոյ երկրի»: Վասն զի կրակ ի բազում նիւթոց լինի. և է զի յորոց նիւթոց լինի՝ ի նոցունց և շիջանի, և է յորմէ լինի՝ ի նոցունց աճեալ բորբոքի: Արդ՝ ծնանի հուր յերկաթոյ, և ի քարէ, և ի ջրոյ, և ի փայտէ. այլ է և ուլն սպիտակ, որ ի նմանէ լինի հուր. լինի ի կաւարծաթոյ հուր, յորժամ ընդդէմ արեգական ոք շողացուցեալ զիցէ: Եւ ծնեալն յերկաթոյ հուրն, թէ կուտեսցես ի վերայ նորա երկաթ՝ կորնչի. և եղեալն ի քարէ, եթէ ծածկեսցես զնա քարամբք՝ անցանէ. նոյնպէս որ ի ջրոյն և յայլ նիւթոյ. իսկ ելեալն ի փայտէ հուր՝ ի փայտէ վառեալ գորանայ. արդ ոչ հուրն, այլ փայտն արժանի է անուանել աստուած, որ և՛ ծնանի և՛ կենսագործէ: Արդ՝ ոչ արդեօք իցէ յետին մոլորութիւնն չար, զթշնամիսն միմեանց՝ եղբարս անուանել և զմարդկան հաստուածս՝ աստուած: Որ զիւր զեղբայր և զծնող որպէս թշնամիս ծախէ, զխորդ նա զթշնամանիչս իւր և կամ զերկրպագուսն գիտէ պատուել և կամ թշնամանել. և դարձեալ յորմէ ծնանին՝ զնոյն ուտեն և անխնայ: Ոչ պակասէ յամենայն նիւթս հուր. ապա ուրեմն ամենայն նիւթք երկրի աստուածք. ապա թէ այդպէս գիտէք, ընդէ՛ր կուրացեալ մտօք զկէս մասն անուանէք *աստուածք, և զկէսն յաղտեղի գործ ծախեալ թշնամանէք. որպէս յաղիւսոց և ի քարանց զկէսս ապարանս շինէք, և և զկէսս տունս զաշտանաց և աղտեղութեան շինէք. և յարծաթոյ զկէսս ըմպելիս կազմէք, և զկէսս անօթս աղտեղութեան կազմէք: Հրով՝ աստուածոցն զարջառս և զոչխարս խորովէք և եփէք, և ջրով՝ զզաշտանս և զթարախս և զաղբս լուանայք, և զկէսն առանձինն և կամ խառնեալ ընդ զինի՝ ըմպէք, և ոչ զարհուրիք և սոսկայք: Եւ զի՞ ևս մի ըստ միովէ հարկաւորիցիմք ասել և կամ թուել զանգագայութիւնդ ձեր. զոր արթուն և քաջ նահատակն Վարդան և նոցունց նմանիքն, որք ոչ կարացեալք

5 Մատթ. Ե, 19
 13 ՏՏ. յի՛ թէ
 14 Երեմ. Ժ, 11
 17 2. յոր ի նմանէ լինի հուր, լինի կաւ յարծաթոյ
 21 2. և նոյնպէս... և յայլ նիւթ

24 2. և մարդկան աստուածս: աստուած որ Աս. Լոյկայեւ մարդկան
 26 2. զերկրպագուսն
 26 ՏՏ. պատուել կամ
 27 Թերեւս ուղղելի զնոյն ուտէ նա անխնայ
 28 2. ոչ պատկառէ յամենայն

Նայն նիւթ
 28 2. նիւթք յերկրի
 31 2ԱԲՏ. յաղբուսոց
 35 2. խառնել
 36 2ՏՏ. մի ևս մի ըստ միովէ: Այսպ. ըստ Ե. Բ.

այսպիսի խարէութեան ծառայել՝ բողոքէին ձեզ հանապազօր, թէ սուս են պաշտամունքդ ձեր և անմտաց վարդապետութիւնք, և չսէիք. զի բնութիւնք՝ զիրաւունս ոչ տան ճանաչել, որպէս և այժմ: Յաղագս որոյ ոչ հանգուրժեալք՝ ետուն զանձինս իւրեանց ի մահ և պսակեցան, որոց և մեք քաջալերիչք էաք և արդարև ճշմարիտ վարդապետք նոցա»: Եւ ասացեալ զայս ամենայն սրբոյ անն Աստուծոյ Ղևոնդի՝ որպէս ընդ մի բերան գովեցին սուրբ քահանայքն մեծածայն բարբառով և ուրախ եղին յոյժ: Եւ լուեալ զմեծարարաւ գովութիւն սրբոցն, և զբերկրունսն երեսաց նոցա տեսեալ անօրէն Միհրնբրսեհի և այլ աւագանւոյն Արեայ, որ նստէին առաջի նորա՝ ի ցասումն բարկութեան եղեալ, ասէ ցնոսա. «Ոչ հրամային մեզ օրէնքն մեր ցասնուլ ումեք, մինչ չև ինչ լուեալ ի բերանոյ նորա. արդ՝ զուարթացեալս իմն տեսաք զձեզ ընդ խօսս աշխարհակորուսիդ այգորիկ, զորոյ քաջ տեղեկացեալ լուեալ է մեր զամենայն գործս և զկախարդասար վարդապետութիւն գորա, որով կորոյս գալիտանի այրն զքաջն Վարդան և զԵնկերս նորին. ըստ որոյ արժանի պատրաստեալ պահին զմա չարաչար հատուցմունք և մահք: Բայց դուք գիտել տուք մեզ, թէ և ձեր նոյն բանք են, զոր մահապարտդ այդ իշխեսց աներկիւղ համարձակութեամբ յանդգնել և խօսել առաջի մեր»: Եւ սուրբն Յովսէփ և սուրբն Սահակ ետուն պատասխանի և ասին. «Չամենայն բանսդ և զպատասխանիսդ, զոր ըստ արժանի իւրոյ սրբութեանդ արար, Աստուծոյ օգնականութեամբն քաջալերեալ, և խօսեցաւ ընդ ձեզ տէրդ Ղևոնդ՝ ի յերկար ժամանակաց բազում անգամ զմտաւ աճեալ հասարակաց մեր ամենեցուն, զոր այսօր դա ըստ իւր աստուածաշնորհ զիտութեանդ զեղեցկապէս յօրինեալ կարգեաց առաջի դոյն կամս ամենեքեան կամակիցք եմք, և ինչդեմք զի արժանի լինէր խորհեալ էր մեր և խօսեալ. որք ի դոյն միտս ամենեքեան և ի ցուրտ զմահեալ իսկ դու ախտիւ. զանու զանութեան առ զայրացմանդ ցուր զձարիլ ի դմին: Իսկ դու ախտիւ. զանու զանութեան առ զայրացմանդ ցուր զձարիլ ի դմին: Երանի՛ այնոցիկ, որ մտաց աչօք սրատեսք իցեն թշնամանեցեր զդա: Երանի՛ մարմնական ախտիւ մեծամեծք ըմբռնեալ և արդարահայեցք. այլ մարմնական ախտիւ մի զայրապարանան, է զի և կրտսրք. և դուք դժբարեանց բազմաց»: Եւ զայրագնեալ ի վերայ սրբոցն անօրէն իշխանն յաղագս թշնամանացն, որպէս թէ ի թագաւորն խստապէս շղթայիւք զբերանսն երամանսն ետ գահճացն հարկանել խստապէս շղթայիւք զբերանսն երանեղեացն, մինչև լցեալ բերանք նոցա արեամբ՝ հոսէր արտաքս: Եւ այսպէս վճարեալ արձակեաց զատեանս. իսկ սուրբքն ըստ օրինակի սուրբ առաքելոցն՝ գնացին ինդութեամբ յերեսաց ատենին, զի արժանի եղին վասն անուանն Քրիստոսի անարգանաց և գանից և պատասխանատուութեան: Եւ զայլս ի կապելոց, որք էին ի տանուտերոցն և յաւազ սեպհացն, որք էին ի նմին ատենի՝ հրամայէր Միհրնբրսեհ զահճացն՝

16 2ԱԲՏ. պատրաստեալ պատահին: Այսպիս ըստ ուղղագր. ԳՏ. (ըստ Ե. Բ.)

17 2. ձերոյն բանք են
 20 ՏՏ. սուրբն Նահակ
 31 ՏՏ. յի՛ զք

31 2. զայրագնել
 39 2. պատասխանատուութեան
 6

թիւն, որք ոչ են հնազանդեալ ձերու՛մ իշխանութեանդ: Եւ նամակն զոր
 գրեաց առ Վարդան Սիւնեաց տէրդ՝ ողջ է, և կնիք աստ առ մեզ:
 Տեսանել հրամայեցէք: Եւ յաղագս որդւոցն իւրոց այսպէս ասէր, թէ
 «Որ ի Հայս Պարսիկ է՝ զամենեսեան կապանօք յամուր բերդս դնեմ,
 5 մինչև հարկաւ արքայն զիմ որդիսն ի բաց արձակիցէ»: Յորս կալաւ
 արս սակաւս ի Պարսկաց, առ վայր մի կապեաց. և յորժամ ինքն նեն-
 գաւորութեամբ զմերոյ կորստեան խորհուրդ ի միտ արկեալ տարաւ ի
 գլուխ՝ ապա դնտաս ի բաց արձակեաց: Նամակսնի արարեալ առ կայսր
 և առ այլ աւագանի գրանն և առ սպարապետն Անտիոքայ. և զՎահան
 10 Ամատունի և զայլս ի նախարարացն յիւրաքանչիւր տոնմէ ի Հոռոմս
 արձակեաց. և զՎարդան և զմեզ գնդաւ յԱղուանս ի կռիւ գումարեաց.
 և ինքն յանզգայս մեզ նենգեալ՝ յայս չար մղեաց. և զայնպիսի պիտանի
 զձեր ծառայ սպան, և այնչափ բազմութեան Պարսից և Հայոց կոտո-
 րածի և աշխարհին կորստեան եղև պատճառ: Եւ արդ՝ ինքն զարդա-
 15 րեալ աւագիկ որպէս բարեգործ նստի ի միջի ձերու՛մ անհողութեամբ:
 Բայց դուք գնամականին զամենայն, զոր գրեալ և կնքեալ է առ կայսր
 և առ ամենայն աշխարհն Հոռոմոց և կամ առ այլս բազումս՝ տեսանել
 հրամայեցէք զայն. և որպէս ձեզ Արեաց կամ է՝ հրաման տուեալ
 կատարեցէք ի վերայ մեր: Զի ուր գրեալք և կնքեալք ի միջի են,
 20 որպէս ձեր արդարութիւնդ խնդրէ, աւելորդ բանից և շատխօսութեան
 պէտք անդ ոչ են»:

Եւ լուեալ զայս ամենայն կարգաւ ի Կամարականէն Արշաւրայ
 արքային Պարսից և ամենայն աւագանւոյն գրանն, տեսեալ և գնամա-
 կանին, զոր գրեալն էր Վասակայ Սիւնեաց տեսան, և ի վերայ հասեալ՝
 25 մեծապէս հիացեալ թագաւորն Յազկերտ և ամենայն իշխանք գրանն
 զարմացան:

ԽԶ. Յայնժամ յառաջ կոչեցեալ թագաւորին զիշխանն Սիւնեաց
 Վասակ՝ սկսաւ սաստիկ և առաւելապէս զայրացեալ սրտիւ խօսել ընդ
 նմա և ասել. «Է արդարև լուեալ մեր զայդ ամենայն նենգաւոր իրս քո
 և զարարուածս. բայց արդ անդ ասա. զմինչ խորհելով և կամ ճրպիսի
 ինչ զմտաւ ածեալ զայդպիսի իրս վնասից իշխեցեր ձեռնարկել և գործել.
 քանզի դու էիր իշխան և գլուխ աշխարհին Հայոց. նախ քաջալերել
 բանիւ զմարդիկն, զոր ի նամակացն գրելոց ի քէն, զոր տուեալ մեր
 կարգալ՝ ստուգութեամբ տեղեկացաք. երգմնեցուցեալ զվաստակաւոր և
 35 զայնպիսի պիտանի ծառայն մեր զբաջն Վարդան և զընկերակիցս նորա՝
 խաբեցեր նամականիւ առ կայսր և առ նորին սպարապետն. երգմնե-
 ցուցեալ նենգով զայնպիսի քաջ և պիտանի զվաստակաւորսն մեր
 զՎարդան և զայլ ընկերս. և զարձեալ գումարեալ զնա զօրու յԱղուանս՝
 ի վերայ Պարսկաց գումարտակին համարձակեցուցեր երթալ. նենգու-
 40 թեամբ մատնեալ զաշխարհն Արեաց կորուսեր և կոտորածի այնչափ
 իմոց ծառայից Արեաց և անարեաց եղեր պատճառ: Զի զայնպիսի

3 88. Եթէ ոք է Հայս
 5 ԲԳ. ուղղագրել էին յո-
 րոց կալաւ: Այսպիս ըստ
 2Ա. (Յորս=ի բերդս)
 12 Գ. յանզգայ
 12 88. զմեզ նենգեալ
 17 2. աշխարհին
 20 88. չիք խնդրէ
 23 88. տեսեալ զնամակա-
 նին
 31 2. յայդպիսի
 34 2. տեղեկացեաք

ծառայ մի զմեր, որպէս զՎարդան, և կայսր և կամ Հոնաց արքայ
 ընտութեամբ յինէն հանել կամէին՝ ամենայն Արեաց ուժովս կուռէի, և
 չտայի հանգչել՝ մինչև այսրէն յիս հանէի. և արդ՝ դու ընդ քո ձեռն
 զայնպիսի օգտակար ծառայն սպաներ, և զմեծ և զպիտանի աշխարհ
 5 մի կորուսեր, և դու իշխեցեր լրբարար առ մեզ, իբրև անգէտս քո
 նենգաւոր գործոյդ, գալ և զմեզ տեսանել: Բայց զայս գիտեան, զի
 յայսմ հետէ Սիւնեաց տէր չես. և զչարիսն ամենայն, զոր խորհեցար և
 կատարեցեր՝ կուտեսցի ամենայն ի վերայ չար գլխոյ քո: Եւ զհարկեր
 զիմոյ աշխարհին Հայոց և կամ զՊարսկացն զոր սպաներն, և զկարասին
 10 այնչափ զոր հաներ՝ հրամայեցաք խնդրել ի տանէ քու՛մէ և յորդուց
 քոց՝ մինչև վճարեսցի ամենայն»:

Իսկ ողորմելի ուխտադրուծն Վասակ թէպէտ և կամէր խօսել ինչ
 և տալ պատասխանի՝ չընէր ոք բնաւ ունկն բանից և կամ ախորժէր.
 Աւետարանին և բանն անիծից
 15 կրանելուցն առն Աստուծոյ Ղևոնդի եկեալ հասեալ ի վերայ նորա՝
 պատեալ փակեալ պաշարեցին զնա: Որ թէպէտ և կայր ինչ վաստակս
 առնն առ Պարսիկս, և ջանայր ցուցանել ի ժամուն՝ և այն ոչ ինչ էր
 օգուտ, այլ առաւել ևս ի դատախազութիւն եղեալ վնասէին նմա:
 Եւ կատարէր առ նա բան սաղմոսերդին, թէ «ի դատաստանէ իւրմէ
 20 ելցէ դատապարտեալ, և աղօթք նորա ի մեզս զարձցին»: Հրաման տայր
 թագաւորն Յազկերտ անդէն զառաջեալ կողպտել ի նմանէ թշնամանօք
 զամենայն պատիւն զոր ունէր. և ձողկեալ զնա պայկացն մերկացուցին
 զնա. մերկացուցեալ ի նմանէ զզարդարանս պատուոյ տէրութեանն՝
 25 նմին աւուր զթշնամին նորա, գտեպուէն սիւնի, զուրացողն զՎարդա-
 վաղան՝ տէր ի վերայ աշխարհին Սիւնեաց կացուցանէին, որոյ որքան
 ժամանակս կալեալ զիշխանութիւնն Սիւնեաց՝ բազում արարեալ անիրա-
 ւութիւնս և բազում տունս մոխրանոցս շինեալ յաշխարհին Սիւնեաց,
 լուծիւնս և բազում տունս մոխրանոցս շինեալ ի դիւէ
 ի վայթակղութիւն տանն իւրոյ, բազմաժամանակեայ տանջեալ ի դիւէ
 30 ըստ յառաջագրելոցն՝ զառն մահուամբ սատակեցաւ չարաչար:
 Եւ նենգաւորն Վասակ կացեալ ի դրանն ամս ինչ կարի վշտագին
 և նեղութեամբ բազմաւ՝ մաշէր զաւուրս իւր հառաչելով և յողուց հա-
 նելով զամենայն օր և զժամ. մինչև թշնամանակերս ձաղանօք սփռեալ
 զթաթս ձեռաց իւրոց՝ ինքնին զիւրոյն ձեռքեր զգէման, ասելով. «Ահա
 35 ընկալ զայս ձաղաս, ասէր, զոր ետ բերել քեզ ուխտանենգութիւն սրբոյ
 Աւետարանին և արիւն նահատակութեան սրբոյն Վարդանայ Մամիկոնէի
 և այլոցն ցանկալի հազորդելոցն ընդ նմա, որոց ժառանգեալ զյաւի-
 տենից կեանսն՝ ընկալան զանուն բարի յերկրի և անանց ազգաց յազգս
 իւրեանց: Իսկ դու, ասէ, մեղաւոր անձն իմ, կեաս խղճիւ և ցաւովք մտաց
 40 զսակաւաթիւ զաւուրս կենցաղոյս, և պատրաստեալ պահիս մշտնջենաւոր
 և անանց գեհնին»:

Եւ զայսպիսի բանս հառաչանաց նորա և լալոյ
 և անանց գեհնին»:

4 88. չիք օգտակար
 6 2. գործոյս
 7 Ա. զչարիսն զամենայն
 13 88. չիք բնաւ
 20 Սաղմ. ձԼ, 7
 23 2. զարդարանս
 24 88. Հանին
 32 2Ա. յողոց
 38 2. յերկր
 38 88. յազգաց յազգս
 39 88. ցաւօք

սիրելիս թուղթս ողջունացոյցս և պատգամս ուրախալիցս յղէիք խըն-
 դութեամբ. նաև յաղագս ճանապարհորդելոյ ի ձէնջ ուրուք խնդրէիք
 յԱստուծոյ՝ ողջամբ հասանել առ իւրաքանչիւր ընտանիս և զեղեալ ձեզ
 նմա զբանն կատարել: Եւ արդ՝ աւատիկ յուզարկիմք մեք ի ձէնջ առ
 5 Աստուած. խնդրեցէք ամենեքեան ի Փրկչէն Քրիստոսէ և ի սուրբ նորա
 Հոգւոյն՝ լինել աներկիւղ քաջալերութեամբ ամենեցուն մեզ արժանի
 երկնաթուիչ ցանկալի ուղւոյն, տանել ձեզ ողջոյն և զյանձնարարութիւն
 առ բազումոգորմն Քրիստոս և առ սուրբ գունդն առաքելոց և մարգա-
 րէից և ամենայն սրբոց: Որոց միշտ բարեխօսութեամբ թախանձեցի
 10 գորովալից գութ բազումոգորմ արարչին Քրիստոսի՝ լինել ձեզ մխի-
 թարիչ և փրկիչ. և արձակեցէ զձեզ յերեկի կապանացոյ յորում էքդ,
 և ամաչեցուցանէ զնախանձորգս ձեր և զթշնամիս: Տացէ՛ ձեզ տեսանել
 զաշխարհն Հայոց և զընտանիս ձեր, և անդ ամիտօրեալ զոսկերս իւրա-
 քանչիւր ուրուք զձեր՝ առ ոսկերս հարց ձերոց ժողովեցէ, և յաներևոյթ
 15 կապանաց սատանայի արձակեալ զոգիս ձեր՝ պահեցէ անյնաս յօր
 տեանն Յիսուսի Քրիստոսի»:

Եւ լուեալ զայնպիսի հրաման ի սուրբ քահանայիցն Քրիստոսի
 ամենայն նախարարացն՝ ետուն պատասխանի և ասին. «Ո՞ւմ արդեօք
 յաղթիցէ քուն յարքայութեանն, ուր ոչ գոյ աքնութիւն և ոչ ծանրու-
 20 թիւն տաղալութեան. և կամ ո՞ արդեօք ախտացեալ արտմեցի յանանց
 բարութեանն, ուստի մերժեալ են ցաւք և արտմութիւնք և հեծութիւնք:
 Եւ մեզ օրս այս կարապետ և առիթ է աւուրն այնմիկ, ուր վարդապե-
 տութիւնք սուրբ քահանայից Աստուծոյ քարոզեալ լսելի լինէր ի միջի
 25 մերում: Եւ արտմութիւն ընդէր իսկ ընաւ ծնանիցի ի սիրտս ուրուք,
 որք արժանի եղաք ցանկ զծնողս մեր և զհոգեւոր վարդապետս ի կեն-
 դանութեան մերում ի մարմնի իրրև զհրեշտակս տեսանել, և ի վախճանի
 իրրև զուարթունս: Բայց որ արատուեմքս փոճկալով՝ որպէս Փրկչին
 ամենեցուն Քրիստոսի զերուսաղէմ տեսեալ կամ զՂազար, զոր յարոյցն
 ի մեռելոց, թէ ընդէր իսկ անմահ և անախա ստեղծուածս յԱրարչէն,
 30 զերեալ ի խարէութենէ թշնամւոյն, զարձեալ ի հող՝ անկաւ ընդ
 ախտիւ և մահուամբ»:

Եւ այսպիսի բանս աւետալիցս լուեալ ի նախարարացն սուրբ
 քահանայիցն Աստուծոյ՝ մեծաւ ուրախութեամբ սկսան ամենեքեան տա-
 րածել զձեռս ի յերկիրնս, գոհանալ զԱստուծոյ և ասել. «Գոհանամք զքէն,
 35 Աստուած, որ ի շնորհէ քարոզութեան սուրբ առաքելոցն բազումս ծնար
 առաքեալս, և ի շնորհէ ճգնազգեցիկ մարտիրոսացն անթիւս ծնար
 նահատակս, որպէս առաքեալն և խոստովանողն տէրն Գրիգորիոս, արա-
 րողն ուղիղ գործոց և ուսուցիչն յատակ և անհեղձ վարդապետութեան,
 նախանձեցուցեալ զամենեսեան ի բարի նախանձս՝ ծնաւ վարդապետս
 40 և անթիւ նահատակս, յորով միանձուենս, անչափ դասս կուսանաց,
 զամենայն անձն ընաւ տաճար բնակութեան սուրբ Երրորդութեանդ

1 2. Թուղթ
 5 2Աս. խնդրեցաք
 7 2. անձնարարութիւն
 19 2. արքայութեանն

22 Աս. կարապետ է և ա-
 սելթ յաւուրն յայնմիկ:
 ԲՊՏ... աւուրն յայն-
 միկ: Այսպիս ըստ 2.

24 2Աս. արտմութիւնք
 25 2. ցանկ
 38 Կամ ըստ 2. վարդապե-
 տութեամբ

յօրինեաց: Գոհանամք զքէն, Փրկիչ, որ ի հօտէն սրբոյն Գրիգորիոսի
 զոչխարան առաւել քան զհովիւս բանաւորս արարեր, և զաշակերտս ի
 ժողովրդեանէն առաւել քան զվարդապետս յօրինեցեր զիտունս: Ահա և
 մեք այժմ՝ զօրացեալք քաջալերեցաք ի բանից շնորհալից հոգեւոր
 5 մեք, հարք յորդուց, վարդապետք յաշակերտաց, քահանայք ի
 ծննդոցս մեր, հարք յորդուց ի սոցանէ ուրախութեամբ, որոց ար-
 ժողովրդոց: Եւ արդ՝ յուզարկիմք ի սոցանէ ուրախութեամբ, որոց ար-
 կեալ զմեզ յուզի՝ առ քեզ առաքին, և ինքեանք մնալով ի մարմնի՝ ընդ
 քեզ են և առ քեզ, և քե զօրանան: Պահանս գոտս ամենազօր աջովդ
 քո, պարսպեան զնոսս ամրութեամբ սուրբ Հոգւոյդ քո, մխիթարեան
 10 գոտս ուրախութեամբ բանի քո. զխաղաղութիւն քո տնւր սոցա և
 աճեցն ի սոսա զշնորհանս»:

Եւ այսպէս օրհնեալք զերանելի կապեալսն և հզօր ամենակալին
 յանձնեալ՝ ասին. «Նա պահեցէ զձեզ ողջս, և Հոգւոյն իւրով սրբով
 մխիթարեացէ զձեզ հանապազ: Եւ դուք մի՛ արամիք, այլ ուրախութեամբ
 15 ուրախ լերուք յայն որ ասացն, թէ «Ո՛չ թողից զձեզ որբս. դամ, ասէ
 առ ձեզ». որ եկեալ իսկ է և է ի միջի՝ ձերում. որ արձակէ զձեզ ի
 կապանացոյ յորում էքդ, և պահեցէ զձեզ յուսով օգնականութեան իւրոյ
 և տայ ասել ձեզ համարձակաձայն պարծանօք, թէ «Վասն քո մեռանիմք
 զօրհանապազ. համարեցաք որպէս զոչխար ի սպանդ»: Եւ ամենատէրն
 20 խորտակէ գատանայ ի ներքոյ ոտից ձերոց, երեկելիս և պայծառս
 ցուցցէ զձեզ ի մէջ ազգիս ամբարշտի, և դարձուցէ զձեզ ի յերկիր
 ձեր: Պահեցէ գտունս ձեր, սնուցէ զտղայս ձեր, ժառանգեցուցէ
 զաւակի ձերում զվիճակ հարց իւրեանց. նմա փառք և այժմ և յամի-

նայն յաւիտեանս. ամէն»:
 Եւ կատարեալ սրբոյն Ղևոնդի զբանս վարդապետութեան և
 մխիթարութեանս այսորիկ՝ ըստ հրամանին սրբոյն Յովսէփայ և սրբոյն
 Սահակայ, որոց և նոցա օրհնեալ զերանելի նախարարան և զայլ ժողո-
 վեալսն ընդ նոսա՝ յանձնեցին զամենեսեան սրբոյ Երրորդութեանն, և
 կատարեցին զազօթս: Եւ եղև ամենայն անձն երանելի կապելոցն
 30 նախարարացն որպէս զանձինս այնոցիկ, որք ժողովեալ էին ի վերնա-
 տունն և բնակէին ընդ սուրբ առաքեալսն, լցեալք սուրբ Հոգւոյն
 շնորհիւ, քաջալերեալք և ապաւինեալք ի յոյն երկնաւոր:

ԾԲ. Եւ մինչդեռ ուրախալիս անուշահոտ ճաշակօք, հոգեշնորհ
 լսողացն, որպէս բազմախորտիկս անուշահոտացն՝ գային հասանէին
 35 վարդապետութեամբ առաքելանման վարդապետացն, ջահիւք բազմօք
 յանկարծակի բազմութիւնք զահճացն յամբարապետէն, ջահիւք բազմօք
 սաստկապէս լուցելովք. քանզի ըստ անանց և անսիրտիս ճայնարձա-
 կութեան յաստուածային հրամանատուութենէն թոհնոյ՝ ժամ էր այնու-
 հետև հաւուն խօսելոյ. ունելով ընդ ինքեանս բազմութիւն գարբնաց
 40 գործուովք՝ արուեստաւորութեան իւրեանց, սալիւք և ուռամբք, կռանօք
 և խարտոցովք, խարտել և կտրել և ի բաց հանել զերկաթան ի ձեռաց
 և յօտից և ի պարանոցէ սրբոցն.

19 Հատվ. Բ, 36
 21 2Աս. լիվ և
 26 ԲՊՏ. այսնդ ևւ. յեկոյ
 38 2. Հրամանատուութենէն
 40 2. գործովք

16 Յովչ. ԺԳ, 18
 17 Աս. յորում էքդ
 19 2. որպէս զոչխարս

հանգուցէ զոսկերս ձեր, և յաներևոյթ կապանացն սատանայի արձա-
կեալ զոգիս ձեր՝ ածցէ զձեզ ի գաւառն, ուր զմեզ յուղարկեցէք, և
բնակեցուցէ զմեզ ձեօք հանդերձ յաւիտենից յարկան, ուր Քրիստոս է
ընդ աջմէ Աստուծոյ Հօր»:

5 Եւ տեսեալ անօրինացն զայնպիսի ուրախալից հրածեշտ ի միմեանց
սուրբ քահանայիցն և նախարարացն Հայոց՝ այսպանէին ընդ միտս
իւրեանց ծաղրելով. հաշուէին զնոսա լինել անգէտս հրամանի թաղա-
ւորին, և ասէին գաղտ ցմիմեանս. «Զի թէ զիտէին երիցանիս զմահն,
զոր պատրաստեալ է նոցա՝ ունէին արդեօք բազում սատարս լալոյ
10 զինքեանս, այլ այդպէս ծիծաղել և ուրախանալ ոչ լինէին կարող»: Եւ
զայն ոչ գիտէին ամբարիշտքն, և թէ նոցա այն էր ցնծութիւն և նոյն
լուր ուրախութեան, և ընդ այն զուարճանային անյաղ խնդութեամբ,
հրաժարեալքն և մնացեալքն: Եւ ողջունեալք զմիմեանս սուրբ քահա-
նայիցն և նախարարացն Հայոց՝ յուղարկեալք զնային, կոչեցեալք ի
15 պսակունն: Եւ երթեալք սուրբ քահանայքն Աստուծոյ՝ կազմէին ճեպով
և այլ մանկունք ի սպասաւորացն երանելեացն, որք եկեալ էին ընդ
նոսա ինքնակամ յօժարութեամբ յաշխարհէն Հայոց, արբանեկել նոցա
և սպասաւորել ի կապանն, որք և վիճակի բարւոյ մասինն լինել ար-
ժանիք տենչային: Եւ մանաւանդ ստաւել Խորէն երէց, որ էր ի գաւառէն
20 Այրարատու, ի գեղջէն որում անուն էր Որկովի, և երանելին Արբանաժ
երէց, որ էր ի գաւառէն Տայոց, ի գեղջէն որում անուն էր Զենակս:
Զոր տարեալ Վեհղենշապհոյ և որք ընդ նմայն էին, և հարցեալ թէ
«գուք յ՞ կազմիք». և լուեալ ի նոցանէ, թէ «ուր զհոգեօք տեսարդ մեր և
զվարդապետս տանիք՝ ընդ դոսս պատրաստ եմք երթալ, ի կեանս կամ
25 ի մահ»: Եւ սրամտեալ Վեհղենշապհոյ՝ հրաման տայր բռնարար ունել
զնոսա և պահել անդէն ի շահաստանին. պատուէր տայր ըստ առաջին
հրամանին զգուշանալ նոցա բազում պահպանութեամբ մինչև ցժամանակ
մտանելոյ ամենայն զօրացն արքունի յոստանն. «և ապա, ասեն, իշխեսցէ
ժառայ որ կապելոց նախարարացն Հայոց երանել ի շահաստանէն ի
30 պէտս արբանեկութեանն, ուր և սուաքեսցեն տեսարքն իւրեանց»: Զոր
իրեւ տեսեալ երանելեաց քահանայիցն Խորենայ և Արբանաժու զբռնա-
բար զահճացն արգելուին զնոսս անդէն ի շահաստանին՝ մեծապէս
խոտովեալք տրամէին, հաշուելով անարժան զանձինս այնպիսի երկնաւոր
պսակի, զոր և առնլոց են սուրբ վարդապետք նոցա, որգիք նահատակին
35 Գրիգորի:

ԾԴ. Զուէր այնուհետև ամբարապետն Վեհղենշապուհ հանդերձ
քահանայիւքն ի Նիւշապհոյ, ի վեցերորդ ժամու աւուրն, ընդ ճանա-
պարհն որ ելանէ ի Վրկանն: Եւ լուեալ զայս առն միոյ վաճառականի,
որ էր ազգաւ Խուժիկ, որոյ ըստ օրինի վաճառականութեան շատ անգամ
ճանապարհորդեալ էր ի Հայս, որ և զլեզու հայերէն խօսից քաջ տեղե-
40 կարար գիտէր. և էր ինքն այր ի մանկութենէ իւրմէ կեցեալ սուաքինի
վարուք, եղեալ որդի քրիստոսասէր և հաւատացեալ ծնողաց, որ և

1 2. սատանայի կապանացն 5 ՏՏ. այնպիսի 19 2. որ ի գաւառէն էր արայրատու
4 ՏՏ. չիք Աստուծոյ 10 ԱՏ. այդպէս 22 Թերեւս զոր տեսեալ
11 ՏՏ. չիք նոցա

զերանելի քահանայն Աստուծոյ և զնախարարն Հայոց որ ի կապանն
էին՝ յոյժ ընտանութեամբ գիտէր. առ որս և բազում ծախս յընչից և
սպասաւորութիւն արարեալ էր, մինչ ի Վրկանին էին, ուշադրելով
զամենայն օր և ակն ունելով մասին նշխարաց սրբոցն ի կատարուն
5 նոցա լինել արժանի: Սորա լուեալ զհրաման թաղաւորին՝ ճեպով և
անյապաղ, ոչինչ զպացուցեալ ումեք, թողոյր և զզրաստ իւր և զկարասի
ի մանկունս իւր և յընկերս, և իւր առեալ ի գրաստուց իւրոց գրաստս
տոկունս և ուժեղս, և նմանեալ առն կարաւանի՝ զնայր ընդ ճանապարհ
որ երթայր յԱպար աշխարհն, և ուղեկցեալ ճանապարհորդէր ընդ ամբա-
10 բակապետին ընդ Վեհղենշապհոյ, ցուցանելով նմա, զճանապարհունս. և հաճոյ
յօթեանս ուր հանգչէին՝ բազում արթնութեամբ շուտութիւնս. և հաճոյ
եղեալ Վեհղենշապհոյ ամենայն գործ հպատակութեան Խուժիկին՝ սիրէր զնա
յոյժ և ինամարկելով ողջունէր. վասն զի Աստուած էր, որ յաջողէր զիրն:
Եւ եղեալ համարձակապէս յընդունելութեան զԽուժիկն յաղագս
15 Խուժիկն՝ հարցանէր առ ի սթափելոյ ամբարապետն զԽուժիկն
գեղջն նորա և ծնողացն, թէ որպիսիք էին և ուստի: Եւ Խուժիկն
պատճառադրելով խօսէր ընդ նմա այլարանութիւնս, սուտ պատճառս և
զիպոզս ըստ առաջարկելոյ իրացն գործոցն: «Որդի եղեալ եմ ես, ասէ,
20 հաւատարմապէս եղեալ են ծառայք, որոց զիս ի նոսս յանձնեալ է ի
մանկութենէ իմմէ, և նոցա պահպանութեամբն կացեալ եմ ի միջի մինչև
ցայսօր և կամ, ճանաչելով յայտնապէս յանձին իմում զաստուածոցն
օգնականութիւն»: Յիշելով երանելոյ Խուժիկն զպատճառադրութիւնս
վարդապետին հեթանոսաց Պօղոսի, որ երբեմն հաւատուիւ փարիսեցի
25 լինէր, և զարձեալ այլուր հոռմայեցի. որ ոչ էր յայցցանէ ի ժամուն և
փարդապետ, և քաղա-
քաւ ի կրկնիկեցոց գաւառէն էր, տարտնացի, մանաւանդ թէ սուրբ և
նոգեղէն վերին զօրացն էր գասակից. բայց զմիտս լսողացն առ վայր
մի սայթաքեցուցանէր այսր անգր, զի զճճարտութիւն աճեցուցեալ
30 հաստատեացէ: Այսպէս և երանելի Խուժիկն պատրոզական բանիւք
զմիտան Վեհղենշապհոյ խնդացուցանէր ի ժամուն, որպէս զի զիւր
ընթացիցն տենչանս տարեալ ի զլուխ՝ կատարեսցէ ըստ կամի:
Իսկ ամբարապետն Վեհղենշապուհ որպէս թէ յաստուածոց համարէր
35 առաւել վարկանէր հաւատարիմ և ըմբոն գործոց իրացն՝ յոր երթայր.
վասն որոյ և չտայր թոյլ առն և ոչ ժամ մի հեռանալ յիւրմէ, այլ ի
տուէ և ի գիշերի մօտ ունէր առ իւր բազում յարգանօք և սիրով. և
հաւատայր նմա զխորհուրդ թաղաւորին և զպէտս գործոցն՝ յոր երթայր.
վասն զի ըստ յառաջագոյն ասացելոցն, Աստուած էր որ տնտեսէր զիրն
40 ըստ իւրոց կամացն, ի քակտունս և յամօթ գասու անօրինացն, և յօգուտ

17 2. սուտ 33 ԱՏ. յաստուածեց
27 ՏՏ. ի կրկնիկեցոց 34 ՏՏ. յաջողակ
31 2. այստեղ ևւ յիսոյ 36 2. չտայ թոյլ. ի գիշեր
զեհղենշապուհոյ 37 ԱՏ. և սիրով հաւատայր
32 ԲՏ. արարեալ է գլուխ 40 ՏՏ. չիք գասու

4 2. ակն ունել
6 2. զապացուցեալ
8 2. տոկունս
9 ԱՏ. ուղեկցեալ
15 ՏՏ. Խուժիկն հարցանէր

ասացեալ ցտուրը ընկերակիցսն իւր, և սրբոցն լուեալ՝ մեծաձայն ծաղու
 անդունեցին զբանիւքն. զոր և իմացեալ անօրէն իշխանացն՝ առաւելապէս
 * զայրացան: Սակայն պատասխանի տուեալ սրբոյ կաթողիկոսին Յով-
 սեփայ՝ ասէ, թէ «Եղև հարցումնդ այդ ատենաւ ի գրան առաջի
 5 հազարապետին Արեաց Միհրնեբոհնի, և լուեալ ի մէջն զբանս մեր և
 զկամս, զոր և թագաւորին գիտել ետ: Նոյն են մեր ամենեցուն կամք և
 բանք, և ոչ փոփոխեմք զբանս մեր, որպէս երբեմն խօլացեալք իբրև
 զանխորհուրդս՝ և այժմ զՂագեալ ապաշաւեմք իբրև զՄատակարս: Այս
 10 ևեթ խորհուրդ և խնդիր օր քան զօր աճէ ի սիրտս մեր, թէ ընդէր ոչ
 այսօր քան զերեկն և զեռանդն ցուցանի գործ յանձինս մեր լաւութեան
 և արարուած բարւոյ, — ի հաւատս յորում եմք՝ խորհել ի սոյն և կեալ
 սովաւ և ի միտսին վախճանել: Այլ յազագս երկրպագութեան արեգա-
 կանդ որ ասէք, թէ հրաման ետ թագաւորն, զոր թէ յանձն առեալ
 15 հաւանիք՝ ասէ, կեայք դուք և ազատորեարն որ ի կապանս են, և եթէ
 յամառեալ չկամիք առնուլ յանձն՝ և դուք մեռանիք և զնոսա հրամայեմք
 սպանանել.— մեզ մի լիցի ուրանալ զճշմարտութիւն և ծառայել սուս
 անուանելոց աստուածոց, որ ոչ են աստուածք. և մերով ուրացութեամբ
 ումք ի հաւատացեալ կապելոցն մի լիցի արձակումն և ի յաւիտենից
 20 անլոյծ կապանսն անկանել. զոր և նոքա այժմ առաւել ևս քան զմեզ
 ինդրեն յԱստուծոյ, զմեր վասն Աստուծոյ զվախճանն, քան թէ զկեալն
 մեր ուրացութեամբ: Այլ թէ հնար էր ձեզ այժմ գիտել մարգարէու-
 թեամբ, թէ որպէս (վասն) պատգամիդ այդորիկ, զոր բերէք առ մեզ
 հրամանաւ թագաւորին, թուիք մեզ անմիտք և կորուսեալք, և դուք և
 որ զձեզն յղեաց՝ ողորմիլի զանձինս ձեր և զթագաւորին քան զամենայն
 25 թշուառացելոց ի մարդկանէ հաշուէիք: Բայց զոր ինչ կամիք՝ արարէք
 վաղ, և կամ երբ կամիք»:

Եւ ասացեալ զայս սրբոյ կաթողիկոսին Յովսեփայ՝ սրտմտեալ
 զայրացաւ Վեհդենշապուհ և որք ընդ նմա հաւատարիմքն էին, և հրաման
 ետ սրբոյն Սահակայ ասել ցնա. «Զի թէպէտ և թուին մեզ ծանր
 30 թշնամանքդ, որով թշնամանեալ ասացեր զմեզ անմիտս և կորուսեալս,
 սակայն առ համարձակապէսն յանդգնութեամբն, զոր իշխեցեր յաստուա-
 ծանման թագաւորն ասել բանս անարժանս՝ իբրև զոչինչ թուին ի մեզ
 կողմն թշնամանքդ մեր անձանց և թեթևութիւն: Բայց դու գիտես, զի
 քեզն զկորուստ անձինդ ինդրեցեր և աւեր, և կեալ քեզ այսուհետև
 35 անհնար է. սակայն պարտ է մեզ և զուրաքանչիւր զայլոց գիտել զկամս
 և զընտրողութիւն, վասն զի օրէնք մեր այսպէս ասեն»:

ԾԶ. Եւ հրամայեաց սրբոյն Սահակայ ասել ցնոսա, թէ «Մի անսայք
 անմիտ բանից դորա, և զանձինս ձեր յայդպիսի խօլ խրատուէ ի բնց
 կալայք և մարդկաբար զկեանս ընտրեցէք քան զմահ: Եւ դա որ ինքն
 40 այժմ իշխեաց խօսել զայդպիսի բանս մահապարտութեան՝ վասն զի

1 2. ցընկերակիցսն
 4 88. հարցումն
 10 2. քան թէ
 12 Թեւեռս և ի սմին
 14 Աս. եկայք դուք

22 Աս. թէ որպէս պատ-
 գամիդ այդորիկ: Այսպ.
 ըստ ուղղագր. ԲԳս.
 23 Աս. թուիք զմեզ,
 Այսպ. ըստ ուղղագր.

ԲԳս.
 32 ԲԳս. իբրև ոչինչ
 33 88. գիտես 2. գիտեայ
 36 2. այդպէս
 38 2. այդպիսի

մեծամեղ է և չէ արժանի կելոյ՝ իւր իսկ վաստ գործքն չտան դմա կեալ:
 Իսկ դուք թէպէտ և էք տակաւին ինչ շնասակարք, և զկամս թագաւո-
 րին ևեթ առնէք և արեգականն երկիր պագանէք՝ հրամայեաց զՄատան
 թողուլ ձեզ և զձեզ պատուով և ողջանդամ ի տունս ձեր արձակել»:
 5 Հրամայէին ևս Վեհդենշապուհ և այլ հաւատարիմքն որ ընդ նմայն
 էին՝ սրբոյն Սահակայ, ասել ցերանելի այրն Աստուծոյ Ղեոնդ, թէ «Մեր
 լուեալ է վասն քո, թէ օրինաց քրիստոնէից իբրև զքեզ ոք տեղեակ չէ,
 և ի քո խրատուէ աւելի ևս կորեաւ աշխարհն Հայոց. արդ՝ այդպիսի
 10 մեծ և իմաստուն մտաց պարտ է ճանաչել զարքայից արքայի զբարե-
 բարութիւնն, զի զայնչափ զՄատան թողու ձեզ և ձեզ ճշմարիտ աստուած
 ծանուցանէ: Արդ՝ որպէս եղեր խրատատու կենաց, և թող կեան և դոքա և այլ
 առնելոյ՝ ընր այժմ խրատատու կենաց, և թող կեան և դոքա և այլ
 15 բազում անթիւ անձինք. ասն ցղոսա, զի պագցեն արեգականն երկիր և
 բազում անթիւ անձինք. ասն ցղոսա, զի պագցեն արեգականն երկիր և
 կեցցեն. և դու այնպիսի պատիւս գտանես ի թագաւորէն, որովք ան-
 ուանի լինիս ի քում աշխարհին և յամենայն ազգս»: Եւ սուրբ եպիսկո-
 20 պոսն Սահակ երկայնամտութեամբ և ծաղրելով թարգմանէր առ վայր
 մի սրբոցն զամենայն բանս ամբարակապետին և զնորուն անօրէն
 գործակցացն, որպէս զի ծանուցէ անօրինացն պատասխանեօք սրբոցն՝
 զիւրաքանչիւր անձին զերանելեացն զկամս և զփափագ և զանշարժ
 հաստատութիւն նոցա ի հաւատն:

Եւ սրբոյ առն Աստուծոյ Ղեոնդի սկսեալ խօսել առանձինն ընդ
 սրբոյն Սահակայ՝ ասէ, թէ «Մեզ գոցա պատասխանի այնքան պարտ է
 անել՝ որչափ արար պատասխանի Փրկիչն Պիղատոսի յատենին: Բայց
 զի ծանուցուք աներկիւղ զցանկութեանս մերոյ զինդիւրն՝ ասն ցղոսա.
 25 «Դուք ասացէք աւագիկ՝ զոր ինչ լուեալ է ձեր վասն իմ, թէ օրինացն
 մերոց տեղեակ եմ, և բազմութեանս ժողովրդոց եղեալ եմ ուսուցիչ.
 ցուցանէ ձեզ տիոց իմոց մերձաւորութիւն ի կատարումն: Եւ արդ՝ զըն-
 տրողութիւն լաւ գիտութեան իմոյ, որում դուք իսկ վկայէք, զի ուսեալ
 եմ յԱստուծոյ և ոչ ի մարդոյ, այսօր յազագս երկիրդ մահկանացու և
 30 ապշեալ մարդոյ մոռացեալ փոխանակիցեմ և կորնչիմ—քաւ լիցի—և
 լուեալ յանդիմանիցիմ բանին, թէ «Որ ուսուցեր զոր խոստանայքդ տալ՝ մեզ
 ոչ ուսուցեր»: Եւ վասն պատուի և փառաց զոր խոստանացու մարդոյ, զոր
 մի լիցի առնուլ զպատիւ ի հողեղէն և ի մահկանացու մարդոյ, զոր
 ցեց և ուտիճ ապականէ և գող ախան հատանէ և տանի. որ զգեցեալ
 35 եմք զփառս և զպատիւս յերկնաւոր և յոսա պատուականութիւնէս,
 ոչ երկինք և ոչ երկիր և կամ որ ի նոսա պատուականութիւնէս,
 արժել ոչ կարեն: Մի ինչ պակաս է ի մեր յերանելի փառաւորութիւնէս,
 —բաժակ մահուդ, որում իբրև զպատեալ ծարաւիս փութեմք ըմպել:
 Արբուցէք վազվազակի, և թող ուրախացեալք զերձանիմք յերերալից

2 Ուղղելի և թէ զկամս
 4 88. պատուով ողջան-
 դամ
 5 2. ընդ նմա
 6 2. զկանս
 9 2. զարքայից արքայէ
 10 88. շնասն

12 2. այստեղ ևս յիսոյ
 խրատու
 17 2. օրէն գործակցացն
 19 88. փափաք
 21 2. այստեղ ևս յիսոյ
 զկանս
 27 88. տեղ իմոյ

31 Աս. որում ուսուցեր
 Այսպիս ըստ ուղղագր.
 ԲԳս.
 32 Հատ. Բ, 21
 32 Աս. տալ մեզ, մե՛ լիցի
 36 88. չի՛ կամ
 37 88. կրանելի

ցպահապանան, թէ «Մինչև ցաւուրս տասն և կամ ևս աւելի պահեցէք զգուշութեամբ զգիտութեամբ, որպէս զի գիշատակաբ ի թռչնոց՝ ընկեացի աչսր անդր ոսկրոտին, ի գլուխ լեբանց և կամ ի խորածոր տեղիս քարանձաւաց, մինչև եկեալ անցցէ ի բաց կարաւանն արքունի. գուցէ, 5
առէ, եկեալ ոք ի քրիստոնէիցն, իրազգած յուճեքէ եղեալ՝ գտանիցէ գոսկերս դոցա և առեալ սիրիցէ յամենայն քրիստոնեայս, և մեք գտանիմք մահապարտք առաջի թագաւորին»:

Եւ մտացեալ անդ պահապանացն ըստ հրամանին Դենշապհոյ և Մովսն անդերձապետի և Զնիկանայ մայրապետի, և կացեալք զայն աւուրս՝ 10
խորհէր ի միտս իւր երանելի Սուժիկն, եթէ զինչպիսի հնարիւք ցուցանիցէ Աստուած ճանապարհ առնն, որով արժանի լիցի զողանալոյ գնշխարս սրբոցն յայլոց պահապանացն: Եւ մինչդեռ երանելի այրն յայնպիսի խոհականութեան վտանգի կայր՝ յանկարծակի ի նմին աւուր յերկրորեայ գիշերոյն լինէր շարժումն մեծ ի տեղուջն. բոմբիւնք 15
սաստիկք և ձայնք անագինք յանդնդոց հնչէին. կուտեալք բազմութիւնք ամպոց զերկիրն ծածկէին. ձայնք որոտմանց և փայլատակունք զլերինս գողացուցանէին: Եւ սին լուսոյ ըստ օրինակի ծիածանի իջեալ յերկիրն՝ շուրջ պարուրեալ գնահատակաց զմարմինս ծրարակէր: Եւ կործանեալ յերկիր պահապանքն՝ կիսամեռք լինէին, չգիտելով այր զընկեր բնաւ 20
արդեօք թէ ո՞ր իցէ. որք և զլորեալք յերկիր՝ ոչ կարէին կալ հաստատուն. քանզի գողումն մեծի շարժմանն ի վեր ոստուցեալ գնոսա ընկեանոյր յերկրէ. և այսպէս կըբեալ ոտիւք և կարկեալ խօսիւք՝ լինէին խորտակեալք ամենեքեան: Իսկ զերանելի Սուժիկն աջ հօրթին պահէր անհոգս. ուրախալից մտօք փառաւորէր զԱստուած, իմացեալ այնուհետե, 25
թէ արդ հաստատ կատարին բազմաժամանակեայ յամենայն կամաց իւրոց խնդիրք: Եւ կատարեալ միապէս երկիւղիւ զգիշերն ողջոյն և զտիւն բովանդակ և զերկրորդ ևս գիշերն մինչև ի ժամ արեգականն ծագման՝ և ապա լուին ձայնք անդնդոցն հնչմանց, և որոտմունք ամպոցն փարատեալ ցածնուին, և զազարէր երկիրն ի շարժելոյ, և ցայտմունք փայլատակմանցն ամփոփէին յերեւելոյ. և լինէր այս լոկ 30
շուրջ զտեղեաւն իբրև ասպարիսօք երկուք: Իսկ պահապանքն յահագին ապշութենէ թմրութեանն սակաւիկ մի ոգի առեալ՝ աչս ածէին փախչելոյ ի տեղուջն. այլ ի յոյժ բեկմանէ սրտիցն երկիւղէ՝ ոչ կարէին կանգնել ի յերկրէն. լոկ հայէին ևեթ ընդ միմեանց զէմ, և խօսել ինչ ոչ կարէին:

Բայց զինն ժամու աւուրն երրորդի յարուցեալ երանելի Սուժիկն, որպէս թէ կամաւ կազս ի կազս, հայելով զկնի իւր՝ փախչէր ի տեղուջէն, զի գնոսա զօրացուցէ ի կանգնել և զկնի իւր հեռացուցանել ի վայրացն: Որոց տեսեալ զերանելի Սուժիկն, զի երթայր խեղրեկս յընթացի՝ ուշաբերեալք առ վտանգի զկնի նորա սրանային ի տեղոյն, 35
չիշխեցեալք բնաւ դառնալ և հայել ի տեղիան առ երկիւղի. և սնդեալք զհեռ Վեհղենշապհոյ և գործակցացն նորա փութային: Բայց երանելի Սուժիկն ընդ այլ ճանապարհ որոշէր ի նոցանէն: Եւ հասեալ պահա-

1 ՏՏ. պահեցեն
3 2. ի խորածորս
5 ՏՏ. եկեալք (չիւ ոք)...

4. ամենայն... սիրիցեն
8 ԲՊՏ. վեհղենշապհոյ
9 2. անդրգապետի

12 ՏՏ. երանելին յայնպիսի
34 Կամ զուս 2. յերկրէն
35 2. զինն ժամու

պահայն առ իշխանան յաւուրն վեցերորդի՝ պատմէին զամենայն անցս աղէտիցն, որ անցին ընդ նոսա զտիւն մի և զգիշերս երկուս. զորոց զգոյն երեսացն տեսեալ Դենշապհոյ և ընկերացն նորա, և զանցս անագին իրացն մի ըստ միովէ լուեալ՝ զարհուրէին, և աղչեալք ի բազում ժամս 5
հիանային: Սորհուրդ ի մէջ առեալ՝ ոչ ինչ կարէին իմանալ հնարս, բայց զպահապանան ևեթ լսեցուցանել ջանային, չյայտնել ուճեք ամենեկն և ոչ բնաւ յիշել առ ուճեք զմահ քահանայիցն և կամ զայնպիսի նշանաց երեւմունս: Բայց ինքեանք միայն խոճոճելով առանձինն զարմացմամբ 10
մեանս, եթէ «Ոչ են իբք քրիստոնէից թեթև իմն և գուղնաքեայ. այլ հաստատ մեծ է զօրութիւն օրինաց նոցա և հաւատոց. և մեք յանդի-

տուութեան վնասեալ կորնչիմք և չզգամք»:
Իսկ երանելի Սուժիկն գիտացեալ, թէ ցածոյց Աստուած զամենայն կասկած յամենայն կողմանց, այլ և զպատասխանին իշխանացն 15
լուաւ, զոր ինչ պահապանացն արարին, և թէ ոչ ոք առնէ փոյթ ոսկերացն սրբոց՝ առեալ ընդ իւր տասն ևս այլ ընկեր, զորոց կարի բաջ գիտէր գնաւատս քրիստոնէութեանն՝ առնուին ընդ ինքեանս և զբաստս, և ըստ իւրաքանչիւր անձին սրբոցն սաղատս չորեքկուսիս, և 20
գնացին լուկեայն ի գիշերի յիրան: Եւ մերձեալք ի վայրն՝ վրիպէին ի տեղոյն, ուր մարմինք սրբոցն արտմէին, անարժանս կարծեցեալ գիշերն. և աշխատեալք առ վայր մի՝ արտմէին, անարժանս խոռվեալք 25
զանձինս գիւտի երկնաւոր գանձուն: Եւ մինչդեռ նոքա խոռվեալք զանձինս և ան յանկարծակի ի նմանութիւն լուսաւոր յածէին ընդ տեղիան՝ և ան յանկարծակի ի ջեալ նստէր ի վերայ մարմնոյ արծուոյ սլացեալ հասանէր յերկիրց և իջեալ նստէր ևս քան 30
սրբոյ առն Աստուծոյ Ղեոնդի. և լուսաւորեալ տեղիքն առաւել ևս քան ի տուէ՝ երեւէին յայտնապէս մարմինք իւրաքանչիւրոց սրբոցն: Եւ նոցա ուրախալից սրտիւք զուարճացեալք երկիր պագանէին տեսնն Աստուծոյ. և ձեռն ի գործ արկեալ՝ ժողովեցին զիւրաքանչիւր ոք յականէ ի մի մի սաղատ, որպէս նշմարեալ երեւիր իբրև գրով երանելի Սուժիկն. յորոց 35
բուրեալ հոտ անոյշ ի մարմնոց սրբոցն՝ լցեալ զուարթացուցանէր զամենեցուն զգայութիւն խելացն:

Եւ բարձեալ վաղվաղակի զբաստուց՝ փոխէին յայլ տեղի յանապատին, հեռի ի տեղոյն իբրև երիւք պարսիկ հրատախօք. և զադարեալ 40
աւուրս եօթն, վասն քաջ ցածնոյ իրաց երկիւղին՝ ապա մաքրեցին զոսկերս սրբոցն յանուշահոտ մարմնոցն. զոր և պատեալ արժանաւորութեամբ. բապէս կաւօք՝ թաղէին պատուով անգէն յանապատին զգուշութեամբ. և զոսկերսն առեալ բերէին ի շահաստանն և աւուրս բազումս ունէին առ ինքեանս ի ծածուկ: Ապա լուկեայն սկսանէին տալ և ոմանց յառաքինի քրիստոնէից որք ի կարաւանին էին. որք ընդունէին՝ հաշուելով 45
գիւտ փրկութեան ոգւոց և մարմնոց: Եւ ստիպով յիւրաքանչիւր աշխարհ տային հասուցանել վաղվաղակի, յօգուտ երկնաւոր կենդանու-

7 ՏՏ. յիշել ուճեք
8 2. երեւմունս. բայց
17 2. զհաւատս

19 ԱՏ. այսնդ և ու յիսոյ
26 ՏՏ. իւրաքանչիւր
29 2. որպէս և նշմարեալ

*Երևւր
31 2. զսգայութիւն
38 ՏՏ. առաքելն
41 ՏՏ. աշխարհս

թեան ընտանեաց միանգամայն և գաւառին: Բայց զառաջին պտուղ
 աստուածաշնորհ մեծի զանձուն՝ բերեալ նախ երանելոյ Սուժիկին
 մատուցանէր կապելոց նախարարացն Հայոց. որք իբրև արժանի եղեալք
 ընդունէին զայնպիսի փրկութեան իւրեանց զգլուան՝ անդէն և անդ
 5 ճանաչէին, թէ այցելութեամբ այց առնէ նոցա Աստուած, և երբ և է
 արձակին ի կապանացն, բարեխօսութեամբ ոսկերաց սրբոցն, ըստ բանի
 սրբոյ առն Աստուծոյ Ղեոնդի, զոր ի խրատելն իւրում ի գիշերին
 աւետարեաց զգլուկոց նոցա ի շնորհէն Աստուծոյ, տեսանել զաշխարհ
 իւրեանց. որք կատարելոցն էին ասացեալք սրբոյն ի ժամու իւրում:
 10 Ակտեալ այնուհետև մի ըստ միովէ պատմել կապելոց նախարարացն
 Հայոց երանելի այրն Աստուծոյ Սուժիկին, զոր անուանել
 յայսմ հետէ Սուժիկ՝ ծանրանամ, և զանուն սքանչելոյն ոչ որ հոգացեալ
 պատմեաց մեզ, այլ ամենագէտն գրեալ պահէ յօր մեծ այցելութեանն
 և պարգևէ առատապէս զվարձս վաստակոց նորա ընդ հաճոյս անուան
 15 իւրոյ: Ասէր և ոչ լռէր զինամս մեծամեծս և զօգնութիւն հօրին զոր
 արարեալ էր նմա. և թէ սրբէս ի Վարդգէս յայտնեալ Քրիստոսի
 զխորհուրդ թագաւորին ծանոյց նմա, և նոյն ուղեկցեալ առաջնորդեաց
 նմա յուսով: «Մեծարոյ, ասէր, և հաւատարիմ առաջի Դենշապհոյ համ-
 20 բարակապետի երևցոյց զիս, մինչ զի աղաչելով զիս և բռնի տանելով
 անօրինին ի ձեռն հօրին Աստուծոյ ի տեղի տենչալի նահատակութեան
 սրբոցն, որում կամաց հնարաւոր է ամենայն. որ եղէ արժանի տեսանել
 զամենայն, զոր ոչ կարծէի տեսանել, և լսել մի ըստ միովէ, որում ոչ ար-
 ժանի լսելոյ համարէի զանձն իմ. զհարցումն բռնաւորացն և զպատաս-
 25 անձին տեսի կարգաւ և լուսոյ. ահա արդ և մեծի մասին, ձերոյ անձան-
 ձրոյթ խնդրելով՝ զիս անարժանս արժանի արար շնորհ սուրբ Երրոր-
 դութեանն, մինչև երկնաւոր զանձու նշխարացն սրբոցն գտայ լինել ձեզ
 բերող: Փախոյց ամօթով զպահապանսն տագնապեալս, զարհուրեցոյց
 զանհաւատ զվերակացուցն զսիրտս, ցրուեաց զանմիտ թագաւորին
 30 զխորհուրդս և բարձրացոյց զանուն եկեղեցւոյ իւրոյ սրբոյ»: Չայսպիսի
 բանս պարձանաց և խնդութեան պատմէր անձանձրոյթ երանելի վաճառա-
 կանն՝ ամենայն հաւատացելոցն ի Քրիստոս. որ էր երբեմն վաճառական
 երկրաւոր զանձուն՝ և եղև յանկարծ վաճառական բարի գործովք
 պատուական մեծի երկնաւոր զանձուն մարտիրոսական նշխարաց:
 35 Նոյն խօսք և միսթարութիւն էր յաւէտ կապելոց նախարարացն
 Հայոց յիւս և ի մուսս իւրեանց, ի նստել ի տան և յանել, ի տօնս և
 յամսագլուխս. զոր և պատմեալ անյապ ցնծութեամբ՝ զուարճացուցանէին
 նորոգելով զամենայն մեղիկալ միտս լսողացն և հաստատէին ի հաւատս
 արդարութեան: Եւ մանաւանդ տէրն Արշարունեաց կամարականն Արշա-
 40 վիր, որ յամենայն ժամու ի տուէ և ի գիշերի՝ վարդապետութիւն սրբոցն,
 և մանաւանդ խօսք և հոգեւոր խրատ սրբոյն Ղեոնդի, և պատասխանիք
 իւրաքանչիւր ուրուք ըստ հարցմանն սպանողացն, և աղօթք միոյ միոյ
 ի ժամ կատարմանն եղեալք՝ այն էր նորա հոգւոյն կերակուր և որո-

4 ՏՏ. զիւրեանց զլուան | 17 ԱՏ. ուղեկցեալ | 22 2ՏՏ. լսել և տեսանել
 14 ԳՏ. վաստակայ | 20 ԲՏ. տենչալի | 37 2. պատմել անյայդ.

ձուսն քաղցր, զոր ասէր և ընդ գուրդայս սողմոսին միարանեալ՝
 պատմէր անձանձրոյթ հանապազ: Չոր և մեր յուրվագոյն լուեալ ի հրա-
 շալի կամարականէն՝ զրեցաք յօժարապէս հոգալով. զոր թէպէտ ըստ
 տկարամտութեան մերոյ ոչ եղեաք բաւական յիշել զբովանդակն ի կարգի,
 5 այլ և ոչ բնաւ գտեալ անյուշք՝ յապաղեալ մոռացաք ինչ ծուլանալով:
 ԾԸ. Եւ մտեալ թագաւորին Յագիկերտի ըստ կարգելոյ ժամանակին
 յոստանն ի Վրկան և միահամուռ ամենայն աւագանւոյն և զօրացն որ
 ընդ նմա էին՝ համարձակութիւն այնուհետև տային բնակիչք շահաս-
 տանին որք ի Նիւշապուհն էին, ըստ հրամանին Դենշապհոյ, նախա-
 10 բարացն Հայոց որք ի գլուկին ի կապանսն էին՝ արձակել զմանկունս
 իւրեանց և կամ զայլ որ որ ընդ նոսա լինէին՝ ի պէտս արբանեկութեան
 ուր և կամիցին: Չոր իբրև լուան երանելի երկրոցնքն Սորէն և Արբանամ՝
 վաղվաղակի փութով ի Վրկան հասանէին, և անկեալք հրապարակաւ
 առաջի ամբարապետին Դենշապհոյ՝ բողոք բարձեալ ասէին, եթէ «Իու-
 15 յորժամ զհոգեւոր տեսարան մեր և զվարդապետս ի Նիւշապհոյ առեր գնա-
 ցեք, ընդ որս և մեք կազմեցաք ուղեկից լինել, և դու բռնաբար հրամայ-
 եցեր խիստ պահպանութեամբ արգելուլ զմեզ անդէն մինչև ցայժմ. արդ
 եթէ տարեալ ուրեք յերկիր օտար և յանդարձ անցուցէք գնոսս՝ առնելով
 20 ընդ մեզ զմահն այնպիսի բան զամենայն զփառս և զմեծութիւնս աշխարհիս»:
 Եւ վեհօրէնշապուհն աներկիւրամութեան արանցն զարմացեալ ինքն և
 համարձակութիւն աներկիւրամութեան՝ պատասխանի տուեալ ասաց
 ամենայն բազմութիւն հրապարակեացն ձերոց ոչ որ ցուցանէ.
 ցերանելիսն, թէ «Չձանապարհ վարդապետացն արքայ. նա իշխէ զոր ինչ
 բայց վասն ձեր հարցանմբ ցարքայից արքայ. նա իշխէ զոր ինչ
 հրաման տայ ի վերայ ձեր»: Եւ մտեալ ի ներքս Դենշապուհ՝ պատմէր
 30 թագաւորին Յագիկերտի զամենայն բանս և զինգիրս երանելի երկցանցն:
 Եւ թագաւորին հրաման տուեալ ասէ. «Թէ ի նոցա վերայ վնաս ինչ որ
 եւ թագաւորին հրաման տուեալ ասէ. «Թէ ի նոցա վերայ վնաս ինչ որ
 յայտ չառնէ, և զատախաղ որ չէ զհեռ՝ երկիր պաղցեն արեգական և
 պատուել զվրական յանձն առցեն, և ընկալեալ զպարգևս մեծամեծս ի
 մէնջ՝ արձակեցին յաշխարհն իւրեանց. ապա թէ չհաւանեցին յանձն
 35 առնուլ զմեր հրաման՝ պատուհաս կրեցեն խեղութեամբ, և երթեալ
 յԱսորեստան մշակութիւն արացեն ընդ արքունի մշակսն, և ի հարկի
 կայցեն մինչև ցփախձան իւրեանց»: Եւ եկեալ Արբանամ զհրաման թագաւորին:
 նկի երէցն Սորէն և ցերանելի երէցն Արբանամ զհրաման թագաւորին:
 Եւ լուեալ զայս պատուական քահանայիցն՝ ետուն պատասխանի որպէս
 40 ընդ մի բերան և ասեն. «Մեք ոչ միայն խեղանաց և եթ պատրաստ եմք
 վասն անուանն Քրիստոսի, այլ և քերանաց և մահու: Այլ վասն արե-

1 2. զոր առ սէր | 16 ԱՏ. ուղեկից | 31 ՏՏ. և թագաւորն
 4 2. զբաւանդակն | 18 ՏՏ. անդարձ անցուցէք | 33 ԲԳՏ. պատուեալ
 7 ՏՏ. աւագանոյն | 21 2. ցանգամբ | 38 ԱՏ. այստեղ ևւ յիւս
 16 ՏՏ. կամեցաք | 27 ՏՏ. ձանապարհ | 5բէց

զական երկրպագութեանդ որ ասէք՝ մեք ընդ ձեր մոլորութեանդ ապշութիւն տրամեալք խոսովիմք, և խնդրեմք յԱստուծոյ զգալ ձեզ ի թմբութենէ անգիտութեանդ այգորիկ, թող թէ մեզ նմանել ձեզ. և մի լիցի՝ թողեալ զարարիչն՝ արարածոց երկիր պազանել»:

5 Եւ լուեալ զայսպիսի պատասխանիս աներկիւզ՝ իշխանացն ի բերանոյ երանելի երիցանցն՝ կատարեցին զհրամայեալսն ի թագաւորէն: Եւ կտրեալ զերկոցունց զականջնն՝ հտուն տանել յԱսորեստան, ի գաւառն որ անուանեալ կոչի Շափուլ, կալ անդ նոցա ի հարկի և առնել մշակութիւն արքունի: Եւ լուեալ զայս հաւատացելոցն աշխարհին որք 10 յԱսորեստանին էին, զերթս երանելեացն անդր՝ ընդ առաջ ելին նոցա խնդութեամբ և պատուեցին զնոսա որպէս զնշխարս նահատակելոցն սրբոց. որք և արժանի իսկ էին այնպիսի մեծարանաց. նա և զկարասի իւրաքանչիւր ուրուք զինչ և ունէր՝ բերեալ զնէին առ ոտս երանելեացն, առնուլ և մատակարարել ի պէտս հոգեւոր մասին ի փրկութիւն 15 անձանց իւրեանց և ընտանեաց: Եւ երանելի երիցանցն ընկալեալ յընծայից հաւատացելոցն ըստ արժանի մասն ինչ՝ նոցին իսկ տային տանել յԱպար աշխարհ կապելոց նախարարացն Հայոց. որք խնդութեամբ և բազում յօժարութեամբ իւրաքանչիւր ոք ազաչէր զերանելիսն՝ առնել արժանի այնպիսի հոգեւոր ճանապարհի: Էր զի երանելի 20 երէցն Աբրահամ, առեալ զտուրս հարաւային կողմանցն Ասորեստանեացն, տարեալ մատակարարէր կապելոց նահատակացն Հայոց, ըստ իւրաքանչիւր պիտոյից. և արարեալ զայս այսպէս բազում անգամ կարգաւ քրիստոնէից աշխարհին, և ապա իսկ ինքն երանելի երէցն Աբրահամ բազում ամս, մինչև յարձակումն կապելոց նախարարացն 25 Հայոց աշխարհին, անվեհեր լինէր նոցա թոշակատար ի հաւատացելոց աշխարհին տուողաց: Եւ կեցեալ ամս երանելոյ երիցուն Խորենայ անդէն յԱսորեստանի վախճանիւր:

Իսկ երանելի երէցն Աբրահամ, երաշխաւորութեամբ հաւատացելոց աշխարհին, որք զտունս իւրեանց և զարարս փոխանակ ընդ հարկի նորա գրեցին յարքունիս ցվախճան նորա, և կատարեցին զկարգեալսն անվեհեր յազազս նորա, արձակեալ զերանելի այրն՝ եկն ի Հայս: Որոյ տեսն իսկ իւր առանց ամենայն երկրայութեան զկերպարանս հրեշտակի ցուցեալ ծանուցանէր ամենայն տեսողաց զայրն: Եւ ձեռնադրեալ յատարիճան եպիսկոպոսութեան աշխարհին Բզնունեաց՝ բազում ուղղութեանց 30 աշխարհին մարդկան լինէր ուսուցիչ, և վախճանէր ի նմին կարգի ի բարեք ձերութեան: Որում արժանի եղիցուք և մեք ի Քրիստոս Յիսուս ի տէր մեր, և նմա փառք յաւիտեանս. ամէն:

2 88. զգալ ձեր
6 2. ի բերանույ
8 88. Շափուլ
16 2. յընծայից
23 88. կարգաւ կարգաւ

26 88. երիցոյն
37 2. ամէնից յիսոյ ունի յիշատակարան. քրիստոս աստուած, որ աստան է ի տուրս բարեաց, գրե-

զոր զբշխ և ձեզ կարգացողաց և այսմ տաւ ի ստացողի առ Հասարակոյրմուսջի յաւուրն զաստատանի ամէն:

Գ Ր Ո Ւ Ա Փ Պ.

ԾԹ. Արդ՝ զարձեալք անդրէն յառաջին զրուագն՝ գրեցուք ի կարգի: Իսկ յամին եօթնետասներորդի Յազկերտի արքայի իշխանն Վրաց Աշուշայ ազաչէր զաւագս զբանն արքունի, բազում և անհամար 5 կարասի ծախեալ իւրաքանչիւր ումեք, և մանաւանդ առաւել անօրէն հազարապետին Միհրնբսեհի. զոր մեծաւ ջանիւ և սաստիկ աշխատութեամբ հաւանեցուցեալ՝ տայր ասել ցթագաւորն Յազկերտ, զի շնորհեացէ նմա զորդիս երանելոյ նահատակին Սիւնեաց Վասակայ ի կոնէից, զորս առեալ էր նենգաւոր իշխանին Սիւնեաց Վասակայ ի 10 զայեկաց՝ որպէս զորդիս մահապարտաց, և տարեալ էր ի դուռն, զի միտցին. որք էին յոյժ ազայք: Եւ մարդասիրին Աստուծոյ, բարեխօսութեամբ սրբոյ արեան հարց նոցա, հաւանեցուցեալ զմիտս թագաւորին՝ պարգևեաց Աշուշայի, որպէս կարի առն սիրելոյ և վաստակաւորի՝ 15 զանհաւատալի ամենեցուն զմեծ նորա խնդիրն:

Եւ Աշուշայի տեսեալ զայն և ընկալեալ ի թագաւորէն զմեծն պարգև՝ յարուցեալ ի խորանին առաջի ամենեցուն անկեալ յերկիր հօլովէր այսր և անդր, և ապա հարկանէր զՎուլս ի գետինն. այսպէս կատարէր զերկրպագութիւնն: Եւ տեսեալ զայս թագաւորին և ամենեցուն որ ի խորանին էին, և զարմացեալք մեծապէս, թէ զինչ արար 20 այրն, հարցանէր ցնա թագաւորն, թէ «Վրաց բղեշխ, զինչ է այդ նոր նեցուն որ ի խորանին էին, և զարմասխանի տուեալ Աշուշային, հարցանէր ցնա թագաւորն, թէ «Վրաց բղեշխ, զինչ է այդ նոր պարգև շնորհեցէք, իմն գործ, զոր ցուցեր դու մեզ այսօր»: Եւ պատասխանի տուեալ Աշուշայի՝ ասաց, թէ «Բարերար արքայ, դուք ինձ նոր պարգև շնորհեցէք, զոր այլ իմ ընկերաց ծառայի ի ձէնջ չէր գտեալ. և ինձ արժան է 25 զայնպիսի երկրպագութիւն երբէք չէր տեսեալ»: Եւ լուեալ զայսպիսի բանս թագաւորին յԱշուշայէ և ամենայն բազմութեան աւագանոցն՝ յոյժ զովեցին զայրն և մեծապէս զարմացան:

1 2Աս. լիք Գրուագ Պ
ԲԳՏ. Գրուակ Պ
2 2. անդէն
3 88. եօթնետասներորդի
4 Է
5 88. լիք առաւել
7 88. շնորհեցեան 2.

Շնորհեցեալ—շիւն ձեռագրում, յուրի, եղևի և շնորհեցեան
8 88. երանելոյ
10 88. տարեալ ի դուռն
17 2. այսր անդր
22 2. նոր պարգևս

23 Աս. զոր այլ իմն ընկերաց ծառայի ի ձէնջ: ԲԳՏ. ուղղագրել են զոր այլ ոմն ընկերաց ծառայից ի մէնջ
26 88. աւագանոյն

զգեստուցն խոշոր բրդեայս զգենուին, և փոխանակ բազմադիմի անկողնոցն փրիսայիւք ի վերայ երկրի գեանատարածք լինէին. և որք յառաջագոյն յամբանային ի քուն՝ նմանեալք վերնոցն անքունք եղին: 5 անհնար է յաղթել կանանց, շատխօսութեան և ստէպ ընդ քօղով այսր անգր հայեցողութեան զաչս յածելոյ՝ ... ի ստէպ, և ցածուցին զեզուս իւրեանց յաւելորդ խօսից:

Յորոց խնդրուածս և ի վաստակս ի միասին արանց և կանանց ամենողորմն Աստուած հայեցեալ՝ յիշեաց զնահատակութիւն սրբոյն 10 Վարդանայ և զամենայն միարանելոցն ընդ նմա, և զբարեխօսութիւն վկայելոց քահանայիցն Աստուծոյ, շնորհեալ պարգևեաց զառնալ կապելոցն յաշխարհս Հայոց: Որք եկեալ ի տունս իւրաքանչիւր յամի վեցերորդի թագաւորութեանն Պերոզի, և կեցեալք իւրաքանչիւր որ ըստ սահմանելոյ ի Տեսոնէ՝ վախճանեալք թագեցան ի գիրս հարց իւրեանց 15 խաղաղութեամբ ըստ Աստուծոյ հաճոյիցն, օրհնեալք ամենեքեան ի բերանոյ սուրբ կաթողիկոսին Գիւտայ:

ԿԲ. Քանզի յետ կատարման սրբոյ կաթողիկոսին Յովսեփայ յաջորդեաց զկաթողիկոսութիւնն յաշխարհիս Հայոց տէր Մելիտէ, որ էր յազգէն Մանազկերտեցեացն. և զհետ նորա տէր Մովսէս, որ էր և նա 20 ի նոյն ազգէ: Եւ ապա ըստ Աստուծոյ տեսչութեանն յաջորդեաց զկաթողիկոսութիւնն աշխարհիս Հայոց տէր Գիւտ, որ էր ի գաւառէն Տայոց, ի գեղջէն Արահեղայ, այր լի գիտութեամբ հայովս և առաւելեալ յունիւն, յորդասաց բանիւ և առատաբուղիս վարդապետութեամբ. զոր ոչ երբէք արգելոյր անպիտութեանն տկարութիւն, այլ զծածուկս ասացեալ Հոգւոյն՝ 25 նոյն սուրբ Հոգւոյն շնորհ յայտ արարեալ նովաւ՝ լուսաւորապէս ուսուցանէր բովանդակ ժողովրդոց. որոյ բանք իւր նման յորդառատ անձրիկ զամենայն լսողի ծաղկեցուցեալ պտղաբերէր զօգիս:

Եւ զմնացեալ գեռես ի սղայութեան հասակի զօրդիս նահատակելոցն ընդ սրբոյն Վարդանայ, որք ի նոյն տոհմէ Մամիկոնէիցն էին և 30 կամ որք ի տոհմէ Կամարականացն և կամ յայլ ազգաց, կանայք նահատակելոցն արանց և կապելոց ի գրանն, թէպէտ և ի նեղութեան էին, սակայն ուսուցեալ և բազում հոգողութեամբ ուսուցանել տուեալ և խրատեալ՝ ոչ իբրև զանփոյթս և զանպիտան կանայս, այլ իբրև զքաջայրս՝ զառաջիկայ զօղտարեր շքեղաբար հրահանգս մանկանցն 35 հոգացեալ ընուին: Եւ մանաւանդ կին նահատակին Հմայեկայ Մամիկոնէի եղբօր սրբոյն Վարդանայ, որ եղև կին անուանի և առաւելեալ ամենայն լաւ և մտաւոր մասամբք յամենայն կանայս ի Հայաստան աշխարհիս. որ մնոյց և խրատեաց զօրդիսն իւր յաշխարհին Վրաց, ի տան Աշուշայի Վրաց բղեշխի, զորս բղեշխն Վրաց Աշուշայ խնդրեաց պարգևս ի յար- 40 քայէն Պարսից Յազկերտէ, ըստ առաջագրելոցն կարգի, և ածեալ ես

1 2. սգեստուցն... զգե-	սեղ եկրպորում եկի մի	28 2. գեռ. սղայութեան
նոյն	խնի յառի պահասորդ	Հասակիս
5 2. ընդ քօղով այսր	13 ՏՏ. իւրաքանչիւրոց	30 2. յայլ ազգաց
անար	17 ՏՏ. սուրբ կաթող...	33 ՏՏ. զանփոյթ
6 ՏՏ. զաչս ածելոյ: Այս-	28 2. առատաբուլս	39 2. պարգև

ցմայրն իւրեանց, որում անուն էր Չուիկ. վան զի զքոյրն Չրեկայ ունէր ի կնութեան բղեշխն Վրաց Աշուշայ, որում անուն էր Անուշվոամ: Եւ անուցեալ անդ մանկունքն և ուսեալ՝ յառաջագէմք էին յամենայն և հաշակաւորք. որք մինչ գեռես ի տիս մանկութեան էին՝ ամենայն 5 տեսանող մտաց երևէին աշողակք և զարմանալիք. որում անուն էր առաջնոյն Վահան, և երկրորդին Վասակ, և երրորդին Արտաշէս: Բայց էր նոցա միւս ևս եղբայր կրտսեր, անուն Վարդ, որ էր մնացեալ սղայ ի զայեակս իւր ի Տայս:

ԿԳ. Զսոսա տեսանելով, որք ի ժամանակին իւրաքանչիւր ի տունս 10 որպէս զաղտագողի հարանօք իբրև զանպիտանս գտանէին, ի Պարսկաց զտանուտէրութիւնն գնեալ ուրացութեամբ ըստ անարժանութեանն, և ոչ տիրացեալք աստուածպաշտութեամբ իբրև զարժանաւորս, արք անմիտք և վրասակարք, անպիտանք և ոչ պիտանիք, վատք և ոչ քաջք. 15 յորոց ոմանք ի լեռնախոյզ աւազակաց ի մէջ անցեալ ուրացութեամբ վերաէին, և ոմանք կատակութեամբ աստուածս գնէին, և զաստուածս և զանմիտ վաճառականն ի միասին թշնամանէին. անմարդք ի ստոյգ հետև տեսանել յաշխարհիս Հայոց զաւուրթիւն հեռացեալ, զբրիտունէութիւն թա- 20 քուցեալ. և որ երբեմն քաջանուն զօրքն Հայոց ի մէջ այլ զօրացն ամենայնի երևէին, և զօրագլուխք անուանիք իսկ թագաւորն Պերոզ էին ամենեցուն և կատականք. մինչև ինքն իսկ թագաւորն Պերոզ յայտնապէս նախատելով երբեմն առաջի ամենայն ատենին ասէր, թէ «Այր անպիտան և գունդ յետին, որ զամ մի յիմ իշխանութիւնն է՝ 25 Ասորոց է. բայց քան զԱսորի՝ Հայն է այր յետին և անպիտան»: Եւ էր լուրն այն արժանի լալոյ և ողբալոյ:

Եւ այնպիսի անպիտան իշխանք ժամանակին իբրև տեսանէին օր ըստ օրէ զաճումն յառաջագիմութեան յորդիս վատահալ ունէին յանձինս, Մամիկոնէից, զոր ոչ ի տուչութեանէ մարդոյ վատահալ ունէին յանձինս, 30 այլ օգնութեամբ վերին խնամակալութեան, ի բարեխօսութեանէ սուրբ հեղին յօժարութեամբ, կային աներկիւղապէս ի մէջ անուանեալ իշխաարեան նախնեացն իւրեանց, զոր ի վերայ սուրբ եկեղեցոյս Հայոց հեղին յօժարութեամբ, կային աներկիւղապէս ի մէջ անուանեալ իշխանացն Հայոց, որպէս ի մէջ թշնամեաց: Թէպէտ և արհամարհեալք էին սա նախանձու, սակայն լաւագոյնք էին և երևէին յամենայնի, և ակա- 35 նաւորք ի խորհրդի, մտաւորք և իմաստնագիւտք. ի նետաձգութեանն զեղեցկաձիգք և զիպեցուցողք, յորս՝ թեթեաշարժք և նախասպանք, յերկոցունց ձեռաց աշողակք, և յամենայն կողմանս ուղղակիք և շնորհալիցք. զորոց ձանձրացուցանէին բազմաճառայքն զանձառայիցն զլուրսն, խնդրելով հանապազ զմիս այլ և այլ որոց, և կամ այլ պատուական և մեծագին գիւտից խնդրովք ըստ իւրաքանչիւր աշխարհաց: 40 Նորք շքեղանային ընթրիք ամենայն տանուտերանց Հայոց. նորք զարգարէին յամենայն տունս օտարք և ընտանիք: Նմանեցուցեալ

9 2. իւրաքանչիւր	և	24 2. զամ մի եմ եշխա-
տանց		նութիւն է
14 ՏՏ. սրոց ոմանք		25 2. նախ հայ այր, յետոյ

36 2. նախ զեկողք, յետոյ զերեւից լրացում այսպ.

թենէն մոլորիլ կամէր և գնալ զճանապարհ որ ոչ է ուղիղ, և գոյր հնար բռնութեամբ և կամ աղաչելով, այլ թէ և կարասով կարէի հաւանեցուցանել՝ ջանայի անվեհեր մտօք և ոչ տայի կորնչել այնպիսւոյն զանգիւտ կորուստն: Այլ որ ասեմք, թէ երթեակք նորա ի Հոռոմս՝ ոչ ըստ դորա կարծեաց և խօսիցն այդպէս են իրքն, քանզի սուտ է. այլ վասն զի զգլխութիւն գիտութեանս մերոյ և զիմաստ բանաւոր ուսմանց յաշխարհին Հոռոմոց ուսեալ եմ, և են իմ անդ ծանօթք բազում և ուսումնակիցք. այլ և զկերպարան հանդերձիցս զոր ունիմքս մեք՝ անտի գնեմք, վասն զի և ոչ յայլ աշխարհի գտանի սա ուրեք, բայց անդ հարկաւորիմք անտի գնել զայս ըստ ժամանակին պիտոյից: Այլ զհնազանդութիւն ծառայութեան՝ օրէնք իսկ մեր պատուիրեն հատուցանել տերանց, զգիպողսն և զարժանաւորսն»:

Եւ տարեալ զայս ամենայն բանս պատգամաւորին առ թագաւորն՝ իսկոյն ծանեալ թագաւորն, թէ ստոյգ և մտացէբար են խօսք սրբոյն, և սուտ և առ քինաւորութեանն խօսի Մաղխազ գնմանէն, զոր ինչ և ասէ: Վասն զի և Աստուած ըստ հաճոյից սրբոյ առնն տայր լսել թագաւորին զխօսս նորա. բայց զի մի թեթեացուցեալ զկարգ օրինացն իւրոց երևեցուցէ քրիստոնէից՝ լսեալ թողոյր զխօսս Մաղխազին և չհարցանէր ինչ ծանուես: Բայց յղէր առ երանելի կաթողիկոսն Գիւտ, թէ «Մինչև ցայժմ քո զիշխանութիւնդ առանց իմ հրամանի կալեալ է, և ծառայ մարդիկ են, որոց քեզ զայդպիսի մեծ գործ տուեալ է, և ոչ ինչ յինէն ունիս վստահութիւն: Բայց այժմ եթէ զիմ կամս առնես, և զիմ օրէնս ունիս և արեգական երկիր պագանես՝ զգործդ զայդ քեզ և քում ազգի և որում դու կամիս՝ պատըշբաւ տամ մինչև յաւիտեանս, և զքեզ պատուով այնպէս արձակեմ ի Հայս, զի Հայոյ ուրուք ի մեր դրացս պատիւ և շքեղութիւն այնպիսի չիցէ գտեալ, որպէս դու գտանես: Ապա թէ յամառեալ չհաւանիս կատարել զկամս իմ՝ զեպիսկոպոսութիւնդ ի բաց առնում ի քէն և ի գործոցդ ի բաց հանեմ, և դու անարգանօք և թեթեւութեամբ երթաս ի տուն քո և յաշխարհն»:

Եւ երանելի այրն Աստուծոյ կաթողիկոսն Հայոց Գիւտ լցեալ զօրութեամբ սուրբ Հոգւոյն՝ ասաց ցպատգամաբերն արքունի. «Կամէի թէ այդպիսի բանից պատասխանիս ես ինձէն առնէի առաջի թագաւորին. քանզի ոչ է հնար քեզ, և ոչ իշխես համարձակապէս պատմել թագաւորին լիով զամենայն լուեալսն ի բերանոյ իմմէ»: Եւ պատգամաւորին պատասխանի տուեալ ասէ ցսուրբն. «Համարձակութիւն տուեալ է, ասէ, թագաւորաց՝ ասել զարդար լուրն ի մէջ երկուց կողմանց. զոր և լսեն պատգամաւորք, և չիշխեն եթէ չասեն»: Եւ սուրբ այրն Աստուծոյ ետ պատասխանի և ասէ. «Ասն ցթագաւորն, թէ յաղագս գործոյս, զոր ասես. թէ ցայժմ քո ի ծառայից և ոչ յինէն կալեալ գործակալութիւն՝ թէ դու կամ թէ ոք ի ծառայիցն քոց որ ետուն, և առնուք յինէն՝

4 ՏՏ. ի Հոռոմս: ԳՏ. լրացրել է երթեակք նորա (են)	16 ԱՏ. մնայր լսել: Այսպ. լուս ուղղագր. ԲԳՏ.	34 2. ի բերանոյ իմմէ
8 2. անդի	18 2. զխօս	36 2. լիք է
14 2. ստոյք	20 ՏՏ. իշխանութիւնդ	36 ԲԳՏ. լիք զօր
	28 ՏՏ. ի բաց առնեմ	40 2. դու և կամ թէ ոք ... և առնուլն յինէն

ուրախ եմ և կամիմ. վասն զի յաշխարհատանջ հոգոյ և կարեաց ասլրեալ՝ անձին պարապեմ և աղօթից: Իսկ յաղագս եպիսկոպոսական ձեռնադրութեանս որ ասես, թէ ի բաց առնում ի քէն՝ զայս երկնաւոր ձեռնադրութեան պատիւ առնուլ յինէն ոչ թագաւորք և ոչ յիշխանաց 5 ոք, այլ մահ, ոչ իշխէ, քանզի և կարէ իսկ ոչ. և ոչ բնաւ երկնչիմ ի մահկանացու մարդոյ՝ տալ զպատիւս զայս ինձ և կամ առնուլ յինէն: Բայց վասն օրինացդ քոց որ ինձ ունել հրամայես, յաղագս որոյ և պատիւս և պարգևս խոստանաս տալ ինձ՝ ոչ ուրուք է յերկրաւորացս պատիւ մեծ և իշխանութիւն հօր առաւել քան զքոյդ որ ունիս. բայց վասն անպիտան և գարշելի օրինացդ քոց զոր ունիսդ՝ դու ինքնին 10 զլիսովին որ թագաւորդ ես, և ամենեքեան որ զայդ օրէնս ունիք՝ մեռեալ համարեալ էք յաչս իմ, և ոչ կենդանիք. և զպատիւս քո և զփառս՝ անարգանս համարիմ և մանկուոյ ծագր և կատականս»:

Եւ լուեալ զայսպիսի բանս պատգամաւորին ի սրբոյ կաթողիկոսէն Հայոց Գիւտայ՝ ասէ ցերանելին. «Թէ արդարեւ ի վերայ դորին բանից պնդեալ կաս՝ ապա արդար ասէիր, թէ չիշխես տանել զասացեալս իմ առ թագաւորն, և իրաւ ասէիր. զի ոչ ուրուք երբէք այդպիսի բանս ստամբակութեամբ յղեալ է առ այր թագաւոր. բայց տես, թէ հնար է փոխել զխօսսդ, ուշիմ լիք»: Եւ սրբոյն պատասխանի արարեալ ասէր. «Տեսանես, զի դու ընդդիմանաս պատուիրանին Աստուծոյ, և չերկնչիս: վասն զի դուք ասէք, թէ որ ոք զհրաման թագաւորաց օրէնք են՝ չիշխել տուած անարգէ. և դու ասացիր, թէ թագաւորաց օրէնք ի բանից առաքողին և կամ պատգամաւորի նուագեցուցանել բան մի ի բանից առաքողին և կամ առաւելուլ: Արդ՝ երթ ասն զոր լուար յինէն. քանզի ինձ ոչ է հնար 25 խորհել այլ ինչ և կամ ասել»:

Եւ երթեալ պատգամաւորն առաջի թագաւորին՝ ասէ ցթագաւորն. «Ոչ իշխեմ ես զխօսեցեալս ան յանդգնարար երկրորդել առաջի ձեր, բայց եթէ ի ձէնջ հրաման առնում»: Եւ հրամայեալ թագաւորին ասել համարձակապէս զամենայն լուեալսն առանց երկիւղի, և ի պատմել այնուհետեւ մի ըստ միովէ զամենայն աներկիւղապէս խօսեցեալսն Գիւտայ՝ 30 լուեալ թագաւորին զամենայն գրգռեալ, կամեցաւ տալ հրաման խստու ի զայրացումս սրտմտութեան գրգռեալ զինքն՝ առ վայր մի լուեաց. և թեամբ. և յանկարծակի զարարեցուցեալ զինքն՝ ոչ կատարին կամք խնդրոյ ասպա սկսաւ խօսել և ասէ. «Չէ հնար. եթէ ոչ կատարին կամք խնդրոյ նորա, զոր նայն կամի. և ոչ տամ համբուրել քրիստոնէից զկապանս նորա, և ոչ երկիր պագանել ոսկերաց նորա, որպէս սովորութիւնն: Լուեալ է իմ զպաշտամանց նոցա, թէ չառնեն զայն պատիւ կենդանեաց, զոր այդպիսի մեռելոյ առնեն: Բայց ասն ցնա, թէ այդմ պատուոյ չտամ քեզ պատահել, զոր դու ցասուցանելով զիս՝ գտանել կամիս յինէն: Կնց 40 ուր և կամիս, բայց ի գործոյ կաթողիկոսութեանդ հեռի ես, և չէ քո»:

6 2. զպատիւս զայս ինչ	21 2. զհրամանս	34 ԱՏ. չէ հնար եթէ՝ ոչ
16 2. նախ արդարասէր էլը, ապա նոյն գրով ուղղած այսպիս	29 ՏՏ. և պատմել	34 ԳՏ. չէ հնար եթէ ոչ կատարին
	31 ՏՏ. թագաւորն	38 2ՏՏ. բայց ասաց նա
	31 2. խօսեցեալ	
	32 ԳՏ. խստութեամբ. յանե	
19 2. զխօսք		

Եւ լուեալ զայս սրբոյ կաթողիկոսին Հայոց Գիւտայ՝ մասամբ միով ուրախացաւ, և միւսով ևս մասամբ տրտմեցաւ մինչև ի մահ. քանզի լուեալ, թէ ի գործոյն ի բաց եղև՝ ուրախացաւ, հանգչելով ի զբօսանաց աշխարհիս. և լուեալ, թէ ոչ կապանաց ել հրաման ի թագաւորէն վասն նորա և ոչ մահու, որում ցանկանայր ի բազում ժամանակաց, տենչայր լինել արժանի՝ խոովեալ տրտմէր անմխիթար վասն չպատահելոյ ցանկալի և մեծ խնդրոյն, որում փափագեալն էր հասանել:

Կացեալ այնուհետև ի դրան ըստ իւրում կամելոյ սուրբ կաթողիկոսն Հայոց Գիւտ, բազում համարձակութեամբ պատուեալ, ոչ միայն ի քահանայիցն և ի քրիստոնէիցն, այլ և առաւել ի հեթանոսացն, որ իւրաքանչիւր ախտից գտանէին զբժշկութիւն յաղօթից սրբոյն. և այլք ի քրիստոնէիցն կողմանցն այնոցիկ ցանկանային ի սուրբ աջոյ առն Աստուծոյ գտանել ձեռնադրութիւն: Յորոց զմասնս ձեռնադրէր յեպիսկոպոսութիւն, և զայլս բազումս յաստիճան երիցութեան կարգէր:

Եւ այսպէս պատուեալ յամենեցունց՝ ուրախալից շքեղութեամբ հրաժարէր գնալ յաշխարհն Հայոց. օրհնեալ զամենեսեան յանձն առնէր Աստուծոյ, յուղի անկեալ գնայր յաշխարհն Հայոց: Եւ կեցեալ առաւելապէս պատուովք քան զառաջինն ի Հայս՝ հանգչէր երկայն ծերութեամբ, և եղեալ ի դիրս հարց իւրոց խաղաղութեամբ ի գեօղն, որ կոչի Ուգմու գեօղ, ի գաւառին Վանանդայ: Եթող օրհնութեամբ զամենայն ժողովուրդն սուրբ եկեղեցեացս Հայոց:

ԿՆ. Եկեալ ի դրանէ և Մաղխազն Գաղիշոյ, և ժողովեալք առ նա դասք ուրացողացն. որ թէպէտ և ուրախանային զառժամանակեայ թագծալից ուրախութիւն կենցաղոյս՝ սակայն իբրև տեսանէին զՄամիկոնեանն Վահան այնպէս երևելի յաճմունս բարւոյ համակեալ՝ ներկեալք խամրէին և ծնկեալք թարշամէին: Խնդրէին ի վերայ նորա հնարս պատճառանաց, որով զնա և զեղբարս նորա կորուսանել կարացցեն: Տային գիտել մեծամեծաց դրանն, այլ էր ինչ որ և թագաւորին, թէ ոչ է հնար սմա առանց ապստամբութեան կալ ի Հայս: Յիշեցուցանէին Արեաց և գնախնեացն նորա զմիոյ միոյ, թէ ով ի նոցանէ ոչ խոովեցոյց զԱրեաց աշխարհ և ոչ արար մեծամեծ վնասս և մահունս. արդ՝ երբ և է, ասեն, և սա գնոյն խոովութիւնս յարուցանելոց է ի վերայ ձեր: Որոց լուեալ զայս ամենայն բանս քսութեան ի ստէպն բանսարկուաց՝ կասկածէին ի համբաւոյն, և հայելով յառն յաջողակութիւն և յիմաստն՝ տրտմէին առ սէրն:

Տեսեալ այնուհետև Վահանայ զայնչափ յարուցմունս նախանձաւորացն ի վերայ նորա, թէ ոչ երբէք կասեալ լուեն ի չար նախանձալից խօսիցն՝ չկարացեալ տանել հանապազօրեայ բանսարկութեանն, երթեալ ի դուռն՝ տկարանայր ի հաւաստն. և եկեալ ի Հայս, սակայն և այնպէս խնուլ զբերանս չարախօսացն ոչ կարէր: Զի որ ոք բան ուղիղ ի հրապարակի առաջի իշխանի չգիտէր խօսել՝ զնա ատեսայր. և որ ոք յորս

3 §§. Եթէ ի գործոյն	աճմունս	29 §§. Կեալ: 2. ևս ի կեալ
7 §§. որում փափաքէր	25 Թերեւս ներկեալք	սպաս Է՛ն ի կեալ
11 §§. բժշկութիւն	(ն. Բ.)	32 ԲԳՏ. ասեն, սա
25 Կամ ըստ 2. յերևելի	28 §§. էր ինչ և որ	

կամ ի թիւրախ նետ չգիտէր ձգել՝ զնա պարտաւորէր. «Նստի, ասէին, և ամենեցուն ունչս առնէ»: Եւ որ ոք անմտութեամբ զգործս արքունի և չմարթէր գործել՝ ի նա բերէր զպատճառն. «Նա, ասէին, յառաջէ յամենայն ի գործս, և չտայ ինչ ումեք գործել կամ օգտել»: Վասն զի յամենայն ի գործս, և չտայ ինչ ումեք գործել կամ օգտել»: Եւ ընդվայրաւորէր նորա գործակից, որում անուն էր Վրիւ, անանուն ըստ ազգի և անփորձ իբրի, որդի առն Ասորւոյ, բայց շատխօսութեամբ և ընդվայրաւորանութեամբ առաւելեալ նմանէր ազգի Ասորւոց. որոյ չմարթացեալ գործել զգործ արքունի՝ երթեալ լինէր ամբաստան զՎահանայ առաջի թագաւորին Պերոզի, ասելով, թէ «Ինձ ի գործ ոսկէհատին չետ ինչ մօտ երթալ. և իւր ժողովեալ զամենայն ոսկի աշխարհին՝ խորհի երթալ առ կայսր և կամ յաշխարհն Հոնաց, և տուեալ զոսկին՝ կամի խնդրել զունդ և ապստամբել»:

Եւ լուեալ զայս ամենայն բան ամբաստանութեան զինքենէ իմաստախորհին Վահանայ, առեալ փութանակի զբազմութիւն ոսկւոյն՝ հասանէր ի դուռն: Եւ լուեալ թագաւորին Պերոզի զձեպով երթալն Վահանայ՝ զարմացեալ ասէր, թէ «Եկի Վահանայ այդպէս երազ՝ շատ ընդդէմ է բանիցն Վրուայ, մանաւանդ թէ բերեալ ևս ինչ է»: Եւ եղեալ յանդիման թագաւորին՝ տեղեկանայր ի նմանէ թագաւորն Պերոզ, ինչ է. և լուեալ ի Վահանայ զքանիօնութիւն թէ արդարև բերեալ ինչ է. և ուրախանայր յոյժ: Ապա և բազմութեան ոսկւոյն զոր բերեալ էր՝ և ուրախանայր յոյժ: Զնմանէ յառաջագոյն: Եւ լուեալ Վահանայ զամենայն ասացեալսն Վրուայ՝ ետ պատասխանի առաջի թագաւորին և ասէ. «Գիտեմ և ես զանիմաստութիւն անձին իմոյ, ըստ ցուցանելոյ զիս ձեզ Վրուայ. բայց սակայն այնքան կոյր չեմ, թէ զԱրեաց ոյժ և տեսանել անգամ չգիտեմ. որոյ ուժոյ զբազում ազգս ապստամբաց հարեալ է սաստիկ երկիւղիւ, և հնազանդեցուցեալ ընդ ձեռամբ իւրեանց ունին: Իսկ ես, որ ապստամբելս կամիմ ըստ գորա ասելոյդ՝ զոյն իսկ ինքն գիտէ, զի մի ծառայ զպատանեաց իշխեմ տիրաբար, որ ինձ երկիւղիւ սպաս ունին. գնդի իմ ոյժ այդ է: Բայց եթէ նեղ ինչ էր ինձ ի ձէնջ, և ուրեք յօտար երկիր գնալ և կորնչել կամէի, զայդչափ ոսկի այսր զի՛ բերէի, որ մինչև ցմահ իմ, թէև կարի շատ կէի՝ իմում անձինս, այլ և տասանց ևս ընդ իս, թողալ շատ էր և բաւական. և զայլ ոք ոստիկան ձեր յիմ վերայ չէր կացուցեալ, որ թէ ինձ ի հարկէ տայր բերել այսր զայդչափ բազմութիւն ոսկւոյ: Բայց թէ վաստակել գիտեմ ձեզ՝ գուք կարող էք որ զիս թէ կամիք կեցուցանել, վաղվաղակի և առ ժամայն մեծացուցանել, որպէս և կամիք»:

Եւ լուեալ զայս թագաւորին Պերոզի և այլ աւագանւոյն զայնախի յորպէս և կամիք»:

5 2ԱՏ. էր նա գործակից	13 §§. ապստամբութեան	26 2. ապստամբաց (երկրոյ ա՛ի վրայ ջնջման կշաւով)
Այսպիս ըստ ուղղագր. ԲԳՏ.	15 §§. և հասանէր	28 §§. զոյն իսկ էնք
9 2ԱՏ. չետ ինձ մօտ (2. և մօտ) երթալ Այսպիս ըստ ուղղագր. ԲԳՏ.	19 §§. զՎահանայ	30 2. գնալ
	25 2. զարեաց ի փոխարեկ նախ զարթեալոյ, սպաս յ՛ն ջնջած	35 ԲԳՏ. որ թէ ինչ

Եւ լուեալ զանուն մահուան Մամիկոնէին Վահանայ եւ քաջի եղբոր նորա Վասակայ՝ քաջալերեալք զօրացան, եւ լցեալք սուրբ Հոգւոյն շնորհիւ յորդորեցան: Սկսաւ խօսել Մամիկոնեանն Վահան եւ ասէ. «Դուք զիտէք, զի Վարդ իմ եղբայր ի գրանն է. եւ զիտեմ, թէ լուեալ է զխորհուրդս մեր Պարսկաց՝ կապին զնա եւ վշտացուցանեն. բայց ի մահ յօժար եմ քան թէ այսպէս կեալ ուրացութեամբ. եւ յայդ բան հաւանիմ ձեզ, որ ոք կարէք անել: Եւ ամենագիտին հայեցեալ ի դարձս իմ, եւ ծանուցեալ, թէ արդարեւ յամենայն սրտէ է իմ դարձիս կամք՝ արասցէ յիս նշան բարի եւ դարձուցէ առ իս զանձկալի եղբայրն իմ զՎարդ ողջ, եւ տացէ տեսանել զնա աչաց իմոց եւ ուրախանալ. եւ ասպա կատարեսցէ ի վերայ իմ գհաճոյսն իւր, որ ինչ թուիցի յաչս նորա»:

Եւ զայս ասացեալ՝ յաննն ամենեքեան միաբանութեամբ, քրիստոնեայքն եւ ուրացեալքն, եւ յաղօթս կացեալ խնդրեն զԱւետարանն սուրբ: Եւ մատուցեալ յառաջ սրբոյ քահանային, որում անուն էր Աթիկ, որ էր ընդ նոսա ի բանակին, այր բանիրուն բանիւ եւ խորհրդապահ սրտիւ, յերեկի զեղջէն որ կոչի Բճնի, եւ բերեալ սուրբ Աւետարան՝ ողջունէին ամենեքեան, եւ եղեալ իւրաքանչիւր ուրուք զձեռս ի վերայ՝ ասէին, թէ «Որ ոք խոստովանեսցի զհաւատս զայս, զոր Փրկիչն ամենեցուն եւ տէր Յիսուս Քրիստոս վարդապետեալ զբնաց ի սմա՝ եւ Որդի մարդոյ խոստովանեալ տարցի զնա առաջի Հօր իւրոյ, ժառանգեցուցանել նմա զերկնից բարութիւնսն: Եւ որ ոք խոտորեալ ուրացի ի հաւատոյս յայսմանէ եւ նենգեալ ստեսցէ Աւետարանիս երդման՝ եւ Որդի մարդոյ ուրացեալ հանէ զնա ի խաւարն ազաւաքին, ուր լալ աչացն է եւ կրճել ատամանցն»: Եւ այսպէս երգուեալք ի զիշերին եւ հաստատեալք ի հաւատն Քրիստոսի եւ հրաժարեալք ի միմեանց՝ յիւրաքանչիւր վանս գնացին հանգչել:

ԿԷ. Մի ոմն անդէն եւ անդ ի նախարարացն Հայոց, որում անուն էր Վարդ-շապուհ, ի տոհմէն Ամատունեաց, ելեալ ի խորհրդենէ միաբանութեանն, որպէս մերժեցաւ Յուդա ի գնդէն սուրբ առաքելոցն՝ զնաց ի նմին զիշերի եւ պատմեաց մարդկանին եւ այլոցն ամենեցուն զխորհուրդ միաբանութեանն, եւ զերգումն Աւետարանին, եւ զխօսս ամենայն նախարարացն Հայոց: Զոր իբրեւ լսէր մարդկանն Ատրվշասպն եւ այլ պարսիկ մարդիկն եւ ջուկք ուրացողացն Հայոց՝ սրտաբեկեալք զարհուրէին եւ անքունք լինէին զմնացորդ մասն զիշերոյն յերկեղէ: Հասեալք ի ժամ առաւօտուն՝ չուէին ի տեղւոյն եւ երթեալ բանակէին մօտ ի պարսիպ բերդին, որ անուանեալ կոչի Անի. եւ առ ազէտի՝ խրատատուք խարէութեանն եւ մարդկանն կասկածանօք կային զտիւն զայն անդէն, ծանուցանելով այլոցն ստուգիւ, թէ եւ վաղիւն անդէն լինին: Եւ ի նմին զիշերի հեծեալք յիւրաքանչիւր յերկվարս մարդկանն եւ հազարապետն եւ որք ընդ նոսա միաբանք էին՝ փախստականք լինէին: Զոր զգացեալ նախարարացն Հայոց՝ հետամուտ լինէին զինի

6 ԱՅ. յայդ բան
9 2. զգանձկալի
10 2. աչաց իմոց զնա
14 ԳՏ. իի սրբոյ.
14 ՏՏ. որում անուն Աթիկ
20 2. տարցի զնոսա
21 2. եւ ժառանգեցուցա-
նել
26 2. յիւրաքանչիւր վասն
34 2. զիշերոյն
37 2. խրատուք
39 ՏՏ. երկվարս

փախստէիցն. եւ վասն զի տեղեակ առաջնորդօք փախէին մարդկանն եւ հազարապետն, ոչ ընդ ուղղորդ տեղիս ճանապարհացն, այլ ընդ այլ եւ այլ տեղիս՝ զերծեալք անկանէին ի բերդն Արտաշատու. որոց ոչ կարէին հասանել նախարարքն Հայոց: Բայց զգրաստ ամենայն Պարսկացն կասեալ ըմբռնէին ի ճանապարհին, եւ զՄախազն Գաղիշոյ ձերբակալ արարին, ածէին ընդ ինքեանս. եւ հասեալք ի Դուին՝ երթեալ պաշարէին զբերդն Արտաշատու: Իսկ մարդկանն եւ հազարապետն գաղտ ի զիշերի ելեալ ի բերդէն փախստեայ գնային ի կողմանս Ատրպատականի: Եւ սեպուհ մի ուրծացի, որում անուն էր Վարդանբերսէ, որդի Կողթեկայ իշխանին Ուրծայ, որ էր յերգմանն ընդ նախարարն Հայոց, նենգեալ ուխտին սրբոյ՝ երթեալ աւերէր զշահաստանն Բռնավիժի, եւ առեալ զամենայն կարասի շահաստանին՝ զիմեալ ամբանայր ի բերդն որ անուանեալ կոչի Սագրայ բերդ, որ էր բերդ ամուր իշխանութեանն իւրեանց:

Իսկ ոմանք ի հայ նախարարացն ամբարշտելոցն խրատ տուեալ մարդկանին Հայոց Ատրվշասպայ՝ ասէին, թէ «Թագաւորն Վրաց ապրտամբեալ է եւ Հոն կամի հանել բայց հանեալ չեւ եւ է. եւ դարձեալ՝ Հայոց առ կայսր զգնդէ յղեալ է, եւ դու չեւ եւ երկի ի միջի. եւ ինքեանք չեւ եւ քաջիկազմեալ են, որպէս արժան է. եւ դու թէ այժմ փութով հասա- յես ի վերայ նոցա՝ զիւրով եւ թեթեով վճարես զգործ մի կարի մեծ, եւ լաւ անուն յանձն առեալ՝ պատիւս եւ շատ պարգևս գտանեմք յար- քայից արքայէ եւ դու եւ մեր: Ապա թէ ծուլացեալ հեղգաս՝ երկնչիմք, մի գուցէ զօրացեալ անձամբ եւ կամ ուստեք օգնականութիւն գտանելով՝ ոչ զիտեմք, թէ սրպէս պատահեալ իրացն աշխատիցիմք եւ զղջանայցեմք»:

Եւ հաճոյ թուեցաւ բանն մարդկանին եւ ամենեցուն որ ընդ նմայն էին. եւ վաղվազակի յԱտրպատականէ գունդ առեալ, եւ ի Կողբեաց մարդկանէն, եւ զգունդն կատաշաց որ զայն տեղօքն էին՝ զայր հասանէր յաշխարհն Հայոց՝ ի գետեղերն երասխայ. կամեցան անցանել ի գեօզն որ կոչի Նախճաւան, ի սահմանակցութեանն Սիւնեաց:

ԿԸ. Աղդ եղև առ տէրն Բագրատունեաց Սահակ, զոր Հայք եւ զօրավարն Հայոց Վահան ի ժամանակին յայնմ մարդկան կարգէին Հայոց. ասպետն Սահակ՝ զմարդկանութիւնն Հայոց. որք նախ հաստատուէս Մամիկոնէից եւ զպարապետութիւնն Հայոց. ընկալան զգործակալութիւնն. ի վերնոյն հրամանէ եւ ասպ ի Հայոց ընկալան եղև եւ ան- առ որս եւ եկք Պարսից գնդին լսելի եղև: Եւ տեսեալ դեռ եւ ան- կազմադոյն զպատրաստութիւնն Տայոց չուել: Եւ դարձեալ զամենայաղթ օգնութիւնն Աստուծոյ յիշելով՝ ասէին, թէ «Ոչ է յաղթութիւն ի բա- զումս եւ ի սակաւս, այլ ի վերին կշռողութեան ձեռինն, եւ մանաւանդ մեր գործս, որ ամենեկիմք ի նորա աջողութիւնն հայի: Արդ՝ պարտ է այլ ոչ ինչ խորհել բնաւ, բայց ստիպով ընդդէմ նոցա գնալ, եւ

5 2. ձերբակալ
9 2. վարդանբերսի
17 2. բայց հանել
23 ՏՏ. գտանելով որպէս
25 2. Թուեցեալ
28 2. այստեղ եւ յեսոյ մեծ
մասամբ մամիկոնեանց
39 ԲԳՏ. եւ ի սակաւ
40 ՏՏ. յաջողութիւնն
41 2. ոչինչ այլ

զգօրութիւն յազթութեանն ի Փրկչէն բոլորեցունց հայցել: Խորհէին և զայս ևս Աստուծոյ մտարկութեամբ, մնալ մարգղանին Սահակայ և սպարապետին Հայոց Վահանայ Մամիկոնենի և ոմանց յայլ նախարարացն անդէն յոտանին, ի քաջաբերութիւն և ի բարի յոյս երթելոցն յառաջ, 5 ի վարհուրումն և ի բեկումն սրտից կողման անօրինացն: Եւ որք պատրաստեալք այնուհետե ի պատերազմն կազմեցան՝ Սիւնին Բարգէն, զոր անուանեցին ի ժամուն իշխան տէրութեան Սիւնեաց, և ամենալաւ քաջ սեպուհն Մամիկոնէից Վասակ, եղբայր սպարապետին Վահանայ, և Գարջոյն Մաղխազ, և երկօքեան որդիքն երանելոյ կամսարակա- 10 նին Արշաւրայ, Ներսէս տէր Շիրակայ և Հրահատ նորին եղբայր, և երկու արք ի Գնունեաց տոհմէն, Ասոմ իշխանն Գնունեաց և եղբայր նորին Առաստոմ, և գունդ ընդ նոսա, որ էին թուով ընդ բնաւ չորեք հարիւր այր:

Եւ մտեալ նոցա յեկեղեցին՝ երկիր պագանէին տեանն Աստուծոյ և արարչին ամենայնի և զօրացուցչի, և խնդրէին ի նմանէ առաքել օգնականս ընդ նոսա զճգնութիւն սուրբ նահատակին Գրիգորի և զամենայն սրբոց և զարդիս նահատակիւց քրիստոսաիրացն Հայոց, և զզօրութիւն սուրբ խաչին: Եւ Փրկչին Գրիստոսի զթացեալ մարգասի- րապէս և հայեցեալ յարժանաւոր խնդրուածս նոցա՝ առաքէր ընդ նոսա օգնականս զոր խնդրեցին ի նմանէ, և յուղարկէր խաղաղութեամբ: 20 Երկիր պագանէին նախարարքն և ամենայն արք զօրուն որք ընդ նոսայն էին՝ և հրեշտակակրօն սրբոյ կաթողիկոսին Յոհանայ, որոյ նպարակեալ յուղարկեաց զնոսա իւր ստոյգ և արդար սպառն զօրհու- թեամբ ի գործ պատերազմին:

Եւ ապա հրաժարէին յասպետէն Սահակայ մարգղանէն և ի զօրա- վարէն Հայոց Վահանայ Մամիկոնենէ և յայլ ընկերակցաց իւրեանց, որ անդէն յոտանին առ նոսա մնալոց էին. և զնացին ստիպով խնդալից յօժարութեամբ: Եղեալ ի մտի՝ ասէին, թէ «Ո՛վ գիտէ, կարեմք հասանել ի հունն, ուր գունդքն Պարսից անցանել կամին. և դարձեալք յանե- րեոյթ տեղոյ՞ ուրեք սպասեմք. և յորժամ գիտեմք, եթէ կէս գնդին անցեալ է ընդ գետն՝ անկանիմք ի վերայ անցելոցն, և թերևս վիասել ինչ կարեմք. նոյնպէս և մնացելոցն ի նոցանէ դարձեալ գիւրով կարեմք լինել զամազիւտ»:

Եւ եկեալք ի գիւղն որ անուանի Վարազկերտ, լուան եթէ գունդքն 35 Պարսից անցին ընդ գետն ամենեքեան, և են թուով ևօթն հազար: Եւ քաջ սեպուհն Մամիկոնէից Վասակ, քանզի առաջապահ էր այն օր՝ գնայր յառաջ ի գետն որ անուանի Կոռակք. թերևս լինիցի ինչ հնար, ասէ, ջանամ առնուլ զգնդին Պարսից զհանգամանս, թէ է՞ն ինչ եթէ ոչ: Եւ երթեալ ի Կոռակս յօթ՝ յանկարծակի յառաւօտուն ծագել հասեալ ի նոյն գետ և մարգղանն պարսիկ Ատրվշնասպ՝ լսէր զՄամիկոնենէն Վասակայ, թէ անդ է: Եւ քաջ սեպուն Մամիկոնէից Վասակայ գիտա- 40 ցեալ զԱտրվշնասպայ և զնոցանէն որ անդ էին՝ հնարս փրկութեան

9 Աս. գայրջոյն
9 2. մաղխազի

22 2. կաթողիկոսին
34 2. ի գետն

34 ՏՏ. գունդն Պարսից
42 ՏՏ. Հնար

քաջութեամբ խորհեցաւ, որով զգունդն իւր սպրեցուցանել կարացէ ի ժամուն: Հրաման տայր երկուց երկուց գոյգ, և կամ երկից և կամ եւ յոլովից, ընդ այլ և այլ անյայտ տեղիս և ընդ փողոցս ելանել ի շինէն, և զատ ի միմեանց փութալ հասանել ի գետն Վարազկերտ, ուր նախա- 5 բարք և այրուծի Հայոց էին, և տայր գիտել նոցա: Եւ ինքն քաջ սեպուհն Մամիկոնէից Վասակ պատրողական բանիւք բանդագուշացու- ցանէր պատգամաւորօք զԱտրվշնասպ ասելով, թէ «Ես պատգամ ունիմ առ քեզ զՀայոց, զորս լուեալ քո և որք ընդ քեզ են՝ հաստատ հաճոյ համարիք և օգուտ զայնպիսի լուր և՛ Արեաց տեանն և՛ Հայոց աշխար- 10 հիս»: Եւ Ատրվշնասպայ լուեալ, թէպէտ և զաղտ ի միտս ուրախանայր, կարծեցեալ, թէ հաստատ ի նուաճումն գան՝ այլ սակայն առնա խտտագոյնս յղեալ ասէր, թէ «Աշխարհ մի ապստամբ Վասակայ գիտացեալ. զիւրոյ 5 և քաջի սեպուն Մամիկոնէից Վասակայ գիտացեալ. զիւրոյ այրուծիոյն զերծեալք անվիասք, և թէ չիք ինչ կասկած այնուհետե՝ պատասխանի արարեալ եկելոցն յԱտրվշնասպայ՝ ասաց, թէ «Մեր ցայժմ ոչ վատ ինչ գործեալ է և արքունի իրաց վիաս արարեալ. բայց դու ինձ հրամայեան ասել զպատգամն, և ձեր լուեալ՝ ապա հայեցարուք յարժանն, և ծաներուք զոր ինչ պարտ է առնել»: Եւ արձակեալ զպատ- 20 գամաւորսն, և ինքն հեծեալ յերկարն՝ ասաց ցայլ Պարսիկան որ կային անդ, թէ «Ես ծաղր առնելով ընդ ձեզ խօսեցայ զբանսն առ պատգամա- ւորսն. այլ զիս ուրուք առ ձեզ պատգամ չէ յղեալ. բայց ես տեսանել զձեզ եկի, թէ որպիսի ինչ էք. այլ դուք էք մարդիկ վատք և անպիտան, և եկեալ էք ի վատի խնդիր, և պատահէք չարի և կորնչիք»: Ասացեալ 30 այսպէս քաջի առն՝ գնաց ինքն ի բաց անհոգութեամբ և յաներկիւզս: Եւ եկեալ քաջն ի գունդն Հայոց՝ պատմեաց նոցա, թէ գունդ բազում աշտպէս քաջի առն՝ գնաց ինքն ի բաց անվիտանք են և քերթանեան սեպուհէն միա- 25 է, բայց յոլովք ի նոսա անպիտանք են և քաջ Մամիկոնեան սեպուհէն միա- Եւ լուեալ զայսպիսի բանս ի քաջ Մամիկոնեան սեպուհէն, թէ պարտ է զի ի դաշտէն ի լեռնակողմն փոխել. խորհելով միաբան զայս. «Զի եթէ հարեալք, ասէ, ի գիմի, օգնականութեամբն Աստուծոյ զօրեմք՝ 30 այն աջող իսկ է և բարի. և եթէ այլապէ ինչ գիպի՝ պահպանութիւն է մեր ամրութիւն լեռնակողմանն և օգուտ մեզ»: Եւ եկեալ չուեալք բանակեցան ի գետն Մասեաց, որում անուն էր Ակոռի:

Եւ լուեալ, թէ առ վաղիւ գունդն Պարսից գայ ի վերայ նոցա ի պատերազմ՝ կանխեցին ըստ սովորութեան աւուրցն ի պաշտօն 35 ի գիշերոյն. և կատարեալ զաղօթս առաւօտուն՝ կազմէին և նոքա որ անդ գիշերոյն. և կատարեալ զաղօթս առաւօտուն՝ Եւ բաժանեալ զչորեք հարիւրսն ի չորս էին՝ ընդգէմ նոցա ի պատերազմ: Եւ բաժանեալ զորսգլուխս ի ժամուն զիշխանն առաջս՝ միջին վայրին կարգէին զօրսգլուխս ի ժամուն զիշխանն Սիւնեաց Բարգէն և քաջ սեպուհն Մամիկոնէից Վասակ, և անեալ 40 կողմանն զԳարջոյն Մաղխազ, և կողմանն աջոյ զԳնունիսն երկուսին,

18 ՏՏ. զպատգամաւորն
21 ՏՏ. տեսանել ձեզ
22 Աս. մարդիկ
24 ՏՏ. աներկիւզս
26 2Աս. քերթանեան շա-

ւարեան: Այսպիս ըստ
ուղղագր. ԲԳՏ. (ըստ Բ.)
29 Թերևս պարտ է մեզ...
29 2. ի լեռնակողմն...
խորհելով մի բան

32 2. ամրութեան
36 2. գիշերոյն
37 2. բաժանել
39 ՏՏ. անեակ կողմանն
40 2. մաղխազ

զիշխանն Գնունեաց Ատոմ և գնորուն զեղբայրն զԱռաստոմ. և ընդ մէջ երկոցունց մասանցն զքաջն և զընտիրն զիշխանն Շիրակայ զՆերսեսն Կամարական և գնորուն եղբայրն զՀրահատն պատրաստական յօրինէին: 2ի որ կողմն տկարացի՝ ասեն, նոցա հասեալ փութով զօրացուցեալ 5 օգնեսցեն, և յամենայն կողմանց ոյժ լինիցին. քանզի ամենեքեան վստահ էին ի յարսն՝ որպէս ի լաւս և յարգարս և յուխտասպահս:

Եւ այսպէս յօրինեալ զչորեք հարիւր արսն, և տուեալ փառս Աստուծոյ՝ ազազակէին միարան ասելով. «Օգնեան մեզ, Աստուած փրկիչ մեր, 10 վասն փառաց անուան քո. մի երբէք ասասցին ի հեթանոսս, թէ ուր է Աստուած նոցա»: Եւ ելեալ կային ճակատեալք ի վերայ բարձրաւանդակի լանջակողմանցն յայտնաւորին: Զորոց այնքան զսակաւութիւնն Հայոց տեսեալ զօրացն Պարսից՝ ոչ ինչ այլ կարծեցին, բայց եթէ կամաւ խելացնորեալ ի խնդիր մահու են եկեալք: Եւ քաջ ի հեռաստանէ այր- 15 ընտիր ի զօրացն Պարսից յարձակեալք ի վերայ զօրացն Հայոց՝ բազումք յետսէին վատածիոցն Պարսից, և քաջածիքն յառաջեալ հասանէին ի տեղի պատերազմին: Յորս և ի ժամուն Մաղխազն Գարջոյ, առեալ զիւրև զհարիւրսն, նենդեալ ուխտի Աւետարանին՝ ի գունդն Պարսից անկանէր. և մնային շուք ըստ հրամանին Աստուծոյ երեք հարիւրն Հայոց, ըստ ընտրութեան երեք հարիւրոցն ընդ Գէգէնովի: Որք զիմեալք 20 ի վերայ զօրացն Պարսից, օգնականութեամբ Բարձրելոյն յառաջեալ զընտիր ընտիր արս պատերազմին անդէն և անդ ի տեղուջն զիաթաւալ յերկիր կործանէին. և զայլ բազմութիւն գնդին Պարսից ձորոց և առապար տեղեացն ցրուեալ վատնէին: Անդ ի կողմանն քաջին Վասակայ սեպհին Մամիկոնէից և Սիւնուոյն Բարգինայ անկեալ սատակէր Ատրը- 25 վշնասպն մարզպանն և այլ արք *աւագ և նախարարք յուրացողացն Հայոց և այլ բազում Պարսիկք. նոյնպէս և ի կողմանն Ատոմայ և Առաստոմայ բազումք մեռանէին ի քաջ արանց: Որ և զտէրն Սիւնեաց զԳիհնոն պահելով միւսում ևս չար ժամու՝ զերծեալ ապրեցուցանէր թշնամին արդարութեան մազապուր ի ձեռացն Ատոմայ և Առաստոմայ: 30 Բայց նախ զյառաջեալ այր ի գնդէն Պարսից՝ Հրահատ որդի երանելոյ Կամարականին Արշաւրայ հարեալ նիզակաւ սատակէր:

Եւ մինչդեռ նոքա այսպէս քաջալերեալք աջով հօրին գործա- մխեալք էին՝ առեալ Գարջուլայն Մախագու զգունդն Կատշաց հանդերձ և այլ ապստամբօք Հայ որերով և այնու ևս գնդաւ որ ընդ իւրն էին, 35 և յայլ կողմն կարթեալ ըստ աներևոյթ ձորոցն խորութեան՝ հասեալ կայր զինի ուխտասպահ զօրացն Հայոց ի կողմանէ. կարծեցեալ անմտա- զիւր գնոսս յայնմ պարապութենէ կոտորելոյ զթշնամին Աստուծոյ,

1 2. և ընդ մէջս
2 2. գնեքսեին
6 ԲԳՏ. ի լաւսն և յար-
զարսն յուխտասպահս
ՍՏ. ... և յուխտասպահ-
սըն: 2. ի լաւս և յար-
զարս և յուխտասպահս
7 2. չորեքարիւր
8 2. օգնեալ
9 2. և մի երբէք
10 Սարգ. ՀԸ, 9-10
10 2. Աստուած նոցա՛ից
յեսոյ. յամենայն ուր-
Հնեալ է աստուած
18 2. անդանէր
21 ՍՏ. զընտիր արս: 2.
զընդիր ընդեր
26 2. նոյնպէս և կողմանն

27 ՍՏ. տէրն Սիւնեաց
29 ՍՏ. զթշնամին
29 ՍՏ. մազապուր
30 ՍՏ. երանելոյ
36 ԲԳՏ. մտաղիւր: Թերեւս
ուղղելի անմտաղիւր
գնոսս՝ յանպարազու-
թենէ...

կամէր ի թիկանց կուսէ անկանել ի վերայ զօրացելոցն ի Քրիստոս, և անուս մեծ ժառանգել: Իսկ տանել զյաղթութիւնն խարէութեամբ և անուս մեծ ժառանգելոյ ի Կատշացն ուրումն յանկարծակի զձայն խողխողման զՀայ սպանանելոյ ի Կատշացն լուեալ՝ բողոք արկանէր առ արսն Կամարականս. որոց ցատուցեալ 5 առնն՝ կամէին սպանանել գնա, թէ գունդ մեր է, և դու խարէութեամբ գմեծ իրս կորուսանես: Եւ ապա հաստատեալ Ներսեսի ի լրտեսելն եղբորն իւրոյ Հրահատայ, եթէ գունդն՝ թշնամեաց է՝ զիմեալ յարձակէին ի վերայ անչափ բազմութեան երկոքին եղբարքն սակաւ արամբք: Անդ հասեալ հայրանման Կամարականն Ներսես՝ զօրագլուխն Կատշաց, 10 զայր հօր և զմարտիկ, հարեալ նիզակաւ անդէն ի տեղուջն սատակէր, և զայլ ամենայն գունդն արկեալ առաջի՝ բազում արանց զիակունս, առաւել քան զայլ մեռեալս պատերազմին՝ կործան յերկիր վարէին: Եւ լինէր օրն այն օր նշանաւոր ուրախութեան հաւատացելոցն ի Քրիստոս, և օր ամօթոյ և կորանաց ամենայն ուրացելոցն ի Քրիստոսէ, և ճմար- 15 տապէս կատարեալ հաստատէր բան մարգարէին որ ասէ, թէ «Որոց Աստուած օգնէ՝ մի գնազարս հալածէ, և երկուս զբիւրս շարժէ»:

Եւ տեսեալ այնպիսի փառաւորապէս վճարումն գործոյ թշնամոյն արգարութեան սատանայի, և ի կոր կործանեալ, խորհեալ, թէ կարի անհնարին ամենայն ինչ ընդդէմ իմոց կամաց գործեցան, և արդ՝ յայլ 20 ինչ չեղէ ձեռնհաս և նկուն գտայ՝ գոնէ առ վայր մի տրամեցուցանեմ զսիրտս քաջացն, որք դեռ ևս ոչ գիտեն զանցս աղէտիցս իմոց և զկործանման: Եւ գտեալ իւր արս Վառգոյ, և զմիւսն ի տոնմէն Սահառու- Գնթունեաց, որում անուն էր Վասակ. և եկեալ արքն երկոքեան ի վաղիւն ուունեաց, որում անուն էր Վասակ. և եկեալ արքն երկոքեան ի տոնմէն Սահառու- 25 ճեպով ընդ ծագել առաւօտուն՝ գոյժ աղաղակի լսելի առնէին յականջս հայրապետին սրբոյ Յոնանու և երկոցունց աւագ իշխանացն Հայոց, մարզպանին Սահակայ և Վահանայ Մամիկոնէի: «Սառնեցան, ասեն, սաստկապէս կողմանքն երկոքեան ի պատերազմ, — որոց բնաւ և տեսեալ չէր զգործ պատերազմին, — և զօրացաւ կողմն Պարսից, և ի պարտութիւն 30 մասնեցաւ գունդն Հայոց, ի փախուստ դարձան. և անկեալ զօրաւորքն ի սուր թշնամեացն՝ մեռաւ քաջն Մամիկոնեան Վասակ և լաւ Սիւնին Բարգէն և երկոքեան արքն անուանիք, տէրն Շիրակայ Ներսես, սիրելի եղբարքն իւրով հանդերձ Հրահատաւ: Եւ արքն Գնունիք Ատոմ և Առաս- տոմ և այլ ամենայն զօրքն Հայոց ի լանջակողմանս Ակոռայ տապաստ 35 անկեալ զիակնացան. և մեք միայն մնացաք ի գուժկացն Յորայ, և եկեալք պատմել ձեզ»:

Եւ չև ևս սփռեալ տարածանէր համբաւս այս ի Դուին, զի մի շատագոյն ուրախացի աղմկելով զքաղաքն չար դեն՝ զայր հասանէր վաղվաղակի հրեշտակ աւետար ի տոնմէն Գնունեաց, որում անուն էր 29 ՍՏ. գործ
35 2. զիակնացն
35 2. յովսայ
37 2. ի դըււն
38 2. յուսանցումն նոր
գլխի նշան §

3 2. որումն, առաջին ո՛ր
վերելից աւելացրած է
3 ԲԳՏ. սպանելոյ
12 ՍՏ. կործանէր յերկիր
վարէին: Այսպէս ըստ
ուղղագրութեան ԲԳՏ.
16 Բ. Օր. ԼԲ, 30

19 2. այլ ինչ
21 ՍՏ. աղէտիցս իմոյ
23 ՍՏ. և միւսն
27 2. մարզպանին սահա-
կայ ունի յուսանցումն
նոր գրով
28 ՍՏ. կողմուք

Առաստուծ. ձայն բարձեալ գոչելով ասէր. «Յաղթեանց զօրութիւն սուրբ խաչին, և միշտ յաղթէ»: Տայր զրոյց և զսքանչելիան Աստուծոյ, զոր արար սրբոցն բարեխօսութեամբ առ իւր սիրելիսն, և զչարաչար բեկուճն և զամօթն, զոր գտեալ ժառանգեցին փաղանդ ուրացողացն: Եւ լուեալ 5 զայս ձայն աւետեաց հայրապետին Հայոց Յոհաննու և աւագ իշխանացն, մարզպանին Սահակայ և սպարապետին Հայոց Վահանայ, և ամենայն նախարարացն Հայոց և ուսմկացն՝ զիմեալք միաբանութեամբ ի տունն Աստուծոյ, որոյ հօր է զօրութիւն իւր՝ գոհանային, երկիր պագանէին միայնոյ ճշմարտին Աստուծոյ և անընդդիմակայ հրամանի կամաց իւրոց: 10 Եւ երանելի կաթողիկոսն Հայոց Յոհան տայր սաղմոսել ի սաղմոսէն քսաներորդէ իններորդէ. «Լուաւ ինձ տէր և ողորմեցաւ, և տէր եղև ինձ օգնական: Դարձոյց զուզ իմ յուրախութիւն. զերժ յինէն զքուրձ, և ինձ զգեցոյց զուրախութիւն: Որպէս սաղմոս ասացեն քեզ փառք իմ, և այլ մի ևս զղջացայց, տէր Աստուած իմ, յաւիտեան խոստովան եղէց քեզ»: Եւ կատարեալ զպաշտօնն՝ զատիկ ուրախութեան առնէին. նախ հոգալով զաղքատացն յազումն նկատէին, և ապա ինքեանք ուրախա-

նային ցնծալից ուրախութեամբ: Եկեալ հասանէին և զօրքն ի պատերազմէն, պատմելով զնորոգ Աստուծոյ զօրութեանն յաղթութիւն, շնորհեալ նոցա զմեծ յաղթութեանն անուն, և զթշնամեացն տալ զխորտակման և զամօթոյ զվիճակն. և փառաւորելով զՔրիստոս՝ համբուրէին զմիմեանս ողջունիւ ուրախութեան, և անհոգ խաղաղութեան ի հանգիստ ձմերանուոյն մտանէին. հոգային առ գարունն զպատրաստութիւն պատերազմին:

Հ. Եւ գեսպան ստիպով առ թագաւորն Վրաց Վախթանգ առնէին, տալ նոցա Հոն ըստ բանի խոստմանցն իւրոց: Եւ նա ժամավաճառ բանիք երկայնէր զասացեալսն իւր. և ապա ուստեք ժողովէր Հոնս երեք հարիւր և առաքէր ի Հայս. և չև ևս անցեալ ամիս մի ի ձմերանուոյն՝ փոյթ պատճառադրութեամբ անդրէն առ ինքն կոչէր: Եւ մնայր աշխարհիս Հայոց զօրութիւն օգնութեան՝ Քրիստոս, յոր ապաւինեալն էին և յուսային. այլ ի մարդկանէ ոչ ոք էր որ օգնէր նոցա:

Առաքէր զօրավարն Հայոց Մամիկոնեանն Վահան յերեկելի և յականաւոր ազգն Արծրունեաց, և յազգս գաւառին Անձևացեաց և Մոկաց, և առ ազատորեարն Ռըշտունեաց. տայր գիտել, եթէ սրպէս յառաջնունն օգնեաց Աստուած յուսացելոց իւրոց, և ասէր, թէ «Զճշմարիտ և զարգար օրինացս մերոց զհաւատ և զբարոգութիւն իւրաքանչիւր ոք ի ձէնջ քաջ գիտէք, և ոչ էք կարօտ յուսերէ ուսանել, այլ և զտոչորումն իբրև զհնոց մոլորութեան մոգուցն տեսէք, թէ սրպէս վառեալ այրեաց զամենեցուն ոգիս բաց ի սակաւուց: Արդ՝ աւազիկ եհաս ժամ արդար մշակին Քրիստոսի, որոյ առեալ զհեծանոցն սրբել զկալ իւր, և

3 88. սրբոյն
5 2. յովհաննու
9 2. միայնուոյ
9 88. անընդդիմակ: 2.
անընդդիմակոց
12 2. իմ օգնական... ըզ-

սուք իմ... զքուրջ
15 Սաղմ. 106, 11—13
19 2. ըզօրութեանն (ը՛ի վրայ զնրման նշանով)
22 88. այստեղ ևւ յիտոյ ձմերանոյն

33 2. և թէ ո՛րպէս
35 2Աս. և իւրաքանչիւր
37 88. առեալ այրեաց: 2.
գաւառ այրեաց— Այսպ. ըստ Գ. Տ.—Մ.

զցորեանն մաքրեալ՝ յերկնից շտեմարանս ժողովէ, և զյարդն անշէջ յաւիտենից հրոյն մատնէ յայրումն: Եւ արդ՝ որ ոք կամի լինել ցորե- նահատ՝ ընծայեացէ զինքն Աստուծոյ, և կեցցէ. և որ ոք յետս ընկրկեալ յարգեացի՝ յաւիտենից և անանց գեհնին եղեալ լուցկիք այրեացի և մի 2 շիջցի: Եւ ես ոչ զօք բռնաբարելով քարշեմ յօգուտ իւրաքանչիւր անձին, այլ յորդորելով յիշեցուցանեմ ամենեցուն զփրկութիւն և զկորուստ, որ զիպի յայցելութեան աւուրն: Քանզի որ ոք խոստովանի զճշմար- տութիւնն՝ փրկի ի գեհնէն, և որ ոք սայթաքեալ մոլորի յուղորդ 3 ճանապարհէն՝ զանդիւստ կորուսան կորնչի: Արդ՝ որ ոք հոգացեալ ինդրէ զգիւտ անձին և տենչի անմահ կենացն լինել ժառանգորդ՝ եկնք ինդրել զվրէժ եկեղեցւոյ թշնամանաց, որով թշնամանեցաւ ի բազում 4 ժամանակաց և ամաց յարհամարհող ուրացողացն: Եւ որ ոք խորհիք զմարմնոյ երկիւղ և ծառայել ցանկալք մոլորութեանն բարբանջմանցն՝ 5 ընակեցէք ի խաւարի, չեղեալք արժանիք հայել յարդարութեան արե- վալն Քրիստոս. այլ ինձ հոգողապէս բողբոյս հատուցէ վարձս արդար վարձահատոյցն Քրիստոս: 6

Եւ լուեալ զայս պատգամ չորեցունց զաւառաց նախարարացն, կէսքն փափաքեալք աջոյ կողմանն՝ գրո՛հ տուեալ ընթանային ի հօտ ոչխարացն ժամանել. և այլք ընդ զասակս այժեաց ձախակողմեան հաղորդեալք՝ զնային անդարձութեամբ ի խաւարն արտաքին: Ոմն յԱն- 7 ճաւացեաց նախարարացն սեպուհ, որում անուն էր Յոհան, և միւս ևս երուանդունի, Ներսէս անուն, միաբանեալ ի ինդիր բարի ցանկութեան, ընդ որս և հաւանեալ և այլ արք ճշմարտութեան նուիրիչք՝ զնային խառնել ի գունդն զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնեանի: Եւ մինչդեռ 8 ժողովեալ զնային ի ճանապարհի, մերձեալք ի քաղաքագեղն որ կոչի Առեստ, ի ժամանակի քառանորդացն պահոց, ի մեծի շարաթու զատ- կին, յանկարծակի յանգագաստից եկեալ հասանէին ի վերայ նոցա իշխանն Անձևացեաց Սևուկ անուն և իշխանն Մոկաց Յոհան անուն, բազում 9 սյրուծիով, ընդ առաւօտուն ծագել: Եւ սոցա զգացեալ՝ կէսքն զինեալք և կէսքն թէպէտ անպատրաստք էին, այլ օգնութեամբն Բարձրելոյն 10 քաջալերեալք՝ հարկանէին ի դիմի աներկիւղապէս. և նախ Ներսէս երուանդունի յարձակէր ի վերայ իշխանին Մոկաց Յոհանայ, և հարեալ նիղակաւ, օգնելով նմա և Անձևացւոց սեպին Յոհանայ՝ յերկիր կործա- 11 թէ անուր եւթ պիտի նէին: Որոյ ասացեալ էր երբեմն հարտաբար պարծելով զԱնձևացի սեպին Յոհանայ, թէ «Նմա, որպէս կովու, բայց թէ անուր եւթ պիտի 12 արկանել. այլ նա ումպիտոյ է յայլ իրս, յօգուտ կամ ի վնաս»: Եւ լու- 13 թէ «Զանուրն ես բերեմ, բայց արկջիր դո՛ւ ի պարանոցն»: Որ յազգս ամբարտաւանութեան բանիցն, հարեալ կովուն եղջերն շարաչար՝

սուած
18 2. զւոչ
20 88. ոմն Անձևացի նա- յախարացն սեպուհ մի
21 2. յո՛ւնեան
24 2. խառնել, ի՛ն գրուած փրկութի վրայ

25 2. և քաղաքակեղն
29 Աս. ընդ . առաւօտն ծագել
29 88. զգացեալք
32 2Աս. այստեղ ևւ յիտոյ երուանթունի

որով ես կարող լինէի զԱրեւաց տեառն և զաւագացն զմիտսն ուղղել ընդ իս. եթէ գտանէի ինչ ոչ պարզեա՛ գոնեա լով աշօք ուղիղ հայէին ընդ իս, և շատ էր ինձ: Եւ իբր ի վաստակսն, զոր վաստակէի ըստ իմում գիտելոյ, թերութիւն ինչ ոչ տեսանէի, և առաւելս ինչ յաւելուլ և վաստակել չգտանէի հնարս, և զթշնամեացն բերանս ի բանասարկութենէ խնուլ ոչ կարէի, և տեառն և ձեր ականջք ի բաց էին ի լսել զստութիւն և չխորհել վասն իմ ուղղակի, և իբրև ոչ ինչ գտի պատճառանս ծանր տրտմութեանն որ կրէր յանձին իմում ի սպառ, և փախչել յաշխարհէս չկարէի՝ խորհուրդ չար ի մտի արկի, և անձամբ զանձն սպանի. և երանի՛ր եթէ լով զմարմինս էր սպանեալ. այլ ես զհոգիս և զմարմինս ի միասին կորուսի: Քանզի ուրացայ զճշմարտութիւնս զոր գիտէի, թէ ստոյգ Աստուած է արարիչ և տէր ամենայնի, և երկիր պագի ստութեան և մոլորութեան. զոր այսօր առաջի ձեր և առաջի ամենայն աշխարհիս խոստովանիմ, թէ ստութիւն է և աղտեղի խարէութիւն: Եւ յետ կործանմանն յորում կործանեցայ՝ մաշէի յերկիրդէ զամենայն օր, թէ գուցէ մեռանիցիմ սովին մեղօք և կորնչիցիմ զյաւիտենական կորուսան. կալեալ ի բռին զողի իմ՝ ի բաց մերժեցի զերկիր թագաւորաց, ընկեցեալ յանձնէ կոխեցի զուրացութեանն խիղճ և լուսաւորեցայ: Այսուհետև ուրախ եմ և պատրաստ հալածանաց, աղքատութեան, վշտի և մահուան. զի որում և գիպիմ քրիստոնէութեամբ՝ ուրախ եմ և անահ:

«Բայց դու զոր խօսիսդ՝ և արդարև կարես առնել, և հաւանի թագաւորն նուաճել զմեզ՝ և նախ քան զամենայն՝ զքրիստոնէութիւն շնորհէ աշխարհիս Հայոց, և զաղտեղի վաճառդ հատանէ յաշխարհէս մերմէ, զոր անպիտան և վատ մարդիկ գնեն ի ձէնջ խարէութեամբ, և ընկալեալ ծաղր առնեն և զձեզ և զմոխիրն. և զմարդ ճանաչէք զլաւն և զանպիտան, և գործ խնդրէք յիւրաքանչիւր ումեքէ, և ոչ կատակաբանութիւն. և ի գործ հայիք՝ տալ ըստ վաստակոց զհատուցումն, և ոչ ի լիտէբանութեան խարէութիւն. և կարէք զրել և կնքել, թէ ի մերմէ բռնութենէ եղև ձեր յանցումնդ, և ոչ ի ձեր ստահակելոյ և յանդգնութենէ, և թողուք. և զտոհմիկն առ տոհմիկս ունիք և զվատտոհմական առ անտոհմակս. և թէ այդպէս նուաճէք զմեզ՝ մեր բնիկ տեարք էք և հարցն մերոց և նախնեաց, և մեր ծառայութիւն առնեմք և հպատակ լինիմք: Ապա եթէ նոյնպէս զյետիսնսն առ լաւսն ունիք և զլաւն յետս տանիք, և աղտեղի մեղաց վաճառէք զիշխանութիւն աշխարհիս, և ոչ ըստ իրաւանց հայել յարժանաւորսն և ի պիտանիսն տայք՝ մեք որ ապստամբեցաքն՝ ոչ եթէ գիտէաք, եթէ մեք Արեւաց առաջի ինչ կարեմք կալ, զի և զմեր տառապանացս ոյժ գիտեմք և զԱրեւաց այնպիսի մեծ և անհամար գնդի և ուժոյ զաստիկութիւն. բայց միայն զմեռանելն եղաք առաջի, և նմին պատրաստ եմք. և առաւել ևս ուրախ եմք, զի զանուանի

2 2. պարզև	16 Աս. կորնչիցիմ	տակաբանութիւն
4 88. Թերութիւն ոչ տեսանէի	21 2. և անմահ	28 ԳՏ. զհատուցումն, ոչ ի լիտէբանութեան
8 2. ծաղր տրտմութեանն	26 88. ծաղր առնեն զձեզ	37 2. առաջի չկարեմք կալ
10 88. երանի թէ	27 2. յումեքէ	39 2. զանհամար
	27 ԲԳՏ. ումեքէ, ոչ կա-	

և զլաւ մահ մեռանիմք քրիստոնէութեամբ, քան թէ ուրացութեամբ գնել զանցաւոր փառս, և զյաւիտենից կորուսան ժառանգել»:
 ՀԶ. Եւ մինչդեռ Միհրան և զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան զայսպիսի բանս ընդ միմեանս խօսէին՝ յանկարծակի դեսպան հասանէր 5 ի գրանէ և ստիպով զՄիհրան ի դուռն կոչէին: Եւ նորա չուեալ ամի- նայն բազմութեամբն գնայր ձեպով ի դուռն, առեալ ընդ իւր զկապեալն Հրահատ և զերանելին Յազդ և զայլ կապեալսն: Զորոց զհետ երթայր տրտմութեամբ և բազում փութով սիրելի եղբայր նորուն, տէրն Շիրա- կայ Ներսէս, արամբք ընտրելովք, որոց տեսեալ զանհնարին անսպառ 10 ողբումն Ներսէսի, սիրով խանդաղատեալ, զբարիս նոցա յիշելով՝ երթային ընդ նմա: Որոյ յօրէ ունելոյ զՀրահատն Պարսկացն՝ ոչ էր եղբայրն նորա Ներսէսի տեառն Շիրակայ զաղարեալ ի լալոյ, և ոչ էր եղբօր նորա Ներսէսի տեառն Շիրակայ զաղարեալ հաց առանց արտաս- հանգուցեալ ի վերայ անկողնոյ, և ոչ ճաշակեալ ինէր բերան նորա: 15 Եւ երթայր զհետ գնդին Պարսկաց, ածելով զմտաւ, թէ քիտէ, լրտեսեալ եւ երթայր զհետ գնդին՝ անկեալ ի վերայ կարասցէ գնա ուրեք ի զատագոյն թեկի գնդին՝ անկեալ ևս զիպեալ մահու՝ հանգեայց յան- զերծուցանել. և կամ թէ ոչ՝ գոնեայ ևս զիպեալ մահու՝ հանգեայց յան- միսիթար տրտմութենէս: Եւ երթեալ բազում անգամ օթս զհետ, և ոչ ինչ կարացեալ գտանել հնարս, և մերձեալք որպէս թէ օթեանաւ միով 20 ի սուրբ տեղի տան նահատակին Գրիգորի ի գեօղն որ անուանեալ կոչի Բագաւան, և տեսեալ կամսարականին Ներսէսի զտեղին նահատակին Գրիգորի, և յիշելով զտրտմակցութիւն սրբոց ընդ վշտացեալս, և զհա- մարձակութիւն սրբոյ առն Գրիգորի առ Աստուած՝ ձայն սաստիկ մարձակութիւն սրբոյ առն Գրիգորի արձակեալ առ այրն Աստուծոյ՝ աղա- 25 բարբառոյ հանդերձ արտասուօք արձակեալ առ այրն Աստուծոյ՝ աղա- զակեաց ասելով. «Տէր Գրիգոր, որ զսաստիկ մէզ ամբարշտութեանն մեղաց մերոց մերժեալ փարատեցեր յաշխարհէս Հայոց, փարատեան և մեղաց մերոց մերժեալ փարատեցեր յաշխարհէս Հայոց, և շնորհեան ինձ զանձկալի զիմ սաստիկ մէզս տրտմութեանս ի սրտէս, և շնորհեան ինձ զանձկալի զեղբայրն իմ տեսանել առողջ առ իս. քանզի հնարաւոր է Աստուծոյ 30 ամենայն, և զքո խնդիր քաջ ախորժելով կամի լսել և կատարէ»: Եւ այսպէս մեծաձայն բարբառով և ողբալով աղաղակեաց կամսարականն Ներսէս առ այրն Աստուծոյ Գրիգորիտս. ոչ թէ բերանով բարբառէր, և փրկչին Աստուծոյ անդ և անդ հանեալ զկապեալն Հրահատ ի շրջափակ զգուշութենէ պահապանացն, արձակէր խաղաղութեամբ առ 35 սիրելի եղբայրն իւր և յաշխարհ: Զայնժամ տեսեալ զաներկիւղապէս և զքաջաբար ելս կամսարա- կանին Հրահատայ՝ զօրագլխին Արեւաց Միհրանայ և այլ աւագանւոյն որ ընդ նմա էին՝ հրաման տային ածել զերանելի սեպուհն Սիւնեաց զՅազդ ի նմին աւուր զառաջեալ իւրեանց: Եւ սկսան սաստիկ խօսել

2 2. անցաւոր	մտարան	ըտութեան մեղաց մեզ
6 88. Թերութեամբ չե-	20 88. չիք ի գեօղն որ ան- ուանեալ կոչել... զտե- զին նահատակին Գրի- գօրի (տող 22)	26 2. փարատեայ
11 2. զհրատան	25 2. որ զսաստիկ ամբա-	27 2. շնորհեայ ինձ զանձ- կալի
17 2. հանդեայ		39 88. չիք սաստիկ
20 Թերեալ ի սուրբ տեղի		

ընդ նմա և պատուհասել. «Ոչ է, ասեն, հնար կեալ մարդոյ, որ բազում
 5 միաստ և չարիս առ իւր խոկ նմանի մարդիկ գործեալ իցէ, թող թէ առ
 տէրն Արեաց, որ սատուածանման է և իշխանութիւն ունի ի վերայ
 10 ամենայն մարդոյ սպանանել և կեցուցանել: Արդ՝ զվնասակարն Հրահաս
 և զարժանին բազում մահուց, զոր ըստ նորա չար գործոցն պաշարեալ
 մեծ փառացն արքայից արքայի՛ կտ ի ձեռս մեր, զոր և մեք թէպէտ և
 խնայել կամեցաք և ապրեցուցանել, սակայն իւր մահապարտութեան
 15 գործոցն որսացեալ զայրն՝ չետուն լինել նմա արժանի թողութեան,
 այլ վազ և կամ անազան կորուսանեն զնա. քանզի ի մեծ և ի հզօր
 իշխանէ որ փախուցեալ՝ հաղիւ կարէ զանձն թաքուցանել, թող թէ
 20 փախուցեալն յատուածոցն սէր կարէ թաքչել և ապրել: Արդ՝ և զու
 ընկեր նորին չար գործովք մահապարտութեամբ՝ ոչ իւրք կարես գտանել
 հնարս փրկութեան անձինդ և ապրել, բայց թէ ապաւինեալ ի կրակ՝
 պագանիցես երկիր արեգական, և նոցա բարեխօսութեամբ գտանիցես
 25 թողութիւն ի թապաւորէն, և կեցցես: Եւ մեք խնայելով ի քեզ՝ տամք
 զայսպիսի խրատ քեզ. վասն զի կամիմք զկեանս քո և ոչ մեռանել»: Ի
 սոյն միտս յօժարեցուցեալ զրգուէր բազում անգամ պատգամաւորօք և
 թղթովք, էր երբէք և յորժամ ինքն առ աւագան Պարսից լինէր ի
 բանակի, անօրէն իշխանն Սիւնի Գղիհոն, ի վերայ երանելի Միւնուոյն
 30 սեպհին Յազդայ, իբրև զչարկամ և զնախանձոտ եղբարց, և ոչ զի
 ուրացեալ ապրեսցի, այլ զի ուրացութեամբ մեռցի վատանուն:

Եւ լուեալ զայս ամենայն բանս երանելւոյն Յազդայ ի Միհրանայ
 և յայլ ամենայն աւագանւոյն Պարսից, ծանուցեալ զկամս և զխորհուրդս
 զանօրէն զեղբարց նոյն իւրոյ Գղիհոնի՝ պատասխանի տուեալ ասաց,
 25 թէ «Զժամանակաւոր զմարմնոյ կեանսս թէ վաճառէր որ, և հասանէր
 ինձ զնել և կեալ, յազագս ցաւոց մարմնոյ և սիրոյ կենցաղոյս՝ տայի
 արդեօք զամենայն ինչ ըստ աղքատութեան իմոյ զիւտի և զնէի. բայց
 զյաւիտենից պատուհասն և զանշէջ զեհնինն սպանալիսն զնել ընդ
 կարասւոյ՝ յոյժ անմտութիւն է. մանաւանդ զի անյայտ է երեւումն
 30 վաճառուն. քանզի ոչ որ զիտէ զկեալն իւր, զհեռին և զմօտեալն ի
 դուրս. գուցէ զնեալ խնդայցէ, և ի վաղիւն վախճանեալ յուզարկիցի
 ի խաւարն արտաքին: Այլ զայսպիսի աղտեղի և կորստական վաճառ, թէ
 ուրացեալ էր իմ, ընդէր այժմ զնէի զդա վասն կելոյ, այլ վազ խոկ
 առնուի հանդերձ փառօք և մեծամեծ պատուովք. այլ զայս ընտրեցի
 35 յորում եմս, և զսոյն համարեալ լաւ և պատուական՝ ասէ, ուրախ եմ
 և խնդամ վախճանել քրիստոնէութեամբ, քան թէ զհազար հազարս
 ամաց կեալ ուրացութեամբ, և յաւիտենից անվախճան պատուհասին
 լինել ժառանգաւոր»:

Եւ լուեալ զայսպիսի բանս անօրէն զատուորացն ի սրբոյն Յազ-
 40 դայ՝ սրով կտրել զգլուխ երանելւոյն հրամայեցին, մերձ ի տեղի սուրբ

2 Աս. մարդիկը	22 ՏՏ. շատ յամախ երա-	35 ՏՏ. լաւ պատուական
10 Աս. թաղուցանել	նելը... աւագանոյն	36 2. զհազար հազար
14 2. գտանելս	25 Աս. հանէր ինձ զնել.	40 2. կտրեալ
19 ՏՏ. Սիւնոյն	2. հանէր զնել ինձ	
20 ԳՏ. Յազդայ	26 ՏՏ. ցաւոյ	

մատրանն առաքելանման նահատակին սրբոյն Գրիգորի, ի գեօղն որ
 կոչի Բագաւան, ի նահանգին Բագրեանդայ, ի լանջակողման լերինն որ
 5 անուանի Նպատ. մօտ ի սուրբ տեղի մատրանն որպէս երկու քարըն-
 անուանի Նպատ. մօտ ի սուրբ տեղի մատրանն որպէս երկու քարըն-
 կեցօք: Եւ կատարեալ սրբոյ Սիւնի սեպհին Յազդայ զընթացս նահա-
 10 տակութեան իւրոյ յամենան հօտի, որ օր վեշտասան էր ամսոյն, և
 ամփոփեալ նշխարք նորա եղան անդէն ի սուրբ մատրանն Գրիգորի:
 Եւ զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան չուեալ գայր
 չէ. Եւ զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան չուեալ գայր
 15 հասանէր յԱյրարատ գաւառ, և կատարեալ զուխտ պատարագաց ի Վա-
 հասանէր յԱյրարատ գաւառ, և կատարեալ զուխտ պատարագաց ի Վա-
 զարշապատ քաղաքին, հանդերձ ընդ իւր ուխտագահ նախարարօքն և
 20 այլ զօրօքն Հայոց, ի տանն Աստուծոյ և ի վկայարանս նահատակեալ
 կուսանացն, զուխտս պատարագաց և զսովորական նուէրս ընծայիցն
 Աստուծոյ. և նախ հոգացեալ զաղքատաց զարմանս՝ ապա մեծաւ ցըն-
 ծութեամբ ուրախանային և ինքեանք, փառաւորելով զԱստուծոյ: Եւ
 25 մինչ զաւուրս ցրտաշունչ ձմերայնոյն սառնամանեացն անցուցանէին:
 Եւ մինչդեռ կամէին հանգչել առ սակաւ մի և ոգի առնուլ յաշ-
 խատութենէն՝ զային յանկարծակի ի կողմանց Վրաց արք զԻւազգեցիկը
 և խելաշուրջը, խօսելով բանս սուտս և տեսիլս խարէութեան, զոր ոչ
 էր տեսեալ, ի կործանումն և յերկպառակութիւն զօրաց նորին՝ առ
 30 զօրավարին Հայոց Վահանայ յաստանն Սահակ և քաջ սեպուհն Մամի-
 «Ողջ են և կենդանի սքանչելի աստուծոյն և յերկպառակութիւն զօրաց նորին՝ առ
 էր տեսեալ, ի կործանումն և յերկպառակութիւն զօրաց նորին՝ առ
 35 միով հրատախաչափաւ. չե ևս զիտելով, թէ ո՞րք իցեմք և կամ յորմէ
 միով հրատախաչափաւ. չե ևս զիտելով, թէ ո՞րք իցեմք և կամ յորմէ
 գաւառէ, այլ ըստ առաքելութեան իւրոյ՝ իբրև զարս յաղագս Աստու-
 40 վաճառէ, այլ ըստ առաքելութեան իւրոյ՝ իբրև զարս յաղագս Աստու-
 ծոյ վիրաւորեալս՝ ապրեցուցանել զմեզ կամեցեալ, և կամ զիպեալս
 ծոյ վիրաւորեալս՝ ապրեցուցանել զմեզ կամեցեալ, և կամ զիպեալս
 վախճանի՝ ամփոփել զոսկերս մեր յօգուտ հոգւոյ իւրոյ տենչացեալ. և
 50 ավա որպէս յանկասկած տեղի հեռացուցեալ զմեզ ի տեղուջէն առն՝ և
 լինէր անհոգացեալ: Երթեալ այնուհետև ի վանկունսն իւր՝ բերէր մեզ
 կերակուր ինչ գուղնաքեայ և ջուր, ածեալ ընդ իւր և մանուկ մի միւս
 ևս այլ, և մատուցեալ մեզ աղաչէր ճաշակել. և մեր ընկալեալ ըստ
 կարի զկերակուրն ի ձեռանէ սրբոյն ջամբելով՝ զօրացաք սակաւ մի:

1 2. մատրանին	թեամբ	ժընկաց
1 2. սրբոյն	26 ՏՏ. հոլովեալ	29 ՏՏ. լիք է տեղեայն
8 2. յաղարատ	26 2. խնամի ս'և յետոյ ա-	30 2. հրատախաչափաւ: ՏՏ.
11 ՏՏ. ընծայիցն էւր. և	ւելացրած	հրատախաչափու
15 ՏՏ. ձմերայնոյն	26 Թուփա'ի մասին ԲԳՏ.	30 ՏՏ. ո՞վ որ
17 2. զԻւազգեցիկ	ուրին ծակօք. «Այլ օր.	34 2. ապայ
24 ԳՏ. ունեաք	տեղիս»:	34 2. հեռացուցանել
25 ՏՏ. ի յանձն քարշու-	26 ՏՏ. գժեքկաց: 2. դը-	

սալ և ըմբռնեմ զՎահան. քանզի նորա են նորա սիրտ և հաւատապէս միանձնապէս միութիւն. և թէ քակտեալ նորա ի նմանէ լինին գամ մի, և նա միայն մնայ առանց այն արանց՝ կամ նուաճեալ հնազանդի մեզ, որպէս և կամիմք, և կամ փախուցեալ յօտար երկիր՝ կորնչի միայն
 5 առանձինն: Բայց զկանայս նոցա, երկուց կամսարականացն, հրամայէր ըստ օրինացն քրիստոնէիցն, որպէս լուեալ էր հաստատապէս, պահել սրբութեամբ և ամենայն զգուշութեամբ: Եւ ինքն չուեալ յՈրբադայ՝ իջանէր ի գաւառն Բասեան և բանակէր մօտ ի գեօղն որ անուանի Իու, ի դաշտին աղբերականց, զոր Արծաթաղբերան կոչեն: Եւ կացեալ անդ
 10 օր մի՝ գետպան ի դրանէ հասանէր առ նա հրովարտակաւ. յորում գրեալ էր թագաւորին Պերոդի՝ տալ գիտել նոցա զիւր ամենայն Արեւայ ուժով ի վերայ Հեփթաղին զգիմեցումն. և նմա հրամայէր երթալ ի Վիրս, և զթագաւորն Վրաց զՎախթանդ կամ ունել և կամ սպանանել և կամ ի րաց փախուցանել յաշխարհէն, և զՇապուհն ի Միհրան տոհմէն անդէն
 15 յաշխարհին Հայոց թողուլ գնդաւ մարզպան:

2. Եւ Հազարաւուխտոյ ընկալեալ զհրովարտակն, և լուեալ զհրաման թագաւորին՝ թողոյր սատէն զՇապուհն պարսիկ այրուձիով, այրենտիր գնդաւ, զտէրն Սիւնեաց զԳիւրիսն առ նմա ամենայն գաւառին Սիւնեաց գնդաւ, և ինքն փութով գնայր ի Վիրս: Եւ երթեալ անդ՝
 20 ժողովէր առ ինքն զուխտաննեպաց գասս, որոց նենգեալ թագաւորին Վախթանդայ և երգման Աւետարանին ստեալ՝ առ Հազարաւուխտ գային. ժողովէին առ նա և այնք ևս որք ընդ արքայից արքայի միարանու-
 թեամբ էին: Եւ նա ումեմն թագաւորութիւն խոստանայր, և ումեմն գահ և պատիւ և պարգև բազում, և այլոց բազմաց զպէտս իւրաքան-
 25 չիւր, և միաբանեցուցեալ զշատս յաշխարհէն Վրաց՝ դունդ կազմէր: Եւ զայն տեսեալ թագաւորին Վախթանդայ, թէ իւրոցն ստեալ թողին գնա և գնացին առ Հազարաւուխտ, և Հայք գեռ ևս ինքեանք անձեռնհաս են և վտանգեալք՝ խոյս տուեալ յաշխարհէն Վրաց՝ ի կողմանս Եգեր աշխարհին հասանէր առ վայր մի:

30 Իսկ Շապուհ տարեալ զկանայս կամսարականացն յամուր բերդն Բասենոյ, զոր Բողբերդն կոչեն՝ անդ թողոյր. և յանձն արարեալ Յըզատ-Վշնասպայ բերդակալի զկանայս կամսարականաց՝ պատուելէր նմա բազում զգուշութեամբ պահել ըստ օրինացն քրիստոնէից գնոսա, սրբութեամբ: Քանզի կանայքն իսկ կամսարականացն գնոյն ստէին
 35 բազում անգամ համարձակապէս բողբոժով. «Թէ զարան մեր արգարե կամիք նուաճել՝ զայդ և եթ տուք լսել նոցա, թէ մեք խաղաղութեամբ եմք, ապա զոր ինչ հրամայէր նոցա՝ լսեն և կատարեն: Քանզի ամենայն Հայոց զիտելով ասեմք զայս, և վկայեն որ աստ առ ձեզ հայ մարդիկ են, զի քան զմեզ զայլ կին նորա ոչ գիտեն. ապա թէ այլ ինչ լսեն
 40 վասն մեր՝ ի նախատանաց իսկ և յամօթոց, թող ի մեղաց և ի գարշու-
 թենէ՝ ըստ մերոց օրինացն, առաւել գնեն զանձինս ի մահ, կորնչին»:

2 2. գան մի	9 88. Աղբերականաց	32 2Ա8. յըզատ Վշնասպայ:
3 2. Հնազանդին	11 2. տայր գեաւել	Այսպ. ըստ ԲԳ8.
4 2. փախուցեալք	13 288. այսեղ զՎախտանի	40 2. յամօթեց
7 ԲԳ8. յՈրբայ	20 88. գան	

Քանզի և ինքն իսկ Շապուհ ոչ միայն ի լրոյ և եթ գիտէր գնոցա պնդութիւն յաղագս քրիստոնէութեան, այլ ինքն իսկ որպէս իսկ ձեռնասուն որդոյ՝ տեղեակ էր նոցա ամենայն իրաց, և քրիստոնէու-
 5 թեան պնդութեան, և յայլս ամենայն ի հրահանգս և ի միաս: Որ վասն թեան պնդութեան, և յայլս ամենայն ի հրահանգս և ի միաս: Որ վասն
 10 տամ արքայից արքայի. զոր ինչ արժանն է՝ շնորհել տամ ձեզ, և զբերստոնէութիւնդ զոր սիրէքդ, որպէս ցայժմ կալեալ էք հաստատու-
 15 սպաս ցուցանել արքայից արքայի և պատիւս, զոր ոչ է գտեալ ձեր գտանիցէք ի թագաւորէն պարգևս և պատիւս, յորում վայելեալ ուրախանայք ուրուք ի նախնեաց ի թագաւորաց. յորում վայելեալ յաւիտեանս»:

Եւ լուեալ զայսպիսի պատգամս երկոցունց կամսարականացն ի
 20 զօրազլիւն Պարսից Շապուհն ի բազում աւուրս, ապա գլուխ հաստա-
 րանիցն, խաբելով զՇապուհն ի բազում աւուրս, ապա գլուխ հաստա-
 տապէս պատգամին Շապուհն, երկօրեան անշարժ հաստատեալք ի հաւատս,
 25 տէրն Շիրակայ Ներսէս և Հրահանգ ինչ վայելից, և ոչ վասն կնոջ և աշխատութիւն չէ վասն երկրաւոր ինչ վայելից, և ոչ վասն կնոջ և
 30 որդոյ, որ ձեզ ծանր թուի և կարեւոր. բայց խորհուրդ է հաւատոյս որդույ մեծ և պատուական: Մեզ, առ ահաւոր այնպիսի խորհրդոյն սիրով
 35 ամենայն ինչ կենցաղոյս վայելչութիւնք փոքր թուին և ոչինչ, աշխարհ և կին և ստացուածք և մեծութիւն: Զի եթէ ոչ հաւատտեալ տեսանէաք, և կին և ստացուածք և ամենայն որ ի նոսա է, չէ համեմատ այնմ
 40 եթէ երկինք և երկիր և ամենայն որ ի նոսա է, չէ համեմատ այնմ
 պատուականութեան, որում մեք ցանկամք՝ չէաք այնքան անդայք,
 35 չարաչար: Այլ վասն կանանցդ մերոց տամք ձեզ նշան ինչ, և ձեր փորձեալ քաջ քննեցէք. զի եթէ արգարե մեք յաղագս հաւատոյն, զոր փորձեալ քաջ քննեցէք. զի եթէ արգարե մեք յաղագս հաւատոյն, զոր
 40 սրբութեամբ և տայ ցամեղ. ապա թէ ոչ այդպէս լինի՝ մերում թերահաւա-
 տութեան մեղադրեսցուք, և մի ինչ ձերում բռնութեանդ և սաստից»:

1 2. ոչ միայն լրոյ	6 ԲԳ8. յիլ լսել	վրայ օ): Թերեւս զաւու-
2 2. ինք իսկ... որդոյ	9 2. զիմաստ	տարեւր: (Գ. Տ.-Մ.)
4 2. պնդութիւն	11 2Ա8. որպէս և ցայժմ	23 2. Հրատ
4 2. վասն որ	13 2. գաւառեւր (աւի	26 2. խորհրդոյն

Եւ զայս բանս այսպէս յղեալ երկոցուն կամարական եզրարցն առ
Հազարաուխտ՝ ինքեանք ևս առաւել քան զառաջինն, անձամբ և զայլս
յորդորելով, փոյթք և պարաստք էին արբանեկութեան զօրավարին

5 2Ա. Եւ զհետ զնացիցն Հազարաուխտոյ ի Վիրս՝ Յապուհ
յնքազս, և Յանայր կատարել զհրամանն Հազարաուխտոյ, և որսայր
զՍամիկոնեանն Վահան՝ գտանել զնա ի զեղծի և սպանանել. և ոչ ինչ
լինէր ձեռնհաս. քանզի ամբուխն վերնոյն շուրջ զնովաւ պարսպեալ
10 պահէր զնա: Բայց Սամիկոնեանն Վահան զամենայն օր ոչ տայր զու
սանուլ զօրօք իւրովր Պարսկաց ի զակշին. այլ զյայզ ամենայն հետաձիգ
լինելով ի ներքս՝ էր զոր ինքեանց Հայոց խոցոտեալ նետիս սպանա-
նէին, և էր զոր ինքեանք Պարսիկքն զինքեանս ի վերայ միմեանց
կուտակելով հեղձամղձուկս ասնէին: Եւ երթեալ զօրավարն Հայոց
Վահան Սամիկոնեանն հանդերձ արամբքն որ ընդ նմա էին՝ բանակէր
15 ի գիւղ մի մերձ, որ էր ընդ իշխանութեամբն Սամիկոնէից, որում
անուն էր Ծաղիկ. կամեցեալ անցանել ի կողմն սահմանակցութեանն
Հաշտենից, յազազս գտանելոյ ի նոցանէ օգնութիւն:

Ազգ եղև Շապուհ զօրավարին Պարսից, եթէ անաւասիկ Սամի-
կոնեանն Վահան բանակեալ է ի գիւղ մի, և արք ևն ընդ նմա թուով
20 յոյժ սակաւք: Եւ կանխեալ վազազոյն ընդ առաւօտն զօրագլուխն
Պարսից Շապուհ, ամենայն բազմութեամբն որ ընդ նմա՝ յանկարծակի ի
վերայ ելանէր զնոյն Հայոց: Եւ զունդն Հայոց իրրև հանապազազոյշս,
վասն ցանգ անծոյլս յօրինելոյ զնոսս զօրավարին Հայոց Վահանայ
Սամիկոնենի, լինելով պատրաստք՝ զնային ի տեղոյն անշխասք. սակայն
25 զունդք զօրացն Պարսից ոչ ինչ փոյթ ասնէին այլոյն, զկնի զօրավարին
Հայոց Վահանայ անցանէին. քանզի ասէին. «Թէ նմա միայն գտանեմք
հնարս՝ ամենայն իրք մեր վճարեալ ևն և յանդ»: Եւ զօրավարն Հայոց
Վահան Սամիկոնեան երթայր ընդ կողմն արեւելից ծովուն կարնայ, և
զունդք զօրաւորացն Պարսից զկնի նորա երթային անհասութեամբ: Եւ
30 Մուշեղ ի տոհմէն Սամիկոնէից և Ներսէս կամարական տէրն Շիրակայ,
ընդ կողմանն հիւսիսոյ ծովուն, վրիպեալք առ փոյթ ժամուն ի զօ-
րավարէն Հայոց Վահանայ Սամիկոնենէ, սակաւ արամբք երթային
խոտկալք. և մերձեալք ի գիւղ մի կարնոյ, որում անուն էր Արծաթի, և
հասեալք ի հեղեղատ մի որ մերձ էր ի գիւղ մի, և կամեցեալք յեղեր
35 հեղեղատին առ վայր մի հանգչել, ուր և հնձողքն արտօրայոցն շուրջ
*զտեղօքն գործէին: Եւ իրրև գիտացին Պարսիկքն, թէ ոչ եղին նոցա
հասու՝ կամեցան մշակացն տեղեացն վնասել, թէ «Ընդէր բնաւ ծառայից
արքայից արքայի տայք շրջել յաշխարհի ձերում»:

1 88. երկոցունց 11 88. լիք նետեւ 19 2. մամիկոնէից
3 2. աւբանեկութեան 15 2. այստեղ և յետոյ և 30 2. հիւսիսոյ
4 88. որ և 23 2. վասն զցանդ 31 2. հիւսիսոյ
10 2. ի պարսկաց 23 2. զօրավարն 32 2. մամիկոնենի
10 88. զամենայն 27 2. հանդ առանց վեր- 37 2. տեղացն
11 2. զօրոց ինքեանց հայ- 27 2. զսակիս. յայց յուսանց- 38 2. տայք ասէ շրջել:
ոց խոցոտել 28 2. զսակիս. յայց յուսանց- 38 2. տայք ասէ շրջել:
Տես ներքեւ, Եր. 149, 8. 6

Եւ տեսեալ Սուրայ, որ էր ի գաւառէն Արշամունեաց, ի զեղջէն
Շիրմաց, զայեակորդի տեսնն Շիրակայ կամարականին, զոմն ի
Պարսից զօրացն, զի կամէր սպանանել զայր մի կարնացի ի մշակացն.
5 զայն Սուրայ զայեակորդոյն կամարականին Ներսէսի, զայրացեալ ընդ
սեպհին Սամիկոնէից Մուշեղի և ընդ կամարականին Ներսէսի՝ ասէ
աներկիւզապէս. «Ո՞չ սպարէն մահ այլ աշխարհաց անն, թէ մեռանի ի
Պարսկէն՝ ի մէնջ պահանջէ վրէժխնդիրն Աստուած»: Եւ յարձակեալ
10 զերծուցեալ սպրեցուցանէր զկարնացին ի սպանողէն: Եւ զրգոտեալք
ընդ բանն Սուրայ սեպուհն Սամիկոնէից Մուշեղ և կամարականն
տէրն Շիրակայ Ներսէս, և ընդ զործն հայեցեալ ընդ Սուրայ, զոր
կարի բազումք՝ յարձակեցան ի վերայ Պարսկացն սակաւ արամբք որ
15 ընդ նոսս էին, և զօրացեալ օգնականութեամբն Աստուծոյ՝ բազում
արարեալ՝ զարձուցանէին ընդ կրունկն ամօթով: Եւ եղև թիւ մեռելոց
արարեալ՝ զարձուցանէին ընդ կրունկն ամօթով: Եւ եղև թիւ մեռելոց
ի տեղոյն ևօթանասուն և երկուց արանց: Եւ լուեալ զայսպիսի յաջո-
20 Աստուծոյ, որ և առանց նորա կորացուցեալ խորտակէր Աստուած
զօրութիւն թշնամոյն: Եւ ինքն զնայր ի սահմանս Հաշտենից, ըստ
յառաջադրեալ խորհրդոյն իւրոյ, և հասեալ բանակէր ի գաւառին Արշա-
մունեաց, ի գիւղն որ կոչի Երէզ. կամեցեալ հանգչել աւուրս երկուս:

2Բ. Եւ զօրավարն Սիւնեաց Գրիհոնի փութացուցանէր ստիպով
25 զզօրագլուխն Պարսից զնոյն զՇապուհն ասելով, թէ «Առնն Վահանայ
Սամիկոնէից փորձ քաջութեանն և զու առեր և ամենայն աշխարհն
Սուրայից անն իմանալ ինչ ևս ոչ կարեմ. զի
Արեաց. և ևս իրաց և զործոց անն իմանալ էր՝ նա մեղ
թերևս զունդն ամենայն ի Դունի առ նմա միարանեալ էր՝ նա մեղ
30 անգէն զիւր քաջութեանն զործ ցուցանէր. բայց արքայից արքայի
թագն և Արեաց փառքն մեղ այնպէս յաջողեցին, զի նորա իրք այնպէս
զիպեցան, որպէս տեսաքն, և մեղ բարի վճարումն եղև: Եւ արդ՝ տեսէք,
այզլափ սակաւ արամբք զի՞նչ զործ գործէ այրն, և օր քան զօր նուա-
զուցեալ զզունդս մեր և վասնէ: Արդ՝ թէ ուստեք ևս այլուստ կարէ
զտանել օգնական՝ տեսչիք, զի նա ամօթով զմեզ զարձուցէ և սակա-
35 ւաւորս. այլ և զտանալոյ իսկ մեզ անգէն անվատան ևմ շատ: Բայց
փութն և մի տար անն հանդիստ անուլ. զուցէ թէ մեք ծուլանամք, և
նա անիցէ զմեզ աշխատ, և ամաչիցեմք: Եւ եթէ յիս միայն թողուք
զնա՝ ցուցանեմ ձեզ յաւուրս հինգ իմով իսկ զնոյնս, թէ սրպիսի
մասնեալ վատի կորուսանեմ զնա և որք ընդ նմայն ևն»:

1 2. արշամունեաց 29 88. իւր
6 2. այստեղ և յետոյ մա- 32 88. արամբ
միկոնէից 7 88. լիք ասնն 36 2. ծուլանամք՝ ի լ'ն
6 2Ա. լիք ասէ: ԲԳԵ. յը- յուսանցնում ուղղած վ
րացից ևն սպարիս: Այս- 15 2. օգնութեամբն 37 288. ասնեցէ զմեզ աշ-
տեղ պիտի և լիմեր 2. ի 23 2Ա. որ կոչի Երէզ 37 խատել ամաչիցեմք
23 88. կամեցաւ

Եւ վասն զի ոչ էին գործք աննն Գրիհննի մաքուր հոգւոյ արժանի, այլ այնն պիղծ որ էր ի նմա՝ գուշակէր նմին զանձնէ իւրմէ, թէ յետ հինգ աւուր չար մահուամբ սատակելոց եւ ի յարանցն, որք են ընդ Մամիկոնենին Վահանայ. քանզի թափուր գտեալ ամենեկմբ զիւին

5 յԱստուծոյ խնամոցն զայրն՝ այնուհետեւ նման Սաւուղայ սուր կամէր սպանանէր զնա: Եւ լուեալ զայս ամենայն բանս զօրազլխին Պարսից Շապհոյ՝ ոչ տայր դուլ անձինն և ոչ զօրացն որ ընդ նմայն էին, այլ փութով զհետ առնն երթայր սրամտեալ, և հասեալ ի տեղիս բանակէր. կարծէր ի տեղին ուրեք անյայտս գետառուին թարչել:

10 Եւ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի և իւր ևս զօրուն որ ընդ նմա, գոնեա զայն զիշեր հանգստիւ յագեալ քնով, և հաւանեցուցեալ զարան ի գեղջ Երիզայ. քանզի ամենայն անձն երկիւղիւ և կամաւ լսէր հրամանի, նորա, իբրև թագաւորի, որ կարգեալ իցէ յԱստուծոյ ի վերայ երկրի. և ինքն Աստուած ընդ նմա էր յամենայն ի գործ՝ ուր և ուղղէր զկամս իւր: Եւ առեալ ընդ իւր զարս զօրուն իւրոյ և զշինականն զԵրիզայցին՝ զայր հասանէր ի վերայ զակշին ի գիշերի. և սպարափակ արարեալ Երիզայօքն զտեղի կուռայն իւրեանց, և ինքեանք ըստ նմա-

15 նութեան տեղատարափ շառաչման՝ նետաձիգ սաստկութեամբ զգունգս Պարսկացն անարեկէին: Եւ խառնեալ ընդ միմեանս զամբոխն զօրացն որ ի զակշին էին՝ այլ ևս առաւել ինքեանք զինքեանս Պարսիկք առա-

20 թուր հարեալ կոտորէին. և լինէր ձայն լալոյ և ձայն գուժի ի բանակէ անօրինացն: Բայց ի Հայոց գնդէն Գարազ միայն, սեպուհն Գարեղեան, կամաւորութեամբ կուռեալ և մեծ արութիւն ցուցեալ՝ խոցեցաւ. յորոյ վերայ և կատարելութեան պսակի յետ սակաւ ինչ աւուրց արժանի եղև ընդունել յԱստուծոյ:

25 ԶԳ. Եւ զօրավարն Հայոց Վահան Մամիկոնեան զարձեալ ի կոտորածէ թշնամեացն՝ երթեալ հանգչէր զմնացեալ մասն ի գիշերոյն յՈղին գեղջն, զոր Շտեայ անուանեն, ի գոմս տեղեացն, մինչև յառաւօտուն ծագել. և ի ծագել լուսոյն՝ երթեալ բանակէր ի գիւղն Շտէոյ: Եւ մինչ կամեցեալ հանգչել առ վայր մի զօրացն Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի ի ծանրութենէ գիշերոյն աշխատութեանց՝ զաչս ի վեր առեալ տեսա-

30 նէին, և ահա հասեալ կայր ի վերայ նոցա զօրազլուին Պարսից Շապուհ. զայրագնեալ սրտիւ մամայր իբրև զգազան: Վասն զի առաւել քան զամենայն աւուրց՝ այն գիշերոյն մնասք չարութեան առաւել թուէր նմա և կարեւոր. որ եղեն իսկ արդարև այնպէս, այլ ոչ ինչ նման առաջիկայ մեծ բեկմանն, զոր առժամայն էր տեսանելոց և ի սպառ բեկանելոց: Եւ տեսեալ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի զյանկարձհաս զիմեցմունս զօրազլխին Պարսկաց Շապհոյ ամենայն բազմութեամբ զօրուն ի վերայ նոցա, թէպէտ և անպատրաստ տեսանէր զիւր գունդն

40 ի ժամուն և կամ ի նուազս, ըստ սաստկութեան թշնամեաց զօրուն՝

8 ԲԳՏ. ունիև ծակօր.	12 Թերեւս ի գեղջէ Երիզայ	չիւրայն
«Թուի պակաս ակուսե սեղանն»	13 ՏՏ. զհրաման	29 ՏՏ. բնակէր
9 2. զեռասու	13 2. զօր կարգեալ	36 2. բեկանելոյ
11 2. յագել	16 ՁԱՏ. զակշին	40 ԲԳՏ. առ սաստկու-
	27 2. աչսեղ եւ յետոյ գի-	թեամբ

սակայն զանգիտէր և բնաւ իսկ ոչ. այլ հրաման տուեալ՝ փութանակի կազմէր որքան իսկ էին. ի ձայն բարձր զոչէր առիւծաբար, սակով, թէ «Մարդոյ հաւատացելոյ միում յերկուց վրիպել անհնար է, և զիպ-

5 մունք երկրքեան մեծարդոյ են և պատուական. այլ սակայն մինն յերկուսեան առաւել ևս մեծ ի վեր է և բաղձալի քան զմիւսն. և ոչ անյօժարք և անխորհուրդ զիպմունք, որում և պատահեմք յերկոցունց. և որ ցանկացայր կեալ ժուժկալութեամբ և մեռանել յուսով, այլ կեան և մեռանելն մասն է պարճանաց. և մեռանել ի վերայ ուխտի սրբոյ՝ վիճակ է մարտիրոսութեան: Արդ՝ յաղթութեան մասամբն բազում

10 անգամ պայծառացոյց զմեզ Աստուած, և գոհ եմք. իսկ որ առաւել մեծն է և քան զամենայն ի վեր՝ զայն ևս պարգևեալ շնորհեցէ մեզ հօրն և պսակեցէ: Բայց և այժմ մի զանգիտեալ որ զարհուրեցի թերահաւատութեամբ. վասն զի սուրբ սիրելեացն ցուցանէ՝ մին զհազարս Աստուած հարկանէ և ի ձեռս իւրոց սիրելեացն ցուցանէ՝ մին զհազարս Աստուած հարկանէ, և ի ձեռս իւրոց սիրելեացն ցուցանէ՝ մին զհազարս հալածէ, և երկուս զիւրս շարժէ», արդ՝ և մեք Աստուծոյ, և Աստուած

15 հայի ի մեզ օգնել: Եմք մեք թուով սակաւ, բազում հարիւր առաւել, թէ ևս յուժք և կամ նուազք. և եթէ խոստմունս սասցելոցն կատարել ի մեզ կամի հօրն՝ ապա նոցա յերեք հարիւր հազարս զօրուցն շատ մարդկան բազմութիւնք պիտին. քանզի ոչ զոյ ի նոսա, ըստ կշեւոյ մարդկան բազմութիւնք արանց: Բայց մեք Աստուծով պարճես-

20 ալան, աւելի քան զչորս հազար արանց խոստովան եղիցուք յաւիտեան»: Եւ ասացեալ զայս ամենայն բանս զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնենի, բաժանեալ որքան իսկ էին արք զօրուն ընդ նմա՝ տայ իւրաքանչիւր զօրազլխացն, զորոց կարծէր եթէ ի դէպ է և պատշաճս:

25 Եւ մինչ զեռ ևս նա կազմէր յարձակմանն, և զօրքն Պարսից ճակա տեալք կարգմամբ զային սաստկապէս ի պատերազմ՝ հայեցեալ տեսանէ, զի գունդն ամենայն Հայոց, զարձուցեալ զերեսս յուխտէն երգմանն Աւետարանին և ի խրատուէ զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնէի՝ երթային փախտեալք ամենեքեան: Եւ մնաց ինքն և յուխտապահացն Մուշեղ ի տոհմէն Մամիկոնէից և երեքեան կամ երեք զայեկօք, և այլ երանելոյն Արշաւրայ, ինքեանց երկուք կամ երեք զայեկօք, և այլ թուով արք, որք ի յազատաց և որ իւր իսկ ի Մամիկոնէից տանէն,

2 ՏՏ. ձայն բարձեալ: 2. ի ձայն բարձեալ

3 2. որում յերկուց: Թերեւս ուղղի մարդոյ հաւատացելոյ սրուսն (ուրուսն)

3 ԲԳՏ. ունիև ծակօր. «Պակաս քուի»

5 2. ևս մեծ ի վերէ

12 2. զանգիտել

15 Բ. Օր. 1, 3, 30

17 ԲԳՏ. ունիև ծակօր. «Ղուփոք ևս պակաս երեւի ի քանոց»: Թուի ուղ-

ղի. «սակաւ, զ. հաւելուր առ աւել թէ ևս (կամ թերեւ) յուժք և կամ նուազք. և եթէ զխոստմունս» եւն. այսինքն՝ մեկն իչուտ եմք, առաւելներէ հարիւր մարդ. կամ գուցէ ինչ աւելի կամ պակաս. և երկ Աստուած կամեմայ իւր խոստմունքն կատարել (այսինքն՝ որ մեզանց մեկը ղշնամիկերից հազարիւր հարածե)՝ ապա

20 2. չորս հազարից յետոյ զնուս է ա

21 Սաղմ. 109. 9

22 2. յուսանցիւսն նոր գիտի նշան §

22 ԱՏ. ին վահանայ

23 ԲԳՏ. մամիկոնէի

25 ՏՏ. մնչուրեւ նա

32 2. մամիկոնէից

տեսանէք՝ կիսովս ընդ ձեզ կուրիմ և կորուսանեմ, և կիսովս զհոգ տեղեացդ, ուր դու լինիս՝ կրել տամ, ո՛ր ի ծովն և որ ի փոսն, զոր հատին՝ լնում»։ Եւ առ անդգայութեան սրտին ոչ խմանայր, թէ կիսկամբ ծառայից իւրոց լնոց է զփոսն, զոր փորեաց ի կորուստ անձին իւրոց և 5 ամենայն Արեաց աշխարհին։ Եւ հասեալք առ միմեանս և հարեալք ի գիմի՝ կորեաւ ինքն ամենայն սրբուկք իւրովք և աշխարհաւ։ Եւ զերծեալք ի կործանմանէն արք սակաւ, և հասեալք ի Վրկան՝ պատմեցին ամենեցուն զամենայն անցս չարեացս այսոցիկ, և զամենայն արս աւագս և զայլ մարդիկն որ ի Վրկանին էին՝ փախուցին յԱսորիստան։ 10 Գեսպան արարին ի Վիրս առ Հազարաուելտ, և զիս այսր առ ձեզ արձակեցին, փութալ ժողովել զձեզ առ միմեանս, և գտանել զհնարս, որով լինիցին ի միջի և՛ ձեր անձինք և Արեաց աշխարհն»։

22. Եւ լուեալ զայս ամենայն բանս Շապհոյ ի գեսպանէն՝ պատասխանի տուեալ ասաց, թէ «Իմ և զգուցս զոր այժմ գու ընդ իս 15 տեսանես, թէպէտ և այդ լուր չարեաց չէր հասեալ, խնդրէաք պատճառս զերծանելոյ ի դործոյս յորում եմքս։ Վասն զի այնպէս զարհուրեցուցեալ ապշեցոյց և վասնեղեալ աշխատեաց զմեզ սպաստամբն Վահան, որոյ իւր իրք և արարածք՝ չեն որպէս զայսր ժամանակի մարդկան, զոր մեր տեսեալ և գիտեմք, այլ իրբն զառաջին քաջացն, զոր ի վէպն պատմեն 20 և լսեմք։ Քանզի թնոզ զայլ ժամանակաց գնորա և զարանցն որ ընդ նմա են յիշել զգործս և զաներկիւղութիւն, զոր իմ և կամ այլ աւագ-որերոյ որ տեսեալ է, այլ յառաջ քան զաւուրս տասն՝ թուով երեսուն արամբ ոչ միայն ի վերայ այսր բազմութեան, որ այժմ աստ են և տեսանես, յարձակեալ կուտեցաւ, այլ աւելի ևս գնդաւ իշխանն Սիւնեաց 25 Գիլհոնի իւր գաւառին այրընտիր ձիով աստ էր. և Վահան զէմ յանգիման այն երեսուն արամբ յարձակեալ ի վերայ, և նման արծուոյ, յորում ժամու ի կաքաւուց երամ սլանայցէ, իցէ զոր սպանանիցէ և զայլ զամենեսան ընդ ձերպս և ընդ սորս վիմաց տեղեաց ցրուիցէ՝ ըստ նմին օրինակի այսր անդր զայնչափ բազմութիւն զօրացն արկեալ 30 վեր ի վայր ցրուեցին. սպանին և զսկայանման զայրն գիլհոնն, և այլ բազումս կոտորեալ ի գնդէն՝ գնային ինքեանք անվտաք, չերկուցեալք բնաւ յումեքէ։ Եւ արդ՝ ոչ անձանաչոզ և արհամարհոտ հպարտութեան Պերոզի հանեալ զայնպիսի սրեար և զայսպիսի մեծ և զօգտակար զաշխարհ յԱրեաց ի ծառայութենէ. զոր թէ այժմ զայնպիսի զայր, 35 որպէս և յառաջագոյն զՎահանն զիտէի և այժմ քաջագոյն ևս գիտացի, և գնորուն զընկերան որ առ նմա են, և մանաւանդ զերիս եղբարան որ ի Կամսարականն տոհմէն են, և հնարէի նուաձել և մեր առնել՝ որպէս մեծ մասն միսիթարութեան համարէի հասելոյ ծանր բեկմանն ի վերայ Արեաց աշխարհին»։

40 Եւ խօսեցեալ զայս Միհրանեանն Շապհոյ և գեսպանին ընդ միմեանս՝ հրաման տային զօրուն, և ըստ կարի օր ըստ օրէ չուոցն

2 ԲԳՏ. ո՛ր ի ծովն ո՛ր ի փոսն	7 2. ի վրկան	34 ՏՏ. զայնպիսի այր
4 2ԱՏ. լնելոց է	21 2. աւագաւրերոյ	35 ՏՏ. իի վՎահանն
5 2ԱՏ. և նկատեալք առ	26 ԲԳՏ. արծուոյ	35 2. զիտէին
	30 2. ցրեցին	

ձեպեալք՝ հասանէին յաշխարհն Պարսից։ Բայց զկանայս Կամսարակա- նացն թողեալ Շապհոյ անդէն ի Բողբերդի՝ յանձն առնէր բերդակալին, սակոյ պատուիրելով՝ բազում զգուշութեամբ պահել և առաւելապէս սրբութեամբ, ըստ օրինի քրիստոնէից կարգի։ Եւ զօրավարին Հայոց 5 Վահանայ Մամիկանէնի լուեալ զայս ամենայն բանս և զհամբաւս յԱստուծոյ այցելութիւն ընկենայր և՛ զիրս համբաւոյն և զիւր զաշխարհիս Հայոց զպէտս և զհոգոյութիւն, որ զիտէն զիւրաքանչիւր ուրուք զպտտոջաձ և զօգուտ, և մատակարարէ սղորմութեամբ իւրով ըստ սղջա- խոնութեան խնդրողացն։ Եւ եկեալ հասանէր այնուհետե ի Վազարշապատ 10 քաղաք հանդերձ սղջախորհուրդ և աննկնդ ուխտագահ հախարարօքն Հայոց. կատարէր զսովորական ուխտս և զպատարագս ի սուրբ եկեղեցւոջն կաթողիկէի, զոր հիմնարկեալ նորոգեաց մեծապայծառ շքեղու- թեամբ զհնացեալ գործ հախնեացն իւրոց, քաջ զօրավարն Հայոց թեամբ զհնացեալ գործ հախնեացն նախ հատուցանելով Մամիկանեանն Վահան։ Եւ ի սեղիս վկայարանացն նախ հատուցանելով 15 զազբատացն զպէտս՝ և ապա ինքեանք ուրախացեալք զուարճանային ինդութեամբ։ Եւ անտի չուեալ՝ յոտտանն ի Գուլին մտանէին, և զազա- բեալ անդ աւուրս՝ սպասէին և ակն ունէին հրամանի առաջնորդութեանն Գրիստոսի։

22. Եւ լուեալ Հազարաուելտոյ յաշխարհին Վրաց զսպանումն Պերոզի և զանթիւ կոտորած բազմութեանն Պարսից՝ զարհուրեալ տարա- կուսէր յանձն իւր, գնալ վաղվազակի երթալ հասանել յերկիրն Պարսից։ Եւ հասեալ ի գուան՝ ժողովէին առ նմա մնացորդք Արեաց աւագանուոյն, 25 կարասցեն. և խորհեալ զայս ի բազում աւուրս՝ հաստատէին միարա- նութեամբ զիրան ի վերայ Վազարշու, որ էր եղբայր թագաւորին Պերոզի, որպէս ի վերայ անն բարերարի և հեղոյ։ Եւ ժողովեալք ամենեքեան առ Վազարշ՝ սկսանէր խօսել Հազարաուելտ և յայտնել նմա զխորհեալն 30 զթագաւորին Պերոզի։ «Որ բռնութեամբ միայն, ասէր, ըստ կամի, և թէ բնաւ համարելով ինչ զոք և կամ խորհելով ընդ ումք առնէր՝ զոր ինչ և կամէր աննէր, և բռնաւոր կամաւորութեամբ գործէր զինչ և կամէր։ Եւ արդ՝ ընդհանուր աշխարհիս Արեաց բերին զկործանումն և զբեկումն։ Եւ արդ՝ կամաւ յօժարեալ ամենեքեան մեք ընտրեցաք զքեզ, որպէս զայր քաղցր 35 կամաւ յօժարեալ ամենեքեան մեք և հաստատել զզահ թագաւորութեան և աշխարհաշէն, կանգնել քե և հաստատել զզահ թագաւորութեան և աշխարհիս Արեաց, ունել բե շէն զմասն մնացեալ Արեաց աշխարհիս, և զայլ ևս աշխարհս, որ ընդ թագաւորութեամբս այսուիկ հնազանդեալ են. քաղցրարանութեամբ և սիրով ածել ի հաւան զազգս, որ ընդզէմ

14 2. Վահան մամիկանեանն	և՛ ի)։ 2. միայն և	30 2. ասեն
19 2. ունի վերակողմ մա- շէն պերոզի սղջոյ	28 ԲԳՏ. բաց ևն բողի զխորհեալն ամենե- ցուն, յիշեցուցանելով նմա	34 2. ընթահանուր
22 2ԱՏ. ժողովին	29 2. կամակարութիւն	35 2. կամաւ-ք
23 2. սրումն		38 2. թագաւորութեանն
27 ՏՏ. ժողովեալք (առանց		39 2. քաղցրարանութեամբ

բանիւ խօսի ընդ իւր ծառայս՝ կենդանացեալ ծառայքն՝ չյազիրն վաստա-
կով, այլ յաւելեալ ի վաստակն՝ օր քան զօր անեցուցանել ջանան զբարին: Այսպէս աշխարհ շինի, և տէրն շքեղացեալ պայծառանայ հանապազ:

«Արդ՝ եթէ զայդ այդպէս կարէք խոտանալ, զխոտացեալսն զբով
5 և կնքով հաստատեալ տայք ցմեղ՝ ապա կոչեն, և գամք կամաւ և լսեմք
բանից ձերոց, և հրամանի թագաւորին հաւանիմք զոր ինչ ասէ: Ապա
եթէ զայս երիս խնդիրս ոչ կարէք տալ մեզ, և պիտէք թէ չէ հնար՝
որպէս եղեալ մեզ մահ առաջի՝ պատրաստ եմք մեռանել, այլ ծառայու-
թիւն առնել Արեաց տեսնն չկարեմք: Եւ այլ բանք, որ ինչ են, թէ
10 ինձ լինի դալ՝ ինձէն իսկ խօսիմ ընդ նմա, ապա թէ ոչ լինի դէպ գալ՝
մնացէ բանն և իրքն»:

Դ. Եւ խօսեցեալ զայս ամենայն բանս Մամիկոնենին Վահանայ
ընդ Շապհոյ խորհրդեան զպրի և ընդ Միհր-Վշնասպայ ձուարշացոյ՝
յուզարկեաց զնոսա. առաքեաց և Մամիկոնեանն Վահան ընդ պատգա-
մաւորան Նիխորոյ և յիւր ուխտակցացն զՅաշկուր Արծրունի և զՄահակ
15 կամսարականն, զերանելոյ զԱրշաւրայ զորդի, և զՎասաւուրտ կարքային,
և զԱռաւան Աղբեւրկացի և զՊաճոկ ի Մարդպետական գնդէն: Եւ
հրաժարեալ զամենեսեան զնոսա Մամիկոնենին Վահանայ՝ արձակէր
խաղաղութեամբ առ Նիխոր:

Եւ երթեալ նոցա առ Նիխոր ի գաւառն ի Հեր, և տեսեալ Նիխո-
րոյ զՀայերն, որ չորան առ նա ի Մամիկոնենէն Վահանայ՝ ամենայօժար
սրաիւ խնդութեամբ ուրախացաւ: Եւ հրաման տուեալ ընթրեացն՝
ընկալաւ զնոսա բազում գոհութեամբ և յոյժ սիրով, յիշելով հանապազ
ըստ ամենայն բաժակի զքաջ Մամիկոնեանն Վահան. և կատարեալ
25 զուրախալից ընթրիան՝ գնային յիւրաքանչիւր վանս: Եւ ընդ առաւօտն
ժողովեցան ամենայն տեսանն Պարսկաց առաջի Նիխորոյ, և աստուա-
ծուրաց մարդիկն որ անդ էին. եկեալ և պատգամաւորքն որ ի Նիխորոյ
առ Մամիկոնեանն Վահան երթեալ էին, Շապուհ և Միհր-Վշնասպին,
և հայ նախարարքն և այլ արքն ի Մամիկոնենէն Վահանայ որ ընդ
30 նոսա էին: Եւ տուեալ զպատգամն Մամիկոնեանն Վահանայ՝ Շապհոյ և
Միհր-Վշնասպայ առաջի ամենայն ատենին յայտնապէս: Եւ լուեալ
Նիխորոյ զամենայն զբանսն և զխօսս Մամիկոնենին Վահանայ, և
խնդալից եղեալ՝ ասաց առաջի ամենեցուն, թէ «Ամենայն բանքդ այդ
և պատգամդ զոր յղեալ է Վահանայ՝ արդարեւ աստուածոց արժանի-
35 քանզի որպէս անմեղ են մարդիկն այն, զորս բռնի տարաւ Պերոզն և
Հեփթաղին կոտորել ետ, և զամենայն զարիւնն զայն աստուածքն ի Պերոզի
գլխոյն խնդրելոց են՝ նոյնպէս անվաս է Վահանն յամենայն իւր իրքս,
զոր խորհեցաւ և զործեաց. զի ի բռնութենէ չարութեանն Պերոզի զոր-
ծեաց, և ոչ իւրով կամաւ: Եւ ես մինչև ցայսօր չէի մխիթարեալ ի մեծ

3 Աս. որպէս աշխարհ 16 ՏՏ. վաստաւորտ 25 ՏՏ. գային
8 2. մեռանել, իլը նոր 16 ԳԵ. ուղղագրեղ են Հար- 27 ՏՏ. որ անդ էին եկեալ
գրչով քային և պատգամաւորքն որ
11 2. բանն և իրքն: Օրհն- 17 Աս. գաւաղան ի Նիխորոյ որ առ...
նեալ է աստուած 18 ՏՏ. արձակեալ 29 2. ի մամիկոնէն
14 ՏՏ. ուղղարկեաց 20 Աս. ի Հէք 38 ՏՏ. չարութեանն

բեկմանէն որ եհաս Արեաց աշխարհին. բայց այդ լուր ուրախացուցեալ
մխիթարեաց զիս այսօր: Բայց տացեն աստուածքն և զօրն տեսանել,
որ Վահան յիմ ձեռն նուաճեալ՝ Արեաց ի ծառայութիւն հնազանդի»:

Եւ խօսեցեալ զայս այսպէս Նիխորոյ առաջի ամենայն ատենին,
5 և լուեալ զայս ուխտապահ նախարարացն Հայոց և այլ արանց, որ
եկեալ էին ի Վահանայ Մամիկոնենէն՝ տային փառս Աստուծոյ, յորոյ
ձեռս են սիրտք իշխանաց, և որպէս ինքն կամի՝ տայ բարբառել նոցա:
Կոչէր այնուհետեւ վաղվաղակի Նիխոր գնոյն պատգամաւորս, զՇապուհ
10 Մամիկոնեանն Վահան օրինակ զայս.

«Լուայ, ասէ, զամենայն զխօսեցեալսն քո ի պատգամաւորացն, զոր
ևս առաքեցի առ քեզ. և զրեցի բովանդակ գնոյն բանս քո ի նամակիդ,
ճանուցանել քեզ, թէ արդարեւ խօսեցան ընդ իս զամենայն, և լուայ:
Արդ՝ արի եկ առ իս վստահութեամբ, և զամենայն խնդիրս քո, զոր
15 ի ձեռն դոցա յղեցիք առ իս, և այլ ինչ զոր դու ասես՝ ուխտեալ է
Արեաց տեսնն և ամենայն Արեաց աւագանւոյն՝ տալ լիով և կատարել.
և զքեզ և որ ընդ քեզ են, որպէս քո կամք են՝ Արեաց տէրն շքեղ
առնէ և արձակէ ի Հայս»:

Եւ գնախարարսն որ եկեալ էին ի Մամիկոնենէն Վահանայ՝ սիրով
20 ընկալեալ Նիխորայ և պատուեալ՝ արձակէր ընդ պատգամաւորս իւր
առ Մամիկոնեանն Վահան. մեծաւ պատուիրելով յանձնէր նոցա՝
վաղվաղակի և անյապաղ ածել զՄամիկոնեանն Վահան. և հրաժարեալ
զնոսա Նիխորոյ՝ արձակէր սիրով: Եւ տեսեալ զայն աստուածուրաց
խաբերայիցն, որք ի միաբանութեան Պարսկացն էին, թէ որպէս
25 յապտամբացն եկեալ Հայք ի Նիխորոյ պատուեալք և մեծարեցան
ի Պարսկացն, և ինքեանք արհամարհեալք են իրբեւ զանպիտանս՝
գարձեալք լի ամօթով յերկիր կործանէին: Եւ տեսեալ զայն ուխտապահ
նախարարացն Հայոց և այլոցն որ ընդ նոսա էին՝ ակն արկեալ ցու-
նայէին միմեանց զկորանս նոցա: Իսկ մի ոմն ի յուխտապահացն ասէ
30 ցնոսա. «Զի եթէ լով ի բանիցն խօսելոյ ընդ մեզ սիրով Նիխորոյ զձեօք
և շափառուկ անկաւ, և չերեկք ի գետնոյդ, իսկ յոր-
ժամ շորհեցցէ Բրիստոս, և տեսանիցէք փառաւորեալ զՄամիկոնեանն
վահան և զայլ ուխտապահսն որ ընդ նմա են փառօքն, զոր տալոց է
Քրիստոս՝ խորտակիցիք իսկ արդեօք և հեղձանիցիք. այլ ի մեծի աւուր
35 յանշէջ գեհնին զի՞նչ արդեօք զործիցէք հէքքդ և թշուառականքդ»:

Եւ զայս ասացեալ առն՝ գնային ընդ պատգամաւորսն Նիխորոյ
առ Մամիկոնեանն Վահան: Եւ հասեալ պատգամաւորացն Նիխորոյ առ
Մամիկոնեանն Վահան և մատուցեալ զնամակն Նիխորոյ, և յայնմանէ
40 զիտաց ի զրեւոյցն, թէ լուեալ տեղեկացաւ Նիխոր ի պատգամաւորացն
զամենայն յղեալսն իւր առ նա, և ոչ էր բան յամենայն խօսիցն Մամի-

1 Աս. արեաց իշխանին 19 2. ի մամիկոնէն
1 2. այս լուր 22 2. ամեալ
11 ԳԵ. քո՝ պատգամաւոր- 24 2. խաբէրիցն Աս. խա- 31 2. չերեկէք
բացն րէւոյցն 38 2. յայնմանէ
14 ՏՏ. որ ի ձեռն 24 ՏՏ. էին՝ յապտամբացն

կոնենին Վահանայ՝ զոր թէ չէր թուեալ Նիխորոյ: Ի պատգամաւորացն տեղեկացեալ ծանեաւ և զայն, թէ սրպէս խնդութեամբ և սիրով ընկալեալ զնախարարսն մեծարեաց Նիխոր. պատմեցին և զչարաչար կորանս ուրացողացն ջոկոյ, և թէ սրպէս կարի և փութով զերթս քս խնդրէ փափաքելով. զոր և պատգամաւորացն Նիխորոյ ստիպով հաւանեցուցանէին զնա երթալ:

ՂԱ. Եւ չուեալ այնուհետև զօրավարին Հայոց Վահանայ Մամիկոնենի ամենայն ուխտապահ նախարարօք հանդերձ և այլ բազում և կազմ գնդաւ. որոց լուեալ զուխտիւք զխնդիրն ի Նիխորոյ Մամիկոնեանն Վահանայ՝ կամաւ և ցնծալից սրաիւ երթային առ նմա: Եւ եկեալ Մամիկոնեանն Վահան ի գաւառն որ կոչի Արտազ, ի գեօղն որ անուանեն Եղինդ՝ դադարէր անդ ինքն և ամենայն զուեղքն որ էին ընդ նմա. և առաքէր առ Նիխոր և զիւր եկն տայր գիտել նմա: Եւ ասէր ցնիխոր Մամիկոնեանն Վահան. «Արդ՝ եթէ թուի քեզ զալ իմ և տեսանել զքեզ՝ տուր անէլ առ իս արս աւագս Արիս և յականաւոր տոհմաց, որ եկեալ կացցեն աստ առ իմ սրեար, մինչև եկեալ ևս տեսից զքեզ, և խօսեցեալ իմ և քո ընդ միմեանս՝ լուիցուք ի միմեանց՝ զոր ինչ ի դէպն թուի մեզ առնել»: Եւ Նիխորոյ լուեալ զեկն և զկամս խնդրոյն Մամիկոնենին Վահանայ՝ վազվազակի տայր տանել ցԿամաարականն տէրն Շիրակայ Ներսէնս զհազէ զԱտրպայական շահապ և զՎեհ-Վեհնամ զՀայոց հազարապետ, և զՆերսշապուռ զՄիհրանայ զեղբայր, և հինգ ևս այլ այլ աւագ Պարսիկս: Եւ Մամիկոնենին Վահանայ տեսեալ զաւագօրեարն զոր առաքեալ էր Նիխորոյ՝ ընդունէր զնոսա խնդութեամբ. և ի միտսին ուրախացեալք այն օր՝ ի վաղիւն թողոյր զութեանն զնոսա առ իւր հաւատարիմ արս. որոց հրաման տայր՝ պատուել զնոսա արժանաւորապէս և զգուշանալ. և ինքն չուեալ գնդաւ և կազմութեամբ գնայր առ Նիխոր: Մերձեալք ի գիւղն ուր Նիխոր էր՝ հրամայէր զօրուն որ ընդ նմա էին՝ վառել ըստ օրինի պատրաստութեան պատերազմի. որք ընդ լսել ի Մամիկոնենէն Վահանայ զհրամանն՝ պատրաստեալք յամենայնի կազմ ցուցանէին նմա զանձինս: Տայր հրաման Մամիկոնեանն Վահան հնչեցուցանել զփողան պատերազմականս. և ի սաստկութենէ փողոցն ձայնից հնչեալ երկիրն թնդէր. յորմանէ զարհուրեալք արք զօրուն Նիխորոյ՝ կարծեցին, թէ խարէութեամբ ի մլասել զնոսա եկն Մամիկոնեանն Վահան, և ոչ սիրով ի նուաճումն խաղաղութեան:

Եւ Նիխոր առաքեալ ընդ չառաջ նորս արս աւագս՝ տայր ասել ցՄամիկոնեանն Վահան, եթէ «Ոչ ըստ կարգի Արեաց առնես զու զայդ, այլ նորոգ իրօք այլ իմն ձեանաս. յորում յայսմ հետէ քեզ կարի զԱրեաց զկարգն պարտ է ունել և հաւանել. քանզի ի չուի՝ փողով յԱրեաց բանակ սպարապետն միայն Արեաց իշխէ մտանել, և այլ ոք

1 ՏՏ. չէր լուեալ: ԲԳՏ. չէր լուեալ Նիխորոյ ի պատգամաւորացն: Տեղեկացեալ ծանեաւ և զայն: Կեսադրոսիւնն այստեղ ըստ ՉԱՏ. 6 ՏՏ. նմա

7 ՉԱՏ. մամիկոնեանն 9 ՏՏ. ուխտիւք 20 ՉԱՏ. բազմ... շահպապ 20 ԲԳՏ. և զվեհնամ 21 ՏՏ. զչէնդ 24 ՏՏ. զութեանն 26 2. չուեալ

28 2. վառեալ 29 2. ի մամիկոնէն 29 Կամ ըստ 2. ամենայնի 31 2. պատերազմողականս 33 ՏՏ. կարծէին խարէութեամբ 39 2. արեաց բանակ

զայդ համարձակութիւն ի Պարսիկս ոչ ոք իշխէ առնել»: Եւ Մամիկոնենին Վահանայ պատասխանի տուեալ Նիխորոյ՝ ասէր. «Նախ արն զիս Արեաց տեսան ծառայ, ապա և առանց ի քէն իսկ ուսանելոյ՝ թուի թէ և ևս իսկ գիտեմ զԱրեաց աշխարհի զկարգ և զարժանն. մի թուեցի քեզ հաշուել զիս կարի մտացկոտ. քանզի և ոչ բազում ինչ ամօք գնացեալ եմ ի ձէնջ»: 5

Եւ զայս բանս այսպէս ի ձեռն պատգամաւորի խօսեցեալ Մամիկոնենին Վահանայ ընդ Նիխորոյ՝ ապա ինքն իսկ եկեալ տեսանէր զնա յատենի ժամու. վասն զի ընդ ծագել արևուն եկն Մամիկոնեանն առ Նիխոր: Եւ Նիխորոյ տեսեալ զՄամիկոնեանն Վահան և զայլ նախարարսն Վազարշու և զամենայն աւագանւոյն. մի ըստ միտջէ յանուանէ ողջունէր և զեկեալ նախարարսն Մամիկոնենին Վահանայ՝ յոյժ սիրով, նոյնպէս և զամենայն արս գնդին, զաւագս և զկրսերս: Եւ լուեալ Մամիկոնենին Վահանայ զողջոյն Արեաց տեսանն և զողջոյն ամենեցունց զբանն աւագանւոյն՝ շնորհակալութեամբ գոհանայր երկրպագելով և խնդալից ուրախութեամբ ընդունէր: Եւ հրաման տուեալ Նիխորոյ՝ զամենայն արս զօրուն Վահանայ Մամիկոնենի ի ներքս թողուլ, նոյնպէս և աւագ մենայն ասացեալք Նիխորոյ, և լցեալ ամենայն ատեանն արամբք որ ընդ Մամիկոնենին Վահանայ էին, և այլ Պարսիկ որերով՝ սկսանէր խօսել Նիխոր ընդ Մամիկոնենին Վահանայ և ասէր.

«Թէպէտ և աշխարհակցութեան բնութեամբ չես կեցեալ ընդ իս, այլ ըստ բազում անգամ տեսանելոյ զքեզ ի դրան և լսելոյ յաշխարհի մարդկանէ, ի Հայոյ և ի Պարսիկէ, ոչ յանձանաչող և յանպիտան մարդկանէ, ի չառ և ի հայեցող և յիմաստուն որերոյ, զոր այժմ յայսնապէս կանէ, այլ ի լաւ և ի հայեցող և յիմաստուն ամենեքեան. զի գործ պատերազմի փորձիւ ի միտ առեալ զիտացաք ամենեքեան. զի գործ պատերազմի որպէս քաջութեամբ՝ նոյնպէս ևս առաւել խոհականութեամբ և իմաստիւք վճարի. որպէս և զու զերկրոսեանն զայդ ի քում անձին լիով ետուր տեսանել ամենայն Արեաց աշխարհի կաս իկուելով սակաւօք ընդ ցուցեր սակաւ արամբք. քանզի ցանկ կաս իկուելով առնելով և աշխատ ունելով: Բազումս, և մեծամեծ զայդպիսի մլասանի առնելով և աշխատ ունելով: Եւ զիմաստութիւն յայտ արարեր՝ գիտելով զժամ կուուոյն և զտեղի տալոյ, և անմլաս զգուեղն ի միջի ունելոյ, և միւսում ևս ժամու գործոյ պատրաստ լինել և չերկնչել: 2ի եթէ ոչ երկու այդ իրք ի քեզ լի կղեալ էին՝ զիտրդ հնար լինէր քեզ այդչափ կարի սակաւ և թուով արամբք կալ ընդդէմ այնչափ անթիւ բազմութեան պատերազմող որերոյ, և երբեմն մեծապէս յաղթել, և երբեմն զարհուրեցուցանել և աշխատել: 3 Յաղագս որոյ զմտաւ անեալ իմ զքո այդպիսի արարուած և զմտաւոք րութիւն՝ կարի քաջ ճանաչեմ զամենայն պատասխանիս, զոր առնելոց ևս զու մեզ ամենայն բանի, զոր լսես ի մէնջ: Վասն զի թէ զպատում-

15 2. զողջուն... զողջուն 19 ՉԱՏ. որեարոյ 25 ԱՏ. ի Հայոց 26 ՏՏ. և ոչ յանպիտան

27 ՏՏ. գործ պատերազմի սիւ) քաջութեամբ 31 ՉՏՏ. ցանկաս կուուու- գործ պատերազմի ո պ լով: Այսպիս ըստ Ն. Բ. 39 2. անէլ

բուժենէդ քու մէջ հարցանեմք, թէ զի՞նք իշխեցեր խորհել, թող թէ և
 առնել՝ պատասխանի տուեալ ասեա, թէ չճանաչողութիւնն Պերողի և
 ի յետասահարութիւն բռնադատեաց զիս մեռանել. որ զճառայութիւնն և
 զվաստակ որպէս դատուած խնդրէր, և զվաստակոյն զհատուցումն
 5 առնել՝ և ոչ իբրև զմի յանմիտ մարդկանէ խորհէր հատուցանել: Զի
 քաջի առն քան զբազում ժամս հարանօք կեցեալ՝ շատ լաւ է մի օր
 ծանուցանել զլաւութիւն անձին և մեռանել: Եւ ոչ ոք յԱրեաց կարէ
 քեզ մեղադիր լինել՝ խորհել քեզ այդպէս խորհուրդ և առնել, ոչ որ
 այժմ Արեաց տէրն է, և ոչ աւագանի գրանն, որ գամ մի ի միջի են, և
 10 դու գիտես: Վասն զի Պերող արքայից արքայ իբրև իւրում անձինն
 և որդւոց չմարթաց հոգ տանել՝ բարի ծառայի առ նա լաւ ինչ զի՞նք
 կարէր խորհել և առնել: Զի զայդ գործ, զոր դու գործեցեր՝ բայց զի
 չկարէր ոք և զի չիշխէր գործել յայնժամ. այլ ամենայն ծառայ այր,
 տեսանելով զնորա ստամբակութեանն զանչափութիւն՝ զամենայն օր
 15 խորհէր առնել, և չկարացեալ մեռանել՝ կասէր»:

«Բայց քո և արանց որ ընդ քեզ եղին միարան, առ ոչինչ համա-
 բեալ զմահ անձին՝ զիմեցին յիրսդ քաջարար. և որ մեռան ի ձէնջ՝
 ի Պերողի յամբարտաւանութենէն խնդրեն աստուածք զարիւնն զայն,
 և որք ապրելդ կարացայք և ի միջի լինել՝ անպարտ էք և անմեաս էք:
 20 Վասն զի որ այժմ Արեաց տէրն է և ամենայն աւագանին՝ զայդ ևեթ
 խօսին հանապազ, և անմխիթար ողբան և տրտմին, յիշելով զՊերողի
 զանհաւան և զամբարհաւած գրարան, զոր ոչ ունէր նման մարդոյ, այլ
 նման չար և վայրենի գազանի: Որ կորոյս զինքն և զամենայն Արեաց
 աշխարհի զոյժ և զզօրութիւն, և զթագաւորութիւն մի մեծ և զազատ
 25 ի ծառայութիւն ետ չեփթաղին. յորմէ ի գառն ծառայութենէ, մինչ
 կենդանի է Արեաց աշխարհն՝ զերծանել ոչ կարէ: Բայց դու թէ հաւա-
 նեալ նուաճիս, և բնիկ քո նախնեացն տեսնո ծառայութիւն առնես,
 և որ ինչ վատթարն եղև ի մէնջ և ի ձէնջ՝ մտտանաս և ի բաց թողուս,
 զայս առնես իմով միջնորդութեամբ՝ դու աստէն ի Հայս կաս, մինչև
 30 թագաւորն կնքէ և տայ բերել առ քեզ. և եկեալ բարեաւ առ տէրն
 Արեաց, զամենայն որ ինչ բարի և արժան է, և՛ քում անձինդ և որում
 դու կամիս՝ տայ սիրով և կամաւ և կատարէ»:

ՂԲ. Եւ խօսեցեալ զայս ամենայն բանս Նիխորոյ յատենին ընդ
 Մամիկոնեանին Վահանայ և ընդ ուխտակից նախարարսն Հայոց որ ընդ
 35 նմա էին, և լուեալ Մամիկոնեանին Վահանայ՝ տայր պատասխանի
 բանիցն Նիխորոյ և ասէր. «Աստուծոյ հաշտութիւն յորժամ է ընդ
 աշխարհի՝ յառաջահայեաց և իմացող մտաց զիւրին է անաշխատ ճանա-
 չել: Յորժամ զիշխանս բարեսէրս տայ և լաւածանօթս և աշխարհաշէսս՝
 անդէն և անդ արժան է նուազամտին զիտել զբարերարութեանն
 40 Աստուծոյ այցելութիւն, զոր սիրելոց է յաշխարհ և նորոգելոց, որպէս

1 ՏՏ. Թող թէ առնել
 3 ՁԱՏ. ի յետս աշաւո-
 բութիւն: Այսպիս ըստ
 ուղղագր. ԲԳՏ.
 12 ՁԱՏ. բայց զինչ կարէր
 19 2. կարացարք
 22 ԱՏ. անհաւան
 22 ՏՏ. զանբարհաւած՝
 39 2. զբարերարութիւն
 40 ՁԱՏ. զորս
 19 2. կարացարք
 22 ԱՏ. անհաւան
 22 ՏՏ. զանբարհաւած՝
 39 2. զբարերարութիւն
 40 ՁԱՏ. զորս

և այժմս ինձ երևի և ամենեցուն: Զի զտէրն Արեաց իմ չե ևս է
 տեսեալ. բայց կամիմ տեսանել, եթէ տայ ինձ Աստուած միջնորդու-
 թեամբ քո, տեսանել այնպէս՝ որպէս և ամենայն քրիստոնեայ անձն
 կամի և ախորժայ: Սակայն զքեզ տեսանելով, զոր նոր խաղաղարար և
 5 առիթ բարւոյ այնպիսոյ աշխարհի միոյ առաքեալ է, որպիսի Հայքն,
 և և մեզ որ աշխարհին մարդիկ եմք՝ կարի հայեցող ակամբ տեսանել, և
 ամենեցուն զինաման և զբարիսն, զոր տալոց է աշխարհին և մարդկան
 որ յաշխարհին են. քանզի տեսանեմք զքեզ կամաւոր բարւոյ և սիրիչ,
 10 անձին համարելով զբարի զիւտն և զաշխարհին: Իսկ վասն Պերողի
 արքայից արքայի բարուցն և անձնահաճութեանն զոր ասացեր, անընտրող
 մտօք ունելով զճառայս, չընտրել զլաւն ի վատթարէն, զքաջն ի վատէն,
 15 զվաստակաւորն յանվաստակէն՝ շատ իսկ և
 զիմաստունն յանմտէն, զվաստակաւորն յանվաստակէն՝ շատ իսկ և
 բաւական լիցի քո տեսնո բանն և լիով ասացածս: Եւ ես գոհանամ
 զԱստուծոյ, զի զիս անաշխատ պահեցէք յանելոյ զըստ հարցման քո
 զպատասխանիսն: Բայց իմ թէպէտ էր այդ ամենայն տրտունջ զՊերողէ,
 20 նրպէս հանապազ խարէին գնա և զամենայն Արիս արք անպիտանք,
 աստեցեալք յամենայն սրբասէր մարդկանէ, փախտականք յաշխարհէն
 ըստ ազտեղի գործոց իւրեանց, լեռանախոյսք, աւագակապետք, արիւնա-
 պարտք, հացկատակք, բանորտոգք, խարերայք, շաղակրատք, անյարուչք,
 25 վատատոհմակք, ճանաչելով զանձինս թէ ոչինչ են, և կալ իւրք չկարեն,
 կասեալք յիրէ, լքեալք յորսոյ՝ զային անկանէին ի մոխիրն. և ձեր
 տուեալ զինդիրն՝ խնդալով յուզարկէիք, պարզելով զահ և պատիւ և
 զայլոց զատուս և զկեանս և զմեծութիւնս. և նոցա սակաւ մի խոյս
 30 զկրակն յիւրաքանչիւր ի տունս՝ այլ դատս և նախատինս աւելորդ
 եղեալ ի ձէնջ, լուցից զայլ մեծամեծ թշնամանն, որով թշնամանէին
 ազտոյ իւրեանց զկրակն առնէին: Եւ վասն զի զայս գիտէ ամենայն
 ոք, և յայտնի է, զի ամենայն արուեստաւոր, որ զիւր արուեստն ինքն
 զիտէ և օգտեալ է յարուեստէն՝ գնոյն և որդւոց իւրոց կամի ուսուցանել,
 35 զի կեցցեն. և այնպիսի խարերայ մարդկան ծանուցեալ, թէ ոչ իմաստիւ
 և քաջութեամբ կեցեալ և մեծացեալ, այլ սուտ վաճառականութեանն
 մոխրով՝ գնոյն փութային և որդւոցն իւրեանց ուսուցանել: Վասն որոյ
 բարձեալ էր յաշխարհէն Հայոց և կորուսեալ վաստակք, միտք, քաջու-
 թիւն, տոհմակութիւն և արդարութիւն. և ի մէջ անցեալ փերեկերտին
 40 դէմքն այդք ամենայնի. և ձեր Արեաց տեսանելով զայն ամենայն, և
 չճանուցեալ, թէ մեր զայն հրահանգ եղեալ նոցա, և թէ չեն ուսեալ
 ինչ և չգիտեն՝ չեն մեղադրելի, այլ և յատենի ևս այգանելով՝ ամենայն
 վատաց և ի կուռոյ յետեւոց զՀայս ամէնք օրինակ, նախ Ասորւոց,
 45 ապա լքելոց, ապա անդամալուծաց: Եւ բայց թէ ապա

25 2. գատտ և նախատինս:
 «Թուի այլազգ ինչ ըն-
 րկունի»: (Ծանօթ. ԲԳՏ.)
 27 ՁԱՏ. ամենայն արուես-
 տաւորք զիւր: ԲԳՏ.
 ուղղագրել ևն ամենայն
 արուեստաւոր ոք զիւր
 32 ՏՏ. և միտք
 33 ՏՏ. տոհմականութիւն
 33 ՁԱՏ. տոհմակութիւն,
 արդարութիւն
 33 2. ի մէնջ անցեալ
 34 Թերեա ընդդէմքն այ-
 գըր ամենայնի (Ն.Բ.)
 35 ՏՏ. չեն ուսեալ ինչ՝
 չգիտեն

Հայոց, զոր չունիմք առ արգարս, և չպատուէ որ իրբև Աստուած: Այլ յետինն գառաջինն, վատքն զլաւն, և անպիտանն զպիտանին, և որդի ստամբակ զհայր, և ծառայ չարագործ զտէր իւր, յորժամ ի յետս տանել (կամի) կամ կորուսանել՝ զձեր սուտ օրէնսդ ի ձեռն առեալ՝

5 զամենայն չարիս զոր և կամի գործել՝ զովաւ վճարէ: Բայց անդէ, զուր ի մէնջ որպէս ի ծառայից զձեր տերանց զպատիւն խնդրեցէք, զգործ և զվաստակ և զհպատակութիւն, զօգուտ, զարգարմտութիւն, և աստուածաբար անդրկող մտօք զիւրաքանչիւր մարդոյ ըստ իւրաքանչիւր վաստակոյ զարժանն հատուցէք: Մեր ամենեցուն այդ բանք են և այդ խնդիր. եթէ

10 շնորհեալ հաստատէք զխնդիրդ զայդ մեզ, և ի ծառայութեանէ ձերմէ զմեզ ի բաց չկամիք հանել՝ որպէս օրէնքն են թագաւորաց՝ զրով և կնքով զայդ մեզ հաստատուն արարէք, և ի մէնջ որպէս ի ծառայ որերոյ զործ խնդրեցէք և հպատակութիւն. և ձեր մտացի և ամենահայեաց ահամբ հայեցարուք յայր և ի գործ նորուն և հատուցէք զարժանն:

15 Եւ խօսեցեալ զայս ամենայն բանս Մամիկոնենին Վահանայ առաջի թագաւորին Վաղարշու և առաջի ամենայն աւագանւոյ զբանն՝ և բարձր ձայնիւ զովեցին ամենեքեան և առ լաւս կալան, զարմացեալ ամենեքեան ընդ իմաստութիւնն Մամիկոնենին և ընդ շնորհ աջողութեանն բանիցն որ ելանէին ի բերանոյ նորա: Քանզի ոչ միայն հաւատացելոցն, այլ և անհաւատիցն երևէր բղխումնս պարզեալ յԱստուծոյ բանիցն առն Մամիկոնենի, որ ախորժակ քաղրութեամբ լսելի լինէր յականջս ամենեցուն:

Որում պատասխանի տուեալ թագաւորին Վաղարշու՝ ասէր զՄամիկոնենան Վահան և ցամենայն հայ նախարարան ուխտակիցս Մամիկոնենին. «Եւ զամենայն զոր ինչ խորհեալ է ձեր և իմացեալ, և խօսեցաւ առաջի մեր ձեր Վահանն՝ տուեալ եղիցի ձեզ մեր զրով և կնքով զամենայն խնդիրդ ձեր այսօր մինչև ցյաւիտեանս: Եւ զգործս աստամբութեանդ, զոր ի բռնութենէն Պերողի, և ոչ ի ձեր կամաց գործեցէք՝

25 թողեալ լիցի ձեզ այսօր, և մի ոք իշխեսցէ ի թագաւորաց որ զայս գահ ունին, և կամ Արի այր՝ յիշել զայդ կամ առանձինն յիւրեանց խօսս և կամ առաջի առն Հայոյ յայսմ հետէ մինչև յաւիտեան: Բայց զուր հպատակութիւն, զոր արժան է ծառայից առ տեարս առնել՝ հատուցէք առ մեզ լիով և կատարեցէք»: Եւ զայս ասացեալ արձակեցին զատեանն:

2. Իսկ ի վաղիւն խորհեալ աւագանւոյ զբանն թագաւորին Վաղարշու, զոր գիտէին թէ և նա ինքն կարի սիրով ախորժէ և կամի լսել և առնել, տալ Մամիկոնենին Վահանայ զտէրութիւն Մամիկոնենից և զսպարապետութիւնն Հայոց՝ և թագաւորն կամաւ և սիրով յանձն առեալ՝ ծանուցանէին Մամիկոնենին Վահանայ զկամս թագաւորին Վաղարշու, միաբանութեամբ զբանն աւագանւոյ: Եւ Մամիկոնենին

1 Թերեւս և չպատուեմք երբև	8 2. և անդրկող	30 2ԱՅ. իշխել զայդ: Այսպիս ըստ ուղղագր. ԲԳՏ.
4 288. ի յետս տանել կամ կորուսանել	10 88. Հաստատեալ	37 2. զսպարապետութիւնն Հայոց սոչմին կալեալ էր մամիկոնենից զաշխարհին Հայոց
4 88. և զձեր սուտ	17 2. ամենեքին	
6 ԲԳՏ. խնդրէ՛ր	24 2. յամենայն	
	26 2. մեր ձեզ զրով	
	29 88. թողեալ եցէ	

Վահանայ պատասխանի արարեալ ասէր. «Ընդդիմանալ կամացն ձերոց և հրամանին՝ չունիմ իշխանութիւն, և յիս կողմն կամք ձեր և արարուած կարի մեծ է և առաւել: Բայց կամէի այսպէս, թէ սակաւ մի գործ ցուցանէի և սպաս, որով ձեզ ըստ արժանի հաճոյ եղեալ՝ հայէիք ի վերայ, և ապա որ ինչ թուէր ձեզ և կամէիք առնել՝ առնէիք. բայց առ այս նուազ՝ կամէի թէ ներէիք ինձ»:

Եւ թագաւորին և ամենայն Արեաց աւագանւոյն լսեցուցեալ զբանս Մամիկոնենին Վահանայ՝ բազմեցուցանէին զնա ի գահու տէրութեանն Մամիկոնէից, տուեալ ցնա, ըստ օրինի նախնեաց իւրոց, և զսպարապետութիւնն Հայոց աշխարհին: Շնորհէին և այլոց ուխտապահ նախարարացն Հայոց, որք ի միաբանութեանն էին ընդ տեառն Մամիկոնենից և սպարապետին Հայոց Վահանայ, իւրաքանչիւր ումեք ի ժամուն՝ որ ինչ պէտք էին պատշաճ ըստ անձին արժանաւորութեան: Եւ ընկալեալ զամենեսին թագաւորին Վաղարշու և ամենայն աւագանւոյն լի սիրով և կամաւոր պատուով ի հրաժեշտի կացուցանէին երթալ խաղաղութեամբ

15 յաշխարհն Հայոց: Եւ եկեալ տէրն Մամիկոնենից և սպարապետն Հայոց Վահան հրաժարել ի թագաւորէն Արեաց Վաղարշու և յամենայն զբանն աւագանւոյն՝ հարցանէր թագաւորն Վաղարշ զնա և ասէր. «Վահան սպարապետ Հայոց, գոհ ես զմէնջ, քան ի կալաք թէ պիտի և այլ ևս ինչ. ասան»: Եւ զօրովարին Հայոց տեառն Մամիկոնենից Վահանայ պատասխանի տուեալ՝ ասէր ցթագաւորն Վաղարշ. «Զոր ինչ ձեր բարերարութիւնդ առ մեզ արար՝ բայց Աստուածն, որ ամենեցուն արարիչն է և զամենայն մարդոյ կամի զբարի և զօգուտ, նմա միայն հնար և վայելուչ էր առնել զայդ առ մարդ, զոր և զուրք առ մեզ անարժան ծառայիցս արարէք. այլ մարդոյ մահկանացուի անհնար էր: Քանզի զվնասն թողէք, գահ և պատիւ տուեալ մեծարեցէք, մեռելութեան յարուցիչ եղայք, զզրորեալ և զկորուսեալ աշխարհ մի գտեալ կանգնեցէք: Բայց որովհետև հարցէք զամարձակեցուցէք զարգարն ասել՝ որպէս եղէք աստուածաբար կենսականացուցիչ մեռելութեանս իմոյ, և յարուցեալ ի միջի արարէք՝ կամէի, և զամարձակեցուցէք զարգարն ասել՝ որպէս եղէք աստուածաբար կենսականացուցիչ մեռելութեանս իմոյ, և յարուցեալ էր, և ոչ զկէսս. վասն զի զկէսս մեռեալ թէ զբովանդակ անձնս յարուցեալ էր, և ոչ զկէսս. վասն զի զկէսս մեռեալ տեսանեմ դեռ»: Եւ թագաւորին Վաղարշու հարցեալ ասէր. «Աղէ, յայտնապէս ծանն մեզ զպէտս բանիդ, զի վիտասցուք»: Եւ սպարապետին Հայոց տեառն Վահանայ Մամիկոնէից ասացեալ. «Զի թէ էր և հնար էր շնորհել ձեզ զտանուտէրութիւնն կամսարականին՝ ապա բովանդակապէս շնորհեալ ի ձէնջ՝ տեսանէի զմեռելութիւն ամենայն անգամոցս կենդանացեալ:

20 Հայոց, գոհ ես զմէնջ, քան ի կալաք թէ պիտի և այլ ևս ինչ. ասան»: Եւ զօրովարին Հայոց տեառն Մամիկոնենից Վահանայ պատասխանի տուեալ՝ ասէր ցթագաւորն Վաղարշ. «Զոր ինչ ձեր բարերարութիւնդ առ մեզ արար՝ բայց Աստուածն, որ ամենեցուն արարիչն է և զամենայն մարդոյ կամի զբարի և զօգուտ, նմա միայն հնար և վայելուչ էր առնել զայդ առ մարդ, զոր և զուրք առ մեզ անարժան ծառայիցս արարէք. այլ մարդոյ մահկանացուի անհնար էր: Քանզի զվնասն թողէք, գահ և պատիւ տուեալ մեծարեցէք, մեռելութեան յարուցիչ եղայք, զզրորեալ և զկորուսեալ աշխարհ մի գտեալ կանգնեցէք: Բայց որովհետև հարցէք զամարձակեցուցէք զարգարն ասել՝ որպէս եղէք աստուածաբար կենսականացուցիչ մեռելութեանս իմոյ, և յարուցեալ էր, և ոչ զկէսս. վասն զի զկէսս մեռեալ թէ զբովանդակ անձնս յարուցեալ էր, և ոչ զկէսս. վասն զի զկէսս մեռեալ տեսանեմ դեռ»: Եւ թագաւորին Վաղարշու հարցեալ ասէր. «Աղէ, յայտնապէս ծանն մեզ զպէտս բանիդ, զի վիտասցուք»: Եւ սպարապետին Հայոց տեառն Վահանայ Մամիկոնէից ասացեալ. «Զի թէ էր և հնար էր շնորհել ձեզ զտանուտէրութիւնն կամսարականին՝ ապա բովանդակապէս շնորհեալ ի ձէնջ՝ տեսանէի զմեռելութիւն ամենայն անգամոցս կենդանացեալ:

Եւ թագաւորին Վաղարշու պատասխանի արարեալ սպարապետին Հայոց տեառն Մամիկոնենից Վահանայ՝ ասէր. «Յաղագս ոչ կարի տրտմեցուցանելոյ զքեզ ի ժամուտ, և զարձեալ՝ վասն զի նախ և առաջին զայդ պարգև խնդրեցիք ի մէնջ՝ եղիցի վասն քո տուեալ զտէրութիւն

15 2ԱՅ. ի հրաժեշտ	և զօրովարն	ըստ Ն. Բ.
18 288. հրաժարեալ: Այսպիս ըստ Ն. Բ.	27 2. եղաք	33 2. ծանոյ
20 2. քան ի կալաք... ասայ.	30 288. և յարուցեալ իմ ի միջի արարէք: Այսպիս	34 2. մամիկոնենից
		39 88. չի վահանայ

«Եկեղեցւոյ սիրիչք, առաքելոցն որդիք, Քրիստոսի արեան գինք. մի ծառայեցուցանէք զոգիս ձեր երկիրդ մարդկան. «սուք զկայսերն կայսեր, և զԱստուծոյն Աստուծոյ»։ «Եկեղեցիս օրհնեցէք զԱստուած, և զՏէր յազրեհրացն Իսրայէլի»։ Ահա սիրեցէք զեկեղեցի, և սիրեցա՛յք յեկեղեցւոյ. զթագաւորս քաղցրացոյց եկեղեցի. զգազանս ընդերացոյց, զգայլս գաւինս արար. զձեզ պայծառացոյց, զթշնամիս ճշմարտութեան ամաչեցոյց։

«Այլ ես այսօր առ ցնծալ սրտիս և ուրախանալ մտացս, համբարձեալ զձեռս ի յերկիրն՝ ընդ ձերոյն Գաւթայ ազգազակեմ առ Աստուած՝ զոր ինչ զբուստեաց գոհութեամբ նա յազգաս որդւոյն իւրոյ Սողոմոնի մատուցանէր Աստուծոյ բարձրելոյ. «Օրհնեալ է տէր Աստուած Իսրայէլի, որ ես ինձ ի զաւակէ իմմէ նստել յաթոս իմ, և աչք իմ տեսանն»։ Չայնակցելով ընդ մարգարէին՝ ասեմ գնոյն և ես. «Օրհնեալ տէր Աստուած Իսրայէլի, որ ես ինձ տեսանել զորդիս եկեղեցւոյս որ ինձ հաւատացաւ՝ պատուով շքեղութեամբ պայծառացեալ ի Քրիստոսէ։ Հրէայքն պատանձեացին, ուրացողք ամաչեցցին։ Փախեաւ Ագոնիա, որ առանց Աստուծոյ կարծէր թագաւորել. օգնականացն զգեցեալ զամօթ՝ սալարեալք ընդ սեղանո՞վն թագչին։ [«Թագաւորեցին, ասէ, և ոչ ինն, դաշինս կռեցին՝ և ոչ իմով կամաւ»]։ Ո՛ւր են առանց Աստուծոյ գոտողացեալքն. ո՛ւր են առանց Աստուծոյ իշխանացեալքն. ո՛ւր են արիւնահեղքն. ո՛ւր են պոռնկատէրքն. [«Տներ ինձ, ասէ, զԱրիսակ Սոմնացի», «և զԱստուած ոչ ինդրեցին, և զՏէր զօրութեանց ոչ ճանաչէին»]։ ո՛ւր են եկեղեցւոյ թշնամանիչքն, առտանհարուք օրինացն, սրբութեանն պղծիչք, շինիչք մոխրատանցն, մոռացողք ճշմարտութեանն, հայհոյողք արդարութեան. — փախեան, կորացան, ամաչեցին։

«Ո՞ տայր զգլուխս իմ ի ջուր, և զաչս՝ յազրերս արտասուաց», և նստեալ լայի զհիգացելոցն կորուստ։ Ահա տեսէք, ահա մեռանի իգառննն. այլ մի տայք մեռանել։ Սատակի առաջի սեղանոյն արիւնահեղն. այլ օգնել փութացարուք։ Գլխատի Սիմէի, այլ ձեռն տուք զթալով. «չէ աստ», ասացէք Սողոմոնի. և ոչ ի քարեղէն սալս գրեալ անթողութիւնք օրինացն։ Քրիստոս է աստ, [«Ծափս հարէք, ամենայն հեթանոսք»], որ ասէ, թէ «Եկնայք առ իս, ամենայն աշխատեալք և ոչք ունիք բեռինս ծանոնս, և ես հանդուցանեմ զձեզ», և զարձեալ՝ թէ «Ոչ եկի կոչել զարգարս, այլ զմեղաւորս յապաշխարութիւն»։

«Այլ և ձեզ պատուիրեաց, հօրագունիցդ և կարողացդ, թէ «Դուք որ կարողդ էք՝ զտկարութիւն տկարացն բարձէք». կոչեցեալք զուք ի Քրիստոսէ և բազմեալք, պատրաստեալք ուտել զհացն երկնաւոր՝ կոչեցէք և ընդ ձեզ զկազան և զկոյրան և զհիւանդս. և մի տայք թոյլ նոցա ընդ Ագոնեայ և ընդ Յովարայ՝ զեղջերաց սեղանոյն բուսն

3 Մատթ. ԻԲ, 21. Մարկ. ԺԲ, 17	11 Գ. Թագ. Ա, 48	25 Երև. Թ, 1
4 Սողմ. ԿԷ, 27	18 Ողտէ, Բ, 4. Ես. Լ, 1	31 Սողմ. ԽԶ, 2
4 ՏՏ. զեկեղեցիս	20 Գ. Թագ. Բ, 17	32 ՏՏ. զբեւեմ
10 ԲԳՏ. բարձրելոյ՝ բան	21 Ես. Թ, 13	32 Մատթ. ԺԱ, 29
10 2. օրհնեալ ևս տէր աստուած։ ՏՏ. ի՛մ ևս	22 2. առտանհարու	33 Մատթ. Թ, 13
	24 ՁԱՏ. փախեան, կորացան Այսպ. ըստ ուղղագր. ԲԳՏ.	35 Հատմ. ԺԵ, 1
		35 2. կոչեցեալ

հարկանել, [որ է անգամ մարմին, անբեղուն ըստ բուսոյ և անհամ ըստ ճաշակոյ, յունեբէն]։ Դիել կաթն յօժարեցուցէք զտգէտան ի աննդակահաւթիւն, և յուրախարար բաժակէն ըմպել ուսուցէք, յանուշարար ուրախութիւն ոգւոցն փրկութեանն. յայնմ կաթնէ և ի գինւոյ, զոր յառաջածայնեալ իմաստնարանն Սողոմոն շնորհօք սուրբ Հոգւոյն յԵրգս կրգոցն ասաց. «Քանզի զեկեղեցացան սաինք քո, քոյր իմ հարսն, քանզի զեկեղեցացան սաինք քո ի գինւոյ»։ Բայց ի թմբբական գինւոյն հրաժարեցուցէք զտխեղձն և զհիւանդացեալն ոգւով զընկերսն, զոր ի հրէական ժողովրդոցն արբեալ անառակութեամբ՝ Արարած զիրք մեծ մարգարէին յանուշարար Երեմիայի ասէ. «Նստաւ, ասէ, յանդիմանեալ յիշատակէ այժմ և մինչ ի վախճանն. «Նստաւ, ասէ, ժողովուրդն յուտել և յըմպել, և յարեան ի խաղալ»։ Եւ մի գարձեալ ի գինւոյն յայնմանէ, զոր Դովա և Նոյ արբին։ Եւ մի ընդ Սիմէի ելանել տայք արտաքս քան զերուսաղէմ, և մանաւանդ յաճել ի ինդիրս որդւոց Հագարու։ Զխառնակայ տուք սերել զգաւակ, և ի նորա ինդրել ի գաւակէ զմարգացեալն Աստուած։ Քանզի զհարձորդէզիրն ի քարեղէն ի գրեալ սալն՝ համակ խատութիւն քարոզէ քարասրտացն և չարաց. զոր և Պօղոս ըստ այլարանութեանն առակախօսեալ ասաց. «Քանզի Հագար, և ասէ, լեանն Սինեա է յԱրարիա, հաւասար է այսմ Երուսաղէմի, և ծառայէ որդւովքն իւրովք հանդերձ. այլ վերին Երուսաղէմ ազատ է»։ և թողութեան Քրիստոսի վարդապետութիւնն «զրեալ յընդունողացն և միացեալ ոչ ի քարեղէն սալն, այլ ի տախտակս սրտի մարմնեղէն»։

«Բազում են եկեղեցւոյ սրբոյ բժիշկք. եկնայք այսր ամենայն աշխատեալք և ոչք ունիք, ըստ յառաջագոյն ասացելոցն, բեռինս ծանոնս, և աստ ի բաց ընկեցեալ հանգերնք։ Իսկ զուք որ այժմդ ի ներքսդ էք, լերնք կոչնականք և հրաւիրակք արտաքոյ անցաւորացն. ելէք ի հրապարակս և ի փողոցս. ժողովեալ զամենայն ախտացեալս ոգւովք և զբեկեալս մեղօք՝ ամէք այսր, և բժշկին ամենեքեան, բերելով ընդ ինքեան զխտոտութեանն յայնի են և պատրաստ։ Զմաքսաւորն իւրաքանչիւր ախտից՝ բժիշկքն յայնի են և պատրաստ։ Զմաքսաւորն առ Մատթէոս աւետարանիչ ամէք և Զաքէոս. զպոռնիկս առ կինն պոռնիկ, որ այսօր զուստր է Քրիստոսի. զաւազակս՝ առ աւազակն զբախտարաց. զուրացոյս՝ առ արքայութեան դոնապանն և փակակալ Պետրոս։ Եւ զին աւելի ինչ որ քան զազօթս և զարտասուս ոչ պահանջէ. ըստ միայն ի գոյաւորացն հայցի ողորմածութիւնն առ դատաստանուն։ «Եւ արդ՝ ո՞վ ոք քան զայնպիսին կայցէ հէք և թշուառական, որ վասն խոն արտասուաց՝ յերկնից արքայութեանէն վրիպեալ գտանիցին. և կամ քան զմիւսն ևս հրաշալի և երջանիկ, որ ընդ սակաւ օր ըստ

1 ԲԳՏ. ունիմ ծանօր. «Աստուծոյ պակաս բաւի բան, ևւ յիսապայ՝ խտանակ իմն	11 Եր. ԼԲ, 6: Նոյնը ևւ Ա. Կորնթ. Ժ, 7	19 Կաղատ. Գ, 25-26
2 2. զեղեւլ կաթն	14 2. ողււոյ	21 Բ. Կորնթ. Գ, 3
5 ՏՏ. իմաստարանն	18 2. արաբիա	23 ՁԱՏ. զբեւեմ
7 Երգ. Երգոց Գ, 10		24 Մատթ. ԺԱ, 29
9 2. մարգարէն։ Արարած զերբ՝ ի մասին		25 ՁԱՏ. որ ի ներքսդ (2. ի ներքսդ) էք... յանուշարար
		30 2. մատթէոս
		34 ՁԱՏ. հայցի ողորմ...

օրէ արտասուաց՝ գյաւիտենից բարութիւնսն ժառանգիցէ: Քանզի եթէ
 զկին սիրելի և կամ զօրդի և կամ զայլ ոք ի կարևոր բարեկամաց
 տեսանէիր մեռեալ, ոչ ապաքէն լայիր չարաչար, և լսել երբէք և ոգի
 առնուլ ոչ կամէիր: Եւ արդ՝ զքոյին իսկ զհոգիդ տեսանես հանապազ
 5 մեռեալ առաջիդ. և անշէջ հրոյն երկիւզ և գեհնին սպառնալեացն
 յիշումն միշտ զխորհուրդսդ խոցոտէ, և զու յորտայս անկեալ հեզգաս.
 զխնոր հանդարտել իսկ և կամ առ վայր մի կարիցես լսել և ոգի առնուլ:
 «Հաւատացէք, զի ես ընդ բանսս իսկ զարհուրեալ զողամ: Վասն
 որոյ զձեզ աղաչեմ, զձեզ հաստատնոցդ զեռ ևս և անգայթիցդ. մի
 10 նմանեցուցանէք զազօթս ձեր փարիսեցւոյն, թէպէտ և բիւր բարեաց
 զանձինս գտանիցէք եղեալ պատճառ, այլ ասացէք, եթէ «Ծառայք
 անպիտանք եմք». և մի առանց իւր բառալոյ ընդ անմիտ կուսանսն
 ճանապարհորդիցէք ի հարսանիսն. զուցէ փակիցի դուռնն, և մնայցէք
 ամօթալից արտաքոյ: Եւ մանաւանդ զուք, որ զամենայն ցերեկութեանն
 15 աշխատութիւն, զտօթոյ, զքրտան, զվատասիւրջ և զտեղութեան յաս-
 տուածային այգեգործութեան անկելոյ յօգւոջ ուրուք՝ յամենայնէ
 վրիպիցիք, և զբնան կորուսանիցէք:
 Արդ՝ եղիցի ձեզ ընդ այգիսի զարդու՝ և զերկնից փափաքելի
 զգեհնուլ զզարդն, և ընդ այգիսի ուրախարար պսակի, որ թուով
 20 աւուրս պայծառացուցանէ զստացողս իւր՝ զլուստատեսիկ և զերկնաւոր
 պսակն, զանապականն և զմշտնջենաւոր ընդունել յաջոյ *Փրկչէն մերոյ
 և Տեառն Յիսուսի Քրիստոսի, լսել զփառաւորեալ և զերանելի բարբառն,
 թէ «Եկայք օրհնեալք Հօր իմոյ, ժառանգեցէք զպարաստեալ ձեզ
 արքայութիւնն ի սկզբանէ աշխարհի»:
 25 «Որում լիցի մեզ արժանի լինել և ամենեցուն, շնորհօք և մարդա-
 սիրութեամբ Տեառն մերոյ և Փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի, ընդ որում
 Հօր միանգամայն և Հօգւոյն սրբոյ վայելէ փառք, իշխանութիւն և
 պատիւ. այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն»:

ԹՈՒՂԹ
 ՂԱԶԱՐԱՅ ՓԱՐՊԵՑԻՈՅ

ՄԵՂԱԴՐՈՒԹԻՒՆ
 ՍՏԱՄՕՍ ԱԲԵՂԱՅԻՑ

2 2. կին	12 Ղուկ. ԺԼ, 10	զաօթոյ եւն
2 Գս. լի և կամ զօրդի	13 ՏՏ. փակ լցէ	15 ՏՏ. և զքրտան
4 ՏՏ. զօրդի	15 Լրացնելու և զամենայն	19 Գս. և անգ. այգիսի
6 2. յորտայս անկեալ	ցերեկութեանն աշ-	24 Մատթ. ԻԵ, 34
9 2ԱՏ. լի զձեզ	խատուութիւն բարձէք,	

ՅԵՌԵՂԵՐԸՆ ԹՂԹՈՅՍ
ԱՌԱՔԵԱԼ ՅԱՄԻԹ ՔԱՂԱՔԷ

Կուսաւորէ միշտ շնորհ աստուածային զսիրոյս արդարութեան
 և մանաւանդ զաշնոտիկ, որ աստուածային բանին պարագեցին քննու-
 5 թեան. քանզի ուսան ի Քրիստոսէ որ ասէ. «Քննեցէք զգիրս»: Զի շահ
 մեծ անձանց համարելով զերկնաւոր բանն, միշտ կիրթ ունելով վնոյնն,
 զի թեաւորեցեն զոգիս իւրեանց և զլսողացն՝ այնպիսի մասանց
 առաքինութեան. քանզի պատճառ զօրութեան և իմաստութեան ընկալան,
 ուսեալ ի մարգարէէն. «Որ հանէ զպատուականն յանարգէ՛ բերան իմ
 10 կղիցի»: Քանզի բան ճշմարիտ, արդար և օրինաւոր ի խրատարանու-
 թիւն ժողովրդոց՝ ծաղկեալ պտղարերէ զոգիս լսողացն երկնաւոր
 լուսովն: Սորա զօրէն վաճառականաց ընդ ծով և ընդ ցամաք աշխատա-
 սիրեալք՝ վասն յուր առնելոյ զխորհուրդս մտացն անապական երկնաւոր
 զանձուն, տալ որոց խնդրէ ի նոցանէ զբանն աստուածային ի գիւտս
 15 փրկութեան անձին:

Յորոց մի յայտպիսեացս երանելին Դազար, նախանձաւոր և
 աշխատասէր այսպիսի երկնաւոր արուեստի, անդստին ի մանկական
 տիոցն սկիզբն արարեալ բանական գիտութեան՝ Յունաց յաշխարհն
 ճանապարհորդէր, և անդ քաջաց և առաքինի մարդոց պարագեալ՝
 20 լիով զմարգարիտն, զբանն աստուածային, ընկալեալ յինքեան՝ կեալ
 հասանէր յիւր աշխարհն:

Եւ քանզի սովորեաց մարդկայինս ընութիւն, զի իմաստունքն և
 մեծամեծքն գնեն ի վաճառականաց զմարգարիտն և զպատուականս
 հանդերձիցն, զի երեւելիք և պայծառք երեւեցին ամենայն մարդկան
 25 յերեւելիսս՝ սոյնպէս և զտրա զգիտութիւն բանի լուեալ իմաստուն և
 գիտուն մարդոց ընթերցուածոց պատուիրանացն Աստուծոյ՝ զովեցին,
 և խնդացին նովաւ յամենայն ժամ կեկեցիք և վկայարանք սրբոց և
 տեղիք վարդապետարանք. ծաղկեալք լինէին հոգիք լսողացն ի շնոր-
 հացն որ երանէին ի բերանոյ նորա. և ի մէջ հայրապետացն և եպիս-
 30 կոսոսացն իբրև զարուեսակ պայծառացեալ երեւէր բանական
 գիտութեամբն:

1 2. ունի վերնագիր.
 «Կազարու վարդապետ
 պետի վարդապետոյ
 աշակերտի պանայ
 վարդապետի առ վա-
 հան տէրն մտիկանէնց
 մեզողորութիւն ստա-
 լսոս արեգայլց»։— Վ.

լունի ամբողջ Յատու-
 բարանը
 2 2. ի համբ
 5 Յովհ. Ե, 39
 6 ՁԱՏ. գնոյնան
 10 Երև. մ. ԺԵ, 19
 18 2. աշխարհն
 22 ՁԱՏ. լիվ զե

24 2. պայծառ
 25 ԲՊՏ. սոյնպէս և սորա
 գիտութիւն բանի.
 Լուեալ...
 26 2. ի գիտուն
 28 2. ծաղկեալ
 30 2. զարուեսակ

Կամեցեալ մեծի իմաստութեանն Վահանայ մարգարանին, զօրավարին
 Հայոց տեառն Մամիկոնէից, զնա իւր առաւել մերձաւոր և սիրելի
 առնել՝ շնորհէր նմա զհոյակապ և զականաւոր տեղին ի նոր բաղաքի,
 որում անուն էր սուրբ Կաթողիկէ եկեղեցի, վանօքն. և նորա ընկալեալ
 5 զբանն մարգարանին՝ խնամածէր զտեղին:

Պատահեաց նմա կրել արամութիւն ի վայրապար մարդկանց, զի
 ի հրոյ վնասեալ փայտակերտն եկեղեցոյն: Վասն որոյ ածեալ զմտաւ և
 յիշելով զբանն Պօղոսի, զի յամենայն ժամ աստուածասէրքն առանց
 խղճի մտաց կեցցեն, որպէս աղօթս առնէր ասելով. «Խնդրեմք յԱստու-
 10 ծոյ, զի մի չար ինչ պատահեացէ ձեզ». յայտմանէ կամ եղև նմա զնալ
 ի կողմանս Յունաց. հասանէր յԱմիթ քաղաք, և անդ առ ժամանակ մի
 զտեղի առնոյր: Տեսանելով զայս չարանախանձ մարդկան՝ յաւելուին
 բանս սուտս զտեղւոյն և զուսմանէն ևս զնորա, զի զբարձր անունն
 խոնարհեցուցանել կարասցեն:

15 Լուեալ զայս ամենայն Ղազարու՝ իբրև զքաջ պատերազմող զինեալ
 զինքն, զի բանիւ զօրութեան զիւր սղուոյն և զքաջալերութեան և
 զպատկեր կերպարանաց ի ձեռն զրոյ Թղթոյս այսորիկ ծանուցէ
 նոցա, զվաստակ բանի իւրոյ որ առ նոսա յառաջագոյն լուսափայլեալ,
 զի կարճեցին բերանք չարախօսացն զնմանէ. զի այսպէս, ասէ, ի ձեռն
 20 անիմաստ և վայրապար մարդոց եհաս հալածուին լուաց և պիտանի
 մարդկան աշխարհիս Հայոց: Եւ մանաւանդ զի վստահ եղեալ յամեն-
 իմաստ մարգարանն, եթէ զիտէ ճարտարութեան բանի լինել չչսող և
 զիտել զիրաւունս, զի անմեղազրելի զինքն արասցէ ի ձեռն զրոյս:

Եւ առեալ ի ձեռն զզէն զիտութեան, զի յաղթող երևեցի. և
 25 առաքէ զգրեալս ի ձեռն բարեաէր մեծի և պատուական նախարարին
 Մամիկոնեանին Համազասպայ, որ և պատճառ իսկ եղև նմա այսրէն
 դարձին. զի յաղբերէն զիտութեան նորա արբցեն միւսանկամ մարդիկ
 և պաղարերք լիցին Աստուծոյ զարգարութիւն:

Վասն որոյ և զԵրրորդ Պատմութիւնս Հայոց երանելի իմ Ղազար
 30 պատմագրեաց: Ընդ նմին գրեցաք և զԹուղթս, զի ընթերցասէրքն
 զՊատմութիւնս կարգալով, ընդ նմին և զԹուղթս ընթերցեալ՝ զվորձ
 առցեն նորա լաւութեան բանին:

1 2. յիմաստութիւն (պատմութեան): Աս. յիմաստութեանն
 3 2. զ յականաւոր
 7 2. ածել
 10 Բ. Կորնթ. ԺԳ, 7
 12 ՏՏ. զայն
 19 Աս. փակագծում ունի

ասէ
 24 2. բղէն
 25 2. բարէսէր
 26 ՏՏ. մամիկոնէին
 32 2. ներխուչուսանցումս ունի ճղնաւոր էր աղան յազգէն արժ բունեաց, բնակեալ է յայն աղա-

նայ ի յանրերդ
 32 2. Յառաջարանից յետոյ անընդհանսարար շարունակում է Թուղթը. զվորձ առցեն նորա լաւութեան բանին: փրկչին տեսնուի եւն

Փրկիչն մեր և Տէր Յիսուս Քրիստոս քաջ զգուշացուցանելով
 պատուիրէր առաքելոցն, թէ «Յորժամ զամենայն արդարութիւնս
 կատարիցէք՝ ասասջիք, եթէ ծառայք անպիտանք եմք»: Իսկ ընդէր և
 հոգևոր մշակն Աստուծոյ սուրբն Պօղոս, զկծեալ իմն երբեմն վասն
 5 արանց խանդացելոց ընդ մեծ շնորհն որ էր ի նմա, և բանս անհանձարս
 խօսելոյ ընդ նորազարձ աշակերտեալսն, ի կործանումն լսողացն, — զորս
 անուանագրեալ սուտ մշակս կոչէ, — և չկարացեալ տանել զայթակղու-
 լաւութիւնս և զճգունս մեծամեծ պարծանօք գրեալ մի ըստ միովէ
 10 կարգեաց. և ոչ իմն ըստգտեալ խոտեցաւ, այլ կաց մնաց ի նմին
 առաքելութեան պայծառապէս: Եւ եթէ ընդէր այս այսպէս լինէր՝
 ծանիցէ քննողն, թէ կարասցէ, ապա թէ ոչ՝ լուսցէ:

Արդ՝ դու, տէր, այլ քաղցր ևս և խոնարհամիտ և արդարահայեաց
 և կշռաքնին, և հաւատոց Աստուծոյ առաւել ընտանի, որպէս և ամենայն
 15 նախնիքն քո: Եւ ևս անպիտանս և ամենեցուն կղկղանք, թէպէտ և
 երկիցիմ առաջի տեսնն, առն եղեալ որզի, իբրև զանդգամ, որպէս մեծ
 առաքեալն Պօղոս՝ այլ քո տեսնն, քրիստոսանմանութեամբ տարեալ,
 ներկելով անդգամութեանս իմում՝ ընկալ զիս իբրև զանդգամ:

Զկեալ զիմ ի տղայութեանն՝ զայն տէրդ իսկ ինքնին քաջ գիտէ:
 20 Տարեալ զիս ըստ վարդապետաց իմոց հրամանի ի Հոռոմս՝ ժամանակեցի
 անդ ամս. և եկեալ անտի կեցի առ կամարականոց յամենայն ամբոխան,
 մինչև յամս նուաճման ձերոյ: Եւ զհետ այնորիկ, որպէս թէ ձանձրա-
 ցեալ յաշխատութիւնէ շփոթիցն՝ կամեցայ պարապել աղօթից և հանգչել:
 Եւ երթեալ ի Սիւնիս՝ կեցի անդ ամս երկուս, զձմեռն ի քարայրի, առ
 25 անն միում հռչակելոյ ի բնակչաց զաւառին յամենայն կրօնաւորութիւնս,
 որում անուն էր Մովսէս, և տեղին անձուկ. և զամառն, յաղագս տօթոյ
 տեղւոյն, քահանայապետ աշխարհին տէր Մուշէ տանէր զիս առ ինքն՝
 սւր և լինէր ի հովու:

1 2. փրկչին ից սուսը խաչանշան, և ներխուչուսանցումս րուսանցումս ծանօթութիւն՝ նոր, շրպիտ սանկու. այս է սկիզբն Թղթոյն զարգարութեան պէտքոյ: Վ. այստէ՛ղ ունի վերնագիր Թուղթ Ղազարու վարդապետ տե... Մեղադրութիւնս ստաբուս արեղայից (Տ. Եր. 185, ծան. 1), զԵՐ

առաքեալ է յամիթ
 քաղաքէ
 1 2. նախ փրկչին տեսնն մեր, ապա ուղղած փրկչին մեր
 3 Վ. անպիտան եմք
 3 Ղուկ. ԺԷ, 10
 6 Վ. խօսելոց
 6 Վ. զայս անուանագրեալ
 7 2. անուանագրեալ
 14 Վ. կշռաքնին
 14 ՏՏ. ընդանի
 16 Վ. երկեցում
 16 2. *սրդի իբրև զանրու- գամ: Զղագրով ուղղած որդի
 18 2. զանդամ
 19 Վ. զկեալ զիս
 21 ՏՏ. լիք ամս
 21 2. անդի
 23 2. կամեցա
 23 ՏՏ. պարապել
 26 Վ. տօթոց
 27 Վ. քահանայ

Արդ՝ զառաջին կելոյն իմոյ զվարս տէր ներսն և Հրահատ
 Կամարական գիտնն. զՄիւնեացն՝ յառաջագրեալ եպիսկոպոսն աշխարհ-
 5 հին: Եւ դու յայց ելեալ խնդրել զիս, և գտեալ յաշխարհին յայնմ՝ ածեր
 ի տուն, ոչ իբրև զազքատ զոր ի կազմածէն և ի մանկուոյն, և ոչ իբրև
 10 օտար զոր ի քէն և կամ զծառայ ուրուք. քանզի պարեգօտաւորք սպասեալ
 են ի Քրիստոս: Իսկ որ զասոյցն զիս պարեգօտաւորք ի ծառայութենէ
 աշխարհիս և ազատութեան եղև մեզ առիթ, տէր Ազան՝ քո տեսան
 քեռի էր: Ըստ այդմ մասին ի Հայս քեզ տեսան անկ էի:

Դարձեալ՝ երանելի մայրն քո յորժամ առ բղերին ած զձեզ, յորում
 10 զբան և զմեզ ուսուցանէին, սակայն թէպէտ և ըստ տիոց աւագագոյնք
 քան զձեզ էաք, այլ մննդակիցք էաք ձեզ և խաղակիցք, կրկնով ի խաղու
 զարկանելիս ձեր զինի ձեր. մնուցանէ մայրն ձեր օրհնեալ և Անուշ-
 Վառամ ըստ իւրեանց հոգեխրութեանն և զմեզ ընդ ձեզ՝ որպէս և զձեզ:
 Այլ ըստ այնմ ամենայնի քեզ տեսան անկ էի: Իսկ ըստ առաւելեալ
 15 շնորհիս, զոր ետ ինձ Քրիստոս,—եթէ արժանաւորի կամ անարժանի՝
 զայն տուիչն քաջ գիտաց,—ապա արդարև քեզ իսկ և արժանի:

Վասն զի ի զարուս յայսմ զքո զքաջութիւնդ զօրացուցեալ պայ-
 ծառայոց զերին խնամակալութիւնն քան զամենեցունց, որք էին և
 կամ որ այժմ են ի Հայս, և զիմ շնորհս՝ քան զբազումս պարեգօտա-
 20 ւորաց,—անա անզգամեցայ և ճառեմ. ներևն, աղաչեմ, փոքր մի
 անզգամութեանս իմոյ,—ապա ստոյգ առաւել քեզ իսկ էի արժանի:

Եւ եմ ես այն Ղազար, ըստ առ ի քէն տեսանէ և այլոց բազմաց
 ասացածի, որում ոչ որ գոյ փոխանակ: Իսկ այժմ, առ նախանձու
 աղետի, բազումք նկրտէին լինել իմ փոխանակ. բայց եթէ իցին:

Քանզի ի սկզբանէ արարածոց բազում օճիրս զորձեաց նախանձ
 յաշխարհի: Անդէն և անդ ի սկզբանն զնախաստեղծն ընկճեալ նախան-
 ձու բանասրկութիւն՝ զարձոյց զնա ի հող. և վկայէ Գիր ի Կաթողիկէան,
 եթէ «Նախանձու բանասրկութիւն եմուս մահ յաշխարհ»: Երկուցն
 միայնոյ զեռ ևս յԱզամայ ծնելոց յաշխարհ, Կայէնի և Հարելի, որպէս
 30 ի փոքրիկ և ի նեզ՝ յանբաւ բնակութիւն տիեզերաց հայեցուցեալ
 զԿայէն նախանձարկու գիւին՝ եղբայրասպանութեամբ զուակաց: Ի ձեռն
 նախանձու զբզեալ Ետաւ ի վերայ Յակովբայ՝ մահ խորհէր: Ի ձեռն
 նախանձու զանմեզն Յովսէփ մոլեգնութեամբ եղբարքն ի ստրկութիւն
 վաճառեցին: Եւ ի ձեռն նախանձու զերկուս հոգեշնորհ անձինս, զԱհարօն

և զՄարիամ, յանարժան խորհուրդ յանդգնեցուցեալ՝ բորոտեցանէր
 զմարգարէ կինն: Ի ձեռն նախանձու զախոյեանարկ և զժողովրդակե-
 ցոյց զայրն զԴաւիթ՝ անհանգիստ որսայր Սաուդ ի կորուսանել:

Եւ արդ՝ զինչ ևս ասեմ զարարածոցս առ միմեանս, ուր և զամե-
 5 նեցուն զարարիչն և զՏէր Յիսուս Քրիստոս առ նախանձու ժողովուրդք
 Հրէիցն և քահանայապետք նախ ժամանակօք ձաղեալ այգանէին,
 կոչելով զնա երբեմն կախարդ, յասելն, թէ «Բէկզգերուցաւ իշխանաւն
 զիւաց հանէ զա զղես». և զարձեալ՝ գինեմոլ անուանէին և զխասէր,
 10 ասելով ցաշակիրտան, թէ «Ընդէր վարդապետն ձեր խառն ընդ մեղաւորս
 և ընդ մաքաւորս ուտէ և ըմպէ»: Այլ և չպահեցողութեամբ և անժա-
 մակերութեամբ եղբերէին. ասեն. «Ընդէր աշակերտքն Յովհաննու և
 փարիսեցիքն պահեն, և քո աշակերտքդ խառն ուտեն»: Կոչեցին զնա և
 զիւահար. «Ո՞չ ասեն, ստոյգ ասեմք, թէ Սամարացի ես դու, և զե
 15 զինչպէս տային խօսել, և քրքուէին իրախացեալք առաջի գատողացն.
 նախանձու մատնեցին զնա», լուացեալ զձեռս՝ ասէ. «Անպարտ եմ ես
 յարևնէ անդ, զի ոչ ինչ գաի ի զմա վնաս արժանի մահու. զուք
 20 սուէք, ասէ, և ըստ ձերոց օրինաց գատեցարնք»: Եւ ընկեցեալ զնա
 յօրէնան և ի ժողովուրդս, որք էին երկրքեանն մահապարտք, և՛ ժողո-
 վուրդք Հրէիցն և՛ օրէնքն: Որոց Հանդուրժեալ զիւամոլ նախանձուն՝
 վիճակեցին մահու, և ոչ ուղղոց, այլ անիծից, իբրև զչարագործ և
 մարդասպան, այսինքն՝ խաչի, զարարիչն և զնորոգիչ, զկենսատուն և
 25 զմահասպան, զերախտաւորն առ ամենեւեան, զբազցրն և զբազում-
 ողորմն:

Եւ զայս ամենայն կարիս կրեալ յանձն իւր յազագս մեր՝ զսոյն և
 իւրոց աշակերտացն ստէպ զգուշացուցանէր, թէ և ձեզ զիպելոց է այս
 ամենայն. յորում մի իբրև զանկազմն և զանպատրաստ գտեալք հասելոց
 ի վերայ ձեր վշտացն՝ զանգիտիցէք: «Եթէ զիս սիրեցին՝ ապա և զձեզ
 30 սիրեցին. եթէ զիս ընկալան՝ ապա և զձեզ ընդունին. ապա թէ զիս
 հալածեցին՝ և զձեզ հալածեն. եթէ զիս առեցին՝ և զձեզ առեն. և եթէ
 զիս որ տանուաւէր էի, Բէկզգերուց կարգացին՝ ճրջափ ևս առաւել զձեզ
 և զընտանիս իմ»:

1 ՉվԱս. Հրատ
 3 Վ. հարց ելեալ
 4 Վ. և ոչ օտար զորք
 6 Աս. ի ծառայութեան
 7 Վ. մեզ եղև
 7 2. տէր ալան
 7 Վ. քո քեռի էր: Լուս
 այդմ
 9 Վ. բզեալ
 10 Վ. անզգամեցի քան
 զձեզ
 12 Վ. Անուշ Վառամ

13 Վ. հոգեխրութեամբ
 13 ՏՏ. որպէս զձեզ
 14 Վ. անկ էի
 16 Վ. *առ արդարև
 17 Վ. քաջութիւնդ
 19 Վ. շնորհէ քան զբա-
 զում
 22 ՏՏ. իմ տեսան
 24 ՏՏ. աղետի
 26 Վ. աշխարհի
 26 ՉվԱս. ընկճեալ զիս:
 Այսպիս ըստ ուղղագրու-

րեան ԲԳՏ.
 27 2. իմ զնա
 27 2. ի կաթողիկէան: Վ.
 ի կաթողիկէաց
 28 ՏՏ. թէ
 28 Վ. աշխարհու—Իմաստ.
 Բ, 24
 28 Վ. իմ երկուցն միայնոյ
 ... Սաուդ ի կորու-
 սանել (Խ. 189, 8. 3)
 29 2. միայնոյ

4 Աս. առ միմեանս— Վ.
 Եւ արդ թողց զարա-
 բածոց առ միմեանս,
 և որ
 4 ՉվԱս. որ և զամեն...
 4 ԲԳՏ. բաց են քողի զա-
 բարածոցս առ միմեա-
 նքն, ուր և զամենեցուն
 5 Աս. ժողովուրդ
 7 ՉվԱս. բէկզգերուցաւ—
 ԲԳՏ. բէկզգերուցաւ
 8 Ղուկ. ժԹ, 15 և Եւ
 10 Մատթ. Թ, 11. Ղուկ.
 Ե, 30

10 ՏՏ. իմ և ընդ մաքաւ-
 ւորս— Վ. և ըմպէ և
 որ ի կաղզին: Այնու-
 նեկս իմ միմեանս ըզ-
 բազցրն և զբազումս
 զօրմն (8. 25)
 12 Մարկ. Բ, 18
 14 Յովհ. Բ, 48
 14 2. առ մոլեգնութեան
 17 Մարկ. ԺԵ, 10
 19 ՏՏ. իմ սուէ
 19 ԲԳՏ. ըստ ձեզ
 19 Մատթ. ԻԵ, 24. Ղուկ.
 ԻԳ, 14. Յովհ. ԺԲ, 38

24 ՏՏ. զբազմողորմն
 26 Վ. Այլ զայս ամենայն
 կրեալ յանձնէր յազագս
 26 ԲԳՏ. գիտի
 30 2. թէ զիս ընկալան
 30 ՉՏՏ. զիս ընկալան՝ և
 զձեզ
 31 Վ. հալածեան, և Եթէ
 31 Վ. Եթէ զիս տանուաւէր
 էի
 33 Տես Մատթ. Ժ, 40.
 Յովհ. ԺԵ, 20. Յովհ.
 ԺԵ, 18. Մատթ. Ժ, 25

Գորին նմանեօք ըստ ժամանակի որսացեալ առ նախանձու՝ կուտէին
և ի վերայ իմ բազում բանասրկութիւնս, ասելով, եթէ «Ղազար ասէ,
թէ պոռնկութիւն մեղք չեն. զսոյն և մարգարանին սաղրէ»: Եւ եթէ ընդէր
այդ այդպէս՝ դու, աէր, քաջ գիտես քան զսուտ կարծողսն: Եւ ընդունէին
5 զեղիս և անսուրբ անձինք քաղցր ակործելով զլուր այդպիսի բանից,
ի սատարութիւն բունելոց յինքեանս չար գործոցն:

Արդ՝ ո՞ր ոք յանօրինաց, թող թէ ի քրիստոնէից, ի միտս իւր
խորհել զայսպիսի ինչ բան, թող թէ և առ այլում զայսպիսի շննջել
բանս. ո՞ր անմիտ, ո՞ր ազէտ, ո՞ր Հրեայ, ո՞ր այլազանդ: Եւ Ղազար զայդ
10 քարոզէր. ո՞ւմ, և կամ ո՞ւր, և կամ ե՞րբ.— որ ազէտն է գրոց, որ
անհրահանգն է յուսմունս, որ մովսիսական օրինացն օտար է և քրիս-
տոսատուր շնորհին անտեղեակ: Եւ չիցե՞ն արդեօք արեղեանս Հայոց
արժանի ողբոց արտասուաց և բազում սգոյ— համբաւել զանպիտանս,
խօսել առ նախանձու զանարժանս:

Քանզի ո՞ արդեօք զերկայնամիտն և զանցատունն Աստուած
զրդուեալ՝ յայնպիսի ահաւոր շարժեաց ի բարկութիւն,— ածել զՂրհեղեղն
ի վերայ ամենայն երեսաց երկրի, մինչև զամենայն ծածկել զերկինս.
ո՞չ ապաքէն բորբոքեալքն ի պոռնկութիւն: «Տեսեալ, ասէ, որդւոցն
Աստուծոյ զգտերս մարդկան՝ խառնակեցան ընդ նոսա»: Յազագս որո՞յ
15 իրիք համարեցաւ այնպէս մեծ արգարութիւն Ահարոնեան Փենեհեզի
ազգէ յազգ մինչև յաւիտեան՝ եթէ ոչ յազագս հարկանելոյ գեղարդեամբն
և ցցելոյ ընդ գետինն զՁամբրի՝ հանդերձ Մադիանացի բողիւն, և
ցածուցանելոյ զբարկութիւնն Աստուծոյ: Յորո՞ւմ պատուհասի քսան և
չորք հազարք արանց ի միում աւուր անկան ի ժողովրդեանէն Տեսան:

Ամոն ո՞չ ապաքէն վասն անհանձար խօսիցն բազմաժամանակեայ քինա-
կալութեամբ սպանաւ յեղբորէն:

Կամիցե՞ն զսոցուն անդատին ի Մովսիսագիր պատմութիւնէն և
յայլոց մարգարէից լսել զհակառակն. հայեսցին ընդ առաջին ճանապարհ
հարցն ապաշխարութեան: — Այրն Աստուծոյ ենովք, ընդ ամուսնացեալսն
30 օրինաւորութեամբ և գտեալ հաճոյ Աստուծոյ՝ յանմահական փոխեցաւ
վիճակն: Նոյ բազմաժամանակեայ պահելով զկուսութիւն մինչև ի հինգ
հարիւր ամ, և զինի այսորիկ յազագս որդեծնութեան ամուսնացեալ
սրբութեամբ՝ երկրորդ աշխարհիս սերելոյ գտաւ պատճառաւ: Ըստ սմին
և մեծն ի մարգարէս Մովսէս. սոյնպէս և պաշտօնեայ նորին, պարկեշ-
տասէր կուսութեամբ պատուեալն Յեսու: Իսկ զարմանալի զաննէն
35 զԵղիայէ ո՞ որ բաւական իցէ ասել բանիւ զգովութիւն, որ ի մարմնի

1 Վ. զորին նմանեօք
2 ՏՏ. լիք և
3 ՁԱՏ. մարգարանին սա
զբէ:— Վ. մարգարանին
զբէն: Այսպիս ըստ ուղ-
ղագր. ԲԳՏ.
4 Վ. լիք և ընդունելին...
չար գործոցն (տող 6)
5 2. զեկոյ
6 ՁԱՏ. բունելոյ
8 Վ. լիք թող թէ և առ-
այլում... շննջել բանս
9 ՏՏ. բան
13 Վ. լիք համբաւել զան-
պիտանս... և զլուր
պատճառս անեղից
(կր. 191, 8. 5)
18 ՏՏ. բորբոքեալսն
19 Մեղ. 2, 2
20 ԲԳՏ. Փենեհեզի
24 ՏՏ. ի միում պատեղազ-
մի: Տես Ա. Կորնթ. Ժ. Ժ, 8
25 2. անձար խօսիցն
27 ՏՏ. կամիցե՞ն
28 2. լսեալ... ընդ յաս ա-
ջին
31 2. բազում ժամանա-
կեայ
33 2. սերելոյ
36 ԱՏ. զեղիսայէ

զանմարմնոցն բերելով զքաղաքավարութիւն՝ հրեղէն կառօք ի հոգեղէնն
վերացաւ ի կեանս: Իսկ եթէ ի Քրիստոսատուր շնորհէն զսոցունց
բազմայցն զնմանս՝ զխտագոյնս գոցն և զզարհուրելիս. որ զքնաւ
գործելոցն մեկուսի ընկեցեալ զմեղանշականութիւնս, և զլուր ի պատճառս
5 տենչից՝ հայեցմունսն ընդ կատարեալ շնութեանն՝ լծեաց Փրկիչն ասելով,
թէ «Որ հայի ի կին մարդ ի պատճառս ցանկութեան՝ անդէն շնացաւ
ընդ նմա ի սրտի իւրում»:

Այլ և զհեթանոսաց ևս զվարդապետին յաւելեալ ի սոյնս զքարո-
զութիւն՝ լուեալ լուեսցեն լիբրքն և անամօթքն, որ այլոց բանիւ զիւրեանց
10 կամացն խօսին զախորժս, և շտտկան արամբն, որով Քրիստոս խօսէր
ընդ աշխարհի, որ զմնացորդս շարժարանաց Փրկչին յիւրում ի ճգնա-
փորձալից ի մարմնի կրէր, Տարսոնացի սերովրէն Պողոս: Սա զոր ինչ
յազագս պոռնկացելոցն չժառանգելոյ զարքայութիւն գրեաց յամենայն
յիւր ի թուղթսն՝ յոյժ բազում են, և գրել զքնան մի ըստ միովէ շատ
15 աշխատութիւն համարիմ և աւելորդս. քանզի ընդ գիտնոյ օրինաց են
խօսքս: Այլ սակաւ բանիւք զոր *յերկրորդումն թղթին գրէ ի Կորնթա-
յուցն՝ ճանաչի և այլն ամենայն, թէ «Ընդէր իսկ բնաւ և անուանի ի
միջի ձերում պոռնկութիւն»: Եւ առ Եփեսացիսն՝ թէ «Պոռնկութիւն և
ամենայն պղծութիւն և կամ ազահութիւն մի անուանեսցի ի միջի
20 ձերում»: Եւ անդէն առ նմին՝ թէ «Չայս գիտասջիք, զի ամենայն պոռնիկ
կամ պիղծ կամ ազահ, որ է կոտորելիս, ոչ ունի ժառանգութիւն
յարքայութեանն Քրիստոսի»:

Արդ՝ անդէ ասացեն հէգք և թշուառականք. ընդէր առ նախանձ
արկանիցն զանձինս ընդ անապաշխար մեղօք, զորոց և Յովհաննէս
25 յիշէ ասելով, թէ «Են մեղք՝ որ մահու չափ են». զոր և յաւետարանչացն
կարդան ցանգ և զանց աննեն իբրև զարհամարհոտս, թէ «Որ հայնոյ-
կացէ զձոպին սուրբ՝ մի թողցի նմա, մի յայսմ աշխարհի և մի ի
հացէ զձոպին սուրբ՝ մի թողցի նմա, մի յայսմ աշխարհի և մի ի
հանդերձելումն»: Այլ գործէ որ մեղս ըստ թուլութեան մարմնոյ, որպէս
և ես, որ մեղաւորս եմ քան զամենայն կենդանիս. այլ ասել զմեղսն
30 չգով մեղս՝ ո՞րպիսի արհամարհոտ և ամբարիշտ հոգի կարիցէ ածել

4 ԲԳՏ. մ. զանշականութիւնս
4 ՏՏ. զպատճառս
5 Վ. բաց քաղաք հասուա-
ծից յեսոյ ունի Արդ
թողեալ զՂրհեղեղն՝ և և կե-
ցաւք ի նոր քրիստո-
սատուր պատմութեանն.
և թէ բազմաժամանայն
զխտագոյնս և զգար-
հուրելիս զացն, որ
զքնաւ գործելոցն հայ-
եցմունս ընդ կատա-
րեալ շնութեան և ին
7 Մատթ. Ե, 28
8 ԱՏ. զՂրհեղեղնաց և
զվարդապետին ԲԳՏ.
զՂրհեղեղնաց զվարդ...
11 Վ. ի ճգնափորձալից
մարմնի
12 Վ. նա զոր ինչ
14 Վ. համարողի կ յոյժ
բազում են. թողից
գրել զի ըստ միովէ,
քանզի ընդ գիտնոց
օրինաց են խաւարս:
Արդ աղէ... (տող 23)
18 Ա. Կորնթ. Ե, 1
20 Եփես. Ե, 3
20 2. անդէն և առ
22 Եփես. Ե, 5
23 ՏՏ. հէգք
24 ՏՏ. զորոց և յիշէ ասե-
լով: 2. զորոց և պողոս

յիշէ ասելով:—պողոս ի
վերելից նոր աւելա-
ցրած յՀնո (պատմութիւն):
Վ. զորոց և Պաւղոս
յիշէ
25 Ա. Յովհ. Ե, 17
26 ԱՏ. զարհամարհոտս
28 Մատթ. ԺԲ, 31—32.
Մարկ. Գ, 28. Ղուկ.
ԺԲ, 10
28 2Վ. թողութեանն յի-
սոյ 2. ուղղել կ թու-
լութեան
29 Վ. բաց կ քաղի այլ
արեւ զմեղսն... չգով
պարմութեան (կր. 192,
8. 3)

զմտաւ: Իսկ որ ճանաչէ զյանցանսն և զարհուրեալ սրտիւ կարող լինիցի փութալ ի զղջումն՝ վաղվաղակի պատահի թողութեան. իսկ որ կամիցի ապաքինել ըստ ձեռյ անմիտ կուսանացն՝ չգիտի ողորմութեան:

Այլ ասեն. «Ազանդաւոր է»: Եւ զայս ստէպ ծանուցանել ամենեցունց ձեպէին. զորս հաւատացուցեալ ի տկարամտաց՝ թեր ի վարդապետութիւն շնորհին որ էր ի յիս՝ հայեցուցանէին: Որ և զանուն անգամ ազանդոյն, որով բամբասէին յանդգնեալքն՝ կարի յոյժ համարիմ ազտեղի՝ նշանակել զրով: Այլ նկատումն հայհոյանացն զնոցունց իսկ զյատաջագրելոցն բերէ զնմանս,— թեթեա և ճնշինս համարել զպոռնկացելոցն զգործս:

Բայց իմ ըստ կարի պարսպեալ յունական ուսմանցն, և ըստ զօրելոյ տկարամտութեանս իմոյ կարգացեալ զգիրս արանց սրբոց, որք վառեալք սուրբ Հոգւոյն զինու՝ զսուրս հոգեփոքոտս ազանդաւոր ուսմանցն զարձուցանէին անդրէն ի սիրտս նոցունց, և զազդուես նոցա փշրեցին, և զփրկագործ վարդապետութիւնն՝ իւրեանց զրով մեզ աւանդեցին, հոգացեալ իրբև զարդարև ոգեաէր հարս՝ զամենայն սպէս-խորհուրդ մարդոց զօգուան. զորոց յերկար ոք և ջերմ սիրով ընթերցեալ զգրեալս՝ անվնաս և զիւրազերծ կարէ լինել հրարձակ նետից չար ձգողացն. զսրբոցն ասեմ զԱթանասէ Աղեքսանդրացւոյ, և զերկուց միանուն արանցն՝ զԿիւրղէ Աղեքսանդրացւոյ և զԿիւրղէ Երուսաղեմացւոյ,

և զԲարսղէ Կեսարացւոյ, և զԳրիգորէ Նազազացւոյ, որ և յազագս առաւելեալ ի նմա շնորհի ուղղափառ պիտութեան Աստուածարան յորջորջեցաւ. և զմերոյին առաքելանման նահատակին Գրիգորի, զվարդապետէն Հայոց, և զնոցունց նմանեացն, որք զնոյն շաւիղ ատղջմտութեանն հեակեալ վարդապետեցին.... Յազագս որոյ և զայլն ամենայն և զորս առ նոսա արանցն՝ ծառայք նորա ունին զամենայն գրեալսն, զԱբրիսի Աղեքսանդրացւոյ և զԱպողինարոսի Լաւողիկեցւոյ, և զՆեստորի զԱնտիօքացւոյ, և զԵւտիբեայ Կոստանդինուպոլսեցւոյ, և զԿումբրիկայ ստրկի, որ և յետոյ Մանի զինքն անուանափոխեաց, ուստի և Մանիքեցիք կոչեցան աշակերտեալքն նմա. և զայլոցն բազմաց զնոյնանման կորստեան ճանապարհին ուղեկցաց, զորս սուրբ կաթողիկէ և առաքելանման եկեղեցւոյ նդովեալ և արտաքս ընկեցեալ՝ յամենայնէ ի բաց և մեկուսացեալք ի յԱստուծոյ ուղղափառ ուխտէն, մինչև ցայսօր վարին ներկեալք իւրաքանչիւր ախտիւ, անձածուկքն միմեանց, և յայտնի են ամենայն ուղղափառ ժողովրդոց:

1 2. զանցանսն
3 288. ատարելելէ: 2. վերջին ինն ինուամի վրայ
5 24Ա. Թեբէ վարդապետութիւն: ԲԳ. ուղղագրել են Թեբէ զվարդապետութիւն
8 Վ. Հայհոյացն
9 Վ. Թեթեա և ճնշինս
10 Վ. իմ բայց իմ ըստ կարեւ... ուղղափառ ժողովրդոց (8. 34)
15 2Ա. զարդար և: ԲԳ.

զարդար
16 2. յերկարուք: Այսպ. ըստ ուղղագր. Ա (և ԲԳ).
19 2Ա. և զկիւրղէ սպեքսանդրացւոյ՝ զերկուց միանուն արանցն, բզկիւրղէ (2. զկիւրղէ) Երուսաղեմացւոյ: Այսպ ըստ ուղղագր. ԲԳ.
20 ԲԳ. զբարսղէ (իմ և)
21 ՏՏ. իմ ուղղափառ գեթութեան
22 ՏՏ. զմերոյն

24 եկրպորում ենք խօսի պակասորդ
25 ԲԳ. զամենայն զբերակունից յեսոյ ունին ծակօր. «Պակասէ կամ խառնակեալ է բանն»
26 2Ա. զապողինարոսի զգոտիկեցւոյ: Այսպ. ըստ ուղղագր. ԲԳ.
27 2. կոստանդինուպոլսացւոյ
32 2. ուղղափառ... ուղղափ.
33 ՏՏ. աղեալ: 2. աղեալ:

Եւ արդ՝ թէպէտ և զթեալ սոքա անբժշկութեամբ կազան ի հաւատն՝ այլ սակայն բանիւ, և ոչ գործով. զի ըստ մարմնոյ պարկեշտութեան յամենայն ճգնութիւնս մի զմիով ելեկիս առնեն, և մանաւանդ ի կերակուրս և յըմպելիս և ի գիջութեան ժուժկալութիւնս. և զայս տեղեակ զիտեն յամեալքն ի Յոյնս:

Իսկ Հայոց աշխարհի ազանդ զոր ասեն՝ անանուն է ըստ վարդապետի և անգիր ըստ բանի: Ի հաւատոյ և յուսմանէ սպէտք երևին, և ի գործս ծոյլք և անծոյժք. յորոց, ըստ անպիտութեանն որ է ի նոսա, և անկարգ ըստ վարուց՝ այդպիսի իսկ արդարև ազանդոց վայել էր և անկարգ ըստ յօդուածոյ առասպելաբանութեանն, թէ «Ըստ խոզի բուսանել, ըստ յօդուածոյ առասպելաբանութեանն, թէ «Մի արդարև պատմեցի այս ի հարանացելոյ՝ կոյաջուր բազանիք»: «Մի արդարև պատմեցի այս ի Գէթ, ըստ բանի ողբոյն, և մի լուիցի ի զրուես Ասկաղովի».

Իսկ որ ընթեանուն՝ ի միտ առցէ: Բայց ես թէ և գիտէի զոր յայնպիսեացն՝ ընդ լրոյ գատել զոր և կամ պարտաւորել ամենեկիմ ոչ կամէի. վասն որոյ կարծէին չարաթոյնքն, թէ և ես նմանիցիմ նոցա: Քանզի ուսեալ էի ի Փրկչէն, որ ոչ հրամայէ ամենեցունց՝ յոխորտ խլել զորոմն ի ցորենոյն մինչև ի ժամանակ հնձոցն. և առաքել զհրեշտակս իւր ի ժամանակի հնձոցն. զորս կամ հրեշտակս իսկ ասէ, և կամ ճշմարիտ վարդապետս. որպէս սովոր են զվարդապետս հրեշտակս անուանել աստուածեղէն Գիրք,

որպէս և զիշխանս՝ աստուածս ասացին մարգարէքն: Իսկ ես, ոչ հրեշտակս և վարդապետ և ոչ երբէք իսկ չեմ եղեալ բանիս այս, ըստ երբէք ի հարցսդաց ուրուք կամաց գործոյ իշխանութեան, և ոչ երբէք: Քանզի յազագս ասելոյ զիս, թերևս արգեօք և ըստ անարժանութեան, սուրբք ի անարատք և յամենայն մեղաց ազատ ուսուցիչք Հայոց, թող ի մեծամեծան ձգտեցուցանել զիս, յեպիսկոպոսութիւնս՝ այլ և քորեպիս-զգաստութիւն, և կամ յեկեղեցւոյ զաստուորութիւնս՝ այլ և քորեպիս-կոպոս ոք չարար, զոր Պարսիկք և արք անարժանք գործեն և այսօր:

Ինձ անձամբ զանձն յանդգնեցուցանել ի վարդապետութիւն, որպէս և զբազումս տեսանէի յանպիտանաց՝ այնպէս յահագին առնէն սարսէի, ի Յակովբոսէ, որ բողբէն ցանկ, թէ «Մի բազում վարդապետս լինիք, եղբարք. գիտասցիք զի մեծ գատաստան ընդունիք».

և ոչ ինիք, եղբարք. գիտասցիք զի մեծ գատաստան ընդունիք».

2 Վ. ասկէ բանիւ
3 24Ա. զմի միով
4 ՏՏ. ըմպելիս
4 ՏՏ. իմ և զայս տեղեակ... ի յայնս... Վ. և զայս տեղեակը են յամեալքն ի յայնս
7 2. ըստ բնի (պատմութիւն)
9 ԲԳ. ուղղագրել են ըստ անկարգ վարուց... Վ. և անկարգս վարուց
10 2. յօդուածոյ
10 Վ. ըստ խոզի՝ Հուր, զնաւելոյ *կոծածուր
11 Այսպ. ըստ 24ԲԳ. Ա.

ուղղագրել և պատմեցի այս գէթ
12 24Ա. մի լուիցի: 2Ա. ի զրուես: Այսպ. ըստ ԲԳ. թերևս յաւագոյն մի լուիցի օր...
12 Բ. Թագ. Ա, 20
13 2. ընթեանոյն
14 Վ. իմ բայց ես լմէ զեակէ... և ոչ երբէք (8. 23)
14 ՏՏ. գատել և կամ
15 2. չարայթոյնքն
16 2. նմանեցիմ ի վերջին ինն ինուամի վրայ

18 Մատթ. ԺԳ, 29, 30
23 ԲԳ. ունին ծակօր. «Պակասէ ինչ կամ խառնակեալ է. իսկ խառնակեալ չլինել վաճառող կամ չետանուս աւագութեան»:
26 ՎՏՏ. ձկնեցուցանել
26 Վ. և կամ նոցն
27 2. սպասութիւն
30 Վ. որպէս բազումս
31 Վ. ի Յակոբոսէ, որ բողբէ նա
32 Յակ. Գ, 1

զարձեալ իբրև զլցեալսն պիղծ և վատթար գործովք, որոց չհայեցեալ յիւրեանց զերանն՝ յայլոց մատուցեալ յակնն՝ զննեն հանել շիւղ: Եւ այսպիսի կեղծեօք հնարեն կարծեցուցանել աշխարհի գանձինս արդարս. և այն ոչ երբէք ծածկի, այլ ևս առաւելեալ յաւելուածովք կուտեն անձանց

5 բարկութիւն յաւուրն բարկութեան. և չսին զՊօղոսի բողոքն, եթէ «Զանձինս գատէար»: Եւ այլք ազանութեան ախար վարակեալք՝ արկանեն ընդ պարտեօք զարդարս և զոչ արդարս, և կարացեալ ևեթ ըմբռնել զմամոնայն, յաղագս որոյ խուսնն՝ այնուհետե կամենեսեան արդարս անուանեն և անմեղս, և զմարգարէին Ամբակումայ ստուշկանեն զաղա-

10 զակ, մանաւանդ թէ նովաւ զուրբ Հոգւոյն, թէ «Վայ որ պահէ զազանութիւն չար ի տան իւրում»:

1 Վ. լիվ Եւ ոչ զարձեալ... կարէի ումք հաճոյ լինել (կր. 193, s. 32— կր. 196, s. 5)

1 ԲԳՏ. Լցեալսն

1 2. վատ զօրծովք

2 ԲԳՏ. յակնն

3 2. կեղծաւք

6 Հսովմ. ԺԻ, 22

11 Ղ. Փարպեցու Թորոս՝ ևս խօսի աղաւաղութիւն կայ, որ առաջ և եկել մայր ձեռագրի մեք քրքրի սեղափոխութիւնից, որից այդ աղաւաղութիւնը անցի և 2.ին, Վ.ին և 88.ին: (Տես Յառաջարկ): ԲԳՏ. մեծ մասամբ ուղղագրել ևն այս աղաւաղութիւնները՝ սեղափոխուած հասուածները իրանց բնական տեղերում զեկերով: Այս դասաւորութեան համեմատ և և երկայ սպարում: Համեմատութեան համար զեկում եկի սեղափոխուած հասուածների դասաւորութիւնը ըստ 2ԱՏ.ի և ըստ Վ.ի 2ԱՏ. 1. Իսկ անձամբ զանձն յանդգնեցուցանել... ստուշկանեն զաղաղակ մանաւանդ թէ նովաւ (կր. 193 s. 29— կր. 194 s. 10)

2. Եւ կամաւ ևս խորհչեցին զյիշելու... և ի մարդայ չարէ վերկեալ զես (կր. 197 s. 27—

զլացեալ ուրուք (կր. 197 s. 27— կր. 198 s. 35)

3. զուրբ Հոգւոյն, թէ վայ որ պահէ... զպաղատութիւն տեղւոյն հասուցանելով (կր. 194 s. 10— կր. 195 s. 23)

4. Զի տրուած և մանկութիւն... մանաւանդ թէ ըստ ի քեզ հոգաւորութեան (կր. 197 s. 6—27)

5. քանզի յարմար տրուանի կեալէր... ընդօժանելոյն և եթ այսքանով (կր. 196 s. 16— կր. 197 s. 5)

6 և ուրոյն զեմ պէտս և զկարտութիւն... աւ Անդրայ Կ. նա աւաւել զկայ. (կր. 195 s. 23— կր. 196 s. 16):

7. և զես ընդ քեզ թողցի (կր. 198, s. 35 միևնու վերջ):

Վ. 1. Իսկ անձամբ զանձն յանդգնեցուցանել... զե մեծ գատատան ընդունելք (կր. 193 s. 29— 32): Այնուհետե լիվ Եւ ոչ զարձեալ իբրև զլրցեալսն... կարէի ումք հաճոյ (կր. 193 s. 32— կր. 196 s. 5)

2. Եւ կամաւ ևս խորհչեցին զյիշելու... և ի մարդայ չարէ վերկեալ զես (կր. 197 s. 27—

198 s. 14): Այնուհետե լիվ որոց հետաձեռալ այնու հետե... վաճ վաճ, տեսնե աչք մեք (կր. 198 s. 14—24)

3. Եւ զի ոչ լիվ բանից... և կամ թագեալ (կր. 198 s. 24—34)

4. Արդ՝ զու տեք այլ յեղաբոյսուչ ևս և անմտաց, մանաւանդ թէ ըստ ի քեզ հոգաւորութեան (կր. 197 s. 26, 27)

5. քանզի յարմար (== յարմար) տրուանի կեալէր... և կամ զայլս լուսաւորելոյն (կր. 195 s. 16— 28): Այնուհետե լիվ Եւ զուտեք... ի քեզ հոգաւորութեան (կր. 196 s. 29— կր. 197 s. 27)

6. Բայց ևս և այլ նոր լին բանս... նա աւաւել զկայ (կր. 195 s. 6—16)

և զես ընդ քեզ թողցի որ անեղիւզութեամբ քաջ հովել է (կր. 198 s. 35— կր. 199 s. 1)

7. Եւ արդ իցի՞ որ է յամանակս (կր. 200 s. 31) միևնու վերջ, բաց քողակով հասուածս Ռուք հոգաւորութիւն արդար ուսուցչի... զլ յամանակս յամանակս (կր. 199 s. 1— կր. 200 s. 30)

11 2ԱՏ.ի չար տան

11 Ամբակ. Բ, 9

Դարձեալ ասէին, թէ «Գամ մի պիղծ որ է և չարագործ՝ Ղազարայ վանք անդ ևն, և սիրէ զնոսս»: Եւ զայնպիսի բանից զասացողաց զգործս ևս անա լուծ, զի ոչ ինչ է ինձ հարկ ասել. բայց որ անագին և անաշառ Բրիտտոսի առեւինն չլուէ, այլ անշէջ բոցոյն մատնէ: Եւ անուանէին

5 բարկեամս ինձ կորարսդ սրբոյ զլին գրուանին զքո տեանն կորորբու գետով: Եւ ունին երեքեան արքղ զամենայն մնողեան և խրատու մասն և զհրահանգ հոգեպէս և մարմնապէս, և զմանութիւնս ուղղափառ և կամ տխրոյք, այլ յամենայն մտաւոր

10 թերակատարք ինչ հասակաւ և կամ տխրոյք, այլ յամենայն մտաւորութիւնս և յիրս արիւթեան լիք և կատարեալք: Ընդ նոսին և զԱրեղինից տէք, որ և նա ի քո տեանն սիրոյն և յամենայն կարեբարութեանէդ ունի զամենայն յարգանաց իւրոց և լինելոյ ի միջի

15 հոգւոյ զվարդապետութեան իմոյ իւրեանց՝ ասացեն անառա: չունելով պարտաւորութիւն յոգիս իւրեանց՝ ասացեն անառա: Բայց սիրէին երեքեան կորարքն զվանսն սրբոյ կաթողիկէի՝ պաղովք և ամենայն պիտոյիւք. որոց իւրաքանչիւր ուրուք տուրն յայտնի էր, և զլրով մնաց ի տեղւոյն. որք արդարե քո տեանն կամացդ

20 գորքա երեքեան կամակատարք: Վասն զի յորէ, յորմէ հետէ դու, տէք, ըստ քո անարգամեծար խնամոցդ յանձնեցիք զիս քո ընտանեաց՝ զորքա երեքեան յիս հրամանակատարք բանի բուծ, ուրոյն ըստ կամի զպաղատութիւն տեղւոյն հասուցանելով, և ուրոյն զիմ պէտս և

25 կանութեամբ ընդունէին, որպէս և զատոյջ վարդապետի, և պատուէին որպէս և զհայր. և մանաւանդ առաւել տէք Համագաստ, որում «տացէ ատոյի զբանդ. զի բազում անգամ հանգոյց զիս և ի հայածմանն կերակրիչ իմ եղև:

30 Իսկ սմանց ի տանդ տեանն ևս իբրև զանօթ էի յաւելորդ: Քանզի յաղագս որոյ արուեստի դու, տէք, զիս սպասաւորեալ մեծարէիր՝ այսմ

4 ՏՏ. լիվ ասեւնին

5 2. զլուանին

5 ԲԳՏ. Եղբորս զլից յիսոյ ունի ծանօթութիւն «Պատեակ և սխալ կայ ի բանից. թեքեա զլից պարտ իցի ընթեւում զերեսին և կորորայիս զկորորայով»:

6 ՏՏ. Երեքեանք զամ... (պատուով) ուղղափառ

7 2. և զմանութեան... մէ և ի քէն տեսնէ, ԱՏ.

կր. 43, ծանօթ: Թեքեա ուղղափառ և և անուանէին բարկեամս ինձ՝ զկորարսդ զերկասին, հանդերձ քո տեանն կորորբու գետով»:

9 2ԱՏ. աշէջք

15 ՏՏ. լուծալ է քո լինէն

16 2. պարտաւորութիւն

17 ԲԳՏ. երեքին

19 ԳՏ. որ Տեանն

23 ՏՏ. զպաղատութիւն

24 ԲԳՏ. զկարտութիւնս

27 ՏՏ. Անխիթորայ

27 Բ. Տեմեթ. Ա, 16

30 ԲԳՏ. բաց ևն քողի այս հասուածք. «Իսկ սմանց ի տանդ տեանն... Հանոյ լինել» (կր. 196, s. 5)

30 ԱՏ. իբրև անօթ

քրտամբ մեծ զվաստակս և բազում աշխատութեամբ զծախս՝ վաստ
վաճառականութեամբ ընդ թեթև ընչի տալ ոչ կարեմ, և ոչ զհոգևոր և
զյաւխտենական գանձ՝ անպիտոյ և անցաւոր կարասւոյ փոխանակել»:
5 Իսկ էր արժան զայդպիսի բանս, թող թէ առ իս բերել»:

Եւ ես վասն զի տկարամիտ և անզգուշացող այր եմ յերկրաւոր
միտս՝ ոչ զգացի ժամոյն գաւոյն. այլ սարա էր փութով և երազ երազ
անկանել ի յոտոզ արտասուօք և ազաչելով, և ի բաց փախչել ի հոգա-
բարձութենէ տեղւոյդ: Եւ անա լինէի պրծեալ ի չարաթոյն ժանեաց
10 գազանացն, որք յայնմ հեռէ զարանամտեալք ի ծածուկ, և ըստ անհա-
մար մեծութեան իւրեանց սաստիկ *կարասաւ գնեալ բազում յեսան՝
«սրեցին որպէս սուսեր զկողուս իւրեանց, և թոյնք իծից էին ի ներքոյ
շրթանց»:
15 Եւ իմ ոչ մարթացեալ ազօթիկ իբրև զսաղմուսերգն, թէ
«Պահնս, Տէր, ի ձեռաց մեղաւորի, և ի մարդոյ շարէ փրկեան զիս»:
որոց
15 հետամտեալ այնուհետե խափանեցին զգնացս իմ, և հասեալ խոցոտեցին
զիս ի մահ: Այլ խնդամ ցնծացեալ, զի այն վերօք և որ յառաջագոյն
խոցոտեալ իմ հոգիս մեղօք՝ առողջացեալ զօրացաւ:

Եւ այսպէս վճարեալ զամենայն կամաց խնդիր ի վերայ իմ՝
այնուհետե ուրախ լինէին որպէս ի կատարելում տօնի զուարճացեալք:
20 Որոց պարան էր լալ զիս իբրև զանցուցեալ, հատեալ շուրջ զինև ի
սենեկի, և արտասուել պատել իբրև զվիրաւոր և զեղ գնել. այլ զսոցունց
հատուցին զհակառակն. այսպն աննելով պատեցին շուրջ զինև, ի սիրտս
իւրեանց խնդալիցք. «Բայցին ի վերայ իմ զբերանս իւրեանց և ասացին.
վաճ վաճ, տեսին աչք մեր»:
25 Եւ զի ոչ լով բանից ընդվայրախօսութիւն
է զոր ասեմս, այլ ճշմարտապէս արզիւնաւոր փորձիւ՝ յանդիման
կացուցանեմ տեսնող զբանս:

Չերեկի սեպուհ մի յակնաւոր տոհմէ առաքելի առ զլիսաւորդ
Հայոց քահանայութեան, առ հիւանդտեսչ հոգւոց, ասեմ. «Առ ի բժշկու-
թիւն վիրաւորաց փութն, հաս յօգնել. խոցոտեցայ ի թշնամւոյն անթիւ
30 նեախը. կարելիք եմ մերձ ի մահ. քեզ է այսուհետե հարկ՝ գնել զեղ
և բժշկել. կամ թէ մեռանել՝ տանել ի շիրիմ և թաղել»:
Եւ նորա պատասխանի արարեալ ասաց, — և պատգամարեբն շնորհելով Քրիստոսի
ողջ է, և այսն ոչ ինչ թեթև, — եթէ «Ես և տեսանել իսկ չիշխեմ զքեզ
առ երկիւզի. գու ասես, եթէ զամ բժշկեմ, և կամ թաղեա. մի գուցէ
35 զգացեալ ուրուք՝ և զիս ընդ քեզ թաղիցէ»:

3 Վ. անպիտոյ
4 288. յովհաննայ
4 Աս. ուղղագրել կր լսել
7 Վ. առ ժամոյ
7 Վ. չիք փութով և
8 88. յոտոզ
13 2ՎԱՏ. և իմոյ չմարթա-
ցեալ: Այսպ. ըստ ԲԳՏ.
14 Սաղմ. ձև, 5
14 Վ. չիբրոց հետամտեալ

այնուհետե... վաճ վաճ
տեսնել աչք մեր (Տ. 24)
20 2. ի սենեկի
21 88. չիք պատել
24 Սաղմ. ԼԳ, 21
28 Վ. հիւանդ տեսչ
30 2. կարելիք
31 ԲԳՏ. եւ նա
32 2Վ. ասաց և պատգա-
մարեբն... ողջ լիւր: և
այլն... ԱՏ. ուղղագրել և

առ պատգամարեբն:
ԲԳՏ. ուղղագրել եմ առ
պատգամարեբն... և
այլն ոչ ինչ թեթև:
Այսպ. ըստ Յ. Տաշեանի
33 88. ի տեսնել
34 Վ. զամ և բժշկեմ
34 Վ. չիք մե գուցէ զգա-
ցեալ ուրուք... զԳԸ-
ժսես ժառանգեցու-
ցանէ (կր. 200 Տ. 30)

Ո՛ւր աներկիւզութիւն քաջ հովուի է. ո՛ւր հոգալուծիւն արդար
ուսուցչի. ո՛ւր քրիստոսանմանութիւն առողջ հայրապետի: Արարածոց
արարիչն յազապս մեղաւորաց զիւտի մարդ եղև. բազում թշնամանաց
5 հանդերձ այլովք ևս մեծամեծօքն. զա և ջուր անգամ սրակել ընդ երեսս
թալկացելոյ վիրաւորի ոչ իշխեաց՝ ի մարդկան երկիւղէ: Առեալ
լիարուան զգահեկանս ի Շամարտացի զթածէն, զվինս զարմանոց հիւան-
գաց՝ ի սապատս համբարէ, և զհիւանդս հանեալ ի պանդուկոյն՝ ընկենու
արտաքս բազում անփութութեամբ: Փրկիչն Քրիստոս բարձր կոչմամբ
10 զամենայն օր խնդրէ զմեղաւորս. «Եկնո՛ք առ իս, ամենայն աշխատեալք
և վաստակեալք, և որք ունիք զբեռինս ծանունս, և ես հանգուցանեմ
զձեզ»:
15 և Պօղոս զանյարական զարկումն զանյայտ գիպեցման յաշխարհիս՝
զև ևս զլորելոցն զգուշացուցանէ, զբելով առ Գաղատացիսն. «Եղբարք,
ասէ, եթէ յանկարճ ըմբռնեցի որ ի ձէնջ յինչ և իցէ յանցանս՝ զուք
որ հոգևորքդ էք՝ հաստատեցէք զայնպիսին հոգւով հեղութեան. զգոյ՛՛
լինիցիք անձանց, զի մի և զուք փորձիցիք. զմիմեանց բեռն բարձէք,
և այնպէս կատարեցէք զօրէնսն Քրիստոսի»:
20 Իսկ զա զնորին հակառակն
աղաղակէ, թէ «Յո՞ գաս. չկամիմ, չիշխեմ տեսնել»:
Արդեօք տարաւ
զիս ի սենեակ միանգամ և երկիցս, և խօսեցաւ ընդ իս, որպէս հրամայէ
Փրկիչն, միայն ընդ միայն, և կամ միով և կամ երկու ընկերօք, և
զտեալ անհաւան, համարեալ իբրև զմեղաւոր և զմաքսաւոր՝ հալածէր:

Յիշեալ, ասէ, ուրումն երբեմն ան աւազի զանուն իմ առաջի
ոմանց պարեգօտաւորաց՝ ասաց տրտմազին հառաչմամբ, եթէ «Ո՛չ եղև
իբաւացի հեռանալ ան յաշխարհէս, քանզի զարդ էր եկեղեցւոյ»:
25 Եւ ոչ
այլ ինչ կարացեալ ասել լսողացն՝ զայս և եթ ետուն պատասխանի,
եթէ «Յաղապս հալածման նորա մեք չեմք ինչ պարտաւորք. բայց վասն
զիտութեանդ որ ասէքդ՝ արդարև յառաջնում քաջ համեզս ասէր և
զօրաւորս, բայց ապա յարզի ժամս բնաւ վատ ասէր»:
30 Եւ զայս ոչ
կարացին զիտել, թէ ի յանդիմանութիւն և յամօթ անձանց իւրեանց
խօսէին զայնպիսի բանս:

Այլ անդէ ասացին, յաղապս ո՞յր շնորհեալ պարգևէի վարդապե-
տութեան բանս: Ասողի՞.— ո՛չ ապաքէն վասն ունկնդրացն ախորժա-
լրութեան և խնդրուածոյ: Նայեցարուք ընդ ժողովուրդն Յունաց.
35 տեղին մատչի՞ ամենեցուն զարթուցեալ զսիրտս առ Աստուած վերա-
ցուցանեն. տարածեալ ձեռօք խաչանմանք լինին. միաձայն խնդրուածովք
և արտասուալից գոչմամբ զՓրկիչն թախանձեցուցանեն. «Տնւր, ասեն,
և արտասուալից գոչմամբ զովաւ, որպէս սրբովն Պօղոսիւ,
բան. առաքեան շնորհ. գու իսկ ինքն զովաւ, որպէս սրբովն Պօղոսիւ,
խօսեան ընդ մեզ. նմա ծանո՞ գհաշտութիւն քո ընդ ծառայս քո: Մի՞

1 2ԱՏ. որ աներկիւզու-
թիւն: Այսպ. ըստ ԲԳՏ.
2 88. արդար հայրապետի
3 2ԱՏ. արարչին
6 2ԱՏ. վերաւոր
12 Մատթ. ԺԱ, 29
17 Գաղատ. 2, 1

18 88. տեսնել
19 2. հրամայէ արարչին
22 2. սրբովն
22 288. առ աւազել (ԱԲՏ.
առ Աւազել)
25 2. և եզ
28 2. յարզի: Այսպ. ըստ

ուղղագր. Ա (և ԲԳ)Տ.
31 88. արդ ալէ
32 288. ախորժաւ լրու-
թեան: Այսպ. ըստ Ն. Բ.
35 2ԱՏ. ամենեցունց
39 2. մեզ զի նմա: Թերեւս
ի նմա

նմանեացէ զա յազազս մերոց մեղաց՝ ստերջ ամբոց. այլ անձրեանոս բղխամար յորդեացէ յանդաստանս հողուոց մերոց, որովք ծաղկեալք՝ պտուղք արժանիս հաճութեան կամաց քոց բերեալ մատուցուք»:

Եւ արդ՝ յոր ուրուք ի սպիտաց, թող թէ սակաւ մի և ի հեռեկերց 5 բանի, ոչ զարթնուցու միտք, չվառիցի խոհարանն, չվերարերիցէ ի գանձուն սուրբ Հոգւոյն զնոր և զհինս. մանաւանդ որ ըստ խոնարհութեան որ, և ոչ հպարտական գիտութեամբ մատչիցի յասելն, ի լսողացն յազօթս, և ոչ յանձիրնս պանծայցէ գիտութիւն: Զի եթէ ընտիր Աստուծոյ անօթն Պօղոս առ իւր աշակերտեալսն յեփեսոս գրէր, ազաչելով, 10 «Աղօթս արարէք, ասէ, և վասն իմ, զի ինձ տացի բան ի բանալ բերանոյ իմոյ», և արդ՝ եթէ որ հազարապետն էր խորհրդոցն Աստուծոյ, աղօթից կարօտէր և ազաչէր՝ սրջափ ևս առաւել այժմու մարդիկս, զգածեալ բազում սկարութեամբ:

Իսկ Հայոց արեղէնքս առ գառնաշունչ նախանձու, որ միացեալ է 15 ի սիրաս նոցա՝ զնոցունց հակառակն երկնեն, և արդարեւ ըստ ասացածի մարդարէին՝ «Յգանան զգաւս և ծնանին զանօրէնութիւն». աղօթս իսկ չառնեն ի վերայ ասողին. այլ և եթէ յանկարծ շնորհի բան ի մարդասիրէն՝ հեղձունն ի նախանձուէ: Եթէ զոր տեսանեն ի ժողովրդեանէն եթէ գովէ՝ ծաղր անելով ամաչեցուցանեն. «Արդ լսել ինչ, 20 ասեն, չգիտէ, և ընդ վայր ազաղակէ և քրքուի»: Իսկ Յունաց ժողովուրդսն և ազաչքն անգամ ի վերայ ուսոց ծնողացն, շարժեալ զձեռներն ի գովութիւն այլոցն՝ ձայնս անյօդակապս արձակեալ յայթոնն: Եւ զորս նստին գլխարկեալք, պատաստեալք երեսօք, որպէս առ հոտեալ գիտական, պապանձեալք որպէս համբ վե: Եւ եթէ զթացեալ մարդասիրին, կամիցի տալ բան խրատու ի ժողովրդոցն փրկութիւն, հայեցեալ ի գառն 25 խորհրդոցն նոցա որսմունս՝ յինքն ամփոփեալ արգելու զշնորհն: Անդիմակայ արգարեւ, ըստ գրելումն յՕրհնութիւնս օրհնութեանց, երկրքին սոքա, սէր և նախանձ. «Թոխք նորս թոխք բոցոյ հրոյ». յորոց իւրաքանչիւր ոք յայսց ի բարի վարողացն՝ արքայութիւն ստթէ, և ի չարիս աճեցուցչացն՝ զգժոխս ժառանգեցուցանէ:

Եւ արդ՝ իցէ՞ ոք ի ժամանակս նմանող մարդարէին Երեմիայի, որ ասէր ողբալով, թէ «Ո՞ տայր զգլուխս իմ ի ջուր, և զաչս յաղբերս արաստուաց, և թող նստեալ լայի զթշուաութիւն աշխարհիս»:

Եւ ասեն. «Ի նախնումն գիտնաբար խօսէր Ղազար, և այժմ անգլխարար»: Մինչ ի գոսա գեռ ևս լուսալ էր նախանձն՝ յասողս զօրացեալ էր շնորհն. իսկ յորժամ տեսին զբազմութիւն ժողովրդոցն յօժարեալս ի լսել, յորդորեալս ի գովութիւնս, պատմելով միմեանց զշնորհին յորդորմունս, յարգելով և անմտաց զարմանալով զլուսաւոր և

2 Կամ ըստ 2. սղուոց մերոց
3 2. Հաճոյսութեան
11 Եփես. Զ, 18, 19
14 2. յուսանցիւմ նոր
14 2. արեղէնքս (քերեւս յաւազոյն, = արեղայրս)
16 Աս. ծնանեն: Ես. ԾԹ, 4
22 ԲԳՏ. անյօդ սկապէս
22 2ԱՏ. յարձակեալ: Եյսպ. ըստ ԲԳՏ.—ԱՏ. կերպրուձ և արձակեալ կայթակեն
23 Թերեւս ուղղկի պարտտեալը Երեսօք
28 Երգ Բ, 6
32 ՏՏ. լիք թէ
33 Երեմ. Թ, 1
37 2. յօժարելս
37 Վ. ի գովութիւն
38 ԱՏ. յորդորմունս՝ որ զագրել եր յորդորմունս: Վ. յարդարմունս

զանգայթ բանին բղխումն, ի հրապարակս և ի փողոցս յայս և եթ հոչակելով առ միմեանս խայտացեալք՝ ի կոր կործանեցան, և աշնուհետե սկսան յզանալ զոխակալութիւնն և ծնանել զնախանձ: Իսկ յորժամ ի 5 թէ յասողէն,—քաւ լիցի, քանդի անգեղջ է շնորհն, և անպակաս են պարգեքն,—այլ ի դոցանէ, զի մի լուիցեն զբան փրկութեան իւրեանց: Առ որս կատարի բան Հոգւոյն, որ ասէ, թէ «Տաց ձեզ սով, ոչ սով հացի, և ոչ ծարաւ ջրոյ, այլ սով՝ լսել զպատգամս Տեառն»:

Սահեցուցեալ զմտածութիւնսն ի բազում յաճմունս՝ և զայս ևս 10 յօգեալ յայլ չարախորհութիւնսն՝ ասէին. «Այդ վեր ոչ կարդայ, և զընթերցուածն այնպէս ասէ անսայթաք՝ որպէս թէ գրոցն»: Եւ յայս ոչ հայեցան գիտել, թէ որք քաջ գիտեն՝ զսաղմունս Դաւթի պաշտել միայն պիտոյ է ի ժամուն անսխալ, և ոչ միշտ զգիրսն ի ձեռին ունելով՝ խօսել զայլէ ի ժամուն անսխալ: Իսկ մեր երանելի վարդապետքն զամենայն այլս իրբե զբանգազուշեալս: Իսկ մեր երանելի վարդապետքն զամենայն 15 զկտակարանս կեկեցեցուց երիցս և չորիցս ուսուցեալ մեզ ի սկզբանէ մինչև ի կատարած գրոցն՝ համարս պահանջէին ի մէջ զնոյնս, և իրբե գիտութի սաղմունս պաշտել մեզ հարկաւորէին: Իսկ այժմ յովք ի լիբր մախողաց՝ և զանուանս անգամ և կամ զբանօնութիւնս կանոնեալ կեկեցեցական զրենոյ հաղիւ կարեն գիտել, և զբազմութեամբ նախանձարկու 20 զիւրին, նստեալք առ միմեանս՝ լու ի լու այլոցն զինչպէս խօսին:

Եւ արդ՝ զի՞նչ ևս ասեմ. զի չէ բաւական ժամանակս՝ համարելոյ զանթիւ յիս ի նետաձգութենէ թշնամուցն զվէրս, զոր աւուր աւուր և ժամու ժամու ընկալեալ վտանգի՝ տանէի ամենայնի ի հարկէ: Քանզի ժամու ժամու ընկալեալ վտանգի և պինդ կապով, քաղցր և ամենահշտ քս և կձկեալ, որպէս սաստիկ և պինդ կապով, քաղցր և ամենահշտ քս 25 տեսան ակորժակ սիրովս,—զորոյ եթէ դամ ճաշակեալ ուրուք առցէ զհամ անուշութեան՝ կամէի մեռանել քան թէ յայսմանէ վրիպել:

Իայց այժմ կեկեալ յաւարտումն բանիս՝ ի դէպ և ի պատշաճ համարիմ յիշել զվարմանաւորս և զերիցս երանելոյ աւագակին զբան, զոր ի խաչին սաստելով ասէր ցեղկելի յիւր ընկերն, թէ «Մեք ըստ արժանի ի խաչին սաստելով ասէր ցեղկելի յիւր ընկերն, թէ «Մեք ըստ արժանի 30 զոր զործեցարն՝ ընդունիցիմք զհատուցումն». և ի Փրկիչն հայեցուցանելով թէ «Իսկ սա ընդէք»: Արդ՝ ես անա ըստ արժանի որոց զործեցին՝ ընկալայ զպատուհանս, և խոստովանիմ առաջի հրեշտակաց և մարդկան. իսկ այլ առաքելանման մարդիկն ընդէք այսպիսումն և ևս առաւել քան զսոյնս զիպեալք ի յաշխարհիս ի յայսմ՝ խոստագոյն վշտիւ 35 վախճանեցան:

1 Վ. զանգայթ բանին
7 Վ. լիք ձեզ
7 ՏՏ. լիք ոչ սով հացի, և ոչ ծարաւ ջրոյ, այլ սով Ամուլս, Բ, 11
9 2ԱՏ. յաճմունս: Վ. ամունս
10 ԲԳՏ. կերպարում կեայր այդ: Թերեւս արդ
14 2. զբանգազուշեալս
14 Վ. երանելի հաղապետք
16 Վ. զնոյն, և երբև ըզսաղմունս Գաւթի
18 2Վ. զբանօնութիւն կանոնել ԱՏ. կոյնպիս կանոնել
22 Վ. յիս նետաձգութեան
24 2ԱՏ. ի սաստիկ և պինդ կապով: Վ. կապով: ԲԳՏ. ուղղագրել կե ի սաստիկ և պինդ կապով
25 2ՎՏՏ. ճաշակել
26 ԲԳՏ. կամէի տեսանել: 2ԱՏ. զմեռանել: Եյսպ. ըստ Վ.
26 Վ. յայսմանէ լուսել
28 Վ. զարմանալոյ
29 Վ. արժանի չարագործեցարն
31 Ղաւկ. ԻԳ, 41
34 ԲԳՏ. քան զայնս: Վ. զնոյնս

Երանելի փիլիսոփոսն Մովսէս, որ արդարեւ մինչդեռ էր ի մարմնի՝
ցանկ երկնային զօրացն էր քաղաքակիրց. ոչ ապաքէն ի տեղուշէ ի
տեղի արեղեանդ Հայոց հալածական արարին: Ո՞չ զլուսաւորինն և
զտղիտահալած զգրեանն նորա՝ առ անգիտութեան փաթաղ-իկէս կոչէին.
5 և այլ բազում ինչ իրօք թշնամանեալ՝ յետոյ ապա յաղագս այլոց
ամօթոյ՝ զխաբէական զեպի. լազոսութիւնս նման զեղոց մահու արբու-
ցեալ սրբոյն՝ հեղձուցին: Որոյ ի ժամ վախճանին զինչպիսի անաւոր
նզոյս գրով ի վերայ զլուսաւորաց քահանայութեանդ ասացեալ է՝ ձեզն
իսկ գիտէք տեղեկացեալք. . . .

10 . . . գտեաննէ, զնա կացոյց ի վերայ անչափ անհանգիստ
աշխատութեանց և վաստակոյն՝ զցայգ և զցերեկ, ի լուսաւորութիւն
աշխարհիս Հայոց: Զոսկերսն ի գերեզմանէն հանել տային և ի գետ
արկանել: Զհրեշտականման այրն զՏէր՝ նոյն անհանգիստ հալածանօք
վախճանեցուցին, որք և այժմ գեւ ևս անյաղութեամբ քինով ընդ
15 մեռելոյն կազին:

Մնարատ և յամենեցունց յարգելի յոյսն տէր Խոսրովիկ, չև ևս
հասեալ ի սահմանս մեր, մինչդեռ գայր ի ճանապարհի, և լուսն՝ որպէս
ի վերայ թշնամոյ ընդգէմ զինեցան, ասելով. «Ահա ո՞ր գայ միւս ևս
թարգմանն»: Եւ օրհնելոյն ի հեռաստանէ լուեալ զգոնչիւն մահաձայն
20 աղեղանցն՝ աղօթեաց առ Բարձրեալն, և վաղվաղակի ընկալաւ զինգիրն.
որում և տնչալի նշխարացն այլք, և ոչ մեք, արժանի եղեն ընդունա-
կութեան:

Այլ ի դէպ համարիմ ընդ նոսին յիշել և գտէր Արբահամ զեպիս-
կոպոսն, որում ըստ ձայնի խորհրդոյն և չհանգուցանէր ի ծերութեանս,
25 և կարող լինէի առ նմա գոնեա սուղ ինչ ժամանակ մնալ. թէպէտ և ոչ
թերակատար գոլով սուրբ և ստոյգ հաւատ, զոր ուսեալ ի աղայութեանն
յերանելոյ Ազանայ՝ կեամ նովիմբ ի նմին անփոփոխութեամբ մինչև ի
վախճան կենցաղոյս իմոյ. այլ յաղագս իմաստաւոր բանի, ըստ նորս
տեառն մեծ հրահանգին, շահեալ ի նմանէն՝ հանգոյն մեծի գանձու
30 ամփոփելոյ հաշուէի զպարապումն զայն:—Յորոյ վերայ տեսեալ պարե-

1 վ. փիլիսոփոսն
4 վաթաղ-իկէս՝ ըստ
USOZգարանուրեանի ն.
Մատի
5 վ. Թշնամանեալք
6 2. զխաբէականս: վ.
զխաբէայական
7 2վՍ. սրոց
9 2. տեղեկացեալք՝ ից
յեսոյ բնագրում միւս-
նոյն գրով ման գրե-
րով. «մե Թուղթ յայս
տեղացս է պահատ»: Նոյնպէս ունի ևս վ.:
Ս. ունի ծանօթ. Արդէս
յօրեկանն մեր՝ նոյն և
ի բուն զբնագրին եր-

կու Թերթք պահատին
աստէն: ԲԳՏ. ունի
ծանօթ. ձերկու Թուղթ
ի բնագրին ի բաց
անկեալ (կամ ընկե-
ցեալ) նշանակէ (Ա)
Տպագրին»
12 2վ. հանեալ
13 վ. զհրեշտականն
13 2վՍ. գախը նոյն (զեր-
քակեսով): Այսպ. ըստ
ուղղագր. ԲԳՏ.
14 2. գեւ և
14 Ս. զինով
16 2վ. և անյամենեցունց
արգելի
18 ՏՏ. միւս Թարգմանն

19 վ. օրհնելուոյն
21 վ. արժանի եղաք
23 վ. կախկոպան
24 ՏՏ. ըստ ձաթի: ԲԳՏ.
կերպարում են ըզձայն:
Այսպ. ըստ 2վ., բայց
իմաստը պարճեալ մեռա՞
և մուք
24 վ. խորհրդոյն
24 ՏՏ. ի ծերութիւնս
25 2. և առ նմա
25 Ս. գոնեայ
26 վ. Թերակատար փղով
սոյ (պատմութիւն) և ստոյգ
27 2վՍ. ալանայ
30 2Ս. զպարապումն զայն:
վ. զպարապումն

գօտաւորաց զայրագնեալ իմն զօրհնելոյ տիկնոջ աւագի զմիտան՝ ոչ
ժանուցին առ ժամայն, նա աղաչելով զերանելի մայրն՝ հոգացեալ իբրև
զեղբարս ի վերայ կորօք. այլ առաւելս զայրացուցեալ զբզեւով՝
զկամացն իւրեանց նովաւ կատարեցին զհաճոյսն:

5 Եւ այսք այսպէս թշնամանեալք և հայոյանօք հալածեալք, ոչ
յերեկոյս ինչ ժամանակաց զրուցատրութեամբք յուձեքէ համբաւուց
ժանուցաւ մեղ, այլ առ մեօք իսկ և ի մերում ժամանակի եղեալ տեսաք
զայս ամենայն: Իսկ զյառաջագոյն զրեւոցս սուրբ արանցն, զորս ի
Պատմութեանն նահատակին Գրիգորի զրոշմեալ յիշատակէ, զինչ ևս
10 ասացից, — զարդար և զարժանաւոր բարեպաշտ կաթողիկոսէն՝ զարբոյն
Ներսիսէ, և զկրօնաւոր առաքինւոյն և զմեծ լուսաւորչէն Հայոց՝ զտէր
Սահակայ, և զայլոց բազմաց, որոց ոչ բացեալ ի բարերան զրեւանս
իւրեանց ի վերայ աշխարհիս այսորիկ՝ վախճանեցան:

Յաղագս որոյ երկնչիմ զարհուրեալ, մի՞ գուցէ և ի դոսս յարիցեն
15 Աւետարանին սպառնալիքն, որ ասէ. «Ահաւասիկ ևս առաքեմ առ ձեզ
մարգարէս և իմաստունս և դպիրս, և ի նոցանէ սպանանիցէք և խաչիցէք
և տանջիցէք ի ժողովուրդս ձեր, և հալածիցէք ի քաղաքէ ի քաղաք.
որպէս զի եկեացէ ի վերայ ձեր ամենայն արիւն արդար հեղեալ յերկիր,
յարենէն Արևիլ արդարոյ մինչև ցարիւնն Զաքարիայ որդւոյ Բարեքայ,
20 զոր սպանէք ի մէջ տաճարին և սեղանոյն. այն ասեմ ձեզ, զի խնդրեցից
յազգէզ յայգմանէ»: Այլ միսիթարիցիմք ի աղիտաց՝ առ ժողովուրդն
միայն Հրէից կարծեցեալ զբանիդ ասացումն: Խոկացի այնպիսին
ուշադրելով. «Յարենէն, ասաց, Հարելի արդարոյ», որպէս զի հայեցեալ
ի ժամանակ սպանման նորա՝ ծանիցէ երկիւղիւ, թէ առ ամենեսեան է
25 բանդ, որ նոյնպիսի գործոց լինին նմանողք:

Համարձակիմ ասել ի սոյնս յանգսնութեամբ և զայս ևս.— և եթէ
ոչ իցեն ստոյգ կարծեցեալքս յինէն, դու տէր, քաղցրութեամբ զանց
արարեալ՝ ներեալիք ինձ որպէս տկարամտի.— զի քոյում իսկ ամենաքանչ
անձինդ, յորմանէ ամենայն մարդ ի Հայս, յաւագ և ի կրտսեր, հասեալ
է մեծապէս օգտակարութիւն և գահ և փառք, իսկ ոմանց՝ և ի մահուանէ
30 ի կեանս, և ի կրտսանէ գտանել և ի միջի լինել, դու տէր, եղեալ ևս
պատճառ: Եւ արդ՝ տեսանելով զայդպիսի օր ըստ օրէ զքո տեսն
յԱստուծոյ փառաւորութեանն լցեալ զմտութիւն, որ պարգեալ առ
նոսս բերեալ շքեղութիւնս և պարճանս, և թէ էր՝ կամէին գտանել

2 2. նոյ աղաչելով:
Թերեւս ոչ ցածուցին
առ ժամայն, աղաչե-
լով. . . .
3 2. գագս ելով
6 2. յերեկոյս ինչ: —
վ. յերկար ինչ ժամա-
նակաց
6 վ. յուձեքէ համբա-
ւուց
11 վ. և զձեռնաւոր առ ա-
բիւնոյն

13 զՏՏ. ի՛ի է վերայ աշ-
խարհիս այսորիկ
18 ԲԳՏ. ի՛ի է վերայ ձեր
19 վ. ի՛ի որդւոյ բարեքայ
19 2. բարեքայ
20 2. սեղանուոյն
21 Մատթ. ԽԳ, 34
22 ԲԳՏ. զբանէլ
23 վ. արելի
24 2վ. առ երկիւղիւ
24 2. առ ամենեսեան
բանդ: Այսպ. ըստ ուղ-

զագր. Ա. (և ԲԳ)Տ.
25 2վ. լինի
26 վ. ի սոյն
26 2վ. և Թէ. ՏՏ. և Թէ
(տուանց և ի)
27 վ. կարծեցեալք
29 Թերեւս յամենայն
31 վ. ի կորստէ
31 2. գտանել
33 վ. փառաւորութեանն
լցեալ
34 2. և կամէին

հնարս՝ շատք էին, որ առ նախանձու չհատուցանէին զբարի փոխարէնս փոխանակ քո տեսանդ բարւոյն, այլ զնոցուն հակառակն: Իսկ վերին արդարատես ախարկումն չհայի ի շար կամացն խնդիրս, այլ իւր խնամակալութեանն յաջողութեամբ՝ կատարէ հանապազ անփոփոխութեամբ ի բարիս, ի փառաւորութիւն անուան իւրոյ սրբոյ, այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

1 Վ. չհատուցանէին զեր փոխարէնս
 4 ԳՏ. հանպազ
 4 2. անփոփոխութեամբ
 6 2. յաւիտենից ամէն: Այս սուրբ վարդապետ, զոր քնչ աւացեր ճշմարիտ է, ևռն, սեռ Յառա-

չարանում
 6 Վ. ունի այս յիշատակարանը: Աւարտեցար զերբս այս Ղազարու վարդապետի Փարպեցւոյ ձեռամբ բազմավեր և անարժան զբերգոր երկցուն ի հարկէ

որդպան և բաջ վարդապետին վարդանայ զխառպետի Արզ՝ օրերնակեցար զերբս այս ի թուին հայոց սղա ի բաղէշ ի վանն յոհաննու կարպետի

ՅԱՆԿ ՅԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒԱՆՑ

Արեգանի 45, 58, 67
 Արեւ 203. սեռ ևս Հարէլ
 Արիսակ Սամնացի 180
 Արամամ եպիսկոպոս 202
 Արամամ երէց ի Չենակաց 94, 105, 106
 Արամամ նամակ 32, 68
 Արամամ տարիապ յԱրամայ 75, 78, 86, 87
 Ագաթանգեղոս 1—3
 Ադամ 188
 Ադոնիս 180
 Արամաս Աղեհանգրացի 192
 Արիկ 120
 Այուար 154
 Ակիլ 196
 Ակիսովիտէ 76
 Ակոսի 123, 125
 Անարոն 188
 Ական Արծրունի 5, 45, 63, 202
 Ակրակ 101
 Աղեհանգր (Աղեկանգր) Մակեդոնացի 133
 Աղանի 63
 Աղուանի 6, 43, 44, 47—51, 53—55, 63, 65—67, 84, 118, 132, 159, 196
 Ամասունի 45, 47, 60, 63, 69, 75, 83, 86, 120
 Ամբակում 194
 Ամիք 185, 186
 Ամիրներէն որդի Վասակայ 55
 Ամոն 190
 Այբարուս 9, 38, 63, 64, 94
 Այբարուսեան գաւառ 8, 9, 11, 67, 141. սեռ ևս Այբարուս
 Անակ Պարթե 2
 Անանիս 44
 Անասպ 74
 Անգեղ սուն 63
 Անգլ 60
 Անդեկան 177, 178
 Անդուլ 196
 Անի բերդ 120
 Աննաւցի 44, 45, 47, 75, 86, 126, 127 (Աննաւցի), 128
 Աննայ գաւառ 154
 Անուշ-Վաստ 188

Անիսի 63, 74, 84
 Անցի 45, 75,
 Անուշ 47, 52, 55, 59, 107, 110, 111
 Աեսուս 108, 113
 Աեսիբուս 38
 Ապամոնի 45, 47, 67
 Ապար աշխարհ 86, 89, 95, 101, 106
 Ապոլինարոս Լատովիկցի 192
 Ապրամ Արծրունի (միս) 75, 86
 Ասաննար Ամասունի 69, 86
 Ասատան Աղբերակցի 162
 Ասատան Աննաւցի 86
 Ասատան Վանանգեղի 45
 Աստեղանի 45, 72, 75, 86
 Աստուս Անուի 122, 124—126
 Ասես 127
 Անակ Ամասունի 86, 112
 Ասիպոն 193
 Ասրեսան 26, 88, 105, 106, 156
 Ասրեսանայ 109
 Ասրի 5, 26, 111, 117, 137, 167, 168
 Ասզէն Վանանգեղի 153
 Ասով Գնունի 45, 86, 122, 124, 125, 129
 Ասրերունի փուշպպան տապար 128
 Ասրուիպ Արական 73, 75
 Ասրպասական 121, 159
 Ասրլենասպ Յագնանգեղան 118, 120—124
 Ասրլենասպ-ի-Տապեան 128, 130
 Ասրիս 181
 Արած 75, 78, 86
 Արանեղ 110
 Արամանայ գիւղ 57, 58
 Արիս Աղեհանգրացի 192
 Արի 19, 23, 24, 39, 41—43, 46, 48—50, 54, 55, 63, 64, 73, 75, 76, 78, 79, 81—85, 87, 97, 98, 116, 117, 119, 123, 135, 137—140, 146, 149, 154—176, 178. սեռ ևս Պարսիկ
 Արծարապետ 146
 Արծարի 148
 Արծակ 61
 Արծիկ 23
 Արծրունի 5, 44, 45, 47, 52, 63, 71, 75, 78, 86, 126, 176
 Արծրունի (միս) 75, 86

Արձան 70
 Արեակ որդի Պապայ 1, 8, 9, 11
 Արեակ որդի Տիրանայ 1, 25
 Արեակունիք 3, 8, 11—14, 18, 19, 24—26, 34
 Արեամունիք 149
 Արեարունիք 46, 48, 75, 104, 112, 196
 Արեալիւր Արեարունի Կամսարական 45, 58, 64—66, 71, 75, 82, 84, 86, 101, 104, 105, 108, 112, 122, 124, 134, 135, 151, 162
 Արեւն 75, 78, 86, 100, 101
 Արեւն Բնծային 72
 Արեւոյ 69, 128, 164
 Արեւոյ Մոկացի 45, 47, 52, 72
 Արեւոյ Պալունի 64, 72
 Արեւոյ Ռեզունի 47
 Արեւոյունիք 129
 Արեւուս 78
 Արեւուս գիւղաբնակ 144
 Արեւուսու բերդ 121
 Արեւուսու կամուրջ 171
 Արեւուսու որդի Հնայեկայ երբ Վանանայ 111
 Արեւուսու որդի Վասնապոյ 19, 23—25
 Արեւուսի Սահրայի 1, 2
 Արեւուսոյ Մասիկունեան 86
 Արեւան, Արեւան Արեւոյունի 1, 2,
 Արեւն Արեւիկեցի իւլիան 67,
 Արեւն Գարեգեան 73
 Աւարայր 69

Բարգէն, Բարկեն Սիւնի 86, 122—125, 129, 134, 135
 Բարեդն 112, 131, 179
 Բարիկ որդի Վասակայ Սիւնոյ 55
 Բարիկ Ռոյխեան 86
 Բարիկ Սիւնի, «գաւ աք» 112
 Բարոց Արեւոյունի 129
 Բագաւան 139, 141
 Բագրասունիք 67, 121
 Բագրեւանդ, Բագրուանդ 37, 44, 57, 61, 78, 101, 141
 Բագէ շահապ 164
 Բակուր 86
 Բաշ Վանեւունի. Տես Բարոյ
 Բասեան, Բասեն 44, 57, 75, 88, 146, 154
 Բասիլ 44
 Բարեք 203
 Բարոյ կամ Բաշ Վանեւունի 129, 130, 134
 Բարսեղ Կեսարացի 192
 Բերդկունք 61
 Բզնունիք 23, 44, 106
 Բիւզանդիոս Բաբոս 43

Բիւզաս 3
 Բյուր 37
 Բննի 120
 Բոպրեղ 146, 157
 Բոնավէժ 121
 Բրիւեոյ 26

Գարայ Գարեգեան 150
 Գալ 44
 Գաղիեոյ Մախագ, Խախտունի 47, 67, 113, 114, 116, 121
 Գաղթիկ Արեւեան 45, 58
 Գարդմանայ վանք 196
 Գարեգին Մուսանձայ 72
 Գարչոյ Մախագ 123, 124
 Գղիմոն, Գղիմովն Սիւնի 128, 140, 144, 146, 149, 150, 152, 153, 156, 159
 Գեղեղովն 124
 Գիւղիկ 145
 Գեք 193
 Գիւս կարողիկոս 110, 112—116, 197
 Գիւս Վանեւունի 45, 47, 64, 67
 Գնէլ 25
 Գնրունիք, Գնրունիք, 72, 75, 125
 Գնունիք 45, 72, 86, 122—125, 134
 Գոսարց 5
 Գոք 3
 Գրիգոր, Գրիգորիս, Գրիգորիոս Լուսաւորիչ 1—3, 17, 20, 26—28, 34, 35, 37, 39, 42, 50, 51, 55, 62, 70, 71, 90—92, 94, 119, 122, 139, 141, 170, 176, 192
 Գրիգոր Նազազացի 192
 Գրիգոր որդի Վասակայ Մամիկոնեանի 171, 172
 Գրիգորի Պատմութիւն 203
 Գրիգորիսի Գիւր 1

Գանիէլ Եպիսկոպոս 14
 Գանիէլ մարգարէ 33, 108
 Գաս Առաւելեան 86
 Գալիք Երեց 45
 Գալիք մարգարէ 20, 55, 178, 180, 189, 201
 Գեւորայուն 97, 102—105. Տես Եւ Վեհ-դեհեապուն
 Գիւնախեանք 45, 58, 65, 72, 86, 144
 Գոպլն 69
 Գու գիւղ 136, 146
 Գուին 121, 125, 128, 141, 144, 149, 157, 171, 176

Եգեհաց աշխարհ 143
 Եգիպտացիք 11, 179
 Եղեմեան դրախտ 179
 Եզնիկ 44

Եկեղեցոյ գաւառ 15, 63
 Երբայր 44
 Եղեգեակ 78, 86
 Եղիա 143, 190
 Եղիկ 164
 Եղիշայ մարգարէ 143
 Եղիշէ Եպիսկոպոս 45
 Ենով 190
 Եսայի 18
 Եսաւ 188
 Երասխ 121, 144
 Երեմիա Եպիսկոպոս Ապամունեաց 45
 Երեմիա Եպիսկոպոս Մարգարեանի 44
 Երեմիա Երեց 58
 Երեմիա մարգարէ 200
 Երեց 149, 150
 Երիզայիք 150
 Երիւս 131
 Երուսաղէմ 70, 90, 181
 Եւսիֆէս Կոստանդինոպոլեցի 192
 Ելիսաւ 200

Չամբրի 190
 Չանգակ 68
 Չանկապան յիսուսեայ սանէն 61
 Չարաւանդ, Չարեւանդ 68, 69, 128, 159
 Չարեն որդի Պերոյի 171, 172
 Չարեմուան 63
 Չարմիր կամ Չարմիր. Տես Հազարաւոյիս
 Չաւէն 14
 Չախարիս որդի Բաւեմայ 203
 Չախէս 181
 Չեմակ 94

Րնծային 72

Թաք Կամսարական 86
 Թաքիկ 44, 75, 88
 Թաքուլ Գիւնախեան 64, 86
 Թաքուլ Վանանդեցի 72
 Թէոփոս (Փոքր) 74
 Թրակացիք 3

Իսանակ մամայիս 32, 181
 Իսրայէլ 178—180
 Իսրայէլացիք 52, 171

Լեւոն (Բ) կայսր 113
 Լիլինք 66

Լտպիսոյ գիւղ 65
 Լտպիքիք 74, 145
 Լտպիքիք 38
 Լտտրով Ա. 2

Լտտրով Գ 8, 12, 13, 18
 Լտտրովակերս մայրի 144
 Լտտրովիկ 202
 Լտրեն Երեց 45, 58, 94, 105
 Լտրեն Մախագ Խախտունի 64, 65, 72
 Լտրիոսունիք 47, 67, 72
 Լտրնեան 15
 Լտրուսան 75, 113
 Լտրովի 89, 94—97, 101—104
 Լտրու Արեւունի 149

Ծաղիկ 148
 Ծաղիկեան 132
 Ծաղիկոս գաւառ 60
 Ծովիք 63, 154

Կամսարականք 67, 75, 77, 82, 86, 110, 125, 129, 134, 135, 145—148, 151, 156, 157, 175, 176, 187
 Կայէն 188
 Կանգար 132
 Կասեայ գունդ 121, 124, 125, 129
 Կարմիր ծով 133
 Կարմուցի 149
 Կարմոյ ծով 148
 Կարմոյ Բաբոս 148
 Կիլիկեաց գաւառ 95
 Կիւրեղ Աղեմանդրացի 192
 Կիւրեղ Երուսաղէմացի 192
 Կոպրիկ կամ Կոպրեակ 121
 Կոպրիք 121
 Կոստանդինոս (Մեծն) 3, 4
 Կոստանդինոպոլիս 4. Տես Եւ Բիւզանդիոս Բաբոս
 Կորյուն 13, 37, 70
 Կուրմիկոս 192. Տես Եւ Մանի
 Կուր 65, 66, 133, 134
 Կուրակ 122

Հաբէլ որդի Ազանայ 188, 203
 Հաբէլ Բանանայ 14, 15
 Հազար 181
 Հազարակերս 5
 Հազարաւոյիս 118, 144—146, 148, 156—159
 Համագապ կամ Համագապեան, Երբայր Վարդանայ 37, 58, 86
 Համագապ, կայր Վարդանայ 37
 Համագապ Մամիկոնեան «մեծ նախարար» 186, 195 (?)
 Հայաստան աշխարհ 2, 110. Տես Եւ Հայք (աշխարհ)
 Հայրիկ 197
 Հայք, Հայոց աշխարհ 1—3, 5, 6, 8, 11—

14, 16—18, 22, 25, 26, 28, 38, 41—43, 55, 57, 58, 63, 69, 72, 73, 75, 77, 83—85, 89, 94, 97, 99, 101, 106, 110, 111, 114, 116, 118, 121, 123, 126, 128, 131, 132, 135, 139, 142—144, 146, 158, 161, 166—168, 170, 173—178, 188, 193, 203

Հայք (ազգ) 1—3, 5, 6, 8, 11—20, 22—26, 35, 37, 39, 43—78, 82, 84, 86—89, 92—95, 104—106, 108, 111—113, 115, 116, 119—137, 139, 141—146, 149—154, 157—159, 160 (Հայրենային), 161—165, 167, 169, 171, 172, 174—178, 190, 192, 193, 198, 200, 202, 203

Հաշտանի 63, 148, 149, 154

Հացեկաց գիւղ 13

Հեղինէ 4

Հեր 68, 69, 128, 159, 160, 162

Հեփրայի 146, 154, 155, 162, 166

Հնայեակ Գիւմրեան 45, 58, 64, 65, 72

Հնայեակ Մամիկոնեան 37, 57, 58, 63, 73—75, 107, 110, 112

Հոն, Հոնի 66, 83, 85, 117—119, 121, 126, 132, 133, 137

Հոռոնց աշխարհ 84, 114, 145 (Հոռոն սուն)

Հոռոնի 119, 136, 137, 187. *սեւ եւ Յոյնի*

Հոռոնիցեաց հայր 3

Հրահայն 3 Առցայ 45

Հրահայն Կամուրան 122, 124, 125, 129, 135, 139, 140, 145, 147, 188, 196

Հրեայի 53, 93, 180, 189, 190, 203

Հրեա 108, 109, 113

Հրեա-Շնորհապարհ 108

Չուիկ 111

Ղազար, յարուցեալ 90

Ղազար Փարպեցի 5, 185, 186, 188, 190, 195, 197, 200

Ղեկույթ 3

Ղեկարգու 153

Ղեռնոյ 45, 58, 70, 71, 75—79, 81, 82, 85, 86, 91, 97, 99—101, 103, 104

Ղոթ 181

ձարմանայնու դատ 133

Մաղիանացի 190

Մամիկոնեանի 2, 37, 45, 47, 49—61, 63—68, 71, 75, 77, 82, 86, 107, 110, 121—124, 132, 143, 145, 148, 149, 151, 174—176, 178, 186, 197

Մանագիւղացի 110

Մանանայի 44

Մանգակունի 86

Մանէն Ապրանուհի 45, 47, 67

Մանի 192

Մանիխեցի 192

Մաննիկեր 44

Մառոն 13—17, 38, 70

Մասնաց լեռն 123

Մասրէս 181

Մարգասան 44

Մարգալտական սրբոյն 64, 162 (զուն)

Մարիամ Ա. Կոյս 61

Մարիամ հոյր Անարուհի 189

Մարկիանոս 74

Մարկոս 79

Մեղիստ Եպիսկոպոս Մաննիկերս 44

Մեղիստ կարգիկոս Մանագիւղացի 110

Մեհուժան Արծրունի 63

Միքեան գործար Պարսից 132, 133, 135—137, 139, 140

Միքեան սուն 113

Միքեան 39, 40, 42, 43, 46, 54, 63, 64, 78, 79, 81, 82, 87, 98, 107

Միքեանայն մարգալտ 71

Միքեանայն ձուարացի 160, 162, 163

Մկնառիկն 136

Մովս 44, 45, 47, 52, 72, 126, 127

Մովսան անդերձապէս 88, 97, 102

Մովսէս կարգիկոս Մանագիւղացի 110

Մովսէս կրօնաւոր 187

Մովսէս մարգարէ 190

Մովսէս փիլիսոփոս 202

Մուշ Գիւմրեան 65

Մուշեղ Մամիկոնեան 86, 143, 145, 148, 149, 151

Մուշէ Աղբալեցի, դրան եւց Արծրունաց 75, 78, 86, 100, 101

Մուշէ Եպիսկոպոս Արծրունաց 44

Մուշէ Բանանայապէս Սիւնեաց 187

Մուշէ Տարօնացի 15

Մուշեան Նիսապատուր 69, 73

Մրեն 45, 58

Յազգ Սիւնի 135, 139—141

Յագիկեր Ա. Եղբայր Վառանայ, որդի Շապուհայ 18, 19

Յագիկեր Բ. որդի Վառանայ 37—39, 42, 43, 46—49, 54, 55, 59, 73, 75, 76, 82, 84—87, 101, 105, 107, 108, 110

Յակոբ Գանապէս 32, 188

Յակոբոս առաքեալ 193

Յակոբ Արծրունի 162

Յեռու 190

Յրգասլեանայ 108, 113, 146

Յոյր 125

Յոնան Աննապի 127, 128

Յոնան Եկեղեցացի 15

Յոնան կամ Յովնան կարգիկոս 122, 125, 126, 128—130, 145, 176, 178

Յոնան Մոկացի 127

Յոնան Ռոպեան 86

Յովն 4, 8, 11, 12, 16, 18, 57, 63, 73, 74, 83, 113, 185, 186, 193, 199, 200. *սեւ եւ Հոռոնի*

Յովնար 180

Յովնաննէս Եղբորդի Գիւսայ կարգիկոսի 197, 198

Յովնաննէս Մկրտիչ 189

Յովնարան 108

Յովսէփ Եւեց, կարգիկոս 38, 44, 70, 71, 75, 76, 78, 79, 81, 86, 91, 92, 97, 98, 100, 101, 110

Յովսէփ Գանապէս 25, 188

Յովսէփ Պապնացի 15

Յորդանան 131, 171, 179

Յուզայ 62, 71, 120

Յունաց աշխարհ. *սեւ Յովնի*

Նովնուան 121

Նեսար Անիսիմացի 192

Ներսէս Արծրունի 45, 47, 75, 78, 86

Ներս Յովսէփեան 153

Ներսէս Երանանդանի 127, 128

Ներսէս Կամուրանի *սեւ Շիրակայ* 122, 124, 125, 129, 130, 134, 135, 139, 145, 147—149, 164, 188, 196

Ներսէս Ռոմայ իւսան 67

Ներսէս Քաջբերունի 72

Ներսէսապատ 128

Ներսէս կարգիկոս Պարթև 11, 19, 22, 23, 25, 203

Ներսէսայն 164

Նիկիտ Վեհապատ 159, 160, 162—166, 169—172

Նիկիտական 65

Նիկիտացոց հայր 28

Նիքեայն 86, 88, 89, 94, 95, 105

Նոյ 181, 190

Նոր հայր 38, 58, 176, 186. *սեւ եւ Վաղարշապատ*

Նուարակ 160

Նպաս 141

Շաղազով 145

Շամբուրացի գրած 199

Շամբուր 26

Շապուհ Ա. 8, 12, 13, 18

Շապուհ Բ թագաւորեալն Հայոց 81, 19

Շապուհ խորհրդան դպիր 160, 162, 163

Շապուհ Միքեան 146—150, 152—154, 156—159, 164 (?)

Շատապ Արծրունի 86

Շախուլ 106

Շիրակ 118, 122, 124, 125, 130, 134, 135, 139, 145, 147—149, 164

Շիրակց գիւղ 149

Շնորհ Աննապի 45, 47, 75, 86

Շնորհ Արծրունի 86

Շեկայ կամ Շեկայ գիւղ 150

Ռզան 116

Ռդին գիւղ (?) 150

Ռնեսիս 195

Ռսանայ սուն 61

Ռդի Գիւմրեան 144

Ռկուլի 94

Ռջննայ 74

Ռրծ 67, 121

Ռնայ 145, 146, 148

Պապնի 45, 67

Պապնական սուն 15

Պապսն 4. *սեւ եւ Կոստանդինուպոլիս, Բիզանդիան*

Պանոկ 162

Պապ Արսակունի 129

Պապ թագաւոր 1

Պարթև Արծրունի 86

Պարթև 19

Պարթև 74, 75

Պարսիկ 8, 9, 11, 12, 18, 19, 23, 24, 37, 43, 48, 49, 54, 55, 59, 63, 65—67, 69, 72—76, 83—87, 93, 96, 101, 110—113, 118—125, 128—130, 133—137, 139, 140, 142—145, 147—150, 152—155, 157, 158, 160—163, 165, 169, 170, 193

Պարսի, Պարսից աշխարհ 39, 67

Պերսոս առաքեալ 131, 181

Պերսոս Երկաթի 68

Պերդ 108, 110, 112, 113, 117, 118, 146, 154—158, 160, 162, 166—168, 171—174

Պիլասոս 93, 99, 189

Պոլոս առաքեալ 21, 22, 27, 28, 32, 52, 53, 95, 129, 181, 186, 187, 191, 194, 199, 200

Ջնիկան մարգալտ 88, 97, 102, 103

Ջրվէժ 144

Ռեան 96, 101

Ռեզուլիք 44, 47, 75, 78, 79, 86, 101, 126
Ռոլիսեանի 86

Սագրայ բերդ 121

Սանակ ասպետ Բագրատի 121, 122, 125,
126, 128, 129, 134, 135, 141

Սանակ եպիսկոպոս Ռեզուլեայ 45, 75, 78,
79, 81, 85, 91, 97—101

Սանակ եպիսկոպոս Տարոնի 44

Սանակ կաթողիկոս 14—20, 23, 24, 26,
29, 31, 37, 38, 56, 203

Սանակ կամարական 162

Սանակ Զայնոյ 68

Սանակ Մանդակունի 86

Սանատունիք 125, 144

Սանարայի 189

Սանուէլ մարգարէ 65

Սանուէլ բանակայ Արածայ 75, 78, 86, 87

Սասան 1, 2

Սասանեանի 1

Սասոյ Գլխահետան 86

Սասոն Գաբելեան 134

Սատույ 150, 189

Սեբուխ Նիխորական 64

Սեւկոյ դրախտ 197

Սեուկ Անձեւացի 127

Սիմէի 180, 181

Սիմեայ լեռան 181

Սիւնիք 39—41, 43—45, 47, 55, 57—64,
67, 68, 73, 75—77, 82—86, 107, 121—
123, 128, 129, 139, 144, 146, 149, 152,
153, 156, 159, 187, 188, 196

Սոգոմոն արհայ 178, 180, 181

Սուրէն Պանիա կամ Պալիա 23, 24

Սուրէն Պանիա զորագրութի 128

Սուրնակ 23, 25, 44

Սսանրայի 1, 2. տես եւ Արսաւիր

Սրուանձայ ազգ 72

Վազգէն 118

Վախթանգ 118, 119, 126, 132, 134, 135,
146

Վանան Աղուան 66

Վանան Ամասունի 38, 45, 47, 60, 63, 75,
84, 86

Վանան Գնունի 72

Վանան կամարական 129

Վանան Մամիկոնեան 2, 5, 6, 111, 112,
116—122, 125—136, 139, 141, 142, 144
—154, 156—160, 162—166, 169—178,
186

Վանեւունիք 45, 47, 64, 67

Վանրամ սպարապետ 155

Վանրին 14

Վաղարշ արհայ Պարսից 157—160, 165,
172—178

Վաղարշապատ 3, 11, 28, 29, 38, 157, 176

Վայոց ձոր 38, 101

Վանանոյ 44, 45, 72, 75, 101, 116

Վաստէ Գնրունի 125

Վաստէ Արծրունի 5

Վաստէ Մամիկոնեան 111, 120, 122—
125, 132, 134, 135, 141, 171

Վաստէ Սանատունի 125

Վաստէ Սյունի 39, 45, 47, 55, 57—64,
66—68, 75—77, 82—86, 107

Վաստուրս կառնային 162

Վարազդին Աստուկեան 86

Վարազդիք 122, 123

Վարազդեան 121

Վարազդապուն Ամասունի 120

Վարազդապուն Պարունի 45, 67, 73

Վարազդապուն Սյունի 39—42, 85

Վարաք Վարոյ 145

Վարդ 111, 120, 131, 132, 197,

Վարդան կայր Մաեսոյի 13

Վարդան Մամիկոնեան 37, 45, 47, 49—
61, 63—69, 71—73, 75, 77, 79—81,
83—85, 101, 110, 112

Վարդաւեն 145

Վարդգէս զատա 87, 104

Վարձայ 86

Վարձակի 132

Վեհիկեապուն 88, 89, 92—102

Վեհապուն 64

Վեհիկեան 118, 164

Վիւնի կտուան 128, 130

Վլիք 6, 43, 44, 47—55, 59, 83, 107, 110,
111, 118, 119, 121, 126, 132, 133—135,
141—144, 146, 148, 156—159, 196

Վուրկն Լիւնացի 66

Վաստ կրման որդի Շապինոյ Ա. 18

Վաստ որդի Շապինոյ Բ. 19, 23—26, 37, 38

Վաստեապուն 13, 14, 16—19

Վաստ աշխարհ 110, 135

Վ.է.է. Զիւնական 45

Վ.է.է. Վանանոյցի 129, 130, 171, 172

Վ.է.է. Տաւրացի 75, 86

Վ.ի. զործակից Վանանոյ 117, 118

Վ.ի. Մախազ 45

Վ.ի.կան 86, 93—96, 105, 155, 156

Տանաս Արծրունի 5, 86

Տանաս Գնրունի 72

Տանաս եպիսկոպոս 44

Տայք 44, 73, 94, 110, 111, 121, 135

Տաշիր 75

Տաւրացիք 86

Տարբերակիք 44

Տարտնացի 191

Տարոն, Տարուն 13, 15, 38, 44

Տեղայ անուապատ 141

Տէր 202

Տէր Խորհրդացի 15

Տիգրան 113

Տիրան Բ. 1, 25

Տիրոյ իշխան Բագրատունեաց 67

Տիգրան 69

Տուրաւասափ 57

Տրդատ արհայ 2

Փայտկարան Բաղաթ 63

Փայտազ, Փափակ, Փափազ Աստուկեան
45, 72, 75, 86

Փայտակ Պարունի 129

Փառաստ (?) 108

Փարսան 178, 179

Փարսան Մանգակունի 86

Փարսա, Փոսա Բիւզանդացի 1, 3, 4

Փեննէկ Անտունեան 190

Փղբենի 74

Քաջաչ Սանատունի 144

Քաջաչ սարկաւազ 75, 79, 86, 100, 101

Քաջերունիք 72

Քատուն եպիսկոպոս Տարբերունոյ 44

Քոնր Աստուկեան 153

Քուշանի 86

Օշական 38

Յ Ա Ն Կ

ՎԿԱՅՈՒԹԵԱՆՑ Ի ՍՈՒՐԲ ԳՐՈՅ

	Երև	Տող		Երև	Տող
Խնկոյ. Բ,	10	179	Առասկ. ԺՎ,	1	2
» 2,	2	190	Երզերզ. Պ,	10	181
Ելից ԼԲ,	6 ¹⁾	181	» Բ,	6 ²⁾	200
Բ. Օր. ԼԲ,	30	125	Իմաստ. Բ,	24 ³⁾	188
» » »		151	Ես. Թ,	13	180
» » »		65	» ԺԱ,	9	18
Ա.Թազ. Բ,	9	193	» Լ,	1	76
Բ.Թազ. Ա,	20	76	» >		96
» ԺԵ,	31	180	» »		180
Պ.Թազ. Ա,	48	180	» »	15	57
» Բ,	17	180	» »	4	200
Սազմ. Ա,	4	170	» ԿԱ,	10	176
» ԺԱ,	7	34	Ովսէէ Ը,	4	180
» ԺԶ,	14	41	Անոխ Ը,	11	201
» ԺԸ,	11	18	Անբաղ. Բ,	9	194
» » »		20	Երեւ. Թ,	1	180
» ԺԹ,	9	132	» » »		200
» Ի,	12	96	» » 23—24		65
» ԻԹ,	11—13	126	» Ժ,	11	80
» ԼՊ,	21	198	» ԺԵ,	19	185
» ԽՊ,	9	151	» ԻԵ,	27	26
» ԽՊ,	22 (?)	109	Եզեղ. ԺԸ,	23	57
» ԽԶ,	2	180			
» ԽԸ,	6	6			
» ԽԹ,	6	25	Մասք. Ե,	19	80
» ԽԿ,	8	25	» Ե,	28	191
» ԿԵ,	27	178	» »	44	27
» » »		179	» Լ,	1	27
» » »		180	» Թ,	11	189
» » »		132	» »	13	180
» 2Պ,	11	124	» Ժ,	11—13	76
» 2Ը,	9—10	132	» »	20	170
» >	13	19	» >	23	50
» ՊՊ,	11	56	» »	25	189
» ձԱ,	10	85	» »	33	47
» ձԸ,	7	101	» »	37	51
» ձԺՊ,	7	71			
» ձԺԵ,	13	70			
» » 15		131			
» ձԼԲ,	1	198			
» ձԼԹ,	5	14			

1) Յնագրում կոչումը հ Երանոս Գիրք
 2) Յնագրում կոչումը հ Օրհնուշիւն Օրհնուշիւն
 3) Յնագրում կոչումը հ Պարոպիկ

			Երև	Տոյ
Մասք.	ժ.	40	189	33
»	ժԱ.	29	180	32
»	»	»	181	24
»	»	»	199	12
»	ժԲ.	31—32	191	28
»	ժԳ.	29—30	193	18
»	ժԸ.	20	21	26
»	ԻԲ.	21	180	3
»	ԻԳ.	34	203	21
»	ԻԵ.	34	182	24
»	»	41	62	28
»	ԻԿ.	24	189	19
Մարդ.	Բ.	18	189	12
»	Գ.	28	191	28
»	Ը.	36—37	59	10
»	ժԲ.	17	180	3
»	ժԵ.	10	189	17
Գուկ.	Ե.	36	189	10
»	ժ.	1	179	12
»	»	9	179	12
»	ժԱ.	15	189	8
»	ժԲ.	9	47	29
»	»	12	191	28
»	ժԵ.	21	62	12
»	ժԿ.	10	182	12
»	»	»	187	3
»	ԻԳ.	14	189	19
»	»	34	27	25
»	»	41	201	31
Յովն.	Ե.	39	185	5
»	Ը.	48	189	14
»	ժ.	16	56	19
»	ժԲ.	26	36	22
»	»	»	89	18
»	ժԳ.	34	33	3
»	ժԸ.	12	93	25
»	»	18	91	16
»	ժԵ.	18	189	33
»	»	20	189	33

			Երև	Տոյ
Յովն.	ժԶ.	33	109	14
»	ժԸ.	38	189	19
Գարժ	Ե.	58	101	15
»	»	59	27	25
Յակոբ.	Գ.	1	193	32
Ա.Յովն.	Ա.	5	169	35
»	Ե.	17	191	25
Հումի.	Բ.	1	27	30
»	»	21	99	32
»	Ե.	5	129	6
»	Ը.	36	91	19
»	Թ.	3—4	53	1
»	ժԲ.	19	27	32
»	ժԳ.	22	194	6
»	ժԸ.	1	27	31
»	»	»	180	35
»	»	»	65	15
Ա.Կորն.	Ա.	31	19	7
»	Գ.	20	191	18
»	Ե.	1 ¹⁾	22	13
»	Զ.	1—6	181	11
»	ժ.	7	21	5
»	ժԲ.	26	176	28
Բ.Կորն.	Բ.	8	181	21
»	Գ.	3	52	35
»	Ե.	21	186	10
»	ժԳ.	7	181	19
Գաղտ.	Գ.	25—26	199	17
»	Զ.	1	191	22
Եփես.	Ե.	5	2	4
»	Զ.	1—3	173	23
»	»	5	129	7
»	»	10	129	7
»	»	16	200	11
»	»	18—19	2	4
Կոլոս.	Գ.	10	45	20
»	Գ.	22	32	6
Ա. Թեա.	Գ.	16	195	27
Բ. Տիմ.	Ա.	16		

1) Բնագրում կոչում է երկրորդ թուղթ